

EL PENSAMENT POLÍTIC DE MIQUEL SANTALÓ PARVORELL A TRAVÉS DELS SEUS TEXTOS (1919-1939)

Xavier Carmaniu Mainadé

Per citar o enllaçar aquest document:

Para citar o enlazar este documento:

Use this url to cite or link to this publication:

<http://hdl.handle.net/10803/456684>

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

**EL PENSAMENT POLÍTIC DE
MIQUEL SANTALÓ PARVORELL
A TRAVÉS DELS SEUS TEXTOS (1919-1939)**

Xavier Carmaniu Mainadé

Any 2017

TESI DOCTORAL

EL PENSAMENT POLÍTIC DE
MIQUEL SANTALÓ PARVORELL
A TRAVÉS DELS SEUS TEXTOS
(1919-1939)

Xavier Carmaniu Mainadé

2017

CIÈNCIES HUMANES I DE LA CULTURA

Dirigida per: Dr. Joaquim Nadal Farreras

Tutor/a: Dra. Anna Maria Garcia Rovira

Memòria presentada per optar al títol de doctor per la Universitat de Girona

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi doctoral culmina la meva carrera acadèmica com estudiant d'història de la Universitat de Girona, que vaig iniciar el 1993. Així doncs, el primer agraïment ha de ser per les persones que van despertar el meu interès per aquesta disciplina quan tot just era una adolescent: la professora Rosina Lajo i el professor Jaume Pinyol de l'Institut Jaume Vicens Vives.

A la carrera vaig tenir la sort de trobar uns companys fantàstics, amb alguns dels quals ens va unir amistat que encara dura. No em puc estar d'anomenar-los per què al llarg dels anys de carrera vam compartir moltes converses sobre la nostra especialitat. En aquesta tesi també hi ha una mica de vosaltres: Sebastià Noguer, Jaume Margall, Anna M. Ferrer, Sandra Martorell, Brigit Nonó, Sergi Marín, Josep Lluís Yubero, Albert Buxeda, JuanRa, Jordi Indiano, Candi Mundet... I tants altres que em deixo...

En algunes assignatures dels quatre cursos de la carrera vaig tornar a gaudir com ho havia fet a l'Institut. Recordo, per exemple, les classes de prehistòria de Narcís Soler i les d'història antiga de Josep Maria Nolla. Però finalment em vaig decantar per la història contemporània per què vaig ser alumne de Jordi Canal, Àngel Duarte i Anna Maria Garcia. Si avui, vint-i-quatre anys després, encara sóc tossudament a la facultat de lletres és fruit del seu mestratge.

Pel que fa estrictament a aquesta tesi doctoral, el primer agraïment és per Salomó Marquès. La seva generositat i el seu entusiasme van fer possible que avancés en la recerca. El mateix haig de dir de Joaquim Nadal, per què sense la seva persistència, tenacitat i sentit crític mai hauria acabat la feina. Per a mi ha estat un privilegi i un honor que ambdós hagin dirigit aquesta tesi doctoral.

Durant els anys de recerca m'he anat creuant amb persones que han influït en la meva tasca, segurament més del que elles es pensen. No em puc estar d'anomenar Jaume Guillet, Xavier Antich, Xavier Pla o Francesc Montero. A vegades converses informals o un simple comentari t'ajuden a trobar el camí quan estàs embardissat.

En aquest capítol d'agraïments vull dedicar una menció especial al personal de l'Arxiu Municipal de la Ciutat de Girona, començant pel seu màxim responsable,

Joan Boadas. Per ser just hauria d'esmentar el nom de tots els que hi treballen, però per no allargar-me citaré només el de l'Albina Varés. Albina, gràcies per fer-me sentir a la sala de consulta de l'Arxiu com si fos a casa.

Les gironines i els gironins no sabran mai prou la feina que han fet, fan i faran a l'Arxiu pel futur de la nostra ciutat. El meu agraïment és tant com a investigador com a ciutadà.

Més enllà del trajecte intel·lectual i formatiu, aquest camí tan llarg no hauria acabat mai si no hagués estat per la meva família.

Els primers de la llista són els meus pares, Pere i Maria Mercè, i el meu germà Àlex. Als meus fills, Íria i Guifré, més que donar-los les gràcies els haig de demanar perdó, per què a vegades el seu pare ha estat més pendent dels papers que no de jugar amb ells. I a la seva mare, Mònika Jiménez, a qui per més que ho intentés no trobaria la manera de donar-li les gràcies per tot el que ha fet per mi.

També vull recordar els meus avis, Agustí, Rosa, Lluís i Mercè. Sempre he pensat que les primeres lliçons d'història les vaig aprendre escoltant les seves vivències.

Com deia al començar, vaig entrar a la facultat de lletres la tardor del 1993. L'estiu anterior, però, va passar una cosa que em va marcar per sempre. Era a Banyoles, a casa dels meus avis materns, on amb el meu germà passàvem part de les vacances escolars. Al saber que tenia intenció de fer la carrera d'història, el meu avi Lluís em va dir: "si estudies història, hauràs de llegir molt". I sense afegir res més em va donar un llibre que aleshores em va semblar gruixudíssim. "El Laberinto Español", de Gerald Brenan. Va ser la meva lectura –inacabada– d'aquell estiu preuniversitari, i que em va fer descobrir el període de la història de Catalunya i d'Espanya que més m'interessa: des del Sexenni Democràtic fins la guerra civil.

El meu avi Lluís va ser mestre de la República. Va estudiar a la Normal de Girona, la mateixa de Miquel Santaló. Però la repressió franquista li va impedir dedicar-se a la seva professió. Ara bé, una cosa és la feina i l'altra la vocació.

Durant els estius de la meva infantesa a Banyoles, el meu avi ens ensenyava (al meu germà i a mi) a fer càlculs matemàtics amb pesos i mesures, ens feia dictats amb poesies de Juan Ramón Jiménez i llegíem en veu alta a Folch i Torres. Algunes nits ens feia pujar al terrat per ensenyar-nos les constel·lacions, i quan ens portava d'excursió ens explicava el nom que tenien les muntanyes.

Ara, que conec una mica més la trajectòria de Miquel Santaló i la pedagogia que defensava, sóc conscient que el meu germà i jo vam ser alumnes d'un mestre de la República, el meu avi, Lluís Mainadé Ribas, a qui vull dedicar aquesta tesi doctoral.

ÍNDEX

AGRAÏMENTS	1
ÍNDEX.....	5
RESUM.....	7
RESUMEN.....	7
ABSTRACT	8
INTRODUCCIÓ	9
OBJECTIUS DEL TREBALL	11
METODOLOGIA.....	13
EL PENSAMENT POLÍTIC DE MIQUEL SANTALÓ PARVORELL	
A TRAVÉS DELS SEUS TEXTOS (1919-1939).....	17
CAPÍTOL INTRODUCTORI.....	19
APUNT BIOGRÀFIC DE MIQUEL SANTALÓ	21
La docència	21
La geografia	25
La política	26
EL AUTONOMISTA, REFERENT DEL REPUBLICANISME GIRONÍ I CATALÀ	29
1919: MIQUEL SANTALÓ ENTRA EN ESCENA.....	31
1920-1923: UN POLÍTIC NOU PER UN SISTEMA VELL	51
Una nova campanya electoral.....	61
Santaló proposa un debat electoral	67
Republicanisme i catalanisme.....	73
Un esbós programàtic	79
El desastre d'Annual vist per Miquel Santaló	83
Renunciar per seguir lluitant	98
Coalició amb la Lliga a la Mancomunitat.....	109
El naixement del Partit Republicà Federal Nacionalista Català	112
Diputat de la Mancomunitat, una etapa forçosament fugaç.....	121
1923-1930: UN SILENCI OBLIGAT	129
El final del silenci.....	141
1931-1936: DE LES IDEES A L'ACCIÓ	157
El Bienni Negre	184
La Llei de Contractes de Conreu	196
Els Fets d'Octubre.....	202
Les eleccions de febrer de 1936	216
Després de les eleccions, abans de la guerra	227
1936 1939: REPUBLICÀ FINS AL FINAL	229

SANTALÓ I LA CULTURA POLÍTICA DEL REPUBLICANISME GIRONÍ	245
La Revolució Francesa i altres històries exemplars	248
El Primer de Maig.....	260
La Primera República i Francesc Pi i Margall	267
Els herois locals: Ferrándiz i Bellés	277
Les essències republicanes	284
CONCLUSIONS	297
UN ESTIL PROPI DE FER POLÍTICA	299
SANTALÓ I <i>EL AUTONOMISTA</i> , UNA RELACIÓ SIMBIÒTICA	300
EL REPUBLICANISME A GIRONA, UN TEMA PENDENT	302
ANNEXOS	305
CRONOLOGIA DE MIQUEL SANTALÓ	307
ARTICLES PUBLICATS PER MIQUEL SANTALÓ AL DIARI <i>EL AUTONOMISTA</i>	313
INTERVENCIIONS PÚBLIQUES DE MIQUEL SANTALÓ A LES COMARQUES GIRONINES	319
ARXIU CONSULTATS	325
BIBLIOGRAFIA.....	327

RESUM

Miquel Santaló va ser una de les personalitats més importants de la Segona República. Va ser ministre de Lerroux, conseller de la Generalitat, portaveu d'ERC al Congrés dels Diputats i alcalde de Girona.

Aquest pedagog i geògraf va escriure nombrosos llibres vinculats a la seva professió però mai sobre qüestions polítiques. A l'únic espai on va desenvolupar el seu ideari va ser al diari *El Autonomista* a través d'uns articles que fins ara no s'havien estudiat.

Aquesta tesi doctoral analitza tant els articles com les intervencions que va fer Miquel Santaló al llarg de la seva trajectòria política entre el 1919 –quan es va presentar per primera vegada a unes eleccions- fins a l'ensulsiada de 1939, quan hagué de marxar a l'exili arran de la derrota republicana.

RESUMEN

Miquel Santaló fue una de las personalidades más importantes de la Segunda República. Fue ministro de Lerroux, consejero de la Generalitat de Cataluña, portavoz de ERC en el Congreso y alcalde de Girona.

Este pedagogo y geógrafo escribió numerosos libros vinculados a su profesión pero nunca sobre cuestiones políticas. En el único espacio donde desarrolló su ideario fue el diario *El Autonomista* a través de unos artículos que hasta ahora no se habían estudiado.

Esta tesis doctoral analiza tanto los artículos como las intervenciones que hizo Miquel Santaló a lo largo de su trayectoria política entre 1919 -cuando se presentó por primera vez a unas elecciones- hasta el derrumbe de 1939, cuando tuvo que huir a el exilio tras la derrota republicana.

ABSTRACT

Miquel Santaló was one of the most important personalities of the Second Republic. He was minister of Lerroux, member of the government of Catalonia, spokesman of ERC in the Spanish Congress and mayor of Girona.

This pedagogue and geographer wrote numerous books related to his profession but never on political issues. In the only space where he developed his ideology was the newspaper *El Autonomista* through articles that until now had not been studied.

This doctoral thesis analyzes both the articles and the interventions that Miquel Santaló made throughout his political career between 1919 - when he first presented himself to an election - until the collapse of 1939, when he had to flee to exile.

INTRODUCCIÓ

El 2005 vaig rebre l'encàrrec d'escriure la biografia del periodista, historiador i funcionari Carles Rahola Llorens. Del personatge en sabia les quatre coses bàsiques que pot saber tothom amb un mínim d'interès. Val a dir, però, que a la universitat no me n'havien parlat gens. La història local es mirava de reüll per què tothom estava capficat en els grans moviments socials, les grans revolucions i els grans esdeveniments que ens expliquen com a societat de manera global.

La història de Girona la vaig aprendre després de passar per la facultat, treballant en el camp de la divulgació a través dels mitjans de comunicació, un aspecte de la feina d'historiador que m'apassiona. No cal dir que quan vaig saber que Rahola a més d'escriure llibres i articles a la premsa també parlava d'història a través dels micròfons de Ràdio Girona me'l vaig sentir molt proper. El vaig estimar més pel que havia fet en vida que no pas per la seva tràgica i injusta mort que, desgraciadament, eclipsa la seva trajectòria.

Al llarg de tota la seva vida, Carles Rahola va creure en la possibilitat de construir un món millor, basat en la pau, el respecte i la convivència. I en el cas espanyol i català allò es traduïa en la consecució de la República. Però per ell, igual que per la majoria de republicans, aquesta idea no es limitava tan sols a acabar amb el règim monàrquic dels Borbons. Ser republicà era creure en la democràcia, en la justícia social, en l'educació, en la cultura...

Durant el procés d'investigació que vaig portar a terme per fer la seva biografia vaig prendre consciència que el seu no era un cas aïllat a Girona sinó que formava part d'un col·lectiu que abans de la guerra civil havia estat vital per al desenvolupament de la ciutat. Sempre he pensat que per això fou assassinat el 15 de març de 1939 a mans dels franquistes. Matar Carles Rahola era acabar simbòlicament amb la Girona republicana. Quan les tropes rebels van ocupar la ciutat ell era l'únic republicà de primera línia que havia decidit quedar-se. Els altres, menys confiats que ell, havien fugit a l'exili.

Entre aquests hi havia Miquel Santaló Parvorell, el gran polític gironí de la Segona República, el líder del republicanisme local. I durant molt de temps el gran

desconegut de la història contemporània de la ciutat i, encara ara, un dels grans oblidats de la història de Catalunya.

La seva pròpia biografia pot ajudar a explicar-ho ja que va morir al llunyà exili mexicà el gener de 1962. I a més, tot i haver portat a terme una ingent activitat com a mestre, pedagog i geògraf de la que va deixar testimoni a través de diversos llibres; en el camp de la política no va publicar ni tan sols unes memòries pensant en la posteritat.

Així doncs, excepte aquells que havien estudiat l'exili del magisteri republicà, i per sobre de tots, el doctor Salomó Marquès, a la Girona democràtica de després de la Transició quasi no se sabia res de la trajectòria de Miquel Santaló.

Conscients d'aquesta mancança, els membres del consell assessor de la Biblioteca Valvi van decidir encarregar-me'n la biografia igual que havien fet amb la de Rahola. Segons l'acordat, havia d'enllestir la feina en un any, ben aviat, però, em vaig adonar que aquella era un tasca titànica.

En aquells moments feia temps que havia completat els cursos de doctorat i finalitzat el que abans s'anomenava «tesina». El problema era que no acabava de trobar un tema de tesi que m'engresqués prou. Aleshores l'atzar va entrar en acció: vaig trobar-me el doctor Salomó Marquès a Barcelona, concretament durant un trajecte de metro. I allà, al subsòl de la capital de Catalunya, es va produir l'epifania: havia de convertir la recerca sobre Santaló en la meva tesi doctoral que dirigiria Marquès, aleshores catedràtic de la Universitat de Girona.

D'aquell episodi fa tants anys que Marquès s'ha jubilat i jo ja passo dels quaranta. Malgrat el pas del temps, però, en cap moment he abandonat la recerca per culminar la tesi. He aprofitat els espais que les obligacions laborals i familiars m'han deixat durant les èpoques nadalenques o durant els períodes d'estiu. Així cada any he anat avançant. Lent però tenaç. De fet, aquestes paraules salten a la pantalla del meu ordinador una tarda de finals d'agost de 2016 i comencen a posar el punt final a un procés de recerca que s'ha allargat més del que hauria volgut i més del que esperaven molts dels que m'estimen. Perdó pel retard.

OBJECTIUS DEL TREBALL

El 1931 Miquel Santaló va ser elegit alcalde de Girona i, a partir d'aquell moment, el que fins aleshores era un modest professor de la Normal que liderava el republicanisme local, va esdevenir un dels dirigents més importants dels quadres d'Esquerra Republicana de Catalunya tant durant la Segona República com al llarg de la guerra civil, i també durant l'etapa de l'exili. El llistat de càrrecs que va ocupar és impressionant: a més d'alcalde, va ser conseller de la Generalitat, diputat de les Corts durant totes les legislatures republicanes, membre del primer Parlament de Catalunya i, durant un fugaç període, va ser ministre del govern espanyol.

Poques personalitats de la Segona República van tenir una trajectòria tan intensa com la de Miquel Santaló i han caigut en un oblit tan rotund per part de la història política. Per què, si bé com a pedagog i geògraf ha estat profusament estudiat, no es pot dir el mateix del seu pensament polític. Segurament això és deu al fet que no va deixar cap obra publicada sobre aquesta qüestió. Ni tampoc algun text memorialístic on expliqués el seu pas per la política gironina, catalana i espanyola. Tots els llibres i opuscles que va publicar van ser de l'àmbit pedagògic i, sobretot, geogràfic.

En canvi, durant investigacions prèvies portades a terme per treballs anteriors que havíem realitzat a l'entorn del republicanisme de la ciutat de Girona, teníem coneixement que Miquel Santaló havia publicat nombrosos articles de temàtica política.

Així doncs, a partir d'aquests indicis, i tenint en compte el seu ascendent en l'esdevenir dels fets més crucials a partir de 1931, es va plantejar la hipòtesi que els seus articles periodístics fossin la font d'on pouar el seu ideari polític i així superar, d'una vegada per totes, la simplista definició de "polític republicà" per fer un pas més i definir amb tot el detall possible totes les arestes del terme per comprovar fins a quin punt hi havia contacte ideològic entre les arrels doctrinals d'Esquerra Republicana de Catalunya i el republicanisme federalista pirargallià que era hegemònic a les comarques de Girona des de les darreries del segle XIX i així poder resseguir el fil conductor que enllaçava el moviment republicà aparegut després de la fallida Primera República i fins a l'abril de 1931.

Quan la recerca que ha culminat amb la present tesi doctoral es trobava en la seva fase més incipient es va fer palès que Miquel Santaló va utilitzar de manera gairebé exclusiva el diari *El Autonomista* com a tribuna pública des que va entrar a l'escena política el 1919. Sempre recorria a aquella capçalera quan volia analitzar una qüestió d'actualitat (guerra del Marroc, dictadura de Primo de Rivera, vagues sindicals, processos electorals, política internacional, etc.) o quan es volia defensar de les crítiques que li proferien els seus adversaris, encara que aquests no fossin de l'àmbit gironí i els atacs arribessin de la premsa editada a altres punts de la geografia catalana.

Per aquesta raó vam centrar la nostra recerca exclusivament als articles publicats a *El Autonomista*. Era l'única capçalera on Santaló hi publicava els textos que podien ajudar a definir el seu pensament polític i aprofundir-hi.

Davant d'aquesta circumstància es va creure convenient incorporar un segon objectiu de treball. Ens vam proposar comprovar si es podia afirmar que *El Autonomista* en un primer moment havia actuat com a plataforma mediàtica del republicanisme de tall federalista gironí, articulad a l'entorn del Centre d'Unió Republicana, per impulsar el llançament de Miquel Santaló a l'arena pública i política per convertir-lo en el nou líder que el republicanisme local necessitava per consolidar-se i créixer. I en conseqüència, quan s'havien conquerit les institucions el 1931, estudiar la funció del periòdic tant com a defensor del seu líder davant les investides dels opositors com a ressort per consolidar l'acció política republicana.

Aquest plantejament de recerca s'ha aixoplugat en un marc teòrico-conceptual que considera el moviment republicà a Girona –que encara no ha estat estudiat suficientment- no com un partit sinó com un moviment viu i articulad, amb un discurs propi. La gran eclosió de 1931 només fou possible gràcies al fet de tenir una cultura política pròpia que es remuntava al segle XIX i en la qual el lideratge de Miquel Santaló a partir de la dècada de 1920 va ser un element fonamental.

METODOLOGIA

Per fer realitat els objectius exposats a l'apartat anterior, la metodologia que s'ha considerat més idònia ha estat potar a terme un buidatge sistemàtic del diari *El Autonomista*. Això comporta la revisar exemplar rere exemplar publicats al llarg de més de trenta anys. Com es pot comprendre aquesta és una tasca lenta, feixuga i sovint tediosa.

Afortunadament l'evolució de la tecnologia digital i la seva aplicació en el camp de la recerca històrica l'ha agilitzat moltíssim. Malgrat la prevenció que sovint puguin sentir els humanistes en vers el món informàtic, cal admetre que la seva implantació ha facilitat enormement la nostra tasca.

El 1990 la revista «*Ciència*» publicava l'article «*OCR, ordinadors que "llegeixen"*»¹. El seu autor, Lluís Soler Carrascosa, donava a conèixer una tecnologia que quinze anys més tard transformaria la manera de fer les recerques en el camp de la història, molt especialment la contemporània.

OCR és l'acrònim en llengua anglesa del terme Reconeixement Òptic de Caràcters i com explicava Soler «és un mitjà ràpid i molt automatitzat d'entrar, en la memòria d'un ordinador, documents ja dactilografats o impresos sense necessitat de tornar a escriure'ls manualment des del teclat»².

A partir d'aquesta tecnologia, combinada amb altres factors, s'ha aconseguit facilitar l'accés a gran quantitat de documentació històrica, entre la qual hi ha la premsa antiga. A Catalunya s'ha fet un esforç remarcable per posar a l'abast de la comunitat investigadora –i de la ciutadania en general- un nombre molt elevat de velles capçaleres. Deixant de banda el fet vital que d'aquesta manera es preserva la documentació original per què s'evita manipular-la físicament amb cada consulta, gràcies a la digitalització fer recerca mitjançant les fonts hemerogràfiques és molt més ràpid que fa tan sols un parell de dècades enrere. Sense anar més lluny,

¹ SOLER CARRASCOSA, LL. (1990). «*OCR, ordinadors que "llegeixen"*». *Ciència, revista catalana de ciència i tecnologia*, vol. VII, pp. 46-50.

² SOLER CARRASCOSA, *Op. Cit.*, pg. 46.

aquesta tesi doctoral no hauria pogut portar-se a terme de la mateixa manera si no s'hagués digitalitzat el diari *El Autonomista*.

Efectivament, i tal i com ja s'ha esmentat anteriorment, el primer pas per assolir els objectius del treball va ser portar a terme un buidatge sistemàtic d'aquell periòdic per localitzar totes les pàgines on aparegués mencionat Miquel Santaló. A continuació es va elaborar un llistat inicial d'unes 650 referències, de les quals, després de descartar cites errònies, se'n van eliminar 71 i, per tant, la llista es va reduir a 579 entrades.

El següent pas fou elaborar una base de dades amb el programa informàtic Access. Es va dissenyar una plantilla de fitxa on hi constaven els següents ítems:

- Número de referència de la fitxa.
- Data de publicació de la notícia.
- Pàgina i columna.
- Títol de la notícia / de l'article.
- Autor de la notícia / de l'article.
- Categoria (contingut global de l'article: família, estudis, docència, geografia, política).
- Subcategoria (distribuïdes com a submenú vinculat a cada categoria. Pel que fa concretament a les de política, per exemple, eren: campanya electoral, Mancomunitat, Diputació provincial, alcaldia, ministeri, Generalitat, Congrés dels Diputats).
- A la fitxa també es va reservar un espai per observacions, comentaris i transcripció dels fragments més destacats de cada notícia i article.

Es va obrir i completar una fitxa per cadascun dels 579 registres localitzats. Una vegada concloua aquesta fase es va procedir a classificar les fitxes i a organitzar-les per analitzar-les de manera conjunta segons cada categoria i subcategoria amb la finalitat de tenir una visió amb més perspectiva.

De seguida es va evidenciar l'existència de moltes referències reiteratives. Per exemple, hi havia anuncis de mítings i de propaganda política que es repetien diversos dies seguits a les pàgines del diari durant els períodes de campanya

electoral. Es produïa una circumstància similar amb les conferències que feia als centres i ateneus republicans escampats per la geografia gironina, ja que durant els dies previs a l'acte, des del Autonomista les xerrades de Santaló s'anunciaven profusament. Un altre cas de reiteració eren informacions sobre la presència i participació del polític durant els plens del consistori gironí o a les sessions del Congrés de diputats. Així mateix també vam localitzar diverses mencions relacionades amb la seva faceta de docent i geògraf que, tot i tenir transcendència per la seva trajectòria professional, tenien poca significació per l'objectiu de la nostra recerca.

Una vegada discriminades aquestes fitxes es va poder detectar que, a part dels temes conjunturals propiciats pels esdeveniments específics d'un moment concret, Miquel Santaló havia escrit una sèrie d'articles que es connectaven entre si al llarg del temps i que s'integraven en el procés global de construcció i perpetuació de la cultura política del republicanisme gironí al qual contribuïen diversos actors. Quan es va constatar aquesta circumstància es va creure adient dedicar un capítol específic a aquesta qüestió. Primer per què el subjecte d'estudi tenia prou entitat intrínseca com per aprofundir-hi i, segon, per què això permetia oferir una panoràmica més completa i nítida del pensament polític santalonià evitant caure en la limitació simplista que hauria suposat circumscriure-ho de manera exclusiva al discurs cronològic marcat pel *tempo* dels intensos esdeveniments històrics que va viure el pedagog. I, a l'ensem, es posava de relleu l'enorme vitalitat del republicanisme local i es podien oferir camins a seguir per a noves recerques en un camp que, en el cas gironí, continua pendent de ser explorat de manera exhaustiva i sistemàtica.

Com es pot deduir, doncs, la part més complexa d'aquesta tesi ha estat l'anàlisi dels textos santaloniàns per poder-los posar en context i, sobretot, extreure'n l'essència i dibuixar les seves arrels ideològiques. Per tant, s'ha considerat oportú i necessari reproduir fragments dels articles signats pel mestre gironí amb la finalitat d'il·lustrar les interpretacions i conclusions derivades de l'anàlisi històrica. Tal i com es veurà en els capítols següents sovint es tracta de cites extenses. S'ha considerat pertinent obrar d'aquesta forma tant per reforçar el discurs historiogràfic com per què al tractar-se majoritàriament de textos inèdits era una ocasió magnífica per donar-los a

conéixer a la comunitat científica amb l'esperança que puguin ser d'utilitat per desenvolupar futures recerques d'altres persones que es dediquin a la investigació.

L'anàlisi de textos santalonians no hauria estat reeixida sense acompanyar-la de les lectures complementàries imprescindibles per elaborar el marc contextual adient i situar els pensaments i les opinions del polític gironí en el seu moment històric i copsar-ne tot el seu significat. A la part final d'aquesta tesi se citen les referències bibliogràfiques utilitzades al llarg de tot el procés.

En definitiva, s'ha buscat la metodologia més eficaç per complir el principal objectiu d'aquesta tesi doctoral: aprofundir en el pensament polític de Miquel Santaló Parvorell.

**EL PENSAMENT POLÍTIC DE MIQUEL SANTALÓ PARVORELL
A TRAVÉS DELS SEUS TEXTOS (1919-1939)**

CAPÍTOL INTRODUCTORI

APUNT BIOGRÀFIC DE MIQUEL SANTALÓ³

Miquel Santaló Parvorell va néixer el 2 de desembre de 1888 a Vilaür, una petita localitat de l'Alt Empordà on el seu pare, Joan Santaló, feia de mestre. Miquel fou el darrer dels set fills que va tenir amb Francesca Parvorell. Els cinc primers havien nascut a Albanyà, d'on era originària la nissaga Santaló.

De la mateixa manera que havia fet el seu germà gran Silvestre, Miquel va seguir els passos paterns i es va dedicar a la docència. Va ingressar a l'Escola Normal de Girona, on va obtenir el títol de mestre elemental i després es va traslladar a Barcelona, on va aconseguir el grau superior.

La docència

Amb el seu germà no només compartien la vocació per l'ensenyament sinó també les ganes de renovar la seva professió. Segurament per això Silvestre va ajudar-lo econòmicament per què el 1908 pogués anar a París i ampliar els seus estudis a la prestigiosa universitat de la Sorbona. Aquell mateix any començà a col·laborar a la revista «*El Magisterio Gerundense*» que dirigia Silvestre i que va esdevenir un dels altaveus dels corrents innovadors de la pedagogia catalana de l'època.

El 1910 Miquel Santaló va obtenir el seu primer destí professional. Fou una plaça d'interí a l'escola de nens a la localitat madrilenya de Corpa, on va treballar fins que l'abril de 1911 va aconseguir el lloc de «*maestro auxiliar en propiedad*» a l'escola pública graduada de nens de Guadalajara. Per aquella feina percebia un sou anual

³ Fins al moment de la redacció d'aquesta tesi doctoral, s'han realitzat algunes aproximacions biogràfiques a la figura de Miquel Santaló. La més recent i més completa és la que va escriure el 2015 el professor Salomó Marquès titulada *Miquel Santaló Parvorell. Professor i polític republicà*. Anteriorment, el 1988, la Revista de Girona va dedicar-li el dossier central del número 127, titulat «*Miquel Santaló. Geògraf, pedagog i polític. Trajectòria d'un empordanès*» Els autors dels articles foren Joan Vilà, Joan Puigbert, Santiago Coquard, Pere Cornellà, Xavier Casademunt i Josep Clara. Precisament aquest darrer, durant els anys de la represa democràtica, i en el procés de recuperació de la memòria republicana, ja havia publicat l'article «*Bibliografia de Miquel Santaló*» al número 79 de la *Revista de Girona* aparegut l'any 1977.

de 1100 pessetes que al 1913 van augmentar fins a les 1375 pessetes per què va deixar de ser «*auxiliar*». Durant aquell període, l'estiu de 1911, va acceptar anar a treballar a l'escola-sanatori que hi havia a Pedrosa, a la badia de Santander, on s'atenien infants amb problemes de salut durant els mesos de vacances escolars⁴.

Gràcies a un concurs de trasllats, el juny de 1915 va aconseguir ser destinat a l'escola d'Arbúcies. Santaló hi va estar tres cursos, durant els quals, però, va estudiar a la secció de Lletres de l'Escola Superior de Magisteri de Madrid. Això li va permetre entrar en contacte amb alguns dels pedagogs més avançats del moment, la majoria dels quals eren professors vinculats a la Institución Libre de Enseñanza. Entre ells hi havia Juan Dantín Cereceda, que està considerat l'introduïdor de la geografia regional a Espanya i que li va fer descobrir aquesta disciplina a Santaló⁵. Gràcies a l'informe de la inspecció d'ensenyament efectuada per Manel Ibarz a l'escola d'Arbúcies sabem que Miquel Santaló passava més temps a la capital espanyola que a la localitat selvatana i que al seu lloc hi havia un mestre substituït:

⁴ Al Fons Miquel Santaló – Adelina Cortina de l'Arxiu Municipal de Girona es conserva el nomenament i presa de possessió de la plaça. Segons el registre 24550.3 fou nomenat «*Maestro auxiliar honorario del sanatorio marítimo de Pedrosa*» el 15-07-1911 i l'endemà ja va ocupar la plaça.

Pel que fa a la història d'aquest establiment de la badia de Santander es pot consultar REGO, S (2005). «*Pedrosa. La isla de la salud*». *La Revista de Cantabria*, número octubre-desembre, pp. 39-45. I per entendre el context històric en què Santaló desenvolupà la seva tasca a Pedrosa és imprescindible RODRÍGUEZ PÉREZ, J.F. (2001). *Las colonias escolares municipales madrileñas (1910-1936)*. (Tesi doctoral). Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

A més, el propi Miquel Santaló va compartir a la seva experiència mitjançant un article publicat a la premsa gironina: «Sanatorio Marítimo Nacional de Pedrosa (Santander)», *El Magisterio Gerundense*, 2-3-1912, pp. 1 i 2.

⁵ ORTEGA CANTERO, N. (1997). «*Juan Dantín Cereceda y la geografía española*». *Revista Eria*, núm. 47, pp. 7-34. L'amistat i el contacte entre els dos homes es va mantenir al llarg del temps. Bona prova d'això és que es conserva una carta datada a Madrid el 14 de novembre de 1924 signada per Dantín on felicitava al gironí pel naixement de la seva filla Joana. Fons Miquel Santaló – Adelina Cortina, Registre 024773.

“Nominalmente el maestro de esta escuela es D. Miguel Santaló, alumno muy aventajado de la Escuela Superior del Magisterio, de probada cultura y muy entusiasta de cuanto afecta a la educación y a la enseñanza.

Como el sr. Santaló tiene que permanecer en Madrid casi todo el tiempo que dura el curso da las clases el suplente José Serres, a quien no le debe faltar buena voluntad para el trabajo. Es éste todo lo esmerado que convendría? Entendemos que no, según lo que se ha visto en la visita practicada en el día de la visita.

La Inspección tiene la seguridad de que el sr. Santaló marcará una sana orientación en todo, la cual servirá de norma al suplente al encargarse de nuevo de la escuela”⁶.

A Madrid, Santaló va col·laborar amb el Museo Pedagógico Nacional en l'organització de les colònies escolars, una experiència que li va ser molt útil per què el 1917 l'ajuntament de Girona li va demanar que fos director de les que s'organitzaven a la ciutat⁷.

El 1918 el fill petit del mestre de Vilaür va tornar a l'Escola Normal de Girona, on havia començat la seva formació professional. Ara, però, ho feia per ocupar la plaça de Professor Numerari de Geografia⁸. Santaló s'incorporà al claustre de professors

⁶ Fons Miquel Santaló – Adelina Cortina, Registre 24550.4. La inspecció es va realitzar el 26 d'abril de 1917. Segons el document signat per Manuel Ibarz, a l'escola d'Arbúcies hi havia 78 alumnes matriculats, repartits en només 3 graus, i amb una assistència mitjana de 56 a les classes. L'absentisme estava provocat pel «poco interés de los padres». Per aquella feina, Santaló percebia un sou base de 1345 pessetes anuals. Però calia afegir-hi les gratificacions: 400 pts., el lloguer de la vivenda: 120 pts., i el complement per dedicar-se a la formació d'adults: 356,25 pts. En total guanyava 2251,25 pessetes anuals.

⁷ Carta de la Junta Local de Primera Enseñanza de Girona agraïnt-li la seva gestió com director de la Colònia Escolar de nens de l'agost 1917. 30-1-1918, Reg. 24763, fons Miquel Santaló – Adelina Cortina.

⁸ Santaló arribà al càrrec de Girona gràcies a dues permutes. El seu destí inicial era l'Escola Normal de Zamora, on tenia plaça de professor d'història, però la canvià per la de geografia a l'Escola Normal de Segòvia, que al seu torn va permutar per la de Girona.

Sobre aquesta qüestió es pot consultar la fulla de serveis que es conserva al fons Miquel Santaló – Adelina Cortina, Reg. 24550.8.

de l'Escola Normal de Girona en un moment en què hi treballaven grans personalitats del món docent: Cassià Costal, Ignasi-Enric Jordà, Joan Gomis, Manel Xiberta... Això va fer que durant el primer terç del segle XX, Girona fos un dels nuclis més importants de la renovació pedagògica catalana⁹.

En aquesta nova tasca, va poder créixer professionalment i desplegar els coneixements adquirits a Barcelona, París i Madrid. Però el canvi va ser rellevant més enllà de la vessant laboral. El seu germà treballava de mestre al Grup Escolar de la ciutat i tots dos s'implicaren a fons en altres temes. Miquel, per exemple, va ser un dels fundadors del Grup Excursionista i Esportiu Gironí (GEIEG). Decisió comprensible tenint en compte el seu amor per la geografia, i més en una època en què l'excursionisme estava estretament lligat a les disciplines científiques¹⁰.

A més, també va treballar a dos centres particulars dedicats a preparar alumnes de batxillerat. Primer s'estigué a l'*Academia Preparatoria* i el 1921 començà a dirigir, juntament amb el sacerdot Antoni Collell, l'*Academia Gerundense*, situada al carrer de la Força i per on van passar alumnes tan insignes com Jaume Vicens Vives o Santiago Sobrequés.

Quan feia pocs mesos que s'havia instal·lat a Girona, va acceptar saltar a l'arena política i, a partir d'aleshores, el seu nom quedà lligat per sempre més al republicanisme gironí. Prenent les paraules de Salomó Marquès: «La dimensió política de Santaló és inseparable de la seva vida professional. Per a ell, des de ben jove, política i pedagogia van de la mà»¹¹.

Des del punt de vista de l'exercici de la docència, Miquel Santaló no es va moure de Girona fins que durant la Segona República es va crear l'Escola Normal de la Generalitat i foren cridats a incorporar-s'hi tant ell com Cassià Costal. A Barcelona, a

⁹ Per copsar la transcendència que va tenir aquell centre educatiu veure PUIGBERT, J. (1994). *La Normal de Girona i el Magisteri públic (1914-1936)*. Girona: Universitat de Girona.

¹⁰ ROMA, F. (1996). *Història social de l'excursionisme català. Dels orígens a 1936*. Vilassar: editorial Oikos-Tau. I, tot i que de manera tangencial, es pot llegir una aproximació a aquesta qüestió en l'àmbit local gironí a MARTÍ GINABREDA, E. (2012). *La secció arqueològica del GEIEG*. (Treball final de màster). Universitat de Girona, Girona.

¹¹ MARQUÈS, S. (2015). *Miquel Santaló Parvorell. Professor i polític republicà*. Lleida: Pagès editors. Pg. 18.

més, també va donar classes al seminari de pedagogia de la Universitat Autònoma i fou professor agregat de la facultat de lletres.

La geografia

Malgrat que l'objecte de la present tesi doctoral és analitzar el pensament polític de Miquel Santaló, no es pot passar per alt la seva faceta de geògraf per què en el seu cas és una qüestió que va íntimament lligada tant a la manera d'entendre la docència com a l'hora de desenvolupar la seva tasca política.

Pel que fa a l'ensenyament, formava part del grup que s'ha anomenat «mestres-geògrafs» al costat de personalitats com Joan Palau Vera, Pere Blasi Maranges i Pau Vila¹². Aquest grup de professors utilitzaren la geografia per incidir en la renovació pedagògica i, al mateix temps, adaptaren la seva disciplina per què fos útil a aquell propòsit.

Santaló, per exemple, organitzava sortides amb els seus alumnes per trepitjar el terreny i aprendre i conèixer l'entorn geogràfic *in situ*. Així mateix també publicà textos per ajudar a millorar la metodologia de les seves classes. Es poden citar, per exemple, «*Geografía general e iniciación a la geografía descriptiva*» o «*Geografía de España y sus colonias*». Ara bé, el seu treball més important fou «*Per l'estudi de Catalunya. Assaig monogràfic: el Gironès*». Publicat el 1923, està considerat el primer assaig científic de geografia comarcal catalana¹³.

El bagatge com a geògraf acumulat durant la dècada dels anys vint va fer que l'octubre de 1931 formés part dels homes escollits per integrar la comissió d'estudi

¹² Aquesta expressió es pot llegir, per exemple, a CATALÀ, J.I. (2009) "La geografia entre 1900 i 1936". *Scripta Vetera. Edició Electrònica de Treballs Publicats sobre Geografia i Ciències Socials*, núm. 124 [En línia]. <http://www.ub.es/geocrit/sv-124.htm>. Pel que fa a la relació entre pedagogia i geografia en el marc de la renovació educativa d'aquells anys OLIVERAS SAMITIER, J. (1992). "La geografia i la renovació pedagògica a Catalunya". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 32, pp. 61-70. I específicament pel cas del nostre protagonista, VILÀ VALENTÍ, J. (1988). "Miquel Santaló, geògraf". *Revista de Girona*, núm. 127, pp. 28-33.

¹³ Posteriorment va aprofundir en la qüestió comarcal i va publicar *El Gironès i Banyoles*. El llibre fou publicat pel Centre Excursionista de Catalunya. Convé esmentar que tot i que el volum porta peu d'impremta de 1931, no va veure la llum fins el 1934 per causes alienes a Santaló.

de l'estructura comarcal de Catalunya, un organisme impulsat per la Generalitat i el Parlament que va treballar durant dos anys en la manera com calia que fossin les comarques i que no va veure culminada la seva tasca fins a l'aprovació de la divisió territorial el 1936¹⁴.

De la mateixa manera, el fet de ser mestre i pedagog comportà que fos membre d'altres organismes vinculats a l'administració pública. Participà a la comissió assessora del Patronat Escolar de Barcelona i a la comissió d'instrucció pública que les Corts espanyoles van constituir per elaborar un projecte d'Estatut del Magisteri. Queda ben palès, doncs, que la seva faceta professional de docent, pedagog i geògraf va tenir una incidència clara en la seva acció política

La política

Tenint en compte la naturalesa de la nostra recerca, aquí només oferim una breu ressenya dels punts més importants de la trajectòria política de Miquel Santaló, ja que s'hi entrarà molt més a fons en els capítols posteriors de la tesi. Tot i això considerem imprescindible fer-ne una breu síntesi per poder oferir una visió global del personatge.

Després d'intentar, sense èxit, obtenir l'acta de diputat a les Corts a les eleccions de 1919, finalment va esdevenir diputat provincial i, per tant, de la Mancomunitat, el 1923. Pràcticament no va tenir ocasió d'exercir el càrrec per culpa del cop d'estat de Primo de Rivera i la posterior dictadura, període que va aprofitar per fer una estada de recerca a diferents ciutats europees durant el 1925 amb l'objectiu d'ampliar la seva formació pedagògica i conèixer de primera mà el que s'estava fent als països més avançats del continent.

A partir de 1931, amb la caiguda de la monarquia, es va involucrar de ple amb la política fins al punt que va arribar a ser al mateix temps alcalde de Girona, conseller de la Generalitat i Diputat a Corts. Durant els anys republicans sembla que Santaló

¹⁴ BURGUEÑO, J. (2003). *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau editor. I també LLUCH MARTÍN, E. & NEL-LO, O. (1983). *La Gènesi de la divisió territorial de Catalunya. Edició de documents de l'arxiu de la Ponència (1931-1936)*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

hagués desenvolupat el do de l'ubiqüitat. Va ser un dels fundadors d'Esquerra Republicana de Catalunya el març de 1931 i a l'abril fou elegit alcalde. Al maig, el president Macià el va nomenar conseller adjunt del govern provisional i al juny fou escollit diputat a les Corts constituents.

El 13 de setembre de 1933 fou nomenat ministre de comunicacions del govern presidit per Alejandro Lerroux. Arran d'això va renunciar a l'alcaldia de Girona. Val a dir, però, que només va ocupar la cartera ministerial fins el 4 d'octubre per què el govern va caure arran d'una crisi política. Aleshores el president Macià el va nomenar Conseller Primer de la Generalitat i això va fer que hagués de front al deure de gestionar els dificultosos moments que es van viure entre la mort del president i el relleu de Companys.

Amb el canvi al capdavant de la Generalitat, Santaló va abandonar la Plaça de Sant Jaume i es va centrar en exercir de cap del grup parlamentari d'ERC al Congrés dels Diputats fins que arran dels Fets d'Octubre de 1934 fou empresonat. Jutjat el 1935, va ser deixat en llibertat i va reprendre l'activitat política esdvenint un dels homes forts del seu partit.

El febrer de 1936 va formar part de la candidatura del Front d'Esqueres per la circumscripció de Girona i va continuar com a portaveu dels republicans a les Corts. Va mantenir el càrrec durant els anys de la guerra civil i, a més, fou vicepresident tercer del Congrés.

Durant l'etapa bèl·lica va tenir altres responsabilitats: va copresidir el Comitè Antifeixista de Girona juntament amb l'anarquista Expèdit Duran; va ser designat president de la Comissió Permanent del Treball que depenia del Ministeri de Treball i Assistència Social; i també va encapçalar la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de la província de Girona.

Convé recordar que, cronològicament, aquesta tesi doctoral se circumscriu en el període en què es va publicar el diari *El Autonomista*. El darrer número va sortir al carrer 25 de gener de 1939 i pocs dies després Miquel Santaló va marxar a l'exili, però va mantenir-se fidel al seu compromís polític.

Primer es va establir a França on va col·laborar en l'evacuació i ajuda dels refugiats espanyols. Tres anys més tard, l'octubre de 1942, va marxar a Mèxic amb la família i amb el mandat explícit del president Irla d'exercir la representació a l'exterior del

president de Catalunya. A més, també fou ministre d'Instrucció Pública del govern espanyol a l'exili entre 1945 i 1947. Aquesta circumstància va fer que tornés a París coincidint amb el final de la Segona Guerra Mundial.

El 1949, però, es va instal·lar a la localitat mexicana de Guadalajara i cinc anys més tard, el 1954, la família Santaló Cortina es va traslladar a viure a la capital de Jalisco. Mica en mica, tant per raons vitals com pel nou context polític internacional, es va anar allunyant del món polític. Va morir el primer dia de l'any 1962, quan tenia 83 anys. Com tantes altres persones que havien hagut de marxar per culpa de la guerra i de la repressió franquista, la figura de Miquel Santaló va caure en l'oblit.

EL AUTONOMISTA, REFERENT DEL REPUBLICANISME GIRONÍ I CATALÀ

El 18 de setembre de 1898 va néixer *El Autonomista*, com a resposta del republicanisme gironí a la suspensió per ordre militar de *El Eco del Pueblo*, un setmanari federalista que el 1897 havia fundat Darius Rahola¹⁵.

La família Rahola era originària de Cadaqués però el 1884 es va traslladar a Girona. Aleshores el cap de la nissaga, Ferran Rahola, va començar a treballar a la delegació provincial d'Hisenda i, paral·lelament, inicià diversos projectes empresarials. Primer va obrir una llibreria i, després, una impremta. Per aquests negocis va comptar amb l'ajuda del seu fill Darius i, més endavant, també s'hi va sumar el petit de la família, Carles.

El diari *El Autonomista* –que el 1934 va catalanitzar la capçalera– sempre va estar dirigit per Darius Rahola, un personatge vital per entendre el republicanisme a la ciutat de Girona i que va convertir el seu periòdic en la principal plataforma mediàtica que tingué el federalisme a la demarcació. L'elecció del nom de l'empresa periodística ja era tota una declaració de principis. En un clima d'espanyolisme exacerbats feia referència a la defensa de l'autonomia de la colònia cubana en plena guerra; però, a més, també es feia extensiu a l'autonomia de municipis i regions i a la lluita contra el caciquisme que dominava el sistema polític espanyol des de la restauració monàrquica dels Borbons en la figura d'Alfons XII el 1875.

Progressivament *El Autonomista* va esdevenir una de les capçaleres més sòlides del panorama periodístic català i, sense cap mena de dubte, es va erigir en el gran

¹⁵ L'historiador Lluís Costa ha estat la persona que més ha investigat i escrit sobre aquesta capçalera. El seu llibre *El Autonomista: el diari dels Rahola. Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939)* continua essent la gran monografia de consulta indispensable. Per una visió dels anys previs a la República també és de molt interès el seu treball *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Comunicació i propaganda*. A més, per una visió més general de l'evolució de la premsa gironina i entendre el context en què es va desenvolupar *El Autonomista* es de referència obligada *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*. Tenint en compte que la nostra recerca es nodreix de l'anàlisi d'*El Autonomista*, per evitar reiteracions que es farien feixugues, donem per referenciades amb aquesta nota les fonts bibliogràfiques relacionades amb aquesta capçalera i que han servit per desenvolupar el nostre treball.

referent informatiu per a tots els militants del republicanisme federalista. Exercí de portaveu del Centre d'Unió Republicana de Girona i, des de les seves pàgines, es donava notícia de les activitats que portaven a terme les agrupacions ideològicament afins que hi havia disseminades arreu del territori gironí.

Per tot plegat és comprensible que la relació entre Miquel Santaló i *El Autonomista* fos tan productiva i duradora. Només es va interrompre per culpa de les insalvables circumstàncies adverses. Tots els implicats patiren les conseqüències de la derrota republicana i la repressió franquista. Tant Darius Rahola com Santaló hagueren de marxar a l'exili igual que ho feren la majoria d'integrants de la redacció del periòdic. Més dramàtic va ser el final de Carles Rahola, que morí executat. La condemna es va basar precisament en uns articles que havia publicat al diari familiar¹⁶.

La persecució exercida pels vencedors no es va aturar només en les persones físiques sinó que també va afectar, i molt, al teixit empresarial català. Al sector editorial, per exemple, es va aplicar la llei d'incautació de béns d'impremta que va ser utilitzada per expoliar la maquinària d'*El Autonomista* amb la finalitat d'iniciar la publicació de *El Pirineo*, el primer diari franquista que va sortir a la llum a la província de Girona¹⁷. D'aquesta manera es va acabar amb una de les capçaleres més longeves de la història del periodisme català.

¹⁶ BENET MORELL, J. (1999). *Carles Rahola, afusellat*. Barcelona: editorial Empúries. CARMANIU MAINADÉ, X. (2006). *Carles Rahola. L'home civilitzat*. Girona: Biblioteca Fundació Valvi.

¹⁷ COSTA FERNÁNDEZ, *El Autonomista: el diari dels Rahola*, pp. 213 i 214.

1919: MIQUEL SANTALÓ ENTRA EN ESCENA

El dilluns 19 de maig de 1919, Miquel Santaló Parvorell era el nom destacat de la portada d'*El Autonomista*. El diumenge anterior havia estat escollit candidat a diputat per les Corts en una assemblea celebrada al Centre Republicà de Girona, on havien participat delegats de quasi tots els pobles del districte: Cassà de la Selva, Anglès, Osor, Aiguaviva, Llambilles, Brunyola, Bescanó... i també representants de l'Agrupació Socialista¹⁸. Per primera vegada Miquel Santaló, que aleshores tenia 32 anys, baixava a l'arena política.

La crònica de la reunió estava escrita en castellà però al costat s'hi podia llegir un article en català titulat «El nostre candidat»¹⁹. Malgrat aparèixer signat per una simple «J.», feia les funcions d'editorial del diari i permet dibuixar el context en què el mestre gironí iniciava una carrera política que no abandonaria fins als darrers moments de la seva vida. Com no podia ser d'altra manera, l'autor del text es mostrava segur de la victòria:

"El nom d'en Miquel Santaló, que encarna els ideals republicans, és garantia segura de triomf. El nostre districte tindrà a les Corts d'Espanya, un republicà convençut, un home ben orientat en les grans qüestions que s'han de tractar, un esperit amplíssim, enamorat de la llibertat i la justícia".

Igualment advertia als contrincants que

"havent-se-les d'heure amb un candidat que reuneix les condicions del senyor Santaló, no poden pensar en obtenir la victòria per fortes que siguin les pressions oficials i per poderosos que siguin els mitjans de què disposin per a corrompre el cos electoral".

Com explicava l'articulista, Santaló substituïa a Francesc Layret, a qui «els deures polítics li han aconsellat que lluités en un altre districte». La realitat, però, era una mica més complexa. El 1917, aquell advocat barceloní i antic militant de la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), havia fundat el Partit Republicà Català

¹⁸ "Proclamación de don Miguel Santaló". *El Autonomista*, 19-5-1919, pg. 1.

¹⁹ "El nostre candidat". *El Autonomista*, 19-5-1919, pg. 1

(PRC) juntament amb Lluís Companys, Marcel·lí Domingo i August Pi Sunyer entre altres.

Layret, en anteriors conteses electorals s'havia presentat com a candidat pel districte gironí però el 1919 ho feia per Sabadell, segurament buscant el suport del sector obrerista de la ciutat vallesana, al qual era molt proper.

Substituint-lo per Miquel Santaló, a *El Autonomista* podien presumir que

“[Entre] totes les condicions que per a representar el nostre districte es requereixen, té aquesta que tan sovint retreuen els regionalistes: la d'ésser «de casa». En Santaló és de la comarca gironina; aquí feu els seus primers estudis, aquí va començar el seu magisteri; aquí ha volgut tornar, quan, després d'haver treballat al costat d'homes eminents, ha sigut cridat, pels seus mèrits, a desempanyar (sic) una càtedra per a la formació dels nostres mestres. Ell ha honorat a Girona per tot arreu on ha treballat i estudiat; i avui Girona, no la caduca, no la que encara viu d'ideals que fa temps que han mort, sinó la republicana, la veritablement liberal, ha volgut honorar-lo també, escullint-lo com a candidat”²⁰.

Ara bé, segons es desprèn de les informacions publicades al *Diario de Gerona*, abans de decantar-se pel pedagog, els republicans havien valorat altres possibilitats. El to del portaveu oficiós del catalanisme conservador de la ciutat era a les antípodes del que emprava *El Autonomista*:

*“Hasta ahora han sonado los nombres del diputado provincial señor Ulled, y del exconcejal radical señor Rocha, pero parece que ni uno ni otro se muestran propicios a aceptar la designación.
A última hora se indica el nombre del profesor de la Escuela Normal de esta ciudad señor Santaló”²¹.*

²⁰ *Ibidem* nota 2.

²¹ *Diario de Gerona*, 18-5-1919, pg. 2.

Si bé era cert que amb aquesta designació Miquel Santaló s'estrenava com a candidat, des de l'any anterior s'havia començat a revelar com un ferm activista de la causa republicana, tal i com es desprèn resseguint les pàgines d'*El Autonomista*.

El seu nom ja va aparèixer el novembre de 1918 com un dels integrants del comitè organitzador de l'homenatge als Països Aliats, que acabaven de guanyar la Primera Guerra Mundial²². Al llarg de tot el conflicte el republicanisme gironí s'havia mostrat clarament favorable al bàndol liderat per França i el Regne Unit, convençuts que aquells estats representaven les llibertats democràtiques i el progrés cultural i material que somniaven per Catalunya i Espanya.

Però fou a partir del febrer de 1919 quan Santaló va començar a publicar una sèrie d'articles on anà desgranant el seu corpus ideològic. Hom pot arribar a pensar que des d'*El Autonomista* l'estaven promovent per a convertir-lo en líder del republicanisme local.

El primer d'aquests articles va veure la llum el 25 de febrer de 1919 i portava per títol «*La crisis*»²³. Escrit en castellà, contextualitzava la situació política espanyola en el marc internacional, on el final de la Gran Guerra i la Revolució Russa eren les qüestions més punyents.

La inestabilitat era la tònica habitual al govern d'Espanya i per Santaló el sistema d'alternança de poder entre els partits dinàstics, que dominaven el panorama polític des del principi de la Restauració, estava tocat de mort. Parlava sense embuts de:

“La crisis de un organismo viejo, roído, descompuesto, que muere tanto por sus vicios como por su naturaleza misma. Nadie es capaz de sacarle de la agonía en que se encuentra sin extirpación de entraña e infusión de nueva sangre”.

Santaló, mirant més enllà dels Pirineus, era del parer que només una reforma del vell sistema no seria suficient per superar les dificultats d'aquell moment enormement complex. Calia un nou paradigma:

²² “Homenatge als aliats”. *El Autonomista*, 11-11-1918, pg. 1.

²³ Santaló, M. “La crisis”. *El Autonomista*, 25-2-1919, pg. 1.

"Hoy se respira (sic) en España, en Francia, en Alemania, en Rusia, a una modificación más trascendental. Las normas jurídicas actuales, las bases de organización social que Roma dió al mundo hace más de veinte siglos, no sirven para dar satisfacción a las aspiraciones proletarias inspiradas en un profundo sentido de humanidad y justificadas por los dictados de la pura moral cristiana y las tesis de la filosofía independiente. Y a eso se va. A un cambio de principios substanciales que imposibiliten la supervivencia de clases sociales con determinados privilegios y a la supresión de la vida parasitaria de muchos en beneficio de un mejor bienestar de la sociedad entera".

Com a bon republicà, el seu referent en qüestió de drets col·lectius era la Revolució Francesa de 1789:

"Francia dió al mundo todas la libertades de que goza hoy. El mundo entero se dará a sí mismo la garantía, el medio material necesario para el ejercicio sin trabas de esas libertades. El feliz término de la guerra europea, marca el comienzo de esa nueva etapa de la Historia²⁴ que si es patente en algunos puntos -Rusia, Alemania- queda esbozada también en España: Granada, Cádiz, San Fernando, Córdoba, Barcelona...²⁵ Y no son los llamados romanonistas, datistas, prietistas, mauristas, los llamados a encauzarla".

Era a les terres andaluses però sobretot a la capital catalana on s'estaven produint les mobilitzacions obreres més importants: en aquells moments Barcelona estava paralitzada arran de la Vaga de La Canadenca. Les formacions sindicals i els grups polítics d'esquerres tenien la mirada posada a Rússia i a Alemanya, on els moviments socialistes i comunistes triomfaven. Circumstància que veien amb temor

²⁴ Ja al manifest "Homenatge als aliats a Girona", publicat a *El Autonomista* l'11 de novembre, els lectors havien pogut llegir una sentència similar: "La Revolució francesa, va determinar l'inviolabilitat dels drets de l'Home. La liquidació de la Gran Guerra consagra el respecte definitiu a la llibertat dels pobles".

²⁵ En aquest punt de l'article sembla que hi ha dues ratlles censurades ja que l'espai del text apareix ocupat per línies de punts.

els baluards de la vella política de la Restauració, encapçalada pels Romanones, Dato, García Prieto i Maura que citava Santaló al seu article.

El cert, però, és que el context internacional tan sols era una peça més de l'enrevessat escenari polític espanyol, que des del 1917 vivia immers en un caos de grans proporcions. Cal tenir en compte que, paral·lelament a les protestes obreres, l'exèrcit també mostrava el seu descontentament amb la classe política i es creaven les Juntas Militares de Defensa per protegir els seus interessos professionals. Com afirma Josep Termes *«la crisi comprometia la credibilitat del sistema i els partits es desintegren: els mauristes atacaven Dato i la resta del Partit Conservador; Romanones, Alba i García Prieto dividien el Partit Liberal; Cambó i els regionalistes inculpaven la Corona; les esquerres s'unien contra la monarquia»*²⁶.

El juliol del 1917 s'havia constituït l'Assemblea de Parlamentaris que tenia, entre altres objectius, demanar una profunda reforma de l'Estat. En aquest sentit la Lliga Regionalista posà damunt la taula la necessitat de reorganitzar-lo mitjançant un sistema d'autonomies territorials que va ser rebutjat pels partits dinàstics.

Ara bé, l'intent de vaga general indefinida convocada a l'agost de 1917 va fer que l'Assemblea moderés el seu discurs i que les Junes Militars s'alineessin al costat del poder per demanar la repressió dels vaguistes.

Políticament el resultat d'aquesta cascada de fets es va intentar resoldre amb la creació d'un govern de concentració nacional presidit per Manuel García Prieto, que també incloïa representants de la Lliga i de les Junes Militars. El nou executiu, però, va fracassar al voler incorporar part de les reclamacions de reforma general de l'Estat proposades des de l'Assemblea de Parlamentaris. Es feia evident que el sistema d'alternança dels partits dinàstics al poder instaurat el 1875 amb la recuperació de la monarquia borbònica havia fet fallida.

El govern de García Prieto va convocar eleccions però el resultat es va traduir en un congrés dels diputats atomitzat, on aconseguir majories parlamentàries era impossible. Davant aquest panorama es va constituir el que s'anomenà Gobierno Nacional. Estava integrat pels grans líders del moment: Maura, Dato, Cambó, Alba, Romanones i García Prieto.

²⁶ TERMES, J. (1987). *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939)*. Dins VILAR, P. (dir.) *Història de Catalunya*. Vol. 6. Barcelona: Edicions 62. Pg. 274.

En opinió de Javier Tusell «*el gobierno fue recibido con entusiasmo recogido por todos los cronistas de la época porque satisfacía el habitual mesianismo de los españoles. (...) Sin embargo, la realidad es que la obra del gobierno fue reducida y que quienes lo componían acabaron profundamente decepcionados de su presencia al mismo*»²⁷.

En efecte el miratge només va durar nou mesos. El flamant Gobierno Nacional va fracassar en el seu intent de reformar l'exèrcit, malgrat que era una de les seves prioritats. A més, discrepàncies internes del consell de ministres van acabar amb la dismissió del liberal Santiago Alba.

El país vivia una triple crisi: política, econòmica i social. El sistema en què es fonamentava la monarquia restaurada naufragava, econòmicament Espanya patia les conseqüències de la Primera Guerra Mundial tot i haver-se declarat neutral, i socialment el sindicalisme vertebrava un discurs capaç de mobilitzar als seus afiliats, especialment en el cas de la CNT.

Sumat a això, el catalanisme polític apujava el to de les seves reivindicacions. El gener de 1918, el president dels Estats Units, Woodrow Wilson, va exposar els Catorze Punts per assegurar la pau a Europa una vegada finalitzada la Gran Guerra. El mandatari americà era partidari d'acabar amb els imperis i crear Estats-nació agrupats a l'entorn de la Lliga de Nacions, precedent de la Societat de Nacions que es constituïria pocs anys més tard. Des de Catalunya aquestes noves regles del joc de la política internacional es van interpretar com una oportunitat per què es reconegués la identitat catalana.

Semblava obrir-se una petita escletxa quan, després de la caiguda del Gobierno Nacional, García Prieto va rebre l'encàrrec de formar un nou executiu que també va fracassar. Llavors va agafar les regnes de la situació el comte de Romanones. Per Tusell era «*el político liberal mejor dispuesto a satisfacer las peticiones del catalanismo*»²⁸ i de fet va impulsar una comissió per donar sortida a les reivindicacions catalanes. El resultat va ser una proposta d'autonomia que englobava els municipis i Catalunya al mateix temps. Mentrestant la Lliga havia

²⁷ TUSELL, J. (2007). «*Del 98 a la proclamación de la República*» dins *Historia de España en el siglo XX*, vol. 1. Madrid: Taurus. Pg. 322.

²⁸ TUSELL, *op. cit.*, pg. 325.

redactat un projecte d'Estatut d'Autonomia més ambiciós però que no va ser acceptat per Madrid. Ara bé, *«cuando el problema catalán había llegado al máximo de la tensión y no se percibía una fácil solución para él, surgió otro que lo hizo desaparecer del primer plano de la política nacional. La protesta social en Barcelona trasladó el centro de gravedad de las preocupaciones de los catalanistas»*²⁹.

La vaga de 1917 havia estat liderada per la UGT i el PSOE i malgrat haver provocat nombrosos morts i detinguts i que el govern hagués declarat l'estat de guerra, no es van obtenir resultats concrets. Davant d'això la CNT va començar a guanyar protagonisme. El 1918 va celebrar l'anomenat Congrés de Sants que va significar la reorganització d'aquesta agrupació obrera: es crearen sindicats únics de branca o indústria que substituïren les petites associacions sindicals. Gràcies a aquesta estructura més sòlida i homogènia la formació va conèixer un període de creixement extraordinari arribant als set-cents mil afiliats el 1919. El context econòmic i social era terreny adobat perquè això succeís: el cost de la vida havia augmentat un 80% respecte abans de la Gran Guerra i a més calia sumar-hi les altes taxes d'atur, una epidèmia de tifus el 1914 i la mortífera grip de 1918.

Tot plegat explica que la protesta d'un grup de treballadors acomiadats de l'empresa Riegos y Fuerzas del Ebro, filial de Barcelona Traction Light and Power –coneguda popularment com La Canadencia- acabés esdevenint una vaga general. La coneguda com Vaga de la Canadencia va començar el 5 de febrer de 1919 i el 21 ja s'havia escampat per tota la capital catalana. Les autoritats instauraren l'estat de guerra i el conflicte es va enquistar.

Amb aquests esdeveniments a la primera pàgina de l'actualitat, i després d'haver escrit l'article «La crisis» –comentat unes ratlles més amunt- Miquel Santaló en signava un altre titulat «Lo más urgente»³⁰. Encara faltaven quatre anys per què Primo de Rivera imposés la seva dictadura, però el mestre gironí ja la intuïa:

“Lo más probable es que haya en breve una nueva crisis total, para dejar paso a un nuevo poder ejecutivo encargado de asumir también la función legislativa. Surgirá una dictadura”.

²⁹ TUSELL, *op. cit.*, pg. 326.

³⁰ Santaló, M. “Lo más urgente”. *El Autonomista*, 1-3-1919, pg. 1.

El fantasma de la Revolució Russa atemoriria les classes benestants i des de la patronal es responia amb més violència a la que infligien els sectors més radicalitzats de la CNT. Per Santaló el panorama no era gens encoratjador:

“La atmósfera social de España, de todo el mundo civilizado, está ya saturada de inquietud; tememos que de odios y rencores; quisiéramos mejor que lo estuviera de esperanzas simplemente con el propósito firme de convertirlas en hechos, de palparlas, de vivirlas pronto.

¿En qué situación, en qué estado de preparación está España para afrontar la tormenta que se cierne?

Hay que confesar la falta de una conciencia política total, de una acción persistente política, de una relación o comunión estrecha entre los que padecen hambre y sed de justicia. Los partidos izquierdistas pecan por un exceso de confianza en la virtualidad de sus ideales.

Ante esto, hay que renunciar a la comodidad que supone el dejar al tiempo y a la acción de unos pocos la presentación de soluciones”.

L'article semblava talment una mena d'exposició pública de reflexions íntimes i d'una certa evolució del propi Santaló, anant més enllà de les opinions que li mereixia la situació del moment. De fet va cloure el text amb l'anunci del que succeïria dos mesos més tard: la seva entrada a la política.

“Urge en todas partes, urge en Gerona, una colaboración común, una concentración de espíritu profunda por parte del joven entusiasta que sueña, del viejo febril que aspira siempre, de la mujer ciudadana que siente en su alma la protesta contra la postergación en que se encuentra. Urge conocerse, tratarse, hablarse. Es preciso actuar, estudiar, organizar sin descanso.

Piénsalo bien y deprisa, amigo republicano, compañero socialista, hermano que padeces por la falta de equidad social, que sufres con el dolor ajeno teniendo clara la noción de sus verdaderas causas y remedios. Piénsalo bien y actúa, que este es hoy el primer deber de todos”.

Dos mesos i mig més tard, Miquel Santaló Parvorell era proclamat candidat a les eleccions generals.

A partir d'aquell moment, el mestre va començar una gira imparable de mítings i conferències per visitar tots els centres republicans de les localitats que formaven part del districte electoral³¹. Paral·lelament, a les pàgines d'*El Autonomista* col·legues de la Normal de Mestres van publicar articles de suport al candidat Santaló. El més remarcable és l'extens text del director del centre, Cassià Costal³². Òbviament les primeres ratlles eren de lloança:

"He aquí un candidato modelo.

Es joven y es culto.

Hijo del pueblo -hijo de un maestro rural, como el que esto escribe- ha sabido ver toda la honda amargura y toda la celestial pureza a la vez de lo que significa el haber nacido en un medio en que el pan ha de conquistarse con el noble esfuerzo del trabajo honrado.

Estudio constante, lucha perenne, energía firme, decisión inquebrantable; estas cosas necesita el hombre moderno que quiere vencer dignamente y desea construirse su propia vida. (...)

Miguel Santaló reúne un bagaje riquísimo de experiencia, con un cerebro surcado por el arado del pensamiento y de la reflexión, con un espíritu formado por detenidos estudios y serias especulaciones.

A todo esto, hay que añadir lo que tiene más mérito en él: su energía interior, con la cual se autoeducó en su adolescencia, llegando a una propia edificación de su espíritu, a la formación y construcción de una personalidad fuerte y vigorosa, netamente definida, que no puede sufrir vacilaciones en su carrera ascensional, porque obedece a una arraigada convicción de su concepción filosófico-político-social".

³¹ *El Autonomista* informa que entre el 25 i el 30 de maig, Miquel Santaló va fer mítings cada tarda i cada nit. Durant el seu períple electoral va visitar Osor, Salt, Girona, Amer, la Cellera de Ter, Anglès, Riudellots de la Selva, Vilobí d'Onyar, Bescanó i Cassà de la Selva.

³² Costal, C. *El Autonomista*, 24-5-1919, pg. 1.

A part de la seva formació i de les seves capacitats, Costal remarcava la solidesa de les conviccions republicanes del seu col·lega de professió:

“Miguel Santaló es republicano por sentimiento y por discernimiento y por voluntad. Su temperamento es esencialmente republicano. Si no temiéramos exagerar, diríamos que es republicano de nacimiento.

No son de temer, pues, en él, futuras claudicaciones ni vergonzosas apostasías.

El republicanismo de Miguel Santaló será cada vez más acentuado, cada día más radical, cada momento más izquierdista, de tendencias hacia un socialismo evolutivo que irá cambiando fundamentalmente el modo de ser de las sociedades”.

A partir d'aquest punt, Costal s'endinsa en una detallada anàlisi de la situació tan espanyola com internacional. El sentiment d'estar entrant a una nova era de la història era absolut:

“Los tiempos actuales son de renovación profunda en todos los órdenes de la actividad humana. En el mundo social y político se están operando rápidas transformaciones como nunca se ha visto en la Historia. Querer oponerse a esta corriente universal es manifestar una ignorancia y una terquedad fatalmente suicidas. Los pueblos y colectividades que no se adapten al nuevo vivir que se avecina perecerán irremediabilmente. (...)

[En España] hay una parte considerable de pueblo sano que quiere vivir la vida de ahora: una vida de plenitud, una vida de justicia y de amor, una vida de equidad y de paz, una vida sin odios y sin violencias, de tolerancia, y de virtud, de respeto y de civismo, en donde todos trabajen y todos coman suficientemente y todos canten al unísono la poesía de la naturaleza y todos vayan enlazados por el camino florido y glorioso del progreso y la perfección.”

Costal explica que Santaló forma part d'aquest grup de gent que

“tienen hambre y sed de justicia; de todos cuantos sufren privaciones impuestas por leyes absurdas y organizaciones arcaicas, de todos aquellos que no han recibido el debido alimento cultural”.

Així mateix l'articulista assenyala que

“Dos grandes problemas tendrán que resolver prontamente los Estados: 1º, el económico, para cuya solución será preciso cambiar hondamente el concepto jurídico de la propiedad; 2º el de las nacionalidades para dar personalidad estatista a todo grupo étnico o entidad geográfica perfectamente diferenciados o delimitados”.

Ara bé, la mirada de Costal anava més enllà i assenyalava el gran repte a què havia de fer front el republicanisme: l'educació en igualtat d'oportunitats per a tots els ciutadans i ciutadanes. Per això afirmava que:

“dentro de estos dos grandes problemas actuales, late, más vivo que nunca, el problema eterno y colosal de la educación del pueblo, de la formación cultural íntegra de todas las «personas», sea cual fuere el medio geográfico y el ambiente social en que vivan y se desarrollen.

Todo el que nace tiene derecho a la luz, al aire, al pan, al amor, a la vida, a la vida en su plenitud. Y esa plenitud de la vida no puede alcanzarse sin una formación completa de la personalidad, sin un desarrollo íntegro de todas las potencias humanas, mediante la educación”.

Per si no fos prou clar el seu plantejament, en l'únic fragment en cursiva de tot l'article, el director de la Normal de Girona proclama que

“la educación ha de ser necesariamente obligatoria y gratuita en todos los grados de la enseñanza, desde los párvulos hasta la Universidad”.

Costal explica que cap dels països avançats –i referents en la pedagogia moderna– havia aconseguit fer realitat l’anhel de Santaló:

“Ni la burguesa República francesa, ni el pueblo anglosajón, ni los plutócratas Estados Unidos, ni la libre federal Suiza, han establecido este sano y renovador principio, piedra fundamental de las grandes reivindicaciones y del imperio de la justicia en la tierra.

Pues bien; un grupo de españoles esclarecidos, entre los cuales figura Miguel Santaló, se propone implantar este principio, desde las esferas del Poder, tan pronto se organice el nuevo Estado.

He aquí la honda significación y la enorme transcendencia de la candidatura republicano-socialista de Gerona.

He aquí lo que representa ese simpático joven todavía algo imberbe, pero grande de pensamiento y de idealidad, curtido en las luchas, por la vida, que se llama Miguel Santaló.

Quien lo vote, verificará un acto de la más pura civilidad. Quien ayude a sacarlo triunfante, habrá colocado un bloque de mármol en el edificio esplendoroso del progreso del mundo”.

En la mateixa línia que Cassià Costal, la professora de la Normal femenina, Josefa Uriz signava l’article «Socialismo y educación», publicat el mateix 24 de maig³³:

“Frente al problema social que ha de ser el gran problema de las nuevas cortes, si las nuevas cortes no nacen impotentes, como muchos prevén, toda fuerza política ha de actuar, quiéralo o no, en sentido socialista. Y esa actuación, para ser eficaz, ha de referirse a dos realidades: la económica y la educativa”.

Uriz defensava el pensament republicà de promoure l’educació com a eina de millora i progrés social:

³³ Uriz, J. “Socialismo y educación”. *El Autonomista*, 24-5-1919, pg 2-3.

“formar las conciencias para aprender a reclamar mejoras económicas o alcanzar éstas para saber ejercer el derecho a la educación, tanto monta, aunque esta última sea llamada a ser la posición definitiva”.

Es felicitiva perquè els republicans gironins havien escollit a Santaló com a candidat:

“El joven profesor de la Escuela Normal de Maestros, haciendo honor a su juventud y al sector político que ha elegido, sabrá acentuar con valentía el sentido socializador en el aspecto económico del problema; haciendo honor a su profesión y al alto prestigio que en ella ostenta, defenderá para la obra educadora el criterio socialista que ha de convertirla en obra para todos, no meramente para una clase privilegiada”.

És a dir un mateix sistema educatiu per a tothom, seguint el model dels països més avançats d'Europa:

“¿Cómo ha de aplicarse el criterio socialista a la educación? El magisterio público francés ha adoptado recientemente la fórmula ya propuesta por insignes pensadores de Francia y Alemania: escuela única nacional y obligatoria para todos los niños sin distinción de clase social ni de sexo. (...) Puesto que la actual división de clases sociales es a todas luces injusta y la corriente socializadora de la escuela encierra positiva y poderosa eficacia para destruir esa injusticia, es un elementalísimo deber contribuir con todas las fuerzas al triunfo de esa corriente”.

I per tant Santaló era l'home ideal per aconseguir aquest propòsit:

“En Gerona esos elementos progresivos habrán de felicitarse de que el candidato don Miguel Santaló reúna tan excelentes condiciones para laborar, en las nuevas cortes, en pro de esos ideales”.

Tal i com descriuen les cròniques d'*El Autonomista*, el tema de l'educació va ser un dels eixos principals durant tota la intensa campanya electoral que va fer el professor gironí. A Salt, per exemple,

“pronunció una hermosísima disertación acerca de la misión socializadora de la República, fijándose especialmente en el aspecto cultural. Desenvolvió el señor Santaló todo un programa a realizar en esta materia, a fin de que los beneficios de la instrucción y educación alcancen a todos los ciudadanos, desapareciendo en la Escuela las injustas diferencias existentes, debidas a privilegios de nacimiento y de fortuna”³⁴.

Un dia més tard a Girona, el redactor del diari propietat dels Rahola informava que

“El discurs d'en Santaló va ésser propi d'un pedagog i d'un pensador. Amb paraula senzilla i noble, amb gran precisió i claretat de judici, sense divagar, sense recercar les idees, va dir-nos el nostre candidat el seu amor a la República, a l'Autonomia, al Socialisme; i es veia bé que els conceptes que sortien dels seus llavis eren expressió de quelcom ben viu, d'un convenciment ben arrelat”³⁵.

Dos dies abans dels comicis, el diari republicà reproduïa un text signat pel propi Miquel Santaló titulat «Als electors del districte de Girona». En pocs paràgrafs hi desgranava els eixos bàsics d'un pensament polític que continuaria defensant amb fermesa gairebé tota la resta de la seva vida³⁶:

“L'Assemblea de Delegats del partit republicà de Girona m'ha fet l'alt honor de proclamar-me candidat a la Diputació a Corts, sense que jo hagués pensat, i menys pretès, per un moment, semblant distinció.

³⁴ “La campanya electoral”, *El Autonomista*, 26-5-1919, pg. 1.

³⁵ “El gran acte d'ahir”, *El Autonomista*, 27-5-1919, pg. 1.

³⁶ Santaló, M. “Als electors del districte de Girona”, *El Autonomista*, 30-5-1919, pg. 1.

Devot de la República com a única forma de govern democràtica, sota quins auspicis se faran a Espanya les reformes insistentment reclamades per el poble i negades sempre per els governs de la monarquia, vaig acatar l'acord dels meus correligionaris amb plena consciència de totes les reponsabilitats en aquests crítics moments per a Catalunya i per a Espanya.

Novell en la política activa, crec un deure primordial exposar amb la major sinceritat el meu criteri sobre política general i fer aquelles afirmacions que han de ser la base de la meva futura actuació política.

La importància i transcendència de la propera jornada del primer de juny, no té precedent en la Història d'Espanya. Del resultat de les eleccions depèn que continuem sota un règim anacrònic que solament pot subsistir impedit el lliure exercici dels drets individuals consignats en la Constitució, i que seguim divorciats dels altres Estats d'Europa, que van ràpidament a la implantació d'una nova organització social que serà garantia de la independència material i moral dels ciutadans.

Dos problemes hi ha plantejats en l'actualitat amb caràcter d'urgència en tots els països del món, i que deuen resoldre's amb preferència:

El problema de les nacionalitats i el problema social anomenat també obrerista, per ésser aquest factor qui millor l'ha definit i el reclama.

La qüestió de les nacionalitats és un problema de llibertat, qual solució considero necessària com a únic mitjà d'arribar a la fraternització i solidaritat universals anhelades per republicans i socialistes. I per lo que afecta a Catalunya, unitat geogràfica definida, amb caràcter i personalitat pròpia, sé i sento amb tota la meva ànima el perfecte dret que té de regir els seus destins conforme al seu propi ideal.

La qüestió social té dos aspectes que es refereixen al millorament material i espiritual del proletariat.

Per a arribar al primer, precisa l'implantació d'aquelles formes que tendeixin a fer que la riquesa no sigui monopoli d'un petit nombre, sinó que estigui distribuïda amb la més estricta justícia i equitat segons la capacitat i l'esforç de llurs productors.

Per a un millorament o elevació espiritual del poble, és necessari extendre, intensificar i unificar l'educació de manera que sigui patrimoni de tots amb igualtat de condicions i medis, fent obligatòria i gratuïta l'ensenyança en tots els graus i establint l'escola única en totes les poblacions.

D'acord amb totes aquestes orientacions executaré tota la meva tasca. Si els electors del districte de Girona dipositen en mi llur confiança, portant-me al Parlament, jo respondré amb tota la meva voluntat per a que siguin ben aviat realitats aquestes aspiracions, justes, d'avui”.

Aquest article es publicava el divendres 30 de maig i el diumenge 1 de juny se celebraven les eleccions. Miquel Santaló es va quedar a les portes del Congrés ja que el candidat més votat va resultar ser José Enrique de Olano Loizaga, Comte de Fígols.

Olano era un enginyer de mines d'origen basc propietari de les explotacions carboníferes que hi havia a Fígols; precisament per això, arran d'una visita que el rei Alfons XIII havia fet el 1908 a aquella zona, li havia estat concedit el títol nobiliari. Políticament era seguidor del conservador Antonio Maura i s'enquadrava a les files de la Unión Monárquica Nacional. Segons Maria Gemma Rubí i Josep Armengol, va dominar els ressorts de la política caciquista a la zona de Berga durant bona part de la dècada de 1910. Cal tenir en compte que fou elegit diputat a Corts pel districte berguedà en totes les eleccions celebrades entre 1918 i 1923 excepte les del 1919, quan es presentà per Girona³⁷.

Només 193 sufragis van separar la candidatura d'Olano de la de Santaló. El primer va obtenir 3133 vots i el segon 2940. El tercer candidat, membre del partit liberal, era Carles Sanllehy Girona que tan sols va aconseguir guanyar-se la confiança de 1933 electors.

De seguida que es van conèixer els resultats de l'escrutini els republicans van denunciar que hi havia hagut frau electoral. Les pàgines d'*El Autonomista* dels primers dies de juny van anar carregades de notícies i comentaris queixant-se del

³⁷ RUBÍ CASALS, M. G. & ARMENGOL SEGÚ, J. (2001). "Cataluña". Dins VARELA ORTEGA, J. (dir.). *El poder de la influencia: Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*. Madrid: Marcial Pons. Especialment la pàgina 264 i següents on s'analitza el cas del comte de Fígols.

caciquisme i exposant tota mena d'irregularitats que s'havien perpetrat al districte de Girona. El propi Santaló ho escrivia amb crua contundència³⁸:

“Fué proclamado diputado electo por el distrito de Gerona, don José de Olano. Su acta es tan sucia que sólo unas manos puercas pueden recogerla. No sabemos qué hará el conde de Fígols. Lo que sí esperamos es que el Tribunal Supremo de Justicia haga honor a su nombre, evitando la infección del Parlamento”.

El candidat republicà feia referència a la denúncia que havia interposat la seva formació política contra les maneres de fer d'Olano i aprofitava per destacar les diferències de procediment d'uns i altres durant la campanya electoral:

“Lo sabemos todos, pero conviene repetirlo entre amigos y adversarios. Hemos hecho los republicanos la campaña electoral y las elecciones, de una manera ejemplar. Casi no es posible concebir mayor nobleza.

Se han recorrido los pueblos del distrito sin ostentación, sin estridencias, sin lujos ni aparato. En todas partes, en voz alta, se ha hecho crítica de todo aquello que mantiene a España en la más deplorable prostración y se ha propagado un ideal, guardando siempre todos los respetos y todas las consideraciones a los adversarios. (...)

En cambio los contricantes han respondido, particularmente el maurista, con la actuación más innoble y más vil. Con el agravante de nocturnidad y alevosía, han comprado votos, han amenazado y han detenido, en nombre de la Ley que pisoteaban, a los que trataban de impedir sus desmanes. Todo esto ¡qué sarcasmo! llamándose amigos del orden y de la religión.

Así han conseguido sumar mayor número de papeletas, ya que no podían sumar votos.

Conocemos muy bien su objetivo. Gentes sin corazón y de poco meollo, no quieren más que “el pueblo desagradecido” siga mordiendo el polvo. No hay

³⁸ Santaló, M. “Comentarios post-electorales”, *El Autonomista*, 6-6-1919, pg. 1.

en su espíritu, ni por asomo, una tendencia altruista. Su brutal egoísmo y su condición de parásitos sociales, les lleva al apelamiento de todos los medios para mantener el «statu quo» que tiene sumido en la miseria e ignorancia a un crecido tanto por ciento de españoles. Explotan la necesidad y la falta de cultura, gastando un capital para corromper a los pueblos y cobrar un rédito ignominioso.

¡Infelices! Todavía no han sabido o no han querido ver que el mundo avanza pese a todas la resistencias. Sus propios delitos los hundirán. Como Sodoma y Gomorra, su ciudad infecta será arrasada".

Els darrers paràgrafs de l'article són tota una declaració d'intencions de l'actitud que prendrà Santaló en tot allò relacionat amb la contesa política:

"No nos han vencido. Venceremos. No lo dude nadie. La lucha está en pie y los organismos podridos resisten poco.

La lucha fortifica y eleva a los buenos. Es elevación cualquier fracaso, cuando se han hecho todos los esfuerzos para conseguir un noble fin. La lucha purifica la vida, espiritualiza nuestro ser, acerca y une a los hombres que tienen un ideal, sobre todo cuando el entusiasmo caldea el corazón y hace que hierva en nosotros un profundo interés humano, el de la mejora de la cosa pública. Luchemos".

Les eleccions no van servir per clarificar el panorama polític espanyol. El grup conservador havia obtingut més escons, però diverses crisis internes d'aquella formació dificultaven l'elecció d'un president de govern clar. Finalment fou escollit Joaquín Sánchez de Toca, tot i que per poc temps. El seu executiu va fracassar en l'intent d'encalmar els ànims entre sindicalistes i patronal a Barcelona. Els seus plantejaments marcadament moderats no agradaven ni als sectors més durs del seu partit ni a bona part de l'empresariat barceloní que reclamava mà dura contra les protestes obreres³⁹. Aquesta fou la causa principal que el desembre fos rellevat per

³⁹ Tusell, *op. cit.*, pg. 365.

Manuel Allendesalazar Muñoz. El paisatge polític i social a Espanya era descoratjador i ningú semblava tenir prou capacitat per resoldre'l.

Mentrestant a Girona, Miquel Santaló es començava a consolidar com un dels caps visibles del republicanisme polític local. Malgrat haver-se acabat la campanya electoral i haver caigut derrotat, la seva activitat pública no s'aturà. Es va prodigar en tota mena de conferències i mítings arreu de la demarcació i va seguir utilitzant *El Autonomista* com a altaveu mediàtic per propagar el seu missatge i el seu pensament polític.

1920-1923: UN POLÍTIC NOU PER UN SISTEMA VELL

Tot i el fracàs electoral, durant els primers mesos del 1920 Miquel Santaló va mantenir el seu paper d'opiniador destacat d'*El Autonomista* i va publicar diversos articles analitzant la situació política espanyola. Els seus escrits es caracteritzaven per una constant reivindicació dels drets dels treballadors i per denunciar sense embuts la nefasta gestió del govern.

Cal tenir en compte el context social, polític i econòmic que vivia el país. Després de la bonança conjuntural viscuda fruit de la neutralitat espanyola durant la Primera Guerra Mundial, al moment que els estats començaren a recuperar el pols de les seves indústries Espanya tornà a trontollar fruit de les mancances ja existents abans del conflicte bèl·lic. No s'havia aprofitat el bon clima econòmic dels anys de guerra per reconvertir i modernitzar el país. No només això, sinó que les tensions en l'entorn laboral havien empitjorat i la violència era la moneda de canvi entre empresaris i treballadors, especialment en grans ciutats com Barcelona⁴⁰.

En aquest context, Miquel Santaló sempre es va postular com un defensor acèrrim dels drets dels més desfavorits. De manera genèrica els anomenava «*problemas humanos*» i ho situava més enllà de la lluita de classes:

*“Tienen su origen en un fondo de injusticia, de desigualdad irritante en nuestra organización y en una más clara consciencia de lo que se debe a los hombres como hombres. Son ante todo problemas humanos, más que de trabajo y capital, que sienten y quieren resolver millares y millones de españoles conforme a razón. Las organizaciones obreras vienen luchando desde hace tiempo y fracciones políticas insisten sin descanso por el triunfo de ciertas reivindicaciones que teóricamente ya nadie discute”*⁴¹.

El pedagog gironí culpabilitzava al govern d'aquella situació i davant dels «*monárquicos que dando esquinazo a los anhelos del país se limitan a biografiarse ridículamente, como si España quedara reducida a ellos, como si en España, en*

⁴⁰ BALCELLS, A. (2009). *El pistolisme: Barcelona (1917-1923)*. Barcelona: editorial Pòrtic. També RISQUES, M. (dir.) (2006). *Història de la Catalunya contemporània*. Barcelona: editorial Mina. Especialment a partir de la pàgina 269 i següents.

⁴¹ Santaló, M., “Ceguera gubernamental”, *El Autonomista*, 31-1-1920, pg. 1.

estos tiempos en que se edifica un mundo social nuevo, no existieran problemas nacionales»⁴², estava convençut que l'alternativa per resoldre el conflicte social eren «los socialistas»:

“Sólamente este partido ha sabido responder conforme a sus principios a lo que hacía falta, a lo que hay que ir, a lo que el pueblo quiere y debe dársele. Los socialistas, hablando mucho menos, han hecho mucho más”.

En aquest article Santaló enumerava les propostes concretes presentades pels socialistes al Congrés dels Diputats i que ell, des de les pàgines d'*El Autonomista*, aplaudia i defensava:

“Abogan en primer término por la creación de un Consejo técnico-económico que estudie las posibilidades de una máxima producción; por la nacionalización de las grandes empresas; por la regulación del trabajo; por la requisita de los instrumentos de trabajo, cuando éstos sean negados a los trabajadores; por el establecimiento de un salario mínimo suficiente a cubrir las necesidades de una familia; por la liberación de los arrendamientos de tierras; por la exención de tributos a los que tengan ingresos inferiores a 3.000 pesetas y el establecimiento de un impuesto progresivo sobre la renta”.

Com no podia ser d'altra manera, el pedagog gironí destacava l'atenció que prestaven a l'àmbit educatiu:

“Proponen además, concretamente, la intensificación y divulgación de la cultura, creando enseguida 5.000 escuelas que se aumentarán a medida que haya el número de maestros suficientes, los cuales tendrán como remuneración mínima 3.000 pesetas. Los alumnos deberán ser preparados para la vida profesional, de los 12 a los 14 años y a todos los centros de enseñanza tendrán el 20 por ciento de matrículas gratuitas”.

⁴² Santaló, M. “Ceguera gubernamental II”, *El Autonomista*, 4-2-1920, pg. 1.

La preocupació pels més desfavorits no es limitava a les fronteres espanyoles. En una conferència que Santaló va pronunciar a l'Ateneo Bañolense el 26 de març reclamà un món més igualitari posant exemples de França i d'Itàlia per traslladar-los, després, al context espanyol. Aquest és un fragment de la crònica que en va publicar *El Autonomista*:

“Hay que destruir los privilegios que dan lugar a aterraciones (sic) como la de Italia, donde mueren un 47 por 100 de los niños pobres, mientras se circunscribe a un 5 por 100 de los niños ricos. Hay que destruir esta abusiva desigualdad que niega asimismo la vitalidad de los hombres. [Santaló] Lee datos estadísticos de Francia donde de 24 a 30 años de edad, mueren un 62 por 1000 de patronos por un 80 por 1000 de obreros, donde llegan a la senectud, a los 80 años, 3888 patronos contra 1800 obreros. Así las diferencias de alzada en los niños, así en el peso de los pequeños. Añadid, continua el conferenciante, unas cifras más a la citada y tendreis la proporción de España con su crónica enfermedad del analfabetismo por complemento. Para mí, termina, será tanto más civilizado un pueblo cuanto les sean otorgadas a sus ciudadanos, por el hecho de ser hombres, la máxima libertad moral, política y económica”⁴³.

La falta de visió global d'aquell problema humà, tal i com definia Santaló les diferències socials, era una de les raons per què el pedagog gironí criticà al líder de la Lliga, Francesc Cambó, un dels polítics amb més projecció i un dels adversaris més potents que tenien els republicans a la demarcació gironina. El dimarts 13 d'abril, Santaló signava l'article principal de la primera pàgina d'*El Autonomista*. El text duia per títol «*Las conferencias del señor Cambó*»⁴⁴.

El mestre republicà aprofitava una xerrada que el lligaire havia fet a Madrid organitzada pel diari conservador *El Debate* per posar en entredit les seves opinions. Denunciava sobretot l'ambigüitat retòrica de Cambó, a qui li retreia que «*ha puesto*

⁴³ “Una conferencia de don Miguel Santaló”, *El Autonomista*, 30-3-1920, pgs. 1-2.

⁴⁴ Santaló, M., “La conferencia del señor Cambó”, *El Autonomista*, 13-4-1920, pg. 1.

toda su habilidad no para orientar sino para producir mayor confusión entre los oyentes». Analitzant l'article de Miquel Santaló, s'aprecia que un dels aspectes del pensament polític del conservador que irritava més al mestre i geògraf eren els arguments que esgrimia a l'hora d'explicar les tensions socials:

“Estima con una miopía incomprensible que el malestar de las clases proletarias tiene su origen en el desequilibrio entre la producción y el consumo que ha multiplicado las dificultades del vivir y afirma que esas clases pensaron encontrar el bienestar en la disminución de la jornada de trabajo, «una de las mayores locuras de la humanidad»”.

Òbviament el posicionament santalonià es trobava a les antípodes del del cap de files de la Lliga:

“Cambó sabe de la importancia capital de la reducción de la jornada de trabajo y sabe también como los propios obreros, que el proletariado no basa su actuación en modificar las condiciones accidentales de la jornada y el jornal solamente, sino que aspira a mucho más, que son los principios de la organización social presente lo que quiere cambiar para acabar con el privilegio y establecer un régimen de mayor equidad.

Propone después soluciones y dice: «O un esfuerzo considerable para aumentar la producción o un esfuerzo considerable para reducir el bienestar». Sólo esto nos puede llevar a la normalidad.

Jamás será una solución lo segundo, y en cuanto a lo primero, que es, en efecto, donde está el eje de todos los problemas sociales ¿quiénes han de producir, quiénes han de aumentar y para quiénes han de aumentar la producción? A esto no responde el señor Cambó; pero su silencio no retrasará la expansión de la doctrina que quiere el trabajo para todos y el bienestar como patrimonio de todos también”.

L'animadversió que Cambó despertava entre les files republicanes és de sobres coneguda. Per ells, el líder de la Lliga era l'enemic a batre. La duresa del vocabulari de Santaló no fa més que refermar aquesta idea. Defineix al polític conservador com

un «camaleón que va cambiando de color según el medio o como un hipócrita lacayo que ríe o sonríe según piensa que puede agradar más a su señor». També l'anomena «portavoz de esa sociedad anónima, la Lliga, integrada por plutócratas de Cataluña» que per Santaló són «la mayor maldición de la humanidad».

Onze dies després d'aquell article on atacava a Cambó, la primera pàgina del diari dels Rahola tornava a ser per un text de Miquel Santaló a quatre columnes parlant de la situació obrera i la incapacitat dels dirigents polítics que ostentaven el poder per millorar les condicions dels treballadors. El to del pedagog és apocalíptic:

“Arriba, en el gobierno agónico, espasmos feos de muerte como de quien siente en su conciencia el peso del incumplimiento de sus deberes; en los círculos de políticos vacantes, sólo astucia para preparar contubernios que les aseguren el hacer del país su presa y devorarla como lobos hambrientos según es tradición aquí donde nació y vivió un hidalgo caballero; en el mundo económico, en los capitalistas y en los hombres de negocios a quienes el dinero ha hecho perder un sentido de humanidad, egoísmo y codicia sin límites que desarrollan impunemente y aún amparados por quienes deberían poner coto a su ambición, y en el mundo del trabajo... un interrogante enigmático y miseria. (...)

En Moreda (Asturias), la sangre ha teñido los terrones negrosos que tenían aprisionada la hulla en las entrañas de sus montes. En Salamanca las mujeres se amotinaron porque el precio del pan les impide llevar unas migas a sus hogares. En Jaén se ha declarado la huelga general. El norte, el centro y el sur de España, están con fiebre. La primavera, el buen tiempo no ha traído la normalidad”⁴⁵.

Santaló lamentava l'oportunitat perduda durant la Primera Guerra Mundial per modernitzar Espanya:

“Así, a pesar de los millones que trajo a España la tragedia europea, de los fabulosos pedidos que se hacen a nuestra industria, de las muchas obras

⁴⁵ Santaló, M., “De actualidad”, *El Autonomista*, 24-3-1920, pg. 1.

públicas que se reclaman, de los millones de hectáreas de tierra yermos, el condenado obrero español o el digno y capaz y fuerte obrero «español» que se niega a vivir con vileza, lía su petate, abraza a los suyos y con una maldición y una esperanza, cruza la frontera y se refugia en otros países donde todavía se trabaja y se puede pensar y se puede hablar.

«En el tren correo de Francia pasaron ayer procedentes de Valencia y Alicante 400 obreros que se dirigen a El Havre para embarcar con rumbo a los Estados Unidos. Se nos dice que en días sucesivos pasarán otros obreros hasta el número de 7.000». *Noticia de EL AUTONOMISTA.*

Como los alicantinos y valencianos, hacen los gallegos, ampurdaneses, gerundenses, andaluces, barceloneses... Ya hace algún tiempo, comentando la emigración de unos amigos, decíamos a una autoridad de esta provincia: comprendemos que algunos señores, ciegos por su ignorancia, por su falta de patriotismo y por su ambición, no vean la trascendencia de este fenómeno engendrado por ellos y lo celebren; pero no que Vds. se crucen de brazos y miren impasibles como se incapacita la economía española, como se desangran España y como se deshonorra España...

-No siga V. Es verdad, es toda la verdad que V. quiera y a pesar de todo, debo decirle que las circunstancias impiden hacer nada porque falta comprensión, cultura, corazón y ambiente”.

Ara bé, més enllà dels diagnòstics pessimistes, el pedagog gironí sempre llançava un missatge de lluita per aconseguir un futur millor. No només ho feia als articles de premsa, sinó també quan participava en mítings republicans on era convidat. Aquest fou el cas del celebrat a Santa Coloma de Farners el dos de maig de 1920, aprofitant la celebració del Dia del Treball. L'acompanyaven Pere Cerezo i Marcel·lí Domingo, que va parlar en darrer lloc. Abans va ser el torn de Santaló, que donà una visió global de la qüestió obrera i recordà als assistents que vivien un «*moment històric de transcendència mundial*». Segons ell, per afrontar-lo recomanava als treballadors que s'unissin i s'impliquessin en la lluita política a través dels partits que els representessin:

“Tots els obrers que es compenetrin del moment actual i que vegin clarament que complida la missió única que requereix dintre la societat, directora i organització amb la solvència unànime de tots, sàpiguen, una volta abandonada la funció primordial, ésser «homes», sobretot «homes» per a la lluita reivindicadora, fent valdre els drets que com a tal li pertoquen ço és: treballar per l’ideal, que és un treball de l’esperit i del cervell molt més nutritiu que el treball del cos, car sense el primer, s’enfebleix el segon i li falta la força de la lluita real de la vida que ha d’ésser la cuirassa de totes les injustícies de la burgesia. Ha de lluitar i ha d’actuar en la política, com una arma redemptora per a conquerir les seves aspiracions, tinguent en compte que han d’ésser els partits verament democràtics ses representants, per ésser l’encarnació de l’ànima popular”⁴⁶.

Al llarg de la seva intervenció, segons el cronista que informava del míting, el pedagog gironí va insistir en la conveniència d’aplegar esforços per aconseguir els seus objectius:

“[Santaló] Preconitzà el deure sagrat de l’unió obrera, ja que sense amotllar-se en aquest camí no pot ésser possible una actuació acertada i recomanant que tots els criteris siguin una sola força dintre la societat, per obtenir l’emancipació social que desitgen”.

La unitat com a única opció per encaminar Espanya vers un futur pròsper també va aparèixer en un article que Miquel Santaló va publicar al setembre:

“De estos momentos preñados de inquietud y de malestar, y casi saturados de cobardía, surgirá un sentimiento de solidaridad más fuerte entre los que desde distintos campos ansiamos la incorporación de España a los pueblos en que la libertad no es una ficción y las causas justas se atienden”⁴⁷.

⁴⁶ LL. C. X., “Grans conferències pels oradors don Pere Cerzo, don Miquel Santaló i don Marcellí Domingo a l’Ateneu Popular de Santa Coloma de Farnés”, *El Autonomista*, 4-5-1920, pgs 1-3.

⁴⁷ Santaló, M., “Sigue la farsa”, *El Autonomista*, 2-9-1920, pg. 1.

El motiu que l'havia impulsat a escriure aquest article era que Alfons XIII havia decidit mantenir Eduardo Dato com a president del govern tot i que el polític havia presentat la renúncia al càrrec. Santaló apuntava al monarca com a responsable últim de la situació del país ja que era incapaç de situar persones qualificades al capdavant de l'executiu:

“«El Rey ha ratificado la confianza en el señor Dato». Ya lo teníamos descontando y lo dijimos no hace mucho tiempo. La crisis que se llamará con razón «histórica», no la resolverá la monarquía sino la Nación, en quien debiera residir la soberanía en todo tiempo. Y es axiomático para el más humilde observador de la vida pública española, que en este país tan digno de mejor suerte la Corona confía siempre el poder a quien no gobierna o gobierna peor. Esta vez, como en otras próximas, ha sido y será consecuente con su proceder habitual.

No hay remedio posible para los muchos males que nos aquejan, dentro los viejos y mohosos moldes de las actuales instituciones; no hay ni inteligencia ni voluntad en los hombres uncidos a la carreta de la monarquía, para iniciar siquiera una solución a los muchos problemas planteados y que reclaman una solución justa y urgente”.

Tenint en compte aquesta situació, el gironí proposava la unió de totes les faccions polítiques contràries al govern de Dato i partidàries de millorar les condicions socials, laborals i econòmiques dels més desfavorits:

“Lo más práctico hoy sería, dejando a un lado todas las discusiones bizantinas, sobre accidentes y detalles, la unión estrecha, una íntima relación de solidaridad entre todos los convencidos de que con el actual régimen no es posible conseguir ninguna de las grandes reformas que reclaman los tiempos actuales con la clara visión de un nuevo concepto de justicia, ni siquiera de conseguir el respeto a los derechos individuales que la propia Constitución declara inviolables.

Es pavoroso el estado de reacción a que nos ha conducido el Gobierno en lo político. No menos pavorosa es nuestra situación económica.

Grandes riquezas hay en España; pero arraigada y protegida la codicia en todas partes y por todos los medios, el acaparamiento y el monopolio se han convertido en ideal supremo, haciendo mayor la miseria de los honrados y humildes. Próximo a terminar el verano, en muchas regiones españolas empezarán los fríos invernales y con los precios fabulosos de las subsistencias y los más escandalosos aún de los tejidos, del calzado y de la calefacción, no alcanzarán los presupuestos modestos y el hambre y el frío se sumarán al dolor de hoy de modo inevitable⁴⁸.

Tenia el convenciment que la situació era tan greu que es feia imprescindible la suma de tothom en la protesta:

“Hondo es el mal. Grande y enérgico debe ser el remedio. Quien quiera que sufra directamente las penalidades del régimen; quien las sufra indirectamente por simpatía; quien no se halle arrastrado por la corriente avasalladora de la codicia; quien quiera que sea hombre liberal, hombre libre, hombre, con dignidad, con civismo; quien tenga la menor aspiración de justicia social, se sumará a la protesta contra el actual momento de la vida pública española”.

Si es té en compte la complexitat de l'entramat polític de l'Espanya d'aquells darreres anys de la Restauració, hom no es pot estar de considerar aquella proposta santaloniana de ser un punt utòpica. Així mateix, però, tampoc es pot negar la seva voluntat de compromís i d'implicació en la configuració d'un projecte alternatiu que desemboqués en construir una nova realitat.

⁴⁸ Santaló, M., “Nuestro voto”, *El Autonomista*, 4-9-1920, pg. 1.

Una nova campanya electoral

El diumenge 17 d'octubre de 1920 Miquel Santaló va ser escollit candidat per concórrer a les eleccions generals en nom dels republicans del districte de Girona. A partir d'aquell moment *El Autonomista* va reprendre la intensa activitat propagandística que ja havia desplegat durant la campanya del 1919 per intentar portar el mestre i geògraf al Congrés dels Diputats. D'entre els molts articles lloant la seva figura, val la pena prestar una especial atenció als que es publicaren signats amb el pseudònim Phosphor. La seva voluntat d'impacte era òbvia i per aquesta raó sempre apareixien a la primera pàgina del diari. Val a dir, però, que malgrat els excessos propis de qualsevol procés electoral, els textos de Phosphor fan possible extreure informació tant del pensament polític del candidat com de l'ambient en què es va desenvolupar aquella campanya. Són articles relativament breus i molt directes, que tenen una clara finalitat electoralista sense subterfugis:

“La unanimitat amb que fou proclamada la candidatura d'en Miquel Santaló el diumenge passat, en el Centre d'Unió Republicana, mostra tres coses”⁴⁹.

La primera portava implícita una crítica velada als discursos que habitualment solien fer els polítics de la Lliga, la formació predominant a la Catalunya de l'època i que s'autoerigia com a guardiana de les essències catalanes:

“El bon seny català (que no és precisament privatiu de certes classes que se l'atribueixen). El poble gironí, com a bon català, vol que el seu representant en Corts sigui un bon català, un bon gironí, un bon fill de la terra, un de casa, conegut i estimat de tots. Designant a en Santaló, l'Assemblea de delegats palesà el seu convenciment que el futur diputat serà un ver representant de tot el districte, de tot el poble que l'haurà elegit; i no un representantet migrat de certes oligarquies, o de certes penyes, o de certs conglomerats financers o burgesos”.

⁴⁹ Phosphor, “Primàries significacions de la proclamació d'en Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 23-10-1920, pg. 1.

El segon element destacat per Phosphor era l'acord total entre els republicans per escollir de nou com a candidat per Girona a Miquel Santaló. L'articulista lloava, igual que el pedagog també havia escrit moltes vegades, la unitat d'acció de totes les agrupacions republicanes:

“La disciplina de les esquerres gironines. És la primera proclamació pel districte. I és feta per unanimitat. I a gust de tothom. I amb entusiasme dels vers demòcrates. Els altres partits (si és que tals poden anomenar-se) encara no han presentat candidat. I tardaran a fer-ho. Perquè estan desorientats. I estan desunits. I estan desunits i desorientats perquè no els mou l'ideal, sinó baixos personalismes i tristes concupiscències. Per una paradoxa dels fets, resulta que les dretes gironines són acèfales i anàrquiques; car no mostren direcció, no respecten principis, ni tenen contingut ideològic; mentre que les esquerres, les forces republicanes i socialistes, senten doctrina, sostenen afirmacions i fan obra constructiva”.

L'articulista plantejava la candidatura de Santaló com un acte de desgreu després de la mala experiència viscuda durant els comicis de 1919, quan va perdre les eleccions per un ajustat marge de diferència de vots i amb moltes sospites de manipulacions en alguns col·legis electorals:

“El poble gironí i els obrers de totes les encontrades del districte saben l'entusiasme i l'abnegació amb que ha treballat –pel bé de tots- aquest jove simpàtic, intel·ligent i ardorós, a qui en les altres eleccions li fou presa l'acte de veritable diputat per Girona. No volen donar el vot a cap més, perquè saben que és ell qui es mereix l'acta, pel seu altruïsmes, per les seves obres i per la seva idealitat”.

Pocs dies més tard, un nou text de Phosphor tornava a dominar la portada. En aquella ocasió, Miquel Santaló era presentat com un bon exemple d'una nova classe

de polítics que deixava enrere els vicis que s'havien contret durant els anys de la Restauració:

“En Miquel Santaló, políticament, és inèdit. Volem dir amb això que no està gens gastat, que no està corruptut. Els homes polítics no solen ser gaire austers, no solen ser gaire dignes. Envolta a la personalitat política una aurèola de tramoia i farsa. Moltes escenes dels Parlaments són pura comèdia, insigne titelleria, histriònica tragèdia. I d'aquell ambient de «Guignol» i de teatreteria, quants no en surten contaminats. Pocs, poquíssims saben eixir-ne indemnes, conservant sempre llur integritat, llur «identitat» moral.

Doncs bé, en Santaló és pur, políticament parlant. I això és un valor, un mèrit que s'ha d'adjuntar als que personalment reuneix.

En Miquel Santaló és jove, és intel·ligent, és actiu, és estudiós. És un entusiasta de les seves arrelades conviccions; és un home modern que s'ha enterat de la marxa del món i no vol viure a remolc. I no sols no vol ell viure a remolc, sinó que vol també que el seu país, la seva terra, no es quedi endarrera, en aqueixa ascensió que verifica ara la Humanitat envers una nova vida, una vida més bonica, més lliure, més plena.

En Miquel Santaló reuneix totes les bones condicions «personals» que es requereixen per a ésser un bon diputat, un excel·lent diputat. Si a les condicions personals hi afegim la condició política de ser inèdit –que és una gran condició perquè suposa una forta esperança- la personalitat de Santaló queda enlairada fins a l'extrem que no pot tenir competidor que el superi, podent aixís arribar a ésser ço que voldríem els seus fermes correl·ligionaris: el diputat per antonomasia de Girona”⁵⁰.

En el sistema electoral que sustentava la Restauració havien arrelat males pràctiques, com ara les tupinades, les compres de vots i tota mena de corruptel·les

⁵⁰ Phosphor “Més significacions de la candidatura d'En Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 6-11-1920, pg 1.

que implicaven tant els grans partits dinàstics com certes faccions republicanes⁵¹. Amb aquest rerafons polític-electoral no ha d'estranyar que a l'hora de destacar les virtuts de Santaló, Phosphor insistís en la seva noblesa en la lluita per l'acta de diputat:

“El jove candidat de les forces esquerranes del districte de Girona lluita amb honradesa de procediments i amb claríssima actuació.

Fa propaganda noble. No buscant als adversaris. No descendeix a personalismes.

Ell exposa les seves teories, les seves concepcions, la seva idealitat, sobre la política, sobre l'administració, sobre els problemes socials, sobre les qüestions importants de la vida pública, que és la vida de la col·lectivitat i de la societat. Però no imposa dogmàticament cap creencia (sic), no cerca vots de gent inconscient o fanatitzada, no obliga a ningú, no compra electors, no soborna pobles, no promet coses que no es poden complir, no ofereix adobs de carreteres, ni construccions de ponts, ni edificacions de casinos ni cementiris, no parla de la seva amistat amb ministres o plutòcrates, no intriga per a que sigui bisbe Fulano o Zutano, no envia credencials de càrrecs imaginaris per a satisfer vanitats, no té concomitàncies inconfensables, no reparteix quantitats a electorers, no adula a caciquets rurals, no admet imposicions de cacics poderosos, no té tractes estranys amb Secretaris d'Ajuntament; no apoia (sic) cap immoralitat, no s'embrut amb cap injustícia.

La seva conducta està conforme amb la seva ideologia. Predica amb l'exemple. Té idees i les exposa. Si pot, les portarà a la pràctica. Si surt diputat, no s'apartarà del mateix camí rectilini, perquè ell es equànim: sentiment, pensament i voluntat formen un acord harmònic i una unitat sintètica.

⁵¹ Rubí Casals, M. G. & Armengol Segú, J. (2001). “Cataluña”. Dins Varela Ortega, J. (dir.). *El poder de la influencia: Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*. Madrid: Marcial Pons. També Duarte, À. (2000) *Història del republicanisme a Catalunya*. Lleida-Vic: Pagès editors & Eumo Editorial; especialment les pàgines 182 a 185 on aborda la qüestió de la implicació de republicans en el sistema caciquista de la Restauració.

La seva actuació, repetim, és claríssima com la llum meridiana i el seu procedir és net i transparent com el cristall.

Poden dir ço mateix els altres candidats?

Pensin seriosament en tot això els electors del districte de Girona”⁵².

Des de les pàgines d'*El Autonomista*, la candidatura republicana es presentava com una alternativa veritablement democràtica, situada a les antípodes d'aquells que manegaven els fils del poder des que els Borbons havien recuperat el tron d'Espanya:

“Els partits no són tals partits, els partits dinàstics, que no tenen militants, que no tenen «poble», necessiten viure de simulacions. I d'aquí que llurs «leaders» siguin tan ladins i tan insincers. Enganyen constantment als electors i al país. Usen un llenguatge distint segons el lloc en què es troben. En un mitin (sic), adularan a la massa; en el Parlament faran moixaines al govern; en altres llocs doblegaran el cos en àngul (sic) recte i claudicaran llastimosament de tots llurs principis...

No així els partits populars, els partits verament lliberals i demòcrates, els partits avançats, els partits que tenen grans sediments de doctrina i de conviccions. Aquests volen homes representatius de verdadera honradesa en l'actuació. Els pobles estan cansats de les falàcies i sophismes (sic) dels políticastes. La gent sana està fastiguejada de les decepcions sofertes. Una de les causes de la tendència apolítica de certs estaments, està en la poca fe, en la manca absoluta de confiança envers els homes informals que un dia, i més tard i sempre, han dit i parlat i promès reformes i esdveniments que s'han quedat en el tinter o en els llavis”⁵³.

⁵² Phosphor, “Encara més significacions de la candidatura d'en Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 13-11-1920, pg. 1.

⁵³ Phosphor, “Altres significacions de la candidatura d'en Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 27-11-1920, pg. 1.

Phosphor tenia clar que convenia una veritable regeneració política i el paper que hi tenia reservat Miquel Santaló:

“És necessari una depuració en els costums; una conducta més lleial, unes intencions altruïstes, una vida immaculada, una justificació constant dels pensaments i de les accions, una llimpiesa (sic) en els procediments i en les relacions, una higiene interior, una ética, en fi, una verdadera ÉTICA en la vida pública.

En Miquel Santaló porta totes aquestes condicions personals, aquestes virtuts, al camp de la política, i això, no ho dubteu, serà com un toc de clarí que produirà el desvetllament de moltes ànimes endormides i ensopides.

Hi ha hagut fins ara massa lleugeresa i massa egoïsme i massa corrupció per aque un home del seu temple (sic) espiritual no s'emporti la majoria dels sufragis.

El districte de Girona, eminentment republicà, resorgirà de la seva letargia i donarà el triomf a qui n'és més mereixedor: al nostre candidat, qui porta en sí tot un cúmul de noves i vitals significances”.

A diferència dels candidats dels partits dinàstics, el mestre era garantia de compromís amb els seus electors:

“En Santaló, com a ver republicà, com home respectuós de la veritable sobirania, que radica en el poble, serà sempre un excel·lent representant de Girona, un diputat que s'inspirarà en les orientacions que li senyalin els seus electors, un representant en Corts, sense intencions amagades, que defensarà noblement els seus ideals i treballarà per la justícia i el benestar de la nació en general i de Girona en particular”⁵⁴.

⁵⁴ Phosphor, “Significacions transcendents de la candidatura d'en Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 4-12-1920, pg. 1.

Santaló proposa un debat electoral

Durant aquella campanya, Miquel Santaló va fer una proposta inèdita en la política gironina: celebrar un debat entre candidats per confrontar els programes electorals. El republicà va llençar el guant als seus contrincants des de les pàgines d'*El Autonomista* amb un article publicat a la primera pàgina titulat «*Frente la jornada electoral. Invitación*» que començava amb aquesta justificació introductòria:

“A tiempos nuevos, procedimientos nuevos. Hemos entendido siempre, que las elecciones debían ser, com dice la ley, libre expresión de la voluntad nacional. Hemos respetado siempre y en absoluto este principio. Sistemáticamente hemos sido enemigos de todo contubernio, de toda mixtificación de ideas, de toda coacción y todo soborno, por indignos como atentatorios a la libertad de los electores. Toda nuestra conducta política se sujeta a esta norma: sinceridad en la propaganda y consecuencia en la acción”⁵⁵.

En la propaganda política, la premsa partidista era el gran mitjà de masses de l'època i tenia un paper fonamental, tal i com destacava el mateix Miquel Santaló:

“Nuestra candidatura republicana-socialista sintetiza nuestras aspiraciones de hoy. No significa más ni significa menos. Los principios fundamentales de ella los hemos glosado en EL AUTONOMISTA y los ordenaremos en un próximo manifiesto”⁵⁶.

Sin embargo, en la prensa política local «El Norte» y «Patria», hemos leído calificativos falsos e insidiosos para nuestra candidatura, repetidos con insistencia para desconcertar la opinión. No descenderemos a ese terreno. Invitamos, en cambio, a sus respectivos candidatos, a una lucha más noble y que podría ser de mayor eficacia política y social”.

⁵⁵ Santaló, M., “Frente la jornada electoral. Invitación”, *El Autonomista*, 7-12-1920, pg. 1.

⁵⁶ Es refereix a una sèrie d'articles apareguts durant aquells mesos on reflexionava sobre conceptes genèrics del republicanisme i què hem cregut oportú agrupar i analitzar de manera conjunta al capítol dedicat a la cultura política republicana.

A continuació, amb negreta i un cos de lletra més gran, es podia llegir:

“Invitamos a los candidatos regionalista y maurista don Narciso Pla y Deniel y don Antonio Goicoechea y Coscolluela, a exponer, con el que suscribe, los tres conjuntamente, con la amplitud que se requiera, en un local público de esta ciudad, el criterio respectivo de los partidos que representan sobre las cuestiones fundamentales siguientes:

Situación política de España en el último quinquenio.

Problema nacionalista catalán.

Estado social de España y soluciones posibles.

Acción social de los gobiernos de la Monarquía.

Acción social de la Iglesia”.

I acabava:

“Razonemos, discutamos, y que falle, libremente el Distrito de Gerona. ¿Conformes?”.

Dos dies després d’haver-se publicat aquesta invitació, *El Autonomista* informava que el candidat maurista Antonio Goicoechea havia enviat un telegrama «*aceptando discutir públicamente varios aspectos de la cuestión social con el candidato republicano señor Santaló, correspondiendo, a la invitación insertada en EL AUTONOMISTA del martes, firmada por nuestro querido amigo*»⁵⁷.

En canvi, el candidat lligaire Narcís Pla Deniel va refusar la invitació a través de les pàgines del *Diario de Gerona*. El regionalista afirmava haver-se assabentat de la iniciativa del republicà a través d’*El Autonomista*. Per justificar no acceptar el repte sostenia que era impossible tractar tots els punts proposats per Santaló durant els dies de campanya:

⁵⁷ *El Autonomista*, 9-12-1920, pg. 2.

“No solo sería imposible verificarlo en el brevísimo período electoral, sino que aun en una Academia se requerirían cursos enteros y la solemnidad necesaria para discutirlos, si quisiera hacerse en la forma que precisaria; manifestando el señor Pla, espera que no tomará el señor Santaló a descortesía, no aceptar por lo menos en estos breves días de período electoral”⁵⁸.

És més, precisament el fet de ser una proposta innovadora impossibilitava que es portés a terme:

“Ya reconoce el mismo señor Santaló que el procedimiento que propone de previa controversia sobre tales puntos o materias entre candidatos a representación parlamentaria, sería un procedimiento muy nuevo y en realidad tan nuevo, que no sabe el señor Pla que se haya practicado una sola vez, ni en España ni en país alguno”.

La proposta de celebrar un debat va fer córrer rius de tinta a la premsa local. Especialment al *Diario de Gerona*, on la idea va ser atacada amb ferotgia i menystinguda sense contemplacions. N'és un bon exemple l'article titulat *“Un episodi electoral. Paraules, paraules, paraules”*:

“Aquesta dita d'Hamlet ens vingué al pensament al veure el reto (sic) a una controvèrsia feta per el candidat senyor Santaló i acceptat pel candidat senyor Goicoechea.

Si aquest acte aparatós té lloc, no dubtem a afirmar que el públic seré posará com a comentari a tota la fanfarronada, lo que el poeta anglès posa en boca del seu personatge: Paraules, paraules, paraules.

El senyor Santaló s'ha pensat trobar un truc moderníssim i de gran efecte, amb el seu reto (sic); mes en realitat no es diferencia gaire d'aquells anuncis que diuen: «Mil pesetas al que presente un elixir mejor que el tal, para curar radicalmente las afecciones del estómago». Ningú les cobra les mil pessetes,

⁵⁸ *Diario de Gerona*, 12-12-1920, pg. 5.

però tothom roman amb el dubte si aquell elixir tan pomposament anunciat és realment millor. (...)

Semblant acte si es fa vindrà a ésser un torneig oratori com tants i tants se'n celebren al Congrés. Convencen al poble amb ses paraules, els xerraires del nostre Parlament? No, perquè ordinàriament a les paraules no corresponen els fets. Es xerra molt i no es fa res positiu”⁵⁹.

En canvi d'altres, al mateix diari consideraven que promoure un debat entre candidats no era modern sinó provincià:

“El fet que el candidat republicà demanés als altres candidats sobre qüestions senyalades per endavant amb una ordenació de programa de batxillerat, reflexa (sic) clarament el temperament provincià del senyor Santaló. Això no és més que una arrogància d'estudiantet aplicat, que un cercament de la teatralitat, aquesta cosa tan funesta i clàssica de la política espanyola.

No calen discussions que a res duen, com no fos al divertiment d'algun burgès de migdiada. Calen no més exposicions i control, control que ja es cuidarà de fer el cos electoral.

Al senyor Santaló li passa lo que molts, que al començar ja es precipiten. No cerqui teatralitat, que de vegades pot tocar-li el paper d'actor còmic”⁶⁰.

I mentre des de les pàgines del *Diario de Gerona* es mofaven de la proposta, des d'*El Autonomista* es rebia amb entusiasme. Només cal llegir l'article de Phosphor del dia 11, on qualificava la idea de «*nota nova i moderníssima*» i de «*gallardía intel·lectual (sic)*»⁶¹:

“És una «gallardía intel·lectual» perquè no obeeix a cap estat passional, a cap reflexe (sic) instintiu, a cap necessitat de defensa, a cap motiu de presumció,

⁵⁹ “Un episodi electoral. Paraules, paraules, paraules”, *Diario de Gerona*, 14-12-1920, pg. 2.

⁶⁰ “La famosa (?) controvèrsia”, *Diario de Gerona*, 16-12-1920, pgs. 5 i 6.

⁶¹ Phosphor, “Noves significacions de la candidatura d'en Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 11-12-1920, pg. 1.

a cap afany de vanagloria, a cap mesquiensa ni vanitat, no. És una «gallardía intel·lectual» perquè és un acte que ha sigut molt meditat amb la deguda antelació, que s'és produït deliberada i conscientment, amb tota la serenor espiritual del «homo sàpiens» que pensa i discurreix pregonament sobre les realitats que són objecte de sa meditació. És una «gallardía intel·lectual», ademés, la invitació del senyor Santaló, perquè ella suposa el desig nobilíssim (i hem de confessar que sols l'ha mostrat el nostre candidat) de lluitar únicament amb les armes nobles de les idees; no amb les armes incivils d'altres candidats, que fan valdre, els uns, llur diner, o posició o influència, o pressions estranyes; i els altres, llurs intrigues, amenaces, contubernis immorals, aleacions (sic) misterioses i altres mitjans inconfessables”.

Phosphor desafiava als altres candidats a acceptar la invitació per participar al debat però a l'ensem els advertia que en sortirien malparats:

“Que hi vagin, en Goicoechea i en Pla, a discutir, amb ell sobre els punts senyalats, en un lloc públic de Girona. Quedaran aixafats com les olives en un trull. De res li serviran, a l'un, la seva facilitat de paraula i les seves «coqueterías» amb la qüestió social, i a l'altre, les seves gatamaulerías (sic) catòlico-hispano-catalanistes (tres coses que ni en Química es poden barrejar). Aquí, senyors, es tracta de principis, de principis robustes (sic), de coneixement de la realitat i de solucions concretes per cadascun dels grossos problemes plantejats per la postguerra.

Ni en Goicoechea ni en Pla, amb llurs «lastres» tradicionalistes, plutocràtics i oligàrquics, poden aportar coses noves a les magnes qüestions modernes. Ells dos representen velleses, decrepituds i fosilitzacions que no poden adaptar-se a les noves corrents de la vida actual.

En Miquel Santaló, en canvi, amb la seva joventut fisiològica i espiritual, amb la seva ideologia sana, tònica i constructiva, amb els seus estudis i la seva sinceritat, porta tot un món de coses noves i fresques i pures que han d'aixafar als seus adversaris i han de donar-li el triomf més esclatant, no tan sols en la tribuna, sinó també en les urnes”.

Finalment, la proposta de Santaló no va cristal·litzar. Com s'ha pogut veure, Pla i Deniel va rebutjar la idea immediatament i, malgrat que el candidat Goicoechea havia comunicat que acceptava el repte, el polític de les files mauristes va tornar a Madrid –on residia- abandonant el districte abans d'acabar la campanya electoral, potser a l'intuir la desfeta electoral que estava a punt de patir.

Pel que fa als republicans, van batallar fins al darrer instant. El dia abans dels comicis, Phosphor encara va publicar un últim article cantant les excel·lències del seu candidat. És interessant remarcar els arguments que utilitzava per justificar el posicionament ideològic del pedagog:

“En Miquel Santaló es presenta ara, com en les eleccions verificades el primer de juny de l'any passat amb el caràcter de republicà socialista.

*República vol dir llibertat, govern del poble per el mateix poble, reconeixement a tot ser conscient del dret de regir-se per sí mateix. **Auto-nomía** (sic), govern de sí mateix. Aquest reconeixement del dret d'altre és un deure en mi. Recíprocament, el meu dret ha d'ésser reconegut per els altres; és un deure en ells. Heus aquí una harmonia en la constitució de la societat. Heus aquí el fonament de tota germanor, de tota comprensió entre els homes; la raó d'existència de tota col·lectivitat. Heus aquí la base racional de tota organització republicana. No es pot capir una organització d'homes, de «vers homes», que no sigui baix la forma republicana.*

Això és lo fonamental.

Mes, anem alçant l'edifici.

I arribarem al socialisme.

Socialisme, en el fons, vol dir altruïsme. Cadascú per a tots; tots per a cadascú. Tots per a la totalitat, per a la integralitat (sic), per a la unitat de la societat. Mancomunament (sic) d'esforços per aconseguir els mateixos fins: el perfeccionament meu i la felicitat d'altri. Tots deuen pensar ço mateix. Tots han de ser capacitats, segons llurs aptituds naturals, per aconseguir el màxim de producció en favor de la col·lectivitat. Hom no hi permet el gandul, el viciós o el murri. I menys l'explotador, l'acaparador, el farsant. Tots podran gaudir de la vida, de la vida plena i digna, segons la respectiva sensibilitat, mes tots

treballaran segons la mida de llurs capacitats. Els mitjans per a lograr (sic) això seran donats a cadascú de la mateixa faisó. Lo donat per Natura a cadascú podrà ser diferent; lo que dependeixi (sic) dels homes serà exactament igual per a tots. Heus aquí la doctrina socialista.

I la doctrina socialista no pot, purament, ser implantada en cap organització que no tingui una base republicana.

Per això és republicà en Miquel Santaló. I dintre del republicanisme, en Miquel Santaló hi vol implantar la doctrina socialista. I per això en Miquel Santaló és republicà socialista⁶².

Republicanisme i catalanisme

El final de la Restauració va ser una etapa de molts moviments ideològics en el republicanisme català que anaren des de l'anarquisme fins al separatisme, passant pel federalisme, el socialisme i el comunisme⁶³. Miquel Santaló sempre es va mostrar pròxim als sectors sensibles amb la qüestió catalana. Bona prova d'això és que havia mantingut contactes amb Francesc Macià tot just pocs mesos abans de les eleccions, tal i com havia informat *El Autonomista*⁶⁴. La relació entre els dos polítics es mantindria al llarg del temps i culminaria en una fructífera col·laboració a partir de 1931 amb la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya.

Sobre el binomi republicanisme-catalanisme és interessant posar de relleu i analitzar un article de Laureà Dalmau⁶⁵ publicat a la primera pàgina del diari dels Rahola

⁶² Phosphor, "Significacions cabals i concretes de la candidatura d'en Miquel Santaló", *El Autonomista*, 18-12-1920, pg. 1.

⁶³ El congrés organitzat per la Coordinadora de Centres de Parla Catalana el 2006 va posar en evidència fins a quin punt va arribar a ser polièdric el republicanisme català durant el primer terç del segle XX. Les actes estan recollides a SANTESMASES, J. (dir.) (2006). *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana. Actes del VI Congrés de la CCEPC*. Barcelona: Coordinadora de Centres de Parla Catalana.

⁶⁴ *El Autonomista*, 27-9-1920, pg. 2.

⁶⁵ El metge i escriptor Laureà Dalmau (1886-1931) havia format part del Centre Nacionalista Republicà el 1906 i des de llavors sempre va estar vinculat a formacions i periòdics de tendència catalanista i republicana. Sobre la seva figura veure Palomas, J. "Laureà Dalmau Pla" a *Memòria*

només una setmana abans de les eleccions. En aquell text palesava el convenciment que es tractava de dos conceptes indestriables «dos fenòmens col·lectius: els moviments nacionalistes i les lluites socials». Dalmau els definia i descrivia de la següent manera:

“L’ideal nacionalista, dintre Catalunya, no és pas un factor polític: passin o no passin els partits o els seus programes: que la traeixin o la oblidin els seus homes més representatius, el llevat que manté l’atmosfera i el terror de Catalunya s’imposarà novament damunt les coses i els homes que l’habitin i ressorgirà l’etern problema de la seva nacionalitat fins que obtingui la consagració de poble lliure. Aquest fet cabdal, aquesta materialitat del problema català, no pot deslligar-se mai de les actuacions polítiques en la nostra terra, i el polític que les oblidés o les desconegués en absolut, seria una llavor que no podria arrelar de cap manera.

I queda, encara, el problema social. El problema social, tal com s’ha plantejat a Catalunya, amb les seves virulències i les seves exageracions, és només un problema de justícia: de l’egoïsme dels uns, ha vingut forçosament la violència en els altres: el terme mig no ha pogut ésser previst amb l’avançament degut, i ha degut esclatar la violència del conflicte. Calen noves lleis que regulin la vida del treball: calen nous marges on hi corrin les aigües del pervindre. Si el futur legislador no es dóna compte de la veritat d’avui, el nostre poble correrà (sic) la crisi més espaventable, i la revolució, -problablement estèril- tenyirà de roig el sol de Catalunya”⁶⁶.

Esquerra. *La hiperenciclopèdia d’Esquerra Republicana de Catalunya* [en línia]. [Consulta: 24 agost 2013]. Disponible a:

http://www.memoriaesquerra.cat/plana.php?veure=bio&cmb_alf=62&lletre=D.

La trajectòria d’aquest polític també apareix referenciada al llibre dedicat al seu fill: MARCO PALAU, F. (2015). *Francesc Dalmau. De Normandia a Palamós*. Barcelona: Fundació Josep Irla. Pel que fa a Laureà Dalmau veure la pàgina 19 i següents.

⁶⁶ Dalmau, L., “De la propera lluita”, *El Autonomista*, 11-12-1920, pg. 1.

A partir d'aquí, Dalmau resolva que el millor candidat a unes eleccions era aquell que fos capaç de donar la mateixa importància tant a la qüestió nacional com la social:

“El candidat que solament vegi una sola de les dugues facetes que l'actualitat política i social fa vibrar a Catalunya és un candidat incomplet: inclús de bona fe podria contribuir al desequilibri que pot anorrear-la. És precís, absolutament precís, l'home de cor que sàpiga presentar solucions als dos problemes: llibertat per Catalunya i justícia social”.

Tenia molt clar qui era l'únic que havia tingut la sensibilitat i la capacitat de conjugar els dos temes:

“Santaló, amic Santaló: vos, qui heu sapigut sentir amb una meravellosa reintegració dintre vostre tota la vitalitat de la nostra ànima col·lectiva, i sabeu sentir l'espiritualitat del nostre renaixement nacionalista: que porteu dintre la vostra magnanimitat les solucions més justes a la causa del treball: que teniu el cor obert a l'avenir dels temps i sou una sensibilitat que recull la vibració de tots els moviments de dignitat i de justícia, sou per a nosaltres, nacionalistes i republicans, el candidat qui encarna ben definidament, ben justament, les nostres realitats futures.

En l'hora actual, calen actuacions vigoroses: en els jorns d'avui, calen mentalitats i cors que sobressurin (sic) a la brutalitat de la mesquina lluita: és precís ser valent, i ser jove, i ser treballador, i ferm, i convençut per a què l'obra legislativa tingui un fonament de sòlida construcció. Si el futur Parlament pogués compondre's d'una majoria com vos, quina més fèrtil revolució per Catalunya i per Espanya! Inclús, un lleuger romanticisme de joventut en l'acció parlamentària, seria el condicionament més noble de l'acció futura”.

El dia abans de les eleccions, les quatre pàgines del diari estaven dedicades quasi totalment als comicis. Així, per exemple, s'hi pot llegir una extensa crònica del míting de final de campanya que es va celebrar al Teatre Principal de Girona, on van

participar els principals líders del republicanisme local. Miquel Santaló va ser l'encarregat de tancar l'acte i els fragments més destacats del seu discurs apareixen en aquell exemplar d'*El Autonomista*. Els assistents al míting van poder sentir en paraules del propi Santaló el perquè del seu posicionament ideològic:

“Somos republicanos como enemigos del régimen monárquico y por dolorosa experiencia de la nefasta actuación de los gobiernos de la monarquía, primeros causantes de la postración, de la ignorancia, de la miseria y de la desmoralización política de España. Esta desastrosa actuación justifica todas las protestas del pueblo.

Todos los gobiernos de la monarquía o más bien del rey, ya que no lo son del pueblo contra cuya voluntad gobiernan, vienen vulnerando las leyes en vez de hacerlas cumplir y descuidan la misión esencial de todo gobierno que es la de atender y fomentar los intereses de todos los ciudadanos por igual, se preocupan de acrecentar los de un corto número de individuos que integran las oligarquías gobernantes.

Por esto no tienen autoridad moral y buscan en la material su apoyo, sin acertar ni preocuparse siquiera de resolver ninguna de las justas aspiraciones populares”⁶⁷.

Com ja havia escrit Laureà Dalmau, la qüestió nacionalista estava implícita en els plantejaments ideològics santalonians, tal i com va explicar el candidat aquella nit al darrer míting:

“Queremos la República con una absoluta libertad, suprema cualidad humana, para todos los hombres y para todos los pueblos, garantizada siempre por una intensa cultura y la riqueza necesaria para que nadie, ni moral ni materialmente, dependa de otro.

Queremos la libertad de los pueblos y en su nombre defenderemos aquí particularmente la libertad de nuestra querida Cataluña. ¡Lo hemos dicho tantas veces! Queremos la autonomía de Cataluña con la soberanía que

⁶⁷ “Miguel Santaló Parvorell”, *El Autonomista*, 18-12-1920, pg. 2.

requiere, porque Cataluña es una realidad viva bien diferenciada, con características geográficas propias, con costumbres y lengua e historia propias; y sobre todo con capacidad y con expresa voluntad de regirse en esto propio y característico suyo”.

Aquest posicionament despertava recels entre els republicans espanyols i per això, en aquell darrer discurs abans de les eleccions, Miquel Santaló els va voler tranquil·litzar:

“No teman con ésto los demás amigos de España defensores de la unidad nacional. Quéjense tan solo los partidarios de un ilógico centralismo asfixiante. Porque estoy seguro que la unidad de España se fortalecerá, como se fortalecerá la del mundo entero, con un perfecto régimen de libertad, hasta llegar a alcanzar la suprema aspiración de un internacionalismo que sea medio y expresión de la necesaria solidaridad universal”.

Durant el míting, el candidat a diputat també va dedicar molta atenció a l'anomenat problema social, l'altra gran qüestió que era motiu d'intensos debats i opinions:

“El problema social, com afirmaba el excelso Pi y Margall, tiene su origen en la abusiva desigualdad en la posesión de la riqueza, con el régimen de privilegios que de ella se derivan. La ley la favorece por todos los medios en vez de evitarla y mientras los acapardores usan y abusan de todos los derechos, los desheredados no tienen ninguno y están sujetos a todas las privaciones.

Esto es injusto, y es inhumano por las consecuencias que derivan. La guerra ha hecho más evidente lo primero y la estadística ha evidenciado lo segundo. Para el sacrificio, para la muerte, se llamó a todos los hombres y se invocó la igualdad de todos. Y en justa reciprocidad el mundo se ha dicho después, que, salvando las naturales diferencias, en las horas de paz y de vida, debía persistir aquella igualdad que asegurara a todos la satisfacción de las necesidades materiales y espirituales. (...)

A una reorganización social camina el mundo de modo imperturbable y a ella vamos nosotros con nuestro ideal. Y es inútil que se opongan algunos elementos porque la ley del progreso en la historia de la humanidad se hace de modo fatal. De ahí nuestro eterno optimismo y la insistencia con que venimos repitiendo que oponerse a la evolución es provocar la revolución”.

Miquel Santaló va cloure el discurs amb les grans idees-força que resumien la seva ideologia:

“Ved ahí nuestra signifiación y ved ahí la síntesis en unas palabras: República, nacionalismo, libertad y justicia social”.

La valoració feta per part dels grans diaris gironins del míting fa palès la seva intenció d'influir en el posicionament ideològic dels lectors i serveix de mostra per entendre el rol que jugaven les capçaleres en els combats electorals. Òbviament, a les pàgines d'*El Autonomista* només es publicaven lloances de l'acte, de la profunditat intel·lectual del candidat, de la seva capacitat oratòria... En canvi des del *Diario de Gerona*, com no podia ser d'una altra manera, es donava una visió diametralment oposada:

“Semblava que el republicanisme a Girona d'un temps ençà anava perdent una mica aquells aires revellits del bon temps del Sr. del Pozo, per pendre un aire una mica més d'ara. Ho semblava, però no ha estat així.

En Miquel Santaló és un republicà vulgaríssim, del vuitcents. Si algú en dubtava, el míting de divendres degué convèncer-lo. (...)

Ara és un temps que el catalanisme ja és més que una voluntat, una conducta. I aquelles disquisicions embrollades de nacionalisme i espanyolisme i regionalisme i internacionalisme, barreja d'una terminologia vella i nova, semblaven mal apreses de mitja hora abans: de quan predicava en Pi i Sunyer”⁶⁸.

⁶⁸ “En Miquel Santaló o un republicà del vuitcents”, *Diario de Gerona*, 19-12-1920, pg. 4.

Així, mentre des del diari republicà el candidat Santaló era presentat com un polític modern, que trencava amb els esquemes de la Restauració, des de les pàgines del *Diario de Gerona* se'l ridiculitzava tant com es podia, fins i tot amb qüestions més trivials com la seva manera d'expressar-se:

“Tot era una dolça imprecisió: imprecisió de ment, imprecisió de paraula, imprecisió de gest.

I aquella lexicologia! “Dingú”, per ningú; frases sense cloure; “as” obertes a tothora; ...el senyor Santaló, elegit diputat, seria un admirable defensor de l'Institut d'Estudis Catalans, posem per exemple. (...)

Oh! Discurs meravellós el de divendres al vespre!

Va quedar provat excessivament aquell talent d'en Santaló, que un seu correligionari, un altre dia, en altre míting, anomenava «talent sobrenatural», amb una plena ingenuïtat”.

Un esbós programàtic

Ara bé, una cosa eren les opinions propagandístiques de cada diari i l'altre el pensament polític del candidat republicà. El 18 de desembre, vigília de les eleccions, *El Autonomista* publicava el que es podria qualificar com a bases programàtiques de l'acció política de Miquel Santaló. Era un text signat per ell mateix i, igual que havia fet Phosphor al llarg dels seus articles, abans d'entrar en matèria l'aspirant a diputat també feia esment del procés que havien seguit els republicans gironins per escollir-lo candidat:

“El único Partido político que en Asamblea verdaderamente democrática, constituida por representantes nombrados por los pueblos del Distrito ha proclamado candidato para luchar en las próximas elecciones generales, ha sido el Partido Republicano. Esa Asamblea, actuando con independencia y soberanía absolutas, ha querido encarnar en mí por segunda vez, la representación de los valores ideológicos, políticos y sociales que la doctrina republicana representa frente aquellos que bajo una falsa capa de religiosidad

significan solamente la negación de toda mejora material y moral de la comunidad, para gozar ellos y un corto número de sus representados, de los privilegios que un régimen de injusticias les concede.

Consciente de las dificultades y responsabilidades anejas a la representación que se pretende, he acatado, por considerarla un deber de ciudadanía la decisión de la Asamblea poniendo desde el primer momento mi voluntad entera al servicio de la causa republicana con el convencimiento pleno de que sólo ella podrá un día no lejano, restablecer el orden y la paz en este país desconcertado por el egoísmo, la vanidad, los odios y la falsedad de los mal llamados gobiernos de la Monarquía”⁶⁹.

Miquel Santaló es declarava un ferm defensor de la República, ja que la veia l'únic tipus de règim capaç de garantir tant les llibertats individuals com les dels pobles:

“Repetidas veces hemos dicho como era consubstancial con la República la libertad, cualidad que hace del hombre un ser superior a los demás y que por lo mismo queremos respetada en todos sus aspectos para todos los pueblos y para todos los hombres. En nombre de la libertad pedimos el reconocimiento de los derechos concreta y repetidamente formulados por nuestra estimada Cataluña y de aquellas otras regiones que definan o tenga igualmente definida su voluntad. Y en su nombre, queremos a la vez para todos los que trabajan, los medios materiales necesarios para asegurar su completa independencia, para que no sea una ficción, como es ahora, esa libertad jurídica reconocida en la ley pero escarnecida y atropellada a cada paso, indignamente, por gobernantes y plutócratas: queremos para el individuo también eso que todas las escuelas reconocen como indispensable tanto a los estados nacionales como regionales y locales para la realización de su personalidad”.

⁶⁹ Santaló, M., “A los electores del distrito de Gerona”, *El Autonomista*, 18-12-1920, pg. 4.

Més enllà d'aquests conceptes, que apareixen esmentats sovint en altres discursos i articles, el candidat també fixava l'atenció en qüestions tangibles i que considerava fonamentals per modernitzar Espanya:

“Sabemos como la despreocupación por las obras públicas y la falta del debido aprovechamiento del suelo, son causas del encarecimiento de la vida, de la creciente corriente emigratoria y de disgusto general en el pueblo, y por esto pedimos una rectificación dirigida a nacionalizar las grandes empresas en beneficio de los intereses generales y a una intensa explotación de las fuentes de riqueza que tiene España”.

Aquestes iniciatives havien d'anar acompanyades de millores en el sistema educatiu, que Santaló, en tant que republicà i pedagog, considerava imprescindibles per fer avançar el país:

“Sabemos como el abandono expreso de la enseñanza primaria, técnica y superior, todavía asequibles tan solo a las clases sociales más pudientes, a pesar del explícito reconocimiento del derecho a la educación a todos los niños, motiva una de las mayores proporciones de analfabetismo y la persistencia de una falsa jerarquía social que se explota contra la dignidad ciudadana y el común interés nacional político, moral y económico. Por esto queremos la implantación de la escuela única, gratuita en todos los grados y obligatoria en los primeros, sin más diferencias que las derivadas de la peculiares condiciones naturales de los alumnos”.

A més, segons la seva opinió, també requerien millores algunes estructures fonamentals per la bona marxa de l'engranatge que mantenia el funcionament d'un estat. Concretament reclamava que els sistemes judicial i tributari fossin més justos i equitatius:

“Sabemos de la dependencia efectiva del poder judicial en perjuicio de los pobres; los vicios de la presente organización social; como no es justo el

régimen tributario vigente, y que todo esto no se corrige con una represión sistemática contra los protestantes, sino mediante las reformas necesarias para armonizar los anhelos de los factores humanos que intervienen en la vida del país”.

És a dir, el pedagog gironí plantejava que la consecució de la República era l'única manera de poder transformar el país en tots els seus aspectes. Per exemple, des d'un punt de vista econòmic, proposava la modificació dels sistemes de producció promovent empreses de titularitat pública i amb la millora de les infraestructures. Socialment, amb la finalitat d'acabar amb les desigualtats de classe, creia de vital importància impulsar l'ensenyament a totes les franges d'edat i fer especial èmfasi en la lluita contra l'analfabetisme. A més, la República permetria la implantació d'un sistema tributari equitatiu i un poder judicial que no perseguís sistemàticament els més pobres.

Les eleccions es van celebrar l'endemà, el diumenge 19 de desembre de 1920, i es va repetir l'escenari de 1919: Miquel Santaló es va quedar a les portes del Congrés. El candidat més votat va resultar ser Narcís Pla Deniel amb 3444 sufragis. L'aspirant republicà en va obtenir 2688 i Goicoechea només 724. També igual que havia succeït l'any anterior, els republicans van presentar algunes reclamacions sobre presumptes frauds en alguns col·legis electorals però en cap cas van aconseguir veure satisfetes les seves queixes.

A partir d'aleshores, la presència de Miquel Santaló va disminuir sensiblement a les pàgines d'*El Autonomista*; tot i que el març de 1921 el diari l'enumerava entre la seva nòmina de col·laboradors habituals al costat d'altres grans personalitats del republicanisme de les comarques gironines com ara Salvador Albert, Alberto de Quintana de León, Laureà Dalmau, Miquel de Palol i Cassià Costal entre d'altres⁷⁰.

El pedagog i geògraf va tornar a prendre la ploma uns mesos més tard arran d'un esdeveniment que causaria un enorme impacte social i polític a Espanya i que ha passat a la història com el Desastre d'Annual.

⁷⁰ *El Autonomista*, 10-3-1921, pg. 2.

El desastre d'Annual vist per Miquel Santaló

El juliol de 1921 va tornar a quedar en evidència que Espanya era incapaç de consolidar un imperi colonial. Ja havia succeït el 1898 amb la pèrdua de Cuba, Puerto Rico i Filipines i el 1909 quan va fregar el ridícul amb la gestió de la Guerra de Melilla.

Els fets de 1921 van ser tan greus que han passat a la història com el Desastre d'Annual. Deu mil soldats van morir a l'enfrontar-se a grups de la zona del Rif que no acceptaven la presència espanyola a les seves terres.

Aquell episodi bèl·lic va fer paleses les dificultats que tenia la metròpoli per gestionar i consolidar el Protectorat del Marroc; fet que es veia agreujat pel poc pes internacional que tenia Madrid després de la desfeta de 1898. Com ha explicat Javier Tusell, l'única raó que justificava la presència espanyola al nord del continent africà era l'atzar geogràfic: *«En los primeros años del nuevo siglo Francia, Gran Bretaña e Italia delimitaron sus respectivos intereses en el norte de África mediante acuerdos sucesivos. Nadie pensaba que a España le debiera corresponder un papel fundamental en la zona pero su situación geográfica obligaba a tenerla en cuenta»*⁷¹. De fet, França s'aprofitava de la debilitat espanyola per anar avançant posicions al Marroc fins el punt que el territori controlat per Madrid va quedar reduït a una petita zona del nord del país poc habitada i amb escassos recursos econòmics. Les xifres són d'una eloqüència definitiva: el protectorat francès era vint vegades més gran que l'espanyol.

Cal tenir en compte que malgrat que una part de l'exèrcit era declaradament africanista, la societat espanyola en el seu conjunt s'havia mostrat poc interessada en les qüestions colonials⁷². I la classe política n'era conscient: *«Los políticos españoles se sintieron obligados a la permanencia en el norte de África por motivos de prestigio exterior pero, conscientes de la impopularidad de la empresa, trataron al mismo tiempo de que les causara los mínimos conflictos posibles»*⁷³.

⁷¹ TUSELL, J. (2007). "Del 98 a la proclamación de la República" dins *Historia de España en el siglo XX*, vol. 1. Madrid: Taurus. Pg. 271.

⁷² NERÍN, G. & BOSCH, A. (2001). *El imperio que nunca existió*. Barcelona: Plaza & Janés. Especialment pg. 30 i següents.

⁷³ TUSELL, *op. cit.*, pg. 374.

Aquesta indefinició a l'hora de prendre decisions compromeses va influir en la manera de fer durant l'etapa prèvia al Desastre d'Annual. Des del 1919, el general Dámaso Berenguer ostentava el càrrec d'Alt Comissari Espanyol a Marroc. La seva estratègia buscava evitar la confrontació amb la població local i assegurar les posicions espanyoles sense fer massa soroll. En canvi, el comandant general de Melilla, Manuel Fernández Silvestre –tot i estar per sota de Berenguer en la jerarquia militar- aprofitava que tenia certa autonomia per actuar d'una manera menys diplomàtica i molt més directa que el seu superior. Els mesos previs al juliol de 1921, l'objectiu de Fernández Silvestre era conquerir Alhucemas, un enclavament de vital importància geoestratègica pels plans d'expansió d'Espanya. Les seves accions, però, van topar amb una forta resistència dels rifenys que van derrotar les tropes del comandant general de Melilla. Durant la retirada, l'exèrcit espanyol va ser massacrada i el propi Fernández Silvestre va ser una de les deu mil víctimes mortals.

L'historiador Javier Tusell va tenir l'habilitat de sintetitzar aquells fets amb poques línies: *«Desastres como el de Annual los sufrieron otras potencias coloniales, aunque quizá con menor gravedad y menor impacto en la opinión pública. (...) Lo más grave del desastre de Annual no fue éste en sí, pese a su entidad, sino el hecho de que incidiera sobre un sistema político ya en crisis. La absoluta impopularidad de la empresa marroquí crispó todavía más a la mayoría de los españoles contra él y eso mismo tuvo como consecuencia que el Ejército se sintiera más aislado e incomprendido»*⁷⁴.

La resposta política als fets del Marroc va ser la constitució d'un govern de concentració nacional presidit pel conservador Antonio Maura. A l'executiu estava acompanyat per alguns dels dirigents més destacats de l'època. Per exemple, Francesc Cambó va ser nomenat ministre d'hisenda i Juan de la Cierva ministre de guerra.

Abans de la creació del nou govern, el general de divisió Juan Picasso ja havia rebut l'encàrrec de l'anterior executiu d'elaborar un informe per escatir els fets d'Annual i depurar responsabilitats. L'anomenat Expedient Picasso va acabar posant de manifest tant la incompetència com la corrupció dels comandaments colonials, que

⁷⁴ TUSELL, *op. cit.*, pgs. 381-382.

feien negoci amb les armes i les subsistències i cobraven comissions pels contractes d'obres.

Ara bé, l'agost de 1921 això encara no era conegut per l'opinió pública que, inicialment, es va posicionar al costat de l'exèrcit espanyol: «*La primera reacción en la península ante el nuevo desastre colonial consistió en un cierre de filas en torno al ejército derrotado y a la recuperación del terreno perdido, lograda con rapidez en medio del deseo general de venganza contra el moro, retratado como eterno enemigo de España*»⁷⁵. Fins i tot sectors de caire més progressista no es mostraven obertament contraris a la qüestió colonial. Javier Tusell parla de «*resignada aceptación*» entre els sectors republicans i la classe intel·lectual⁷⁶.

Potser això explica el tímid posicionament de Miquel Santaló quan el 24 d'agost de 1921 va començar una sèrie de quatre articles titulats globalment «*España y Marruecos*». El primer era una mena de presentació de la resta i, després de felicitar-se per què el govern espanyol havia posat punt i final al control de les informacions i opinions que publicava la premsa, observava la unanimitat en l'opinió publicada:

*“Sobre cuáles deben ser las relaciones entre España y Marruecos, se ha manifestado con rara unanimidad la opinión, un eco de la opinión oficial, dictada desde arriba, patriótica o patriota, pero una opinión”*⁷⁷.

A l'hora de plantejar l'anàlisi de la qüestió colonial, Santaló feia seves les preguntes d'un «*periódico conservador*» del que no diu el nom i que reproduïx literalment:

“¿Conviene al interés de España mantenerse en las posiciones fijadas por el actual repliegue? ¿Es necesario avanzar hasta conseguir el objetivo de las operaciones fracasadas? Sea cual fuere la determinación que se adopte, ¿es

⁷⁵ VILLARES, R. & MORENO LUZÓN, J. (2009). *Restauración y Dictadura*. Dins FONTANA, J. & VILLARES, R. (dirs.). *Historia de España*, vol. 7. Madrid: Crítica/Marcial Pons. Pg. 486.

⁷⁶ TUSELL, *op. cit.*, pg. 374.

⁷⁷ Santaló, M. “España y Marruecos”, *El Autonomista*, 24-8-1921, pg 1.

imprescindible para España dar en el exterior la sensación de que posee medios suficientes para sostener su política?”.

El professor gironí no s'estava de recordar que el flamant nou president del govern de Concentració Nacional, Antonio Maura, també havia encapçalat l'exectiu el juliol de 1909, quan s'havien produït la Guerra de Melilla i la Setmana Tràgica:

“Para contestar a aquellas cuestiones se ha sustituido al gobierno conservador de 18 de julio de 1921, por otro gobierno conservador cuyo jefe presidía el conservador de julio de 1909.

Y este gobierno, al parecer, ha fallado ya. Para septiembre próximo se anuncia la revancha o desquite. Nuestras tropas avanzarán quién sabe hasta dónde. ¿A la voz de quién?...”

Ara bé, abans d'entrar en aquesta qüestió, Santaló fidel al seu estil pedagògic a l'hora de publicar reflexions polítiques, plantejava la necessitat de contextualitzar el procés colonial espanyol per comprendre'l millor:

“Pensemos primero en lo que es y significa nuestra zona de influencia, la obra colonizadora de España y nuestra situación interior para la empresa que se anuncia”.

Aquests són els temes tractats en els tres altres articles de la sèrie «*España y Marruecos*». El segon, publicat cinc dies després del primer, portava com a subtítol «*Nuestro protectorado del norte*»⁷⁸. L'article ocupava pràcticament les quatre columnes de la primera pàgina del diari i se centrava en l'anàlisi geogràfica del territori colonial. El text era més la dissertació d'un professor que no pas el discurs d'un líder polític, ja que Santaló exhibia el domini d'aquella matèria i posava a l'abast dels lectors de manera sintètica tota la informació que considerava imprescindible per poder analitzar amb coneixement de causa la presència espanyola al Marroc:

⁷⁸ Santaló, M. “España y Marruecos II. Nuestro protectorado del norte”, *El Autonomista*, 29-8-1921, pg. 1.

“Los pretendidos derechos de España en Marruecos, se basan en nuestra situación geográfica y más aún en los antecedentes históricos por haber dependido, en parte, de la Península en tiempos remotos”.

Al mateix temps que ho emmarca en la frenètica cursa colonial que protagonitzaven els grans països europeus des de feia dècades:

“La acciones, que venimos desarrollando en nuestros días, desde 1909, hasta la fecha, son consecuencia del Tratado franco-inglés de 12 de abril de 1904, en el que se nos reconoció el derecho a intervenir en Marruecos, y del Convenio hispano-francés de 3 de octubre del mismo año determinando vagamente la zona que competía a cada país, ratificado más tarde, en 1912, y señalando ya los límites respectivos”.

És interessant parar esment en la justificació de la presència europea en aquelles zones:

“¿Cuáles son las condiciones de la zona nuestra, concedida «no para conquistar» sino para garantizar allí el orden o civilizar?”.

Una vegada feta aquesta contextualització, passava a l'estudi de les condicions geogràfiques d'aquella terra africana. I a l'hora de fer la descripció del territori, va buscar paral·lelismes propers al lector per ajudar a la seva comprensió:

“[El Protectorado] tiene en conjunto una extensión aproximada a la de las provincias de Barcelona, Gerona y Lérida juntas o sea de unos 24.000 kilómetros cuadrados sin contar con la superficie internacionalizada de Tánger y nuestras posesiones de Ceuta, Vélez, Alhucemas, Melilla y Chafarinas”.

Orogràficament definia el territori com d'«*extraordinariamente abrupto y surcado por numerosos valles*» i buscant una referència pròxima afirmava: «*puede dar alguna*

idea el macizo montañoso del Montseny y las Guillerías». Descriu el clima, que defineix com «*rudo*» i la flora i la fauna, que segons ell són «*parecidas a las de la Península*».

Un dels arguments habitualment esgrimits pels partidaris de la presència espanyola en aquella part del Marroc eren els beneficis econòmics que es podien obtenir amb l'extracció de determinats materials, però Santaló ho posava en dubte:

“Dícese que abunda la riqueza minera –hierro, antimonio, plomo- aunque los estudios hechos son poco precisos”.

De fet no s'estava de parlar de «*esterilidad de esos territorios*» que atribuïa a la «*irregularidad y pobreza de los ríos o torrentes en su mayor parte*».

Un dels apartats més extensos de l'estudi geogràfic que feia Santaló del Protectorat era la qüestió demogràfica. Cal remarcar com, malgrat el seu ideari republicà, el seu vocabulari estava tenyit de l'eurocentrisme propi de l'època:

“La población no tiene un mismo origen. Conviven como indígenas berberiscos, árabes, moros, negros y judíos. Tampoco es igual su religión y su idioma. Lo más común en ellos es su estado de barbarie, su rebeldía, su fortaleza, su frugalidad y su temperamento bélico”.

I tota aquesta població era considerada potencialment enemiga de les forces espanyoles:

“Como allí se consideran aptos para la guerra cuantos puedan manejar el fusil, las estadísticas calculan que el número de combatientes se eleva a 100.000 en Yebala y 80.000 en el Rif perfectamente armados”.

Santaló tancava l'article anunciant una tercera part dedicada al «*pasado y al futuro probable a la vez que a la realidad presente de la España continental*». Es va publicar dos dies més tard, era de menys extensió que els anteriors –només una

columna i mitja- i es titulava «*Nuestra colonización*»⁷⁹. Santaló hi escrivia que el Protectorat del Marroc era un contrapès a la presència britànica a Gibraltar. Així mateix es mostrava convençut que amb l'obertura del Canal de Panamà, l'ocupació d'aquella petita part del nord d'Àfrica podia esdevenir econòmicament rendible:

“Con motivo de la apertura del canal de Panamá y la iniciación de una activa explotación de las riquezas del suelo africano, España vuelva a gozar de una situación geográfica privilegiada como centro por donde han de cruzar las grandes vías de comunicación entre Europa, África y América y que ello exige, para obtener óptimos resultados, la posesión de un punto estratégico que compense el ocupado Gibraltar”.

En la seva exposició analítica, l'articulista no s'oblidava del pes de la història i de la paupèrrima trajectòria del colonialisme espanyol al nord d'Àfrica des del segle XVI fins el 1921. Santaló sentència: «*todas las campañas militares en el interior han tenido escasa eficacia práctica y estratégica*».

Ara bé, no s'està d'assenyalar que altres potències europees feien mans i mànigues per frenar els possibles avenços espanyols:

“Siguen Inglaterra y Francia, hoy como ayer, ojo avizor para llamarnos al orden cuando nuestra actuación pudiera ser para ellas un peligro”.

Abans d'acabar, i seguint la tònica dels dos articles anteriors, en el darrer paràgraf d'aquest tercer lliurament Santaló donava alguna pista de les opinions que expressaria a la quarta i darrera part de «*España y Marruecos*»:

“Sin duda alguna, para colonizar hace falta no sólo tener voluntad e inteligencia, sino una fuerza moral y material suficientes, bases sobre las que se sienta el prestigio y la independencia plena de los pueblos”.

⁷⁹ Santaló, M. “España y Marruecos III. Nuestra colonización”, *El Autonomista*, 31-8-1921, pg. 1.

L'últim lliurament de les reflexions del mestre i geògraf es va poder llegir l'endemà, el primer dia de setembre de 1921, sota el títol de «*Gastos de guerra y situación interior*»⁸⁰. Al llarg del text –de nou una columna i mitja a la portada del diari– contraposava l'enorme despesa militar per fer front als conflictes colonials a les mancances bàsiques que tenia Espanya en infraestructures de tot tipus:

“Lo sabemos todos. Los ferrocarriles que faltan, las carreteras que faltan, las obras hidráulicas, el fomento de la agricultura, las escuelas, los puertos. (...) En estas condiciones sostenemos la acción de Marruecos cuyos gastos desde 1909 se calculan en cinco mil millones de pesetas, que distribuidas entre la población de España corresponden unas 250 por habitante o 1250 por cabeza de familia”.

Les guerres al Protectorat encara havien obligat a augmentar més el pressupost que l'Estat tenia previst destinar-hi el 1921:

“En el Presupuesto de este año figuran para Marruecos cerca de 200 millones de pesetas que a estas fechas se han aumentado ya con otros 130, concedidos en virtud de la aprobación de recientes créditos extraordinarios. Y se ha hablado de saldar parte de lo que nos adeuda Francia, con material de guerra...

Todo esto en 1921, año en que se ha duplicado el presupuesto de gastos en relación a 1914 y que lleva además un déficit inicial de 600 millones de pesetas.

Precisamente para cubrir estos gastos se ha aumentado la tributación y sin que hayamos visto hasta ahora por ninguna parte una obra seria de reconstitución nacional. Para cubrir los nuevos que se presentan y los que se derivarán del aumento de la Deuda pública, ¿qué deberá hacerse?”.

⁸⁰ Santaló, M. “España y Marruecos IV. Gastos de guerra y situación interior”, *El Autonomista*, 1-9-1921, pg. 1.

La pregunta quedava sense reposta, en canvi recordava la situació que patien els habitants de Las Hurdes, símbol de l'enderrament de l'Espanya rural, posant en evidència com les ínfules colonialistes d'alguns obviaven la realitat miserable del que ell anomenava «*España continental*». Santaló citava un fragment del llibre escrit per Santiago Pérez Argemí. El pedagog, després de recordar que l'autor l'havia dedicat al rei Alfons XIII, en reproduïa el següent passatge:

“Las viviendas son hechas de barro y trozos de pizarra, techadas con losas de la misma roca, sin más puertas ni ventanas que un pequeño hueco por donde apenas puede entrar un hombre. En el interior, una sola habitación, donde viven reunidos los padres y los hijos, con la cabra, el cerdo y el jumento. Los caminos no existen, porque no podemos dar este nombre a los tortuosos senderos de medio metro de anchura... En la mayoría de las alquerías se carece de cementerio. La asistencia médico-farmacéutica es desconocida. No existe un solo médico en todo el territorio hurdano. La mortalidad alcanza el 92.50 por 1000, cifra que seguramente no se registra en ningún país del mundo”.

Miquel Santaló acabava amb una pregunta directa i senzilla: «*¿Para qué más?*»⁸¹. Així doncs, després d'haver fet una llarga dissertació geogràfica i econòmica i haver recordat l'estat de misèria en què vivien molts espanyols a la península, no culminava els articles amb cap gran discurs ni amb crides contra el procés colonial ni el govern conservador. Per contra, deixava que el lector d'*El Autonomista* arribés a les seves pròpies conclusions; gairebé com si es tractés d'una classe magistral en la

⁸¹ El llibre citat per Miquel Santaló era «*Hurdes*», que l'enginyer Santiago Pérez Argemí va publicar el 1921 a l'editorial Mateu Artes Gráficas de Madrid. El text de Pérez Argemí, il·lustrat amb fotografies dels habitants de la zona és un més a la llista de llibres dedicats a les Hurdes, ja que aquell territori d'Extremadura era citat recurrentment com a exemple de l'endarreriment espanyol durant el primer terç del segle XX. Sobre aquesta qüestió es pot llegir DOMÍNGUEZ, J.P. (2007). «*Real Patronato de las Hurdes (1922-1931). Una institución de beneficencia al servicio de las Hurdes*». *Revista de estudios extremeños*. Vol. 63, núm. 1, pp. 101-114.

qual els alumnes, mitjançant llurs pròpies capacitats, haguessin de fer els seus propis raonaments i formar-se una opinió pròpia.

Al llarg de la seva vida política, el pedagog gironí va utilitzar de manera sovintejada aquesta tàctica tant en articles com en mítings, fins al punt que molts cronistes comparaven les seves intervencions públiques amb la lliçó que un mestre exposa davant dels estudiants. L'estil Santaló quedava molt allunyat de l'utilitzat per altres líders que pretenien enervar les masses amb un discurs abrandat.

En el cas de la qüestió marroquina el polític republicà es va mantenir fidel a la seva manera de fer, malgrat que l'opinió pública cada vegada s'anava posicionant de manera més decidida contra la presència espanyola a l'Àfrica.

El govern de Maura es va trencar el març de 1922 i va deixar pas a un nou executiu presidit per José Sánchez Guerra, però la classe política no semblava ser capaç de trobar una sortida a la situació de crisi sistèmica que vivia el país. Mentrestant el republicanisme anava estructurant un discurs clarament abandonista⁸².

A Girona, el Centre d'Unió Republicana (CUR) i *El Autonomista* –en tant que gran diari republicà de referència de la ciutat i la seva àrea d'influència- van ser els impulsors i portaveus d'aquesta posició.

A la tardor de 1922, van començar a proliferar els actes abandonistes i el CUR va ser el promotor d'un exitós míting del que va informar *El Autonomista* sota el titular «*Un gran acto político*»⁸³. A l'acte hi van assistir grups de republicans de moltes localitats gironines: Olot, Salt, Torroella de Montgrí, Cassà de la Selva, Llagostera... que van sentir les paraules que els van dirigir Miquel Santaló, Joan Casanovas i Marcel·lí Domingo. Segons la crònica periodística, les dues primeres intervencions foren molt breus ja que l'estrella d'aquell míting era Domingo⁸⁴. Pel que fa al mestre

⁸² NERÍN, G. & BOSCH, A., *op. cit.*, pg. 32 i següents.

⁸³ “Un gran acto político”. *El Autonomista*, 28-9-1922, pg. 1.

⁸⁴ Marcel·lí Domingo va ser un dels republicans més actius en la campanya abandonista arreu del territori espanyol. Per fer-se una idea de l'abast de la seva actuació, i de les ires que va despertar entre els sectors més conservadors, es pot consultar RUIZ LLANO, G. (2010). “*Álava ante el Desastre de Annual*”. *Sancho el Sabio*, núm. 32, pp.145-166. Concretament per la figura de Marcel·lí Domingo veure les pàgines 152 i 153.

gironí, el seu posicionament era inequívoc i per exposar-lo va recórrer al seu estil habitual:

“[Santaló] estudia el problema de Marruecos; lo considera una guerra de conquista y se manifiesta contra ella, defendiendo el abandono.

Profetiza, ante actos como el que se celebra, la resurrección de una fuerte izquierda catalana, a la que ofrece su concurso”.

No cal que dir que l'allocució del mestre fou premiada amb una grandiosa ovació segons la informació d'*El Autonomista*.

Igual que havia passat amb el govern Maura, el de Sánchez Guerra també va ser molt efímer i tan sols va aguantar nou mesos. El desembre de 1922 fou rellevat per Manuel García Prieto, un liberal habitual dels consells de ministres de la Restauració des de principis del segle XX.

Malgrat els canvis governamentals, el Congrés dels Diputats continuava intentant discernir qui havien estat els responsables del Desastre d'Annual a partir de l'Expedient Picasso. La comissió parlamentària creada a tal efecte seguia fent la seva tasca tot i les retiscències de bona part de l'exèrcit. A cada nou pas, les acusacions apuntaven més amunt i a l'agost de 1923 en determinats cercles polítics es parlava de Dámaso Berenguer i d'Alfons XIII com a responsables últims del que havia succeït el 1921. Sospites atïades per què no s'havia permès que els diputats de la comissió tinguessin accés a les actes de les reunions de la Junta de Defensa Nacional i per la negativa de Berenguer a declarar davant els electes.

Mentrestant les campanyes abandonistes guanyaven seguidors i el cas de Girona és ben il·lustratiu en aquest sentit. Va viure el seu punt àlgid el 9 de setembre de 1923, quan es van organitzar un míting i una manifestació contra la guerra del Marroc. La protesta va aglutinar personalitats de tendències polítiques molt variades, tal i com demostra el fet que el dia assenyalat el *Diario de Gerona* –pròxim a la Lliga- va publicar íntegrament el manifest redactat per convocar la ciutadania a sumar-se als actes. El text estava signat per:

“La Comissió: Darius Rahola per El Autonomista, Josep Perpiñá pel Centre Tradicionalista; Pere Petit, pels pares dels soldats de quota; Miquel Santaló, diputat provincial⁸⁵; Francesc Coll Turbau, per la minoria nacionalista; Llorenç Busquets, pel «Centro de Unión Republicana»”⁸⁶.

L'heterogeneïtat dels integrants de la comissió organitzadora dels actes d'aquella jornada permeten copsar fins a quin punt l'abandonisme era un fenomen transversal. A l'hora d'explicar les raons del perquè d'aquell esdeveniment, els seus promotors deixaven ben clar que era un «*mítin (sic) de protesta contra la guerra del Marroc que ens envileix i ens arruïna*». Aquelles veus que s'alçaven des de Girona seguien l'estela de les que ho havien fet a altres punts de l'estat:

“Anem al mítin (sic) de protesta per la guerra i a demanar la repatriació de les tropes d'Àfrica, sumant-nos al crit d'altres ciutats germanes i amb l'actitud ferma i serena de ciutadans que s'alcen enfront dels governs que per feblesa o per ignorància, porten el país a la misèria i als fills a un sacrifici estèril. (...) Anem al mítin (sic) i a la manifestació per a dir qui la fa i lo que significa aqueixa guerra desastrosa, escola desmoralitzadora d'administració, que cap govern ha explicat justificadament, i que sols defensen aquells que a costa de les morts i de la sang de la Península, parlen patrioterament d'un patriotisme, com aquell que defensaven els traficants quant la guerra de Cuba de trista recordansa”.

Cinc dies abans de publicar-se el manifest, Miquel Santaló –un dels integrants de la comissió organitzadora- ja havia escrit un article a *El Autonomista* titulat «*Contra la guerra del Marroc*»⁸⁷. Les seves paraules ajuden a constatar el procés de radicalització en l'opinió pública respecte a aquest tema. S'havia acabat el temps dels eufemismes i dels subterfugis:

⁸⁵ Tal i com s'explica unes pàgines més endavant, Miquel Santaló va ser elegit diputat provincial als comicis celebrats el 10 de juny de 1923.

⁸⁶ *Diario de Gerona*, 9-9-1923, pg. 6.

⁸⁷ Santaló, M. “Contra la guerra del Marroc. Glossa i adhesió”. *El Autonomista*, 4-9-1923, pg. 1.

“Mai ha comptat la guerra amb una simpatia popular. Avui compta amb l’odi de tot el poble”.

I admetia que els seus articles de 1921 no havien tingut l’efecte desitjat entre els lectors d’*El Autonomista*:

“Fa dos anys que en aquestes columnes desgranàvem les significacions que tenia la tragèdia marroquí (sic). Somniàvem llavors en un crit de protesta damunt les 10.000 víctimes d’Annual, que inutilitzaria per a sempre als més directament causants de la carnisseria i que tindria el valor de l’exemplaritat per altres que portessin el timó de l’Estat. La resignació del país abans, ens porta ara mateix al marge d’un altre precipici”.

Aquesta vegada s’expressava sense embuts i feia un reclam clar:

“Cal que no falti la veu ni el gest dels gironins per a evitar la consumació d’una nova ruïna. Que s’acabi la guerra i que retornin els soldats a les seves llars per a reduir els erms de la terra i de l’esperit d’Espanya!”.

L’endemà de l’acte, *El Autonomista* li dedicava tota la portada i a quatre columnes titulava: «*El grandioso mitin contra la guerra de Marruecos en Gerona*»⁸⁸. La crònica enumera algunes de les entitats que s’havien adherit a l’esdeveniment. Eren variadíssimes i anaven des de l’Ateneu de Girona fins al Grup Excursionista i Esportiu Gironí (GEIEG). A més, també hi havien assistit comissions de molts pobles: Sant Feliu de Guíxols, La Bisbal d’Empordà, Palafrugell, Celrà, Sarrià de Ter, Salt, Cassà de la Selva, Port de la Selva...

Després d’unes paraules de benvinguda a càrrec de l’alcalde accidental, el republicà Darius Rahola, Miquel Santaló va ser el primer que es va dirigir al públic que omplia el Teatre Municipal, llavors anomenat Teatre Principal.

⁸⁸ “El grandioso mitin contra la guerra de Marruecos en Gerona”, *El Autonomista*, 10-9-1923, pg. 1.

El *Diario de Gerona*, que també va publicar una crònica de com s'havia desenvolupat l'acte, informava del contingut de les paraules del mestre i geògraf:

“[Miquel Santaló] Enumeró los motivos que según los gobernantes obligan a proseguir la guerra de Marruecos, afirmando que los llamados compromisos internacionales no son otra cosa que fruto del interés que tienen Francia e Inglaterra que fueron quienes firmaron el tratado de que España se desangre y arruine y no pueda así constituir jamás un peligro para ellos como gran potencia; que con los continuados desastres no va a lograrse realzar el honor nacional, otro de los motivos que se alegan para proseguir la lucha; y que finalmente, mal puede España ir a civilizar Marruecos, tercero y último de dichos motivos, cuando dentro su continente tiene regiones abandonadas como las Hurdes, grandes extensiones sin cultivar, con un número importantísimo de analfabetos, con vías de comunicación defectuosas, desaprovechando la riqueza de los ríos, etc.”⁸⁹.

Com es pot apreciar, eren els mateixos arguments que ja havia utilitzat als articles de 1921. Segons la crònica del *Diario de Gerona*, Santaló va acabar el discurs dient:

“Morir per un ideal, bello morir es, dijo; pero por una aventura, sin beneficio para nadie, con daño para todos, es la peor de las muertes que podemos desear a nuestros hijos”.

El Autonomista donava més detall les darreres paraules que el pedagog havia adreçat al públic:

“Termina el señor Santaló diciendo que considera que puede y deber darse la vida por un ideal que lleve a una situación mejor a la humanidad, o para defenderse; pero nunca por una aventura o por un negocio de un reducido número a costa de un pueblo. Por esto pedimos sin reserva alguna el

⁸⁹ “La protesta de la ciudad. Contra la guerra de Marruecos”, *Diario de Gerona*, 11-9-1923, pg. 2.

*abandono de Marruecos y la inmediata repatriación de las tropas que hay allí actualmente*⁹⁰.

Estava previst que una vegada finalitzat el míting –on també van parlar els diputats Salvador Albert i Pere Rahola- els assistents sortissin en manifestació cap a la Rambla i recorreguessin el carrer de l'Argenteria, la Cort-Reial i el carrer de Ciutadans abans d'acabar de nou davant de l'ajuntament i del teatre. Ara bé, això no va ser possible per què els organitzadors no van obtenir la necessària autorització governativa. Val a dir, però, que van trobar la manera de portar als carrers de Girona la seva disconformitat amb la política colonial. Es va acordar portar en comissió les conclusions del míting al governador civil. El grup designat a tal efecte fou seguit per una multitud, que va circular per la Cort-Reial, i l'Argenteria, va enfilem la Rambla i va dissoldre's a l'ajuntament. Allà, l'acalde Darius Rahola va acomiadar la improvisada manifestació des del balcó de la casa consistorial.

A jutjar pel to de les cròniques dels dos diaris, la sensació d'èxit i eufòria va envair als organitzadors. Així es desprèn també de l'editorial que publicava *El Autonomista* l'endemà del míting titulada «*Fassis la voluntat del poble*»⁹¹:

“La llavor recollida conreuada fervorsament en les pàgines d'El Autonomista ha tingut una florida insospitada, esplèndida, colossal. (...)

Els homes de totes les terres gironines, sense diferències de classe ni de partit, no volen que contiui la guerra estúpida.

I la collita? La florida ja l'hem vista. Emperò els fruits, l'acabament de les angúnies, la disminució d'impostos, l'arranjament de casa nostra, i sobretot la Pau, amb el retorn dels fills volguts...

Ah! sí, sí. Tot vindrà. Diuen que la veu del poble és la veu de Déu i nosaltres diem que és la suprema veu. L'oïran, vulgan (sic) o no, i si no l'atenen, amb constància i fermesa per el camí que ens assenyalava el verb de l'il·lustre diputat Savlador Albert, amb el major respecte o amb les majors violències,

⁹⁰ “El grandioso mitin contra la guerra de Marruecos en Gerona”, *El Autonomista*, 10-9-1923, pg. 1.

⁹¹ “Fassis la voluntat del poble”, *El Autonomista*, 10-9-1923, pg. 1.

treurem dels seus sistials als detentadors de la voluntat del poble per a que es fassi la voluntat suprema d'aquest".

Els desitjos del diari republicà no es van convertir en realitat. Només cinc dies després que *El Autonomista* hagués publicat aquell editorial, el capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera feia un cop d'estat amb el vistiplau del rei Alfons XIII. Era el 15 de setembre de 1923. Mai es va poder celebrar el ple del Congrés que estava convocat pel primer dia d'octubre per debatre com desencallar la qüestió de la comissió parlamentària del Desastre d'Annual.

Renunciar per seguir lluitant

Els mesos previs al cop d'estat van ser especialment intensos per Miquel Santaló. Com s'ha explicat en pàgines precedents, Manuel García Prieto s'havia posat al capdavant del govern el desembre de 1922. El nou president va convocar eleccions al Congrés dels diputats pel 29 d'abril de 1923 amb l'objectiu de reforçar la seva posició com a líder de l'executiu.

Davant aquesta nova cita amb les urnes els republicans gironins no van dubtar gens a demanar que el mestre tornés a lluitar per l'escó del districte però, per sorpresa de tothom, Miquel Santaló va declinar l'oferiment i, a més, va demanar als seus correligionaris que no donessin suport a cap altre candidat de cap altre formació política com havien fet en ocasions anteriors. La seva proposta era fer campanya pel vot en blanc.

La renúncia de Santaló i la proposta de votar en blanc van provocar un viu debat a les files republicanes del qual es va fer ressò *El Autonomista*. El diari va informar puntualment de les assemblees de militants celebrades al Centre d'Unió Republicana (CUR) i va publicar articles de diversos líders del republicanisme local. En cap cas, però, Miquel Santaló va entrar directament en el debat. Aquells intensos dies d'abril només va donar la seva opinió una vegada i ho va fer fidel al seu estil d'exposar i analitzar els fets per extreure'n la conclusió que justificava el seu posicionament.

L'article va aparéixer a *El Autonomista* el dijous 12 d'abril⁹². El diumenge anterior s'havia celebrat l'Assemblea del partit i els assistents havien conclós no presentar candidat al constatar que Santaló no volia concórrer als comicis i seguir el consell del mestre per demanar el vot en blanc dels republicans del districte.

Com explicava ell mateix, s'havia volgut esperar a conèixer la resolució presa pels seus companys per exposar públicament les seves idees:

“Esperàvem l'entrada en període electoral i conèixer els acords de l'Assemblea republicana d'aquest Districte, per a dir amb la sinceritat que havem parlat sempre, tot el nostre pensament davant del moment polític actual, prenyat de farses i contubernis vergonyants.

Una i altra cosa són arribades, i amb la posició d'espectador demanada i aconseguida amb l'intent de que ningú de bona fe pogués veure en les nostres manifestacions ni un afany de proselitisme i menys encara un sectarisme per cap ordre de coses, sinó l'expressió ben desinteressada d'una madura opinió, anem a intentar el comès projectat”.

Com era habitual en la retòrica santaloniana, el text s'iniciava amb una reafirmació ideològica i una renovació dels vots de fidelitat en vers el pensament de Pi i Margall i el socialisme:

“Tota la nostra conducta dels quatre darrers anys de lluita a Girona ha sigut inspirada en les conclusions a què arribàvem a través de la ideologia del republicanisme pimargallià i del socialisme, i ho són també les ratlles que segueixen, escrites com a testimoni de recíproca i cordial consideració als republicans, en resposta a les preguntes d'alguns pobles i a la consulta de l'Assemblea celebrada diumenge passat, 8 d'abril, en el Centre d'Unió Republicana de Girona”.

⁹² Santaló, M. “Als republicans de les encontrades gironines”, *El Autonomista*, 12-4-1923, pgs 1 i 2. A continuació, si no s'indica el contrari, tots els fragments citats en aquest apartat corresponen a aquest article.

A continuació començava a analitzar la situació basant-se, en part, en els seus coneixements de geografia, tal com ja havia fet en articles anteriors:

“Vivim subordinats a l’Estat espanyol i cap altre país d’Europa, de l’extensió d’Espanya, té tan poca densitat de població, fet concret que posa en evidència com, o bé que Espanya és el país més pobre d’Europa o el menys amable per la vida humana; o que és el més mancat de mitjans econòmics o el més migrat en llibertats o les dues coses a la vegada”.

Aquest marc general servia a Miquel Santaló per denunciar la necessitat d’articular el país des d’un punt de vista social i polític. Per ell aquesta era l’única possibilitat per acabar amb el sistema clientel·lar en què es basava la política de la Restauració:

“Espanya no s’ha vist ni s’ha sentit encara a sí mateixa i per això la continuïtat de dues morbositats indígenes: el cabdillatge d’una banda i la submissió d’una altra banda heretats una generació rere l’altra; per això l’aire de cabdill del Quefe (sic) de l’Estat i la negació de l’Estat o Estats nacionals; per això l’absència de denominacions ideològiques en les agrupacions polítiques i el predomini de les patronímiques, tan deshonroses per als cabdills com per llurs assalariats, i d’aquí ve la denigrant influència personal, l’imperi del caprici, la discontinuïtat en les normes de govern, el triomf de l’arbitrarietat, el desenfrè de l’egoisme corruptor, i el governar al dictat de la força bruta i no sota la inspiració de criteris de justícia”.

Pel mestre, el desig de voler posar punt i final a aquelles velles formes de fer política eren característica intrínseca dels veritables patriotes:

“Enfront aquesta vergonyant i dolorosa realitat serà més patriota i més humà aquell que amb més energia lluita cada dia en contra dels puntals que sostenen el règim actual”.

Després d'aquelles reflexions de caire més genèric, Santaló enumerava cinc tipus de problemes diferents que calia resoldre a Espanya: econòmics, socials, morals, culturals i militars. La qüestió econòmica era la primera de la llista. El pedagog analitzava detingudament l'evolució dels Pressupostos Generals de l'Estat des de 1914 i malgrat constatar un augment de la despesa denunciava:

“Això, que podria suposar un progrés considerable o un augment de les fonts de riquesa, no és res més que l'expressió matemàtica de la disbauixa de la política de cabdillatge i del subsegüent proselitisme a sou.

L'obra de reconstitució nacional (foment agrícola, multiplicació de vies, canalització de rius, intensificació minera, industrial i comercial, capacitatció humana), malgrat tots els augments, encara ha d'iniciar-se com a sistema. Veus aquí l'origen de l'augment de la “Deuda” i dels de la tributació per les què tant criden industrials i agricultors, amb raó sobrada, conegudes les causes i la forma.

Perquè aqueixa crescuda en les despeses, s'ha produït principalment per a millorar els sous de la oficialitat i augmentar el contingent de la Guàrdia Civil i de Seguretat, l'eficàcia dels quals ja té registrada la Història; per la guerra del Marroc i per a pagar els interessos del deute”.

Per demostrar-ho desgranava les partides pressupostàries, posant en evidència que la part més important dels comptes públics estava destinada als estaments oficials (Casa Reial, Congrés, Senat), a l'exèrcit i a la guerra amb el Marroc.

Santaló no només es fixava en la despesa, sinó que també prestava atenció al sistema impositiu espanyol que trobava injust ja que es basava més en impostos indirectes que en els directes:

“Si és irritant la manera de fer les despeses, ho és més encara el sistema de tributació, puix que, essent les contribucions la font principal d'ingressos, mentre «les directes», imposades fins a cert punt en proporció a la riquesa del contribuent, pagant més el que té més, s'avaluen en 940 milions de pessetes, les indirectes, pagades en la mateixa proporció per rics i pobres, ascendeixen

a 1600 milions, motivant en bona part la carestia de les matèries de primera necessitat i l'anèmia de milers de ciutadans”.

El desig de Miquel Santaló era que els lectors d'*El Autonomista* fossin conscients de fins a quin punt era injust el sistema polític que existia a Espanya i que per això els republicans no s'hi podien involucrar:

“Ah! Si aquestes realitats fossin plenament capides! Si no es mantingués orb (sic) al poble per a veure la magnitud de la manca de justícia i per a veure com es defensa «el robo legal i organitzat de la plutocràcia» segons la dita d'en Matesanz al Congrés, el monopoli de la riquesa com a privilegi concedit pels polítics professionals consellers de les grans companyies formades sovint per els mateixos capitalistes, no seria pas possible la justificació de llur avarícia amb qualsevol protesta. (...)

Votar a un plutòcrata o a un agent de la plutocràcia (són aquests que mercadegen electors i pobles per a obtenir d'ells mateixos el capital esmerçat i un crecut tant per cent); votar a un plutòcrata o a un impotent per a capir aqueixes malures i atacar-les, és una inconsciència o un crim”.

A l'hora de tractar el problema social, el mestre i geògraf començava citant paraules de Pi i Margall: *«la qüestió social serà el crit de guerra del segle XX»*. Santaló lamentava que:

“El crit s'ha sentit ja a tot arreu en explosions violentes o com a clams esgarrafosos de justícia. I cada esclat, dissortadament, ha sigut segellat amb sang, sense que s'oviri (sic) encara el camí d'arribar a solucions jurídiques definides que suposin un encausament (sic) racional”.

També es queixava de com tractaven la qüestió obrera els governs espanyols:

“Tota la legislació anomenada obrera és una preparació per la reforma; però una preparació tan escandalosament atesa a Espanya que els encarregats

d'exigir la seva efectivitat la descuiden i la burla la «gent d'ordre» com si la fatalitat els encaminés a abrandar la foguera que tanta por els fa.

Quines sancions s'apliquen al manquement de les lleis que afecten al treball i als seus homes?... En canvi, cuida, obrer, ciutadà senzill i de bona fe, de la més petita relliscada. Tota la rigor de la llei caurà sobre teu, i si no sembla prou, es saltarà impunement per damunt d'ella per aniquilar-te”.

Miquel Santaló tancava aquest apartat amb una reivindicació de la necessitat que formacions sindicals i partits polítics treballessin de manera conjunta per defensar els drets dels treballadors, una petició que ja havia escrit en altres articles publicats a *El Autonomista*. Aquesta vegada però, ho vinculava directament als comicis que s'estaven a punt de celebrar:

“Cada individu treballador, negociant, fuster, banquer, fabricant –és un professional i ha d'ésser un home. Com a professional en l'agrupació dels seus afins trobarà la força per a aconseguir les millores econòmiques immediates i necessàries; com a home, només amb una honrada actuació política col·laborarà en l'afirmació dels ideals humans eterns i redemptors. Amb l'ajut o amb l'oposició, la vida farà el seu camí, esdevindrà un estat de justícia. Fem política per accelerar-lo. No votem per res del món, company mestre, ferroviari, militar cívic, sacerdot cristià, treballador de la terra, no votem, per res del món en cap cas, a l'enemic de les associacions professionals, a aquell que per maldat o per ignorància conreua i explota la misèria humana i provoca amb la seva sistemàtica actitud jornades de violència esfereïdora”.

El tercer dels problemes que articulaven la part central del text de Santaló era el «*problema moral*», que el mestre vinculava al sistema polític espanyol. Ell demanava un comportament recte i coherent a tots els que es dedicaven a la política:

“Forgem-nos un ideal de vida i servim als seus principis amb una fe i una fermesa absolutes. I en relació als demás, jutgem-los no pas per llurs

paraules, per llurs noms o per llurs promeses, sinó per els seus actes en relació a lo que propaguen.

Així veurem com la falsedat és sovint patrimoni en alguns sectors de tots els estaments socials tant en individus com en entitats. I tinguem després la valentia de condemnar i foragitar la moralitat de pseudo polítiques, d'una política de favor i de nepotisme; d'una política que creix premiant les traïdories o les baixeses, que rebutja els esforços desinteressats, que acut a dividir als homes per a resoldre els conflictes que es presenten; apoiant-se (sic) en els que fan de l'adulació un ofici tant a Espanya com a aquí".

Finalment, el mestre tractava de manera conjunta els problemes cultural i militar. Iniciava l'apartat denunciant l'alt índex d'analfabets que encara hi havia a l'estat i com això era aprofitat per la classe dirigent per afavorir els seus interessos particulars manipulant la ciutadania:

"Encara és un fet a Espanya. Onze milions de persones no saben llegir ni escriure. Molts més estan incapacitats per a capir les mínimes relacions dels fenòmens de la naturalesa i dels de la vida de relació humana. Tot un món tancat per a gaudir-ne les seves belleses i per a opinar-ne amb el coneixement degut. En això s'apoya (sic) sobretot la política d'explotació i d'engany del país".

A continuació, l'articulista reclamava la necessitat d'universalitzar el sistema educatiu, un dels eixos fonamentals de l'ideari santalonià:

"El dret a una cultura per a tots els infants és tan sagrat com el dret al pa de cada dia. Per això hem demanat sempre una instrucció gratuïta i obligatòria i l'escola única, de l'Estat, que permeti i garantitzi (sic) a tots els capacitats, amb independència de llur posició econòmica, la seguretat de poguer (sic) arribar als esgraons més enlairats de les Ciències, de les Lletres o de les Arts, i s'acabi el privilegi de les classes poderoses de comptar amb la Universitat, sostinguda per tots, com d'un feude (sic)".

Seguidament vinculava aquesta qüestió amb el servei militar, que creia que havia de ser més just i no només afavorir aquells que tenien influències o capacitat econòmica per deslliurar-se'n:

“En l'ordre militar, a part de les responsabilitats pendents del seu merescut, esperen una solució de justícia i de respecte les fórmules del servei obligatori i del servei voluntari en les diferents possibilitats de la vida del país.

Tots els pares estimen amb deliri als fills. Aqueixa estimació ben entesa, portaria a tots, i especialment a tots els humils, a fer quelcom més en llur obsequi. Amb menys esforç i més dignitat del que posen molts individus i molts pobles petites recomanacions o en demanar una millora passatgera o uns milers de pessetes, donarien als fills de llurs entranyes un pervindre (sic) més rialler i majors garanties per la cultura i per uns procediments de major equitat en el servei militar”.

Miquel Santaló conclouïa aquesta enumeració de problemàtiques amb un paràgraf on tornava a la cita electoral del 29 d'abril:

“Veus aquí algunes de les qüestions fonamentals –entre moltes altres- que cap home governamental de l'actual règim, per més que digui i prometi, farà res per esmenar-les, malgrat originar la ruïna del país. Si un d'ells estés sincerament disposat a això, estaria al costat nostre”.

Aquest extens article –que ocupava les dues primeres pàgines del diari- acabava amb una anàlisi de les forces polítiques que es disputaven l'escó per Girona aquella primavera de 1923: la Unión Monárquica Nacional (UMN), la Lliga Regionalista i el Partit Republicà. Començava per la UMN, que considerava:

“La representació del règim l'obra del qual hem analitzat; un conglomerat amoral –sense principis- que s'inspira en les més baixes passions, que practica amb la més refinada intenció totes les formes de corrupció política

valguent-se del “favor oficial” que li facilita el mateix concubinatge amb les situacions conservadores que en les anomenades liberals”.

També era crític amb els catalanistes conservadors, tant per la seva manca de sensibilitat amb les qüestions de caire més social com per fer el joc a les formacions polítiques implicades en el clientel·lisme electoral:

“La Lliga Regionalista, també governamental, també oligarca, ha descaracteritzat (sic) a una bona part de Catalunya per la seva manca d’espiritualitat, excluint (sic) premeditadament dels seus programes i propagandes les qüestions que són l’ànima de les nacionalitats: les qüestions de llibertat, les socials, les polítiques i les administratives. En l’ordre pràctic li ha faltat i li falta puresa, lleialtat, catalanitat. Exemples? –Vegeu-la a Madrid després de l’Assemblea de Parlamentaris; vegeu-la a Barcelona col·laborant en les gestes d’una repressió incivil; vegeu-la a Lleida combatent al catalanista Humbert Torres; a Girona derrotant amb males arts a l’insospitós nacionalista i desgraciat Layret; donant l’acte de diputat a Corts al comte de Fígols, de la UMN l’any 1919”.

En contraposició a monàrquics i lligaires, no cal dir que per Miquel Santaló els republicans encarnaven els ideals més purs: *«Amb la bandera d’ideals humans redemptors i amb la seva conducta rectilínia de sempre, lluita el republicanisme enfront de tots»*. Ara bé, era conscient que això no era suficient per guanyar unes eleccions, sinó que calia endreçar el partit:

“Quan compti amb l’organització que havem demanat tantes vegades i demanem encara, que pugui directa o indirectament aprofitar totes les forces disperses en benefici de la República, llavors podrà pensar-se amb les intel·ligències de què parlava Pi i Margall”.

Ara bé, metre aquesta circumstància no es concretés, l’única opció possible era votar en blanc si no hi havia cap candidat estrictament republicà:

“Mentrestant, el deure de cada republicà, de cada bon republicà, està en votar els correligionaris allí on tinga candidat i abstenir-se, refusar categòricament l’apoi (sic) a tota altra representació, siguin les que es vulguin les amenaces o els oferiments. El contacte o la confusió política amb els que lluiten només a base de diners o de delegats governatius, perilla d’un contagi deshonorós i sempre és un desprestigi pel Partit”.

Així doncs, tenint en compte que no hi havia cap republicà que pretengués l’escó pel districte de Girona, s’havia de fer campanya pel vot en blanc:

“Els delegats reunits en l’Assemblea republicana del Districte de Girona el dia 8 d’aquest mes, després de considerar que no procedia presentar candidat en aquestes eleccions, donen un bon exemple acordant no deixar en llibertat d’acció als correligionaris sinó votar en blanc a tot arreu. La tasca a fer ara, doncs, és treballar amb coratge perquè l’acord sobirà de l’Assemblea assoleixi un èxit esclatant”.

Ara bé, malgrat la detallada exposició del seu pensament i la decisió de l’Assemblea, el debat sobre què havien de fer els republicans el 29 d’abril no es va aturar. Tot just quatre dies abans dels comicis es va celebrar una nova reunió al Centre d’Unió Republicana convocada per la Junta d’Acció Política amb l’objectiu de consensuar la seva posició. Santaló va reiterar el seu punt de vista i finalment els membres del CUR van prendre quatre acords. El primer era *«encargar al señor Santaló, con un amplio voto de confianza, para que consulte y proceda a la redacción de unas bases de organización del Partido en el Distrito»*. També decidiren acatar la decisió presa per l’Assemblea del districte del dia 8 d’abril i demanar que *«se haga pública la voluntad del Centro para que sus socios y correligionarios voten en blanco por disciplina y como expresión de disconformidad absoluta con el ideario y procedimientos de nuestros adversarios políticos»*⁹³.

⁹³ Tant aquesta cita com l’anterior formen part de la crònica de la reunió del Centre d’Unió Republicana publicada a *El Autonomista*, 26-4-1923, pg. 1.

Els republicans no van aconseguir fer realitat el seu propòsit i la campanya pel vot en blanc va fracassar. El lligaire Pla i Deniel va repetir victòria però aconseguint mil vots més que als comicis del 1920 i el monàrquic de torn –Joan Lladó Vallès- va obtenir-ne 2841, superant els que havia recollit Santaló a les eleccions de feia tres anys. El 1920, el candidat republicà havia rebut 2688 sufragis i el 1923 només hi havia hagut 269 paperetes en blanc, que si bé eren el triple de les que hi havia hagut a les eleccions anteriors, eren una xifra irrisòria.

Comparativa de l'escrutini electoral al districte de Girona anys 1920 i 1923⁹⁴:

Candidat	1920	1923
Narcís Pla Deniel	3444	4440
Candidat monàrquic	724 ⁹⁵	2841 ⁹⁶
Miquel Santaló Parvorell	2688	No es presenta
Vots en blanc	82	269

Elaboració pròpia

Val a dir que durant la campanya electoral, Santaló no es va apartar de la primera línia política sinó que es va implicar en els actes organitzats al districte de La Bisbal d'Empordà, on es presentava el republicà Salvador Albert que va obtenir l'acta de diputat.

Cal fer constar, que després dels comicis i malgrat el fracàs de la seva estratègia, Miquel Santaló no va fer cap tipus de declaracions ni va publicar cap article a *El Autonomista*. El seu nom no tornaria a aparèixer al diari dels Rahola fins un mes després i per fer front a una nova batalla electoral.

⁹⁴ Quadre elaborat a partir de les dades publicades al *Boletín Oficial de la Provincia* dels dies 22-12-1920 i 2-5-1923.

⁹⁵ El candidat era Antonio Goicoechea Coscolluela.

⁹⁶ El candidat era Joan Lladó Vallès.

Coalició amb la Lliga a la Mancomunitat

El Autonomista del 29 de maig de 1923 publicava la notícia de la constitució d'una candidatura unitària formada pels «partidos republicano y nacionalista»⁹⁷ per presentar-se a les eleccions a la Diputació de Girona, és a dir, per escollir els representants del districte gironí a la Mancomunitat. La llista estava formada per Miquel Santaló per part dels republicans i per Salvador Gispert-Sauch i Agustí Riera Pau⁹⁸ en representació de la Lliga Regionalista.

Tenint en compte les tibants relacions mantingudes per les dues organitzacions polítiques fins pocs mesos abans, la creació de la llista conjunta no deixa de sorprendre. A més de donar-se a la província de Girona, aquesta fórmula també es va seguir a Tarragona i a Lleida. En canvi a Barcelona republicans i lligaires van presentar-se per separat.

Àngel Duarte fa notar que en aquells moments la Lliga era el partit hegemònic de Catalunya i els republicans, sense una organització unitària que articulés les seves accions a nivell de país, estava format per agrupacions d'àmbit local i comarcal. Eren, per tant, entitats molt atomitzades i això feia que malgrat mantenir una intensa activitat a la seva àrea d'influència més immediata, tenien poca transcendència més enllà del seu territori⁹⁹.

Com lamenta Gemma Rubí, no disposem d'una síntesi que descriu i analitzi el procés d'acostament d'una part del republicanisme al catalanisme¹⁰⁰ i que seria d'enorme utilitat per poder contextualitzar de manera adequada aquest episodi de la trajectòria política de Miquel Santaló.

Val a dir que durant la campanya que havia de culminar amb les eleccions del 10 de juny i que convertirien al pedagog en diputat de la Mancomunitat, Santaló no va

⁹⁷ "Elecciones", *El Autonomista*, 29-5-1923, pg. 1.

⁹⁸ Per veure una petita introducció biogràfica d'ambdós polítics de la Lliga es pot consultar DIVERSOS AUTORS (2012). *Personatges il·lustres del Gironès i la Selva*. Barcelona: Aias editorial. Pàgines 105 i 109.

⁹⁹ DUARTE, À. (2000). *Història del republicanisme a Catalunya*. Lleida-Vic: Pagès Editors & Eumo Editorial. Especialment a partir de la pàgina 186 i següents.

¹⁰⁰ RUBÍ, G. (2009) "Les organitzacions republicanes catalanes entre 1900 i 1931. Una visió panoràmica". Dins PUJOL, E. (dir.) *El Somni Republicà. El republicanisme a les comarques gironines. 1900-1936*. Barcelona: Viena edicions.

escriure ni un sol article dirigit als lectors d'*El Autonomista*. De fet, per una informació extreta de les pàgines d'aquell diari sabem que havia acceptat la seva proclamació com a candidat a contracor, fins al punt que ell personalment havia fet gestions per què el representant republicà a la candidatura unitària fos o bé Laureà Dalmau o bé Lluís d'Ameller¹⁰¹.

L'únic text de caire ideològic d'aquell període aparegut al diari dels Rahola fou el manifest signat pels tres integrants de la candidatura. Malauradament però, no dóna massa pistes del procés de gestació d'un acord que només va aparèixer a la premsa quan s'havia consumat:

“Per un acord espontani dels elements polítics que hem coincidit en posar per damunt de tota altra essència dels nostre programes, l'amor a Catalunya i a la seva llibertat (sic); hem sigut honorats per a integrar una candidatura plena en les properes eleccions de Diputats a la Mancomunitat”¹⁰².

La decisió de presentar-se conjuntament hauria nascut de la necessitat de plantar cara al tracte dispensat a Catalunya:

“Ens ha aplegat en front únic de bons catalans de cor, un fort impuls d'honestat col·lectiva, reacció necessària, provocada per les injustícies i vexacions que contra el dret de ciutadania i la dignitat de la honrada gent gironina ha patit la nostra terra en les darreres eleccions legislatives per part del regisme (sic) governatiu del país i dels polítics que se'n serveixen i aprofiten”.

En aquest sentit, ells s'erigien com a defensors de la tasca portada a terme per la Mancomunitat:

¹⁰¹ “Elecciones”, *El Autonomista*, 30-5-1923, pg. 1.

¹⁰² “Electors de les comarques gironines”, *El Autonomista*, 2-6-1923, pg. 1. El manifest es publicava amb els noms dels tres candidats en aquest ordre: Salvador Gispert-Sauch, Miquel Santaló, Agustí Riera Pau.

“Que’ns (sic) porta també a la entesa electoral una fervorosa adhesió a la Mancomunitat catalana, per entendre que la Mancomunitat representa en l’ordre ideològic a la nostra Catalunya UNA, realitzant les primeres funcions del nostre govern propi; i en l’ordre pràctic és una realitat d’honoradíssima i profitosa tasca de cultura i de millorament material per la nostra terra, malgrat el ratiuisme dels mitjans amb que compta i l’odiositat que inspira als governs d’Espanya”.

Així doncs és comprensible que a l’hora de referir-se a la seva candidatura la definissin com d’afirmació catalana:

“Veus aquí les raons que han motivat l’acoplament dels nostres tres noms en una sola candidatura; veus aquí l’AFIRMACIÓ CATALANA (sic) que proclamem al presentar-nos junts a demanar els vostres sufragis, complint amb els imperatius de respecte als principis d’ètica política, servidors lleials dels sentiments patriòtics que són el fonament més ferm de les conviccions en que coincidim com a bons catalans”.

Evidentment la crida als electors acabava amb una interpel·lació directa per demanar-los el vot basant-se en el patriotisme com a argument últim:

“Si vos sentiu amb dignitat de ciutadans i voleu tornar per els furs de la nostra ciutadania indignament ofesa; si vibra en el vostre cor l’amor a Catalunya i no sou sords als clams de lliberació (sic) de la nostra pàtria, VOTEU-NOS”.

Els tres candidats van actuar de manera conjunta i coordinada i van rebre el suport sense fisures tant d’*El Autonomista* com del *Diario de Gerona*, malgrat que el periòdic sempre havia mostrat una enorme hostilitat contra els republicans i especialment en vers la figura de Miquel Santaló, com s’ha pogut constatar en pàgines precedents.

La candidatura d’Afirmació Catalana va aconseguir el seu objectiu i els tres polítics van entrar a la Diputació. Ara bé, el candidat més votat va ser el carlista Josep Maria Bonmatí Pujol¹⁰³, que formava part de l’ens provincial des del 1919. L’escrutini fou el següent¹⁰⁴:

Candidat	Nombre de vots
Josep Maria Bonmatí Pujol	6448
Salvador Gispert-Sauch	6278
Agustí Riera Pau	6125
Miquel Santaló Parvorell	5974

Elaboració pròpia

El naixement del Partit Republicà Federal Nacionalista Català

La diputació de Girona no es va constituir fins a principis d’agost. Abans que això es produís, Miquel Santaló va ser un dels participants actius a l’assemblea que es va celebrar al Centre d’Unió Republicana el 29 de juny. Convé recordar que dos mesos abans els seus companys li havien encomanat la missió d’organitzar un partit polític que aglutinés totes les entitats republicanes que hi havia al districte.

Dies abans de la trobada, *El Autonomista* feia una crida a la participació mitjançant un article signat per una solitària i enigmàtica «S.», qui sap si de Santaló¹⁰⁵. Certament el to del text recorda l’estil del mestre. De fet, igual que passa amb els seus articles, aquesta convocatòria s’iniciava amb una introducció per contextualitzar les circumstàncies que motivaven la trobada. De la mateixa manera que havia passat durant la campanya de les eleccions provincials, es remarcava el moment de confluència entre el «*sentiment nacionalista*» i la consciència social:

¹⁰³ Sobre el paper de Josep Maria Bonmatí Pujol en el carlisme dels darrers anys de la Restauració es pot consultar MOLAS, I. (2009). *Els senadors carlins de Catalunya (1901-1923)*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials. Universitat Autònoma de Barcelona. [en línia]. [Consulta: 18 setembre 2013]. <http://www.icps.cat/archivos/Workingpapers/wp275.pdf>

¹⁰⁴ Quadre elaborat a partir de les dades publicades al *Boletín Oficial de la Provincia* el 13-6-1923.

¹⁰⁵ S., “L’Assamblea republicana de Girona”, *El Autonomista*, 23-6-1923, pg. 1.

“L'ànima de Catalunya s'és inquietada vivament d'un temps ençà. Arreu s'observa un deliri de lluita i un deliri de comprensió. A les ciutats, a les viles i als pobles, hom hi copsa el batec d'un sentiment nacionalista, emperò al ensems, dissortadament, el neguit per la manca d'una visió de totalitat concreta de la futura vida de Catalunya. S'endevina prou que la vida complexa d'un poble no s'ordena pas de cop i volta per intel·ligent i bo i rígid d'un «Poder» qualsevulga que siga el seu origen; s'endevina que cal per damunt de tot un estat de clara consciència sobre el fonament, desenrotllo (sic) i finalitats dels diferents possibles aspectes i solucions de les funcions socials necessàries”.

Des del seu punt de vista era evident que els republicans eren la formació idònia per què

“[En] aquesta nostrada Catalunya per a què en ella la vida hi siga més plenament humana, més amable cada dia, per obra d'una llibertat garantida, d'una rigurosa justícia, d'una intensa cultura, d'una enyorada equitat per a tot”.

L'objectiu de l'assemblea del que l'articulista anomena Partit Republicà de Girona havia de ser «concretar una «Declaració» de principis». Abans de celebrar-se la trobada, ja s'havia començat a contactar amb les entitats per perfilar els eixos d'actuació:

“La tasca serà més fàcil per comptar ja amb la valiosa (sic) opinió de molts centres en les respostes donades al «qüestionari» repartit temps enrera i que ara serà l'índex de les qüestions fonamentals a decidir”.

Si es fa cas de la crònica publicada a *El Autonomista* el 30 de juny¹⁰⁶, el republicanisme de la demarcació gironina es trobava en plena ebullició. A

¹⁰⁶ “La jornada memorable d'ahir”, *El Autonomista*, 30-6-1923, pgs. 1 i 2.

l'assemblea celebrada el dia 29¹⁰⁷ hi van participar més de vint entitats de totes les localitats importants de les comarques de Girona. A més dels representants de les agrupacions de la ciutat de l'Onyar hi havia delegats d'Amer, Banyoles, Cassà de la Selva, Figueres, La Bisbal d'Empordà, Llagostera, Lloret de Mar, Olot, Palafrugell, Palamós, Sant Antoni de Calonge, Sant Feliu de Guíxols, Santa Coloma de Farners, Torroella de Montgrí...

Pel que fa a la mesa de l'assemblea estava formada per Salvador Albert a la presidència; Martí Carreres i Llorenç Busquets n'eren els vicepresidents i Casals i Tolosà ocupaven les dues secretaries.

Albert de Quintana de León va ser l'encarregat d'exposar els resultats de les respostes de les entitats republicanes sobre quins consideraven que eren «*els problemes fonamentals actuals de la vida política i social de Catalunya*». Això va servir per confeccionar l'ordre del dia que tenia aquests punts:

“Denominació del Partit; sobre la forma de govern; problemes econòmico-socials; problema religiós; nacionalisme català; Marroc; política internacional; organització del Partit; tàctica i Premsa”.

Malauradament la crònica d'*El Autonomista* no dona detalls del contingut dels debats que es van generar a l'entorn de tots aquests punts. Sí que informa com quedava constituïda l'organització del Partit: un Directori, acompanyat d'organismes comarcals i locals.

Allà mateix s'acordà que el Directori estaria configurat de la següent manera:

“En Salvador Albert, els presidents dels Comitès comarcals de La Bisbal i Figueres, el representant que designin les organitzacions de cada un dels partits judicials de Girona, Santa Coloma de Farners i Olot-Puigcerdà, un

¹⁰⁷ El 29 de juny era una data simbòlicament molt remarcable pels republicans gironins, ja que es commemorava l'afusellament dels militars Ferrándiz i Bellés, produït el 1884. Aprofundim en la importància d'aquest i altres fets per l'imaginari de la cultura política del republicanisme local en un altre capítol del nostre treball.

representant de les Joventuts Republicanes i els diputats per la Mancomunitat”.

També es va decidir crear una nova capçalera per reforçar la feina que estaven duent a terme els periòdics republicans ja existents:

“També en lo referent a la Premsa la major part de les entitats estimaren essencial la creació d’un orgue oficial de difusió i propaganda i sobre aquest extrem el senyor Quintana, proposà a l’Assemblea, després de dedicar grans elogis als portaveus de l’opinió republicana –EL AUTONOMISTA, «El Programa», «Empordà Federal»- la publicació d’un orgue setmanal comú a les comarques amb diferents seccions encaminades a exposicions de doctrina i estudi de qüestions d’actualitat i a donar compte de l’actuació dels representants del Partit en el Parlament d’Espanya, a la Mancomunitat i en els Ajuntaments, així com del moviment societari i dels actes de propaganda que es realitzin”.

Els participants a l’assemblea eren conscients de la importància que tenia la premsa en les batalles polítiques i la necessitat de tenir una publicació potent que superés l’abast local i que fos capaç d’articular el republicanisme de tota la demarcació gironina. Aquella trobada es va cloure amb l’encàrrec als membres del Directori *«per a què, de conformitat amb lo acordat, procedís a la redacció d’una «Declaració» comprensiva dels principis del Partit».*

No hem pogut localitzar aquesta Declaració a les pàgines d’*El Autonomista*, però en canvi sí que es va publicar al setmanari figuerenc *Empordà Federal*¹⁰⁸. Malgrat que l’objectiu d’aquesta recerca se circumscriu a l’anàlisi dels textos que Miquel Santaló va publicar al diari dels Rahola per mirar d’esbossar les línies mestres del seu pensament polític, creiem interessant prestar atenció al manifest del Directori per diverses raons.

¹⁰⁸ Sobre aquest periòdic és imprescindible TEIXIDOR COLOMER, A. (2011). *Empordà Federal (1911-1938). Amb la República al cap i Catalunya al cor*. Figueres: Ajuntament de Figueres.

Considerem que l'assemblea republicana celebrada a Girona el 29 de juny de 1923 fou una trobada d'enorme importància tant per la seva capacitat de mobilitzar les entitats ideològicament afins al pensament de Miquel Santaló com per la voluntat d'aglutinar-les i convertir-les en un partit modern capaç de participar en la vida política del país. Sense cap mena de dubte, aquest episodi de la història del republicanisme gironí mereix una atenció més detinguda que confiem rebrà algun dia per part dels investigadors.

Afegit a aquesta consideració global, cal tenir en compte que entre els signants de la Declaració hi constava Miquel Santaló en qualitat de diputat de la Mancomunitat de Catalunya.

Som del parer que analitzar el text del Directori permet constatar fins a quin punt les coordenades ideològiques santalonianes quedaven inscrites en el marc conceptual del republicanisme gironí. Com es podrà veure tot seguit, molts dels punts de la Declaració ja havien estat exposats per Santaló en articles publicats a *El Autonomista* mesos abans.

La Declaració comença amb un paràgraf introductori que ajuda a fer-se una idea de l'efervescència política que es vivia en aquells moments a Catalunya:

“D'ençà del frustrat intent de coordinació dels partits d'esquerra catalana per a una acció conjunta, el republicanisme de les comarques gironines aspirava a la reorganització de les seves forces davant la transcendència dels problemes plantejats en els nostres dies”¹⁰⁹.

A continuació, després de comunicar que «la novella agrupació» es batejava com a Partit Republicà Federal Nacionalista Català (PRFNC), exposava la seva base ideològica a partir de la qual bastia la seva acció política. El seu referent eren els postul·lats de Francesc Pi i Margall però adaptats als nous temps:

“Fonament de la nostra ideologia és la doctrina d'En Pi Margall en l'ordre humà, en el polític, en l'administratiu, en l'econòmic, en el social i en

¹⁰⁹ “El Directori del Partit Republicà Federal Nacionalista de les comarques gironines, a la opinió”, *Empordà Federal*, 25-8-1923, pgs. 1 i 2.

l'internacional, adaptada, però, en alguns d'aqueixos aspectes, a les modalitats dels temps presents".

Una de les diferències respecte a l'època de Pi i Margall era la qüestió colonial, sobretot des que l'exèrcit espanyol havia patit la humiliant derrota d'Annual el 1921:

"En l'ordre internacional volem la civilització dels pobles incultes no per la força sinó per la colonització pacífica i l'establiment de relacions mercantils, considerant inviolable el sòl de les pàtries alienes com el de la pròpia, som enemics irreconciliables de la intervenció armada en el Nord d'Àfrica i propugnem l'urgent rescissió dels tractats a pretextes dels quals les oligarquies centralistes, avui com sempre, engegades per un innoble afany de dominació, exigeixen o consenteixen el sacrifici de milers de vides i l'esmerç (sic) de sumes quantiosíssimes".

Seguidament els membres del Directori del PRFNC exposaven la seva posició respecte a la qüestió social i es mostraven partidaris d'ajudar als més desfavorits:

"Essent la qüestió social, segons profetitzà En Pi Margall el crit de guerra del Segle XX, com ho fou del Segle XIX la qüestió política, nosaltres, -inspirant-nos en la noblesa de sentiment i en l'esperit de justícia del repúblic insigne-, admetrem tot ço que, al nostre entendre, pugui contribuir a decidir-la sense sang. Convençuts que les lleis actuals pel que tenen d'injustes i ancròniques, distancien inhumanament capitalistes i treballadors, apoiarem (sic) sense vacil·lar totes les reformes, àdhuc les més radicals, que tendeixin la completa anul·lació de l'actual predomini dels favorecuts (sic) sobre els desheretats. Reconeixent, però, que «la emancipació dels obrers ha d'ésser obra dels obrers mateixos», nosaltres, bo i consagrant la major atenció a l'estudi dels problemes socials, no pretindrem pas, des del nostre camp, traçar normes ni senyalar orientacions a les classes treballadores en ço que els és privatiu, limitant-nos a contribuir llealment (sic) i abnegadament, amb els mitjans propis a la possible realització de les llurs iniciatives".

Ara bé, el punt al que destinaven més atenció en aquest document fundacional del flamant partit era Catalunya. Una vegada més citaven a Pi i Margall, però en aquella ocasió ho feien per constatar com s'estava produint un canvi que els feia parlar de *“renaixement del nacionalisme radical”*:

“Pel que es refereix a la qüestió catalana, no mirem ni amb hostilitat ni amb rezel (sic), sinó més aviat amb respectuosa atenció, l'actual renaixement del nacionalisme radical, previst per En Pi Margall en els darrers dies de la seva gloriosa vida, tot fent constar que «ni en el partit regionalista, ni en el catalanista, ni en el federal –que per a la reorganització de l'Estat tenen un mateix programa- no hi ha cap pensament d'independència», deia sense abdicar, però, ni poc ni molt dels seus principis, «mes ningú no pot assegurar, avui, que aqueixes aspiracions algun dia no prevaleixin. La pèrdua de les nostres darreres colònies ens ha fet veure com pasen a ésser possibles coses que ahir no ho eren. L'agitació creixent de les idees, l'entusiasme que desvetllen els homes que s'alcen i batallen per llur independència, circumstàncies exteriors imprevistes, fan possible i fàcil ço que abans semblava inassequible»”.

A partir d'aquí, els membres del Directori reclamaven l'aplicació de l'Estatut d'Autonomia aprovat per la Mancomunitat de Catalunya:

“Nosaltres volem la implantació total i simultània, en son doble aspecte d'intensitat i extensió de sobirania, de l'Estatut de l'Autonomia integral de Catalunya, aprovat per l'Assemblea de la Mancomunitat i per les representacions parlamentàries de la nostra terra. Amb fermesa i desinterès, emprant els procediments que les circumstàncies exigeixen, lluitarem per la constitució de l'Estat Català autònom, tot mantenint íntegrament, les reserves d'indole doctrinal fetes pel representant de les esquerres en confeccionar-se l'Estatut. I rebutjarem per deficient o inadequada, tota proposta fragmentària i de caràcter general demanant del centralisme uniformista”.

Lligat amb això es negaven rotundament a posar-se al costat de la corona espanyola en tot allò que tingués relació amb Catalunya:

“Mai per mai no col·laborarem amb els governs de la Monarquia espanyola, els quals sense excepció, per motius inconfessables, oposen l’indiferència, el menyspreu, l’amenaça o la força bruta a les reivindicacions de Catalunya, puig si no ens en privessin les nostres conviccions republicanes, ens ho privaria en absolut la nostra dignitat de catalans. Declarem, a més a més, que tampoc no apoiarem (sic) un règim republicà que no reconegués a Catalunya el dret de governar-se a si mateixa”.

Tot i que no ho expressaven explícitament, els signants de la Declaració semblaven mostrar-se favorables al dret a l’autodeterminació de Catalunya:

“Si un dia fos consultat el poble de Catalunya sobre el règim a adoptar, de fairs definitiva, en relació amb altres pobles peninsulars, nosaltres, demòcrates de cor, despullats de tota intransigència dogmàtica, de tot exclusivisme partidista i de tota mira personal, acataríem la voluntat de la majoria”.

Això no els feia excloure la cerca de col·laboració amb tots aquells que anhelessin la Llibertat i la Justícia de manera global:

“Ens captindrem alhora de la cultura universal, estimant-la en la seva indiscutible vàlua. I així mateix, amant intensament com a catalans i com a homes, els magnes ideals de Llibertat i de Justícia, ajuntarem de bon grat el nostre esforç a tot altre que tendeixi a accelerar llur triomf definitiu arreu del món”.

La Declaració del PRFNC acabava amb una crida al seus correligionaris polítics per què mantinguessin un comportament inqüestionable. Cal tenir en compte que en

aquells darrers compassos de la Restauració la classe política s'estava ofegant en un mar de desprestigi fruit de les corruptel·les i el caciquisme que havien anat corcant el sistema instaurat el 1875:

“Més atents a la qualitat que al nombre dels nostres companys de lluita, aspirem a que els elements integrants de la novella agrupació posseeixin abastament dots d'austeritat i civisme, per tal que la llur actuació, qualsevulla que sigui el lloc on s'exerceixi, respongui a la elevació de la nostra idealitat i a la noblesa dels nostres propòsits”.

El text fundacional del Partit Republicà Federal Nacionalista Català portava data del primer dia d'agost de 1923 i els seus signants eren els grans noms del republicanisme de les comarques de Girona: el diputat a Corts Salvador Albert; els diputats de la Mancomunitat Ramon Noguera Comet, Isidre Riu Puig, Albert de Quintana, Josep Irla i Miquel Santaló; el president del comitè comarcal de la UFNR de l'Alt Empordà, Josep Puig Pujades; el president del comitè comarcal de la UFNR del Baix Empordà, Josep Fàbrega Pou; i el president del CUR de Girona, Llorenç Busquets.

Òbviament el cop d'estat de Primo de Rivera va frenar el desenvolupament d'aquesta nova formació política. Futures investigacions hauran d'escatir la transcendència que va tenir aquesta experiència en el devenir del moviment republicà, sobretot en la seva organització política a l'hora d'afrontar les eleccions de l'abril de 1931.

El que sí podem afirmar és que els postul·lats ideològics que havia publicat de manera individual Miquel Santaló a *El Autonomista* des del moment que havia saltat a l'arena política encaixaven amb el que propugnava el nou partit: un republicanisme federalista que evolucionava al ritme dels esdeveniments (desastre colonial, Estatut d'Autonomia...), però que mantenia la seva essència basada en el pensament pimegarrià.

Diputat de la Mancomunitat, una etapa forçosament fugaç

Els mateixos dies que el Partit Republicà Federal Nacionalista Català (PRFNC) donava a conèixer el seu manifest fundacional, Miquel Santaló assistia per primera vegada a un ple de la Diputació de Girona. D'aquesta manera s'estrenava com a diputat pel districte de Girona a l'ens provincial i, per tant, esdevenia diputat de la Mancomunitat de Catalunya.

Aquells comicis del juny de 1923 –de resultes dels quals havia estat elegit Santaló– van ser els últims en què els catalans van poder escollir els membres d'aquell organisme que havia unit les quatre províncies en un sol sistema de gestió. Al setembre, el capità general Miguel Primo de Rivera va perpetrar un cop d'estat amb la connivència del rei Alfons XIII posant punt i final al sistema de la Restauració vigent des de 1875. La gènesi del cop era multicausal: la violència en la conflictivitat obrera, les crítiques que rebia l'exèrcit per la mala gestió de la guerra del Marroc i el que des de Madrid es considerava com a separatisme català¹¹⁰.

Pel que fa a la qüestió catalana, l'objectiu del Directori Militar era acabar amb la Mancomunitat, en un procés que Josep Maria Roig Rosich defineix com a desvertebració institucional de Catalunya, i que divideix en dues fases: primer la degradació i finalment la dissolució de l'organisme supraprovincial¹¹¹.

La fase de degradació va començar els dies 8 i 9 de gener de 1924, quan Primo de Rivera va destituir els diputats provincials –de la mateixa manera que mesos enrere havia fet amb els alcaldes– i els governadors civils nomenaren els nous diputats, sense haver de passar per les urnes. A finals de mes es constituïa la nova Mancomunitat controlada per la Unión Monárquica Nacional, el partit del dictador. Les decisions dels nous dirigents van anar sempre encaminades a buidar de significat aquella institució. Per exemple, van imposar l'ús del castellà a les escoles

¹¹⁰ GONZÁLEZ CALLEJA, E. (2005). *La España de Primo de Rivera. La modernización autoritaria (1923-1930)*. Madrid: Alianza Editorial. La referència concreta a la relació entre la dictadura i Catalunya apareix a la pàgina 100 i següents.

¹¹¹ ROIG ROSICH, J.M. (1992). *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pg. 103 i següents. Així mateix, sobre aquest període i específicament per a la demarcació gironina, cal esmentar COSTA FERNÁNDEZ, LL. (1995). *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Comunicació i propaganda*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.

gestionades per la Mancomunitat i van expulsar els professors que s'oposaren a acatar l'ordre de canviar d'idioma. De la mateixa manera també van voler eliminar qualsevol símbol de catalanitat, per més epidèrmic que fos, com ara els indicadors de les carreteres que havia construït la Mancomunitat els anys anteriors.

Durant el 1924 i el 1925, el Directori Militar va anar ofegant l'entitat fins a fer-la desaparèixer i diluir Catalunya en quatre províncies que ja no van poder actuar de manera conjunta.

Per tant, Miquel Santaló només va ser diputat de la Mancomunitat cinc mesos. Ara bé, val la pena analitzar aquella etapa amb una mínima atenció ja que fou la primera vegada que el republicà tingué l'oportunitat de posar en pràctica les seves idees. Mai fins aleshores havia adquirit cap mena de responsabilitat política.

L'activitat del diputat Santaló va tenir ressò a *El Autonomista* en dues ocasions. La primera quan el setembre de 1923 les pàgines d'aquell diari reproduïren una proposició presentada pel mestre gironí a l'Assemblea de la Mancomunitat juntament amb altres republicans:

“Els diputats que subscriuen tenen l'honor de sotmetre a l'Assemblea l'adopció del següent acord:

Que la tasca patriòtica que realitza la Mancomunitat de Catalunya mitjançant les institucions de cultura, tingui una més gran extensió forana i que, feta excepció de l'ensenyament superior, les altres manifestacions s'orientin en un sentit de més gran universalització.- Santaló, Irla, Briansó, Iglesias”¹¹².

En realitat el que demanaven era que Barcelona no acaparés la majoria de recursos de l'àmbit cultural en detriment d'altres localitats de la resta de Catalunya:

“El Sr. Santaló explica les causes que l'han motivada [la proposició]. En primer terme, el fet evident de que gairebé la totalitat del Pressupost de cultura s'esmersi només a Barcelona, contràriament a lo que deuria ésser amb un esperit de desinterés i de rigurosa equitat, tota vegada que moltes comarques foranes ultra el major retràs, no compten amb les facilitats ni amb

¹¹² “De l'Assemblea de la Mancomunitat”, *El Autonomista*, 7-9-1923, pg 2.

les ventatjes (sic) de les grans ciutats per el desvetllament de l'esperit dels ciutadans. Això fa que s'hagin despertat temences de que s'iniciï i es consolodi en el govern de Catalunya un vici del que tots ens en queixem d'altres pobles i que dins de casa ens repugna: el centralisme”.

A més, Miquel Santaló es lamentava que els responsables de la Mancomunitat prioritzessin gairebé de manera exclusiva la formació tècnica, deixant al marge altres qüestions. Així mateix, reclamava que l'ens supraprovincial prestés més atenció a l'ensenyament primari. El mestre era de l'opinió que aquella política educativa era fruit del conservadorisme dels dirigents del govern, integrants de la Lliga Regionalista:

“Hom veu la Mancomunitat que no sembla preocupar-se més, ni que tingui altre afecte, que per aquestes qüestions de les escoles tècniques, exclusivament tècniques, i és precís que es porti a elles un esperit humanista, de formació total, ja que si no es posa cura en conseguir (sic) el major nombre d'«Homes» no s'aconseguirà fer bons catalans.

Es queixa que la Mancomunitat no hagi prestat a l'ensenyament primari la deguda atenció.

Diu que no creu que sigui la manca de mitjans econòmics el que ha impedit l'organització d'aquest ensenyament. Remarca la necessitat d'aquesta organització des del punt de vista polític, car és causa que motiva un rezel de part de Catalunya vers la Mancomunitat, perquè creu que la seva obra des d'aquest aspecte té un caràcter excessivament conservador”.

La intervenció del polític gironí va ser resposta pel president del Consell, que va admetre la necessitat d'estendre la formació fora de l'àmbit barceloní. Al mateix temps, però, feia notar la limitació competencial de la Mancomunitat en temes d'educació inicial i els problemes que li podria suposar extralimitar-se¹¹³:

¹¹³ Cal tenir present que les decisions de la Mancomunitat havien de ser aprovades pel govern espanyol. La relació entre els dos poders sempre va ser més de desconfiança que d'entesa i col·laboració i per aquesta raó els dirigents de l'organisme català prenien moltes precaucions a l'hora

“Al·ludeix a l’ensenyament primari i diu que la Mancomunitat obra amb prudència per tal que no se li prohibeixi altre cop la creació d’aquestes escoles.

Promet tenir present la proposició i demana al senyor Santaló que visiti i estudiï els ensenyaments que es donen a les escoles, i veurà com s’ha fet tot el que ha estat possible”.

Per tant, gràcies al fet que *El Autonomista* publicués aquell fragment de l’acta de l’Assemblea de la Mancomunitat, hom s’adona que per Santaló l’educació continuava essent una de les seves grans preocupacions. Un altre dels aspectes característics del seu corpus ideològic era la qüestió assistencial, i així es feu palès en l’únic article dedicat a la Mancomunitat que va publicar. Data del 28 de maig de 1924 –quan feia més de quatre mesos que havia estat cessat- i va aparèixer a la primera pàgina del diari. L’article, de tres columnes, duia l’explícit títol «Índex d’un balanç», ara bé, la censura imposada pel règim primoriverista l’obligava a expressar-se amb subterfugis:

“El dia deu de juny vinent farà un any que el poble exercí per darrera vegada, mentrestant, el dret d’anomenar lliurement els seus representants en els organismes públics. D’aqueix acte de sobirania popular reberem la comanda d’una feina a fer a la Diputació de Girona i a la Mancomunitat de Catalunya. Poc després, en una comunicació datada del 14 de gener d’enguany i sotscrita en nom d’una altra sobirania, se’ns deia que cessàvem en el càrrec conferit ben espontàniament pel poble”¹¹⁴.

de tirar endavant qualsevol iniciativa que pogués posar suposar un conflicte de competències amb Madrid.

¹¹⁴ M. Santaló, “Índex d’un balanç”, *El Autonomista*, 28-5-1924, pg. 1. Pel que fa a la relació entre la Mancomunitat i el govern provincial veure CARMANIU, X. (2015). *La Mancomunitat i la Diputació de Girona*. Girona: Diputació de Girona.

Malgrat haver estat un període brevíssim, Miquel Santaló escrivia en aquell article que *«no ens sentim pas excusats de donar compte de la tasca realitzada, malgrat siga només en la forma esquemàtica d'un índex»*. Abans d'entrar en matèria, el polític republicà apel·lava als seus postulats ideològics per justificar el seu posicionament en certes qüestions de la Mancomunitat de Catalunya:

“Cal recordar, en primer terme, la significació i filiació polítiques republicana-socialista en nom de la qual afirmàrem la més complerta independència (Agost de 1923) per a fiscalitzar l'obra de conjunt el mateix a la Diputació que a la Mancomunitat i orientar lleialment les possibles intervencions.

Conseqüència immediata d'aquesta singular posició, fou l'abstenció en els actes que tenien més de polítics que d'administratius i que podien significar, al sumar-s'hi, una conformitat plena amb l'esperit que la fracció dominant a Girona i a Barcelona imprimia a les corporacions. Aqueixa fracció, substantivament positivista i conservadora, no podia correspondre a les aspiracions nostrades, cada dia més idealistes i inspirades en la necessitat d'un nou règim social que siga garantia d'una major llibertat i expressió d'una major justícia”.

Segurament Santaló feia aquell advertiment per evitar despertar suspicàcies entre els seus correligionaris polítics. Cal tenir present que s'havia presentat en una candidatura unitària amb la Lliga, tal i com s'ha explicat i analitzat en pàgines precedents.

Després de la introducció, l'article es dividia en dos grans apartats: *«A la Diputació de Girona»* i *«A la Mancomunitat»*. Abans, però, feia constar que havia volgut conèixer personalment els organismes que formaven part de les dues institucions:

“Començàrem per visitar un per un els establiments, oficines i centres dependents de la Diputació i de la Mancomunitat, per tal d'assolir un coneixement concret de les realitats i del seu procés de desenrotllo (sic), ordenant les qüestions de cultura, beneficència, sanitat, hisenda,

comunicacions, agricultura, acció social i copsant la mecànica complexa i sovint absurda del funcionament intern de les Corporacions”.

A partir de la informació recollida en aquelles visites, va elaborar un programa d'actuacions polítiques, però també va intentar modificar determinats elements de funcionament. A la Diputació, per exemple, va demanar que els diputats coneguessin l'ordre del dia de les reunions amb una mínima antelació per poder preparar els temes que s'hi tractessin. No va oblidar tampoc el que podrien semblar petits detalls, però que ajuden a fer-se una idea de fins a quin punt Santaló pretenia posar a l'abast de tothom el coneixement i la cultura. Per això sol·licità:

“Que per la Diputació es demanessin o adquirissin per duplicat i amb destí a les biblioteques de la Corporació i del Museu provincial (pública), les publicacions dels centres de cultura de la Mancomunitat, per a què tothom pogués gaudir abastament dels fruits científics, literaris i artístics dels mateixos”.

Seguint en l'àmbit de l'educació i la cultura, el republicà sabia que era fonamental que els professionals de l'ensenyament estiguessin ben remunerats per què poguessin desenvolupar la seva feina amb dignitat. Per aquesta raó una de les seves peticions també va ser:

“Que es dupliquessin les gratificacions per habitació a alguns empleats que cobraven cent cinquanta pessetes anyals. –I que «senyalades com a preferents les obligacions d'instrucció pública, recaudades les quantitats necessàries i lliurades per la Mancomunitat les corresponents als anys 20-21, 21-22 i 22-23», es paguessin d'un cop, al Magisteri, els atrassos, importants unes 25.000 pessetes. Faltaven només, per això, els escalafons que ara ordena la Secció administrativa”.

L'apartat que dedicava a la Mancomunitat és especialment remarcable per què hi exposava «els projectes immediats que teníem ja estructurats» però que no havia tingut temps de portar a terme per culpa del cop d'estat. Eren els següents:

“Modificació de la forma de nomenament, constitució i obligacions de la Junta de Govern dels Establiments de Beneficència a cada província, donant-hi cabuda expressa a les dones i a representants majors d'edat i pares de família, d'entitats obreres, patronals i culturals; un altre encaminat a què es consignessin els mitjans necessaris per tal de donar facilitat als nois i les noies de les Cases de Misericòrida per a cursar estudis superiors; provisió de places de subalterns, d'administració o de tècnics, fossin preferits els aspirants procedents dels mateixos establiments; així mateix es projectava que en un plaç màxim de mig any es fes una revisió d'expedients de tot el personal tècnic i administratiu dependent de la Mancomunitat, per unificar i regular els sous de conformitat amb les necessitats de la vida actual i especificar els drets dels funcionaris”.

Santaló tancava l'article exposant les actuacions que havia dissenyat específicament per a la demarcació gironina:

“Exclusivament als centres benèfics de Girona, crèiem inajornables les obres d'ampliar la sala d'homes de l'Hospital i la construcció de dormitoris individuals; el trasllat de la sala de parteres a la Casa de Maternitat; la construcció d'escoles i tallers substitutius de les sales infectes i fosques actuals; la formació de personal apte per a cuidar als al·lienats, als infants i als vells; el millorament econòmic de les dides foranes, dels flequers i dels impressors, i l'unificació d'autoritat en la Direcció tècnica de tots els establiments”.

Com es pot apreciar, Santaló s'havia mantingut fidel al seu ideari expressat tantes vegades a les pàgines d'*El Autonomista*. Ell, que estava convençut que per transformar el món calia formar els ciutadans, reclamava millorar l'educació i la

cultura. I, a més, propugnava una reestructuració del sistema de beneficència regit per la Mancomunitat. Segons el seu punt de vista, era ineludible que l'administració pública es fes càrrec de les persones més desfavorides.

Tots aquells projectes, però, van quedar en un calaix. Com ja s'ha dit, el Directori Militar va liquidar la Mancomunitat. Això va significar una abrupta aturada en la progressió política d'una generació d'homes que van haver d'esperar set anys per tornar a la primera línia.

1923-1930: UN SILENCI OBLIGAT

Com ja s'ha explicat en pàgines precedents, el 15 de setembre de 1923 Primo de Rivera va instaurar el Directori Militar que posava punt i final a l'etapa de la Restauració iniciada el 1875. El cop s'havia començat a gestar a la primavera, quan diversos grupuscles militars havien iniciat trobades conspiradores per acabar amb l'escleròtic sistema parlamentari restauracionista¹¹⁵. Tot i que d'aleshores ençà els rumors de la gestació del cop no van parar de créixer, la classe política es va mostrar absolutament inoperant per desactivar el complot militar. A més, significativament, el rei Alfons XIII tampoc no va fer res per evitar-lo.

Entre la ciutadania, l'usurpació del poder per part de Primo de Rivera fou rebuda, en paraules de l'historiador González Calleja, amb una «*mezcla de prevención, satisfacción e impotencia*»¹¹⁶. En canvi, els poders econòmic i eclesiàstic varen rebre amb els braços decididament oberts el nou règim que prometia acabar amb les protestes sindicals sense contemplacions i posar punt i final a la violència que caracteritzava els conflictes laborals d'aleshores. Des d'aquests sectors s'interpretava el cop com una mesura necessària, «quirúrgica» es deia, per redreçar la situació; com si Espanya fos un malalt que requerís una solució dràstica. No és estrany doncs que el dictador es guanyés el sobrenom del «*Cirujano de hierro*». Amb el pas dels mesos, però, es va fer palès que la dictadura seria menys provisional i més nefasta del que molts esperaven.

Una de les principals obsessions del règim primoriverista va ser el control de l'ordre públic, tal i com demostren les primeres mesures preses pel Directori Militar. Es va declarar l'estat de guerra a tota Espanya des del mateix moment que van prendre el poder, i al cap de dos dies es va aprovar un reial decret que sotmetia als tribunals militars tots els delictes contra la seguretat i la unitat de la pàtria amb la clara finalitat de sufocar el catalanisme, que havia pres força amb el desplegament de la Mancomunitat i amb una intensa campanya que reclamava l'autonomia política per a Catalunya.

Amb aquestes i altres mesures, la dictadura deixava en suspens les garanties constitucionals i les llibertats democràtiques. A més, aquestes disposicions anaren

¹¹⁵ GONZÁLEZ CALLEJA, E. (2005). *La España de Primo de Rivera. La modernización autoritaria (1923-1930)*. Madrid: Alianza Editorial. Pg. 37 i sgs.

¹¹⁶ GONZÁLEZ CALLEJA, *op. cit.*, pg. 47.

acompanyades de la censura a la premsa, que a partir d'aquell moment es va veure emmordassada. Les publicacions tenien prohibit oferir informacions crítiques amb el govern, la monarquia i els estaments militar i eclesiàstic; tampoc podien comentar qüestions de política interior com ara la crisi de subsistències, l'encariment dels preus dels productes de primera necessitat o les reivindicacions catalanistes; així mateix tenien vetats alguns aspectes d'àmbit internacional, especialment tot allò que fes referència a la Rússia comunista. En canvi no es trobaven amb cap trava si volien explicar els èxits del feixisme italià de Mussolini.

Primo de Rivera era molt conscient de la incidència social que tenia la premsa. Era el gran mitjà de comunicació de masses i per aquesta raó no es limitava a censurar-la sinó que també obligava a publicar-hi informacions generades pel govern, absolutament demagògiques i populistes, amb la clara voluntat d'influir en la imatge que tenia la ciutadania del règim.

Com molt bé ha explicat Lluís Costa al llarg de la seva producció historiogràfica¹¹⁷ *El Autonomista* va patir les conseqüències de la persecució de la llibertat de premsa primoriverista. El diari dels Rahola era controlat amb lupa per les autoritats locals i provincials i això feia que tingués poc marge per donar cabuda a articles de reflexió política com els que havia estat publicant Miquel Santaló fins al moment. Exceptuant el text dedicat a fer balanç de la seva actuació com a diputat de la Mancomunitat que ja s'ha analitzat en el capítol anterior, la presència del mestre a les pàgines de la capçalera republicana va ser mínima durant el 1924. Només va signar sis articles més: dues ressenyes de publicacions sobre geografia; dos textos dedicats a institucions gironines (l'Ateneu de Girona i el Grup Excursionista i Esportiu Gironí) i dos que es podrien catalogar com a vinculables a la situació política però que en cap cas feien una crítica explícita al règim dictatorial. Un es fixava en una federació sindical i l'altre parlava del pedagog Cassià Costal.

El primer, titulat «*La crisis de la organización obrera*», va aparèixer a la primera pàgina d'*El Autonomista* el 7 de febrer¹¹⁸. El motiu que havia inspirat el text era la

¹¹⁷ Sobre aquestes qüestions són imprescindibles els seus llibres *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Comunicació i propaganda* i *El Autonomista: el diari dels Rahola. Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939)*.

¹¹⁸ Santaló, M. "La crisis de la organización obrera", *El Autonomista*, 7-2-1923, pg.1.

possibilitat que desaparegués la Federació de Societats de Treballadors del Bosc de les Guilleries. Ara bé, els primers paràgrafs de l'escrit eren de caire genèric i el pedagog hi criticava, sense massa subterfugis, la postura anarquista de no implicar-se en la batalla política per aconseguir millorar els drets dels treballadors i centrar-se exclusivament en el conflicte obrers-patronal:

“Una dura experiencia ha demostrado el error de principio y de táctica del proletariado catalán en su lucha para mejorar la condición económica y la condición humana que padece. La actuación meramente sindical, apolítica, arraigada y desenvuelta en Barcelona, cundió con sobrada rapidez por las demás provincias catalanas. (...)

Incluso en Gerona, en las comarcas interiores de la provincia, de una menor preparación societaria y de sobrado temple moderado. Más por incomprensión que por especulación o experiencia, la mayor parte de los núcleos obreros fueron absorbidos o desviados de su trayectoria inicial por la flamante orientación que prometía a plazo corto la posesión del reino de Dios”.

A continuació, i sense explicar-ne les raons, lamentava:

“Desgraciadamente, con igual o mayor rapidez con que surgieron gran número de sociedades al calor del entusiasmo de sucesivas mejoras materiales, amenaza arruinarse, con el descrédito subsiguiente y un nuevo germen de desconfianza entre los hermanos en dolor, el andamiaje de la organización obrera”.

Una d'aquestes societats que perillava era la Federació de Societats de Treballadors del Bosc de les Guilleries, que segons Santaló havia arribat a tenir fins a 900 socis. El pedagog afirmava ser conscient de les dificultats que patien les agrupacions sindicals però les animava a continuar i a no defallir per què això empitjoraria les condicions laborals dels treballadors:

“Ya sabemos que a la crisis económica general, se unen dificultades de administración, carencia de medios, competencias ruinosas de elementos serviles...(...)

Todas las circunstancias adversas al desarrollo societario, no justificarán nunca que sean los obreros mismos quienes se dicten la sentencia de muerte yendo a la disolución de sus baluartes de defensa. Si la masa no siente y no ve el alcance de la organización, debe verla una minoría y sostenerla a todo trance.

Aumentará más todavía la crisis de trabajo, y únicamente con una gran cohesión entre los trabajadores se dispondrá de la fuerza necesaria para ahogar bajos instintos egoistas y poner coto a la codicia desmesurada de una clase poco preparada para satisfacer los más elementales principios de justicia. La mejor garantía de una mínima justicia social, estará siempre en la capacidad que tengan las clases más necesitadas para exigirla. Y esta mayor capacidad está, en primer término, en la unión de todos los trabajadores”.

A més, tal i com també havia fet en articles anteriors, Santaló utilitzava el cas de l'entitat sindical de les Guillerries per insistir en la necessitat que els obrers s'impliquessin en la vida política i no es limitessin només a reclamar els seus drets a través d'organitzacions de classe.

Un mes i un dia més tard, el 8 de març, *El Autonomista* publicava en portada l'article que el pedagog gironí va dedicar al seu col·lega Cassià Costal, arran de la seva dimissió com a director de l'Escola Normal de Mestres. Des del moment que s'havia fet amb el poder, Primo de Rivera havia iniciat una dura campanya contra la cultura i la llengua catalanes. Això va tenir conseqüències en l'àmbit educatiu, tant pel que fa als centres escolars com a les Escoles Normals prohibint, entre altres coses, l'ús del català a les classes i als llibres de text. Fou en aquest context que Cassià Costal abandonà un càrrec que ocupava des de la creació del centre el 1914¹¹⁹.

¹¹⁹ PUIGBERT, J. (1994). *La Normal de Girona i el Magisteri públic (1914-1936)*. Girona: Universitat de Girona. Especialment a partir de la pg. 61.

És fonamental tenir en compte aquest context a l'hora d'interpretar l'article de Santaló. Aprofitava el seu escrit era un al·legat en tot regla en defensa de l'Escola Normal gironina en particular i a la llibertat de càtedra en general:

“Durante el tiempo de su Dirección la Normal de Maestros de Gerona ha destacado entre las demás de España entera. Sus alumnos han sido solicitados por centros de enseñanza antes de que terminaran sus estudios, y muchos de ellos han conseguido rápidamente el ingreso, con excelente puntuación, en el Magisterio nacional, en virtud de oposiciones, o en la Escuela de Estudios Superiores, de donde algunos han salido ya para desempeñar funciones en la Inspección de primera enseñanza o en Normales.

Mucho más hay que hablar en honor del señor Costal, afectando a sus cualidades personales y que perpetuará el recuerdo de gestión al frente de la Normal: su respeto absoluto a la libertad de cátedra y el mantenimiento del orden necesario, sin recurrir jamás a ninguna amonestación ni al inicio de un expediente”¹²⁰.

Santaló evocava l'origen empordanès de Costal per explicar el seu tarannà obert i dialogant però al mateix temps rigorós:

“El señor Costal, ampurdanés de pura cepa, saturado del ambiente de laboriosidad y ciudadanía de la hermosa comarca, cultivado por la observación y la lucha en otros países europeos, refinado por el estudio incesante, se ha forjado un espíritu independiente, de perfecto equilibrio con su organismo sano, fuerte, ponderado. En esa ponderación espiritual suya, a

¹²⁰ Santaló, M. “Casiano Costal Marinello”, *El Autonomista*, 8-3-1924, pg. 1. Les tensions entre el món del magisteri gironí i les autoritats de la dictadura sovintejaren. Una de les més conegudes és la mantinguda entre el germà de Miquel Santaló, el també mestre Silvestre Santaló i el governador civil Juan de Urquía el febrer de 1925. El polític va escriure un article on, entre altres coses, advertia que “el funcionario español tiene que ser español. Y si no lo es perderá el destino”. Silvestre Santaló el va respondre a través de les pàgines d'*El Autonomista*. Per aprofundir sobre aquesta qüestió veure PUIGBERT (1994), *op. cit.*, pg. 63 i sgs.

caso está lo más significativo de su personalidad, que lo hace leal siempre, enamorado de su profesión, comunicativo, de idealidad hondamente humana, tolerante y de extremado rigor en el cumplimiento de sus deberes públicos”.

Sense fer-ho explícit, Santaló posava en evidència que el dimitit reunia un seguit de qualitats que mancaven als dirigents de la dictadura. Ells no podien presumir ni de ser tolerants ni respectuosos amb les llibertats.

Analitzant els dos articles citats hom es pot adonar que el mestre gironí continuava inamovible en dos dels seus eixos polítics principals. D’una banda el ja exposat de la lluita obrera lligada a la lluita política; i de l’altra la importància de dotar el país d’un sistema educatiu modern i lliure, diametralment oposat al que pretenia imposar la dictadura primoriverista.

Durant el primer terç del segle XX, una de les entitats que més va vetllar per la qualitat del magisteri espanyol va ser la Junta de Ampliación de Estudios (JAE)¹²¹. Entre les finalitats d’aquella institució hi havia becar investigadors per què viatgessin per Europa i així poder conèixer de primera mà les tendències més avançades en pedagogia. Miquel Santaló va obtenir una d’aquestes beques l’octubre de 1924, després d’haver-la sol·licitat sense èxit els dos anys precedents. Segons consta a la fitxa que es conserva a l’arxiu de la JAE, es concedia al pedagog una pensió durant vuit mesos al llarg dels quals havia de visitar els centres de magisteri de França, Bèlgica i Suïssa. Segons l’acord de la Junta, Santaló havia de percebre 24,16 pessetes diàries el primer i l’últim mes i 14,16 pessetes els dies dels sis mesos restants¹²². A *El Autonomista* es pot llegir la notícia sobre la concessió de la beca a Santaló al diari del 24 de novembre¹²³.

Possiblement tenint en compte la situació política espanyola, aquell semblava el moment propici per què Santaló aconseguís la beca de la Junta de Ampliación de

¹²¹ MARÍN ECED, T. (1990). *La renovación pedagógica en España (1907-1936). Los pensionados en pedagogía por la Junta de Ampliación de Estudios*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

¹²² L’expedient de Miquel Santaló a la Junta de Ampliación de Estudios és consultable en línia al lloc web http://archivojae.edaddeplata.org/jae_app/ [Consulta: 30 desembre 2013].

¹²³ *El Autonomista*, 24-11-1924, pg. 2.

Estudios, ara bé a nivell personal no era tan clar que fos així ja que tot just al setembre havia estat pare per segona vegada¹²⁴.

Tot i que no és l'objectiu d'aquesta tesi doctoral, creiem interessant fer esment de la correspondència mantinguda amb la família durant els mesos que va viatjar per Europa. Es tracta d'un conjunt de 43 cartes que el pedagog va escriure a la seva esposa i a les seves filles¹²⁵. La seva lectura ajuda a descobrir un Santaló completament diferent al que escrivia a *El Autonomista*. El to és molt proper, casolà i quan es dirigeix directament a les petites, volgudament planer. Hom hi intueix la voluntat d'un pare que vol mantenir el contacte amb la família. Les lletres són plenes de preguntes sobre la salut, l'alimentació i l'evolució en l'aprenentatge de les criatures. Algunes de les cartes anaven dirigides exclusivament a les nenes i les acompanyava de dibuixos i postals dels llocs més emblemàtics de les ciutats on feia estada. Exercia de pare, però també de mestre i de geògraf.

Serveixi d'exemple el següent text escrit en una postal de l'estació de ferrocarril de París:

“El tren va portar al Pare fins aqueixa casa gran de la vora del riu. Aviat hi tornarà per anar a donar-vos moltes abraçades i cantar la sardana que vos ensenya l'oncle Silvestre.

Molts petons del Papa”¹²⁶.

Santaló va iniciar el periple europeu el desembre de 1924 i el va acabar a l'estiu del 1925, i només va tornar a Girona tres setmanes durant l'època de Setmana Santa. Al llarg d'aquells mesos el nom del pedagog tan sols va aparèixer a *El Autonomista* per informar de la seva partida i de la seva tornada. No va ser fins l'octubre de 1925 que hi tornà a publicar. Es tractava d'un article anunciant el retorn de l'exili del vell periodista republicà Artur Vinardell Roig que residia a París.

¹²⁴ La nova del naixement va aparèixer a *El Autonomista*, 30-9-1924, pg. 3. La filla gran de Santaló havia nascut el 1922.

¹²⁵ Aquestes cartes formen part del Fons Miquel Santaló – Adelina Cortina que es conserva a l'Arxiu Municipal de Girona (AMGI). Les missives corresponen als registres 24608 a 24650.

¹²⁶ AMGI. Fons Miquel Santaló – Adelina Cortina. Reg. 24623. Postal enviada des de París l'11-2-1925.

Vinardell havia nascut a La Bisbal d'Empordà el 1852 i el 1887 va ser condemnat a deu anys de presó per haver reproduït un article crític contra la monarquia al bisetmanari gironí *El Demócrata* i que originàriament havia publicat el diari sevillà *El Baluarte* sense cap mena de conseqüència. Per evitar ser engarjolat, el periodista bisbalenc va fugir a França i es va instal·lar a París on va esdevenir un referent per a tots els republicans gironins i catalans que viatjaven a la capital gal·la, i a qui ajudava sempre que podia¹²⁷. El propi Miquel Santaló, aprofitant els mesos de becari de la Junta de Ampliación de Estudios, el va visitar en diverses ocasions tal i com va escriure ell mateix a les cartes que enviava a la família¹²⁸.

A l'article d'*El Autonomista* el pedagog precisament destacava el paper de patriarca del republicanisme que encarnava Vinardell, qui malgrat viure a l'estranger sempre havia mantingut lligams amb la seva terra:

*“Ha vivido en París durante treinta y ocho años, manteniendo de su tierra un recuerdo vivo y cariñoso reflejado siempre en sus correspondencias en la Prensa y en la efusiva acogida a todos los compatriotas. ¿Cuánto le deben artistas, literatos, obreros de toda condición?”*¹²⁹.

Santaló dedicava bona part del text a narrar el procés judicial que el va portar a l'exili, cosa que pot servir d'indici per deduir que l'article volia aplanar el terreny per què el veterà periodista fos rebut com es mereixia i rebés el reconeixement de les noves generacions de republicans que l'havien de tenir com a exemple. De fet en el darrer el paràgraf de l'article ho deixava força clar:

¹²⁷ CLARA, J. (1987) “*El delictes periodístic d'Artur Vinardell*”. *Revista de Girona*, núm. 121, pp. 183-187.

¹²⁸ AMGI. Fons Miquel Santaló – Adelina Cortina. Reg. 24613. És una carta escrita des de París el 4-1-1925 i dirigida a la seva dona. Entre altres qüestions, li explica: “*He ido esta mañana a casa Vinardell (D. Arturo), 13, R. Brezin (14ème.). El matrimonio ha tenido una gran alegría. Hemos charlado dos horas, recordándoos a todos y glosando lo que España puede ser, lo que España debe ser, lo que España será. Me he negado a almorzar con ellos*”.

¹²⁹ Santaló, M. “Arturo Vinardell Roig”, *El Autonomista*, 10-10-1925, pg. 1.

“La vida de don Arturo Vinardell es un notable ejemplo de trabajo y de honradez que le hacen merecedor de un homenaje de cordial bienvenida”.

El 1925 Miquel Santaló ja no tornaria a escriure cap nou article a *El Autonomista*, tan sols una ressenya sobre el llibre *Girona* que acabava de publicar Carles Rahola. L'any següent el nom del pedagog va aparèixer de manera una mica més sovintejada a les pàgines del diari, tot i que quedava lluny l'etapa d'efervescència política prèvia al cop d'estat. A més, es tractava de minses informacions relacionades amb les seves activitats. El periòdic destacava la seva participació en actes del partit, com ara la commemoració de la Primera República¹³⁰; o bé anunciava una conferència que el pedagog havia de fer al Centre d'Unió Republicana per parlar de les vagues que s'estaven produint al Regne Unit¹³¹.

Caldria esperar fins el 1927 per què Miquel Santaló publicés un article crític amb la gestió del govern. El gener d'aquell va analitzar detingudament els pressupostos generals de l'estat, repetint un exercici que ja havia realitzat durant els anys de la Restauració.

L'aparició d'aquell article és rellevant si es té en compte que al llarg de 1926 Primo de Rivera i el seu ministre d'hisenda, José Calvo Sotelo, havien intentat introduir diverses reformes fiscals que fracassaren al topar amb l'oposició dels grans terratinents i dels sectors industrials¹³². Així doncs, malgrat tot el rebombori que s'havia generat al voltant de la qüestió recaptatòria, el pressupost de 1927 presentava poques novetats respecte als anteriors:

“Cinco días después de comenzado el año económico, la «Gaceta de Madrid» ha publicado el texto de los presupuestos del Estado español para 1927. Muy

¹³⁰ Aquest article, així com els apareguts el 12-2-1926 –també sobre la Primera República- i el del 30-6-1926 on es feia la crònica de l'homenatge a la memòria dels militars Ferrándiz i Bellés s'analitzen al capítol dedicat a la cultura política republicana.

¹³¹ “A la opinión. Invitación”, *El Autonomista* 11-5-1926, pg. 1. El diari només va anunciar la xerrada i va donar a conèixer el títol, però a diferència d'altres vegades en aquella ocasió no va publicar cap resum detallat de la conferència de Santaló, possiblement per por a la censura.

¹³² GONZÁLEZ CALLEJA, *op. cit.*, pg. 245 i sgs.

pocas novedades ofrece en su fondo y forma, comparado con los de los últimos años. (...)

Los resúmenes de «Gastos» e «Ingresos» (...) indican que no ha habido ninguna modificación en relación a años anteriores”¹³³.

Com ja havia escrit en altres ocasions, Santaló era partidari de reformar el sistema tributari espanyol. En aquell article hi tornava a incidir:

“Si del mirar el actual Presupuesto se vuelven los ojos a los tiempos anteriores a la guerra, cuyas consecuencias se sintieron en la hacienda de todos los países y se sigue la evolución de los presupuestos del Estado español, se llega evidentemente a la conclusión de la urgencia de modificar el régimen tributario y de gastos, en razón de la falta de paridad entre estos y la capacidad tributaria, y el aumento incesante y alarmante de la Deuda nacional”.

El pedagog posava punt i final al text amb una de les seves velles reclamacions, un dels eixos fonamentals del pensament polític santalonià: era imprescindible modernitzar el país i per aconseguir-ho calia millorar la formació dels ciutadans i aprofitar amb eficiència els recursos propis del territori. En definitiva, tot i no dir-ho explícitament, constatava que la dictadura no feia res més que perpetuar la manera de gestionar el diner públic que s’arrossegava des de principis de segle:

“Es indudable de que casi todos los Estados han visto crecer sus necesidades; pero también lo es que en muchos de ellos se ha procurado, al impulso de un sano instinto de conservación y con medidas firmes y razonables, aumentar la capacidad productiva a base de un fomento de la riqueza y bienestar nacionales, intensificando la capacitación de los habitantes y la explotación de los recursos del país, al mismo tiempo que se reducían en lo posible los gastos improductivos”.

¹³³ Santaló, M. “Los nuevos presupuestos”, *El Autonomista*, 11-1-1927, pg. 1.

El mestre no va tornar a publicar un nou article amb connotacions polítiques fins que s'esdevingué l'1 de maig. Per les seves característiques s'ha considerat més adequat analitzar aquest text al capítol dedicat a la cultura política republicana, de la mateixa que també s'hi estudia el que va escriure el primer de maig de 1928. Els dos articles, juntament amb alguns altres, tot i emmarcar-se en el context de la dictadura, requereixen una anàlisi més transversal que no pas exclusivament cronològica.

Així mateix, també cal fer notar que durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera, va ser quan Santaló va escriure més articles sobre qüestions relacionades amb el magisteri i la geografia.

Cal admetre, però, que hi ha articles difícils d'encasellar només en un sol apartat. Aquest és el cas del que va escriure el 19 de juny de 1928. Es tracta d'un text a cavall entre la política i la geografia amb el qual responia els articles que Jaume Utrillo havia publicat a *El Autonomista* plantejant la possibilitat de fundar un partit polític agrari com a eina de defensa de la Catalunya rural davant l'absorbent centralisme de Barcelona. Santaló, consegüent amb la seva manera de pensar, era contrari a aquesta opció, i en canvi es decantava per reforçar l'estructura territorial interna del Principat amb una bona organització comarcal:

“En cuanto a la conveniencia o deseo –no puede ser otra cosa a priori- de formar un «poderoso» partido agrario, lo estimamos tan equivocado como útil la creación de fuertes organizaciones comarcales. Las entidades políticas no pueden basarse en grupos profesionales de particulares intereses. La mínima y más elemental ambición política ha de referirse a la totalidad de intereses públicos con miras a un mayor acercamiento de todos ellos. Lo profesional – agrícola, industrial, docente, comercial- se justifica en los sindicatos o asociaciones típicas para la lucha particular de los intereses materiales en pugna; pero los sujetos políticos si han de responder al sentido etimológico y real del término política, han de ser hombres, es decir, seres conscientes que se reconozcan miembros de una colectividad y partícipes de todos sus

*problemas en cuya suerte, orientación y resolución, descansan el orden y el progreso de todos los intereses particulares*¹³⁴.

La resta de 1928 i 1929 Miquel Santaló es va mantenir en aquella discreta posició que s'havia vist obligat a adoptar amb la imposició de la dictadura. A partir de 1930, però, la situació va començar a canviar.

El final del silenci

El 28 de gener de 1930 Primo de Rivera va presentar la dimissió al rei. S'acabava la dictadura que portava un parell d'anys a la deriva. Després d'una primera etapa afavorida per la bonança econòmica internacional, les coses s'havien començat a torçar per diverses raons: el fallit intent d'introduir un nou sistema polític, la pèrdua de valor de la pesseta, l'augment del deute públic i el descontentament de l'exèrcit que no veia satisfetes les seves peticions corporatives van ser el caldo de cultiu per què proliferessin conspiracions de tota mena per posar punt i final al primoriverisme. Aparegueren des de moviments dels monàrquics liberals que pretenien recuperar el sistema constitucional suspès el 1923 fins a grups de polítics i oficials que volien promoure la proclamació d'una república federal.

Per la seva part el nacionalisme català anava prenent força a l'entorn de Francesc Macià, que s'havia convertit en un polític molt popular arran de la seva detenció després dels Fets de Prats de Molló de 1926. Així mateix, anarquistes, socialistes i comunistes esperaven el seu moment per fer-se presents en el nou escenari polític que s'anava cuinant.

Com va escriure Jaume Vicens Vives: «*Detrás de la cortina corrida por la censura, los problemas cruciales –económico, social, administrativo, militar, intelectual, regional– se mantuvieron igual de agudos que en 1923. Por eso, en su omnipresencia, Primo de Rivera se encontraba en 1930 solo, desesperadamente solo*»¹³⁵. Sol i malalt, caldria afegir. Primo de Rivera patia una diabetis que a

¹³⁴ Santaló, M. "La personalidad de las comarcas y el espíritu ciudadano en Cataluña", *El Autonomista*, 19-6-1928, pg. 1.

¹³⁵ VICENS VIVES, J. (2012) *España contemporánea (1814-1953)*. Barcelona: Acantilado. Pg. 197.

principis del 1930 ja li complicava molt l'exercici de les seves funcions¹³⁶. Bona prova d'això és que menys de dos mesos després d'abandonar el poder, el dictador moriria a París.

No cal dir que des del moment que el militar havia presentat la renúncia, totes les mirades van recaure en Alfons XIII. Contribuint al cop de 1923, el monarca havia dilapidat el poc crèdit que li quedava a la Corona i a l'hora de buscar un substitut al dimissionari només va trobar suport en aquells que li eren més propers, fins al punt que va nomenar president del govern al cap de la Casa Militar del Rei, el general Dámaso Berenguer. El Borbó li va encarregar reconduir la situació política de manera progressiva amb l'objectiu de restablir la Constitució vigent fins a l'acció colpista i convocar unes eleccions legislatives.

Això va fer que Berenguer, malgrat mantenir suspeses les garanties constitucionals, comencés a fer gestos de distensió que van propiciar que la seva etapa fos batejada amb el sobrenom de «Dictablanda». Algunes de les primeres mesures foren concedir amnisties parcials als opositors empresonats, permetre la celebració de mítings polítics i relaxar la censura a la premsa fent-la menys estricta.

El Autonomista, per tant, esdevé un baròmetre utilíssim per constatar com foren rebudes aquelles iniciatives del govern Berenguer. De fet, després de molts anys, a les pàgines del diari tornaren a publicar-se articles de Miquel Santaló i detallades cròniques de mítings republicans que se celebraven arreu de la província de Girona. Aquesta mena d'actes solien tenir en el pedagog un dels seus principals protagonistes.

Curiosament la vigília de fer-se efectiva la dimissió de Primo de Rivera, Santaló va publicar un article titulat «*El poder público. Examen de conciencia*»¹³⁷. El motiu que l'havia impulsat a escriure'l era la lectura de «*varias constituciones vigentes en diferentes Naciones desde la terminación de la Gran Guerra*». Malauradament al seu text no donava cap altra referència que permetés identificar si es tractava d'un llibre en concret o si havia fet l'exercici de cercar i llegir les cartes magnès. En qualsevol

¹³⁶ TUSELL, J. (2007). «*Del 98 a la proclamación de la República*». Dins *Historia de España en el siglo XX*, vol. 1. Madrid: Taurus. Pg. 557.

¹³⁷ Santaló, M. «*El Poder público. Examen de conciencia*», *El Autonomista*, 27-1-1930, pgs. 2 i 3.

cas, cal tenir present que el pedagog ho feia en el moment en què l'Espanya primoriverista debatia quin model d'estat volia.

Val a dir que aquell article donava la raó als partidaris de Santaló, que ja a la primera campanya electoral en què havia participat havien destacat la seva capacitat d'analitzar la realitat del moment. Una altra de les característiques de la personalitat política santaloniana era la insistència per què els ciutadans fossin conscients i responsables dels seus actes. En aquest sentit, al text del gener de 1930 recomanava:

“Meditar unos minutos cada día sobre lo que significa ser hombre, hombre individual y colectivamente considerado, como medio, por ejemplo de reconocerse en su justo valor, ajustar la conducta a normas racionales o específicas, para no proceder a impulsos de orden meramente vegetativo como las plantas o predominantemente instintivas como los animales”.

Aplicant-se a ell mateix aquell propòsit, expressava en primera persona les seves pròpies reflexions:

“Soy hombre, cabe pensar, por eso discorro, porque juzgo de las cosas, de las personas y de los hechos; y hay en mi algo que después de conocer me permite elegir, expresar mi simpatía por ésto o aquello y aspirar a una perfección siguiendo uno o el otro camino. Soy hombre porque soy libre y porque en esta libertad mía se basan mi responsabilidad y mi dignidad, opuestas a todo despotismo y a todo servilismo. Como cabe pensar también, mirando hacia fuera: -No vivo solo en el mundo. Hay otros muchos seres, todos los demás hombres, que por naturaleza tienen como yo el atributo de ser libres y con los cuales he de compartir una parte al menos de la vida. La convivencia social es necesaria, se impone fatalmente, y por tanto es preciso ordenarla para que, sin que sufra nuestra dignidad humana, la comunidad realice sus fines. Mi vida íntima, privada, es de exclusiva competencia mía. Pero ¿y la otra, la pública, social, política, civil o ciudadana? ¿Quién debe ordenarla? ¿Quién debe regirla?”.

Plantejar aquestes qüestions en plena dictadura no era poca cosa. Al capdavall amb les seves reflexions, Santaló posava en dubte qui hi havia d'ostentar la màxima autoritat del país, precisament el que pretenia assegurar-se Primo de Rivera de manera desesperada aquell mes de gener de 1930. El pedagog era conscient que allò que exposava no era un tema menor, ans al contrari:

“Tal vez no hay otro problema que haya sido tan debatido en el Mundo ni que haya originado tantas y tan cruentas luchas. En la familia reconócese la máxima autoridad en el Padre ¿Y en el clan y en la tribu? Al más viejo, al más sabio, al más fuerte? - ¿Y en las Naciones? - Al Príncipe, al Pueblo? ¿A un ente superior?”.

Tot seguit el mestre feia un resum de l'evolució del concepte «sobirania» des de l'edat mitjana fins a la Revolució Francesa, és a dir, explicava de quina manera la sobirania havia passat dels reis als ciutadans:

“«El fundamento de toda soberania reside en la Nación», proclamó la Asamblea Constituyente. Y el principio se incorporó sucesivamente, con atenuaciones a veces, a la mayor parte de las Constituciones durante el siglo XIX.

Después de la Gran Guerra, la teoría y la práctica del principio de la soberanía popular han ganado en extensión y en precisión según se lee en las Constituciones de Alemania, Méjico, Yugoslavia, Checoeslovaquia, Perú, Estonia, Polonia, Austria...”.

Citant països europeus i americans, Santaló deixava clar, doncs, que el sistema democràtic estava triomfant arreu del món. I seguint el seu estil inconfusible al final de l'article no acabava amb una gran sentència sinó que deixava que el lector arribés a les seves pròpies conclusions:

“Puesto que a todos y a cada uno interesan las soluciones por interés moral, político y económico, parece lógico que se deje un margen para meditarlas en el conveniente examen de conciencia cotidiano”.

Aquell va ser l'únic article que publicà Santaló durant el 1930 a *El Autonomista*, però el diari va informar puntualment de tots els mítings, conferències i xerrades que va realitzar arreu de la geografia gironina. Aprofitant les esclertes que els deixava la Dictablanda, els republicans reprenien les seves activitats polítiques amb energies renovades. A la portada del 17 de març es podia llegir una extensa crònica titulada «*Camino adelante*», on es descrivia amb tot luxe de detalls un acte celebrat al Centre d'Unió Republicana que va comptar amb la presència de Francesc Casas Sala, advocat i president del Centre Republicà del carrer Portaferriça de Barcelona.

“El Centro de Unión Republicana ha entrado en una era de continua actividad y la masa social, percatada de la buena voluntad e inteligente gestión de la Junta Directiva, secunda admirablemente el movimiento de organización indispensable para el completo logro de los ideales de democracia, ciudadanía y república”¹³⁸.

Francesc Casas va intervenir el primer, a continuació ho va fer Darius Rahola i va cloure l'acte Miquel Santaló. De les seves paraules es despenia que volien recuperar el temps perdut per culpa de la dictadura:

“Es muy oportuno hacer un examen de conciencia y una revisión de lo que se ha hecho desde siete años atrás desde este Centro.

[Santaló] Alude a la Asamblea celebrada en 1923 en la que se estudiaron todos los puntos capitales de nuestro programa: problema de libertad, de forma de gobierno, religioso en el sentido del respeto más profundo pero sin tolerar ninguna imposición, de la Escuela en toda su amplitud y social en toda su importancia”.

¹³⁸ Moreno Torres, L. “Camino adelante”, *El Autonomista*, 17-3-1930, pg. 1.

A partir del mes següent l'activitat política del pedagog gironí es va multiplicar. Sobretot es va dedicar a visitar diverses localitats per realitzar-hi xerrades. La primera va ser a Banyoles a l'abril. Els republicans gironins van aprofitar l'acte organitzat per l'«*Ateneo Bañolense*» per fer una demostració de força amb la seva capacitat de mobilització:

“Acompañaron al conferenciante los concejales republicanos de Gerona D. José Vidal; D. Ramón Varderi y D. Darío Rahola; D. Francisco Auguet Farró, D. Eusebio Isern Dalmau, letrado de Barcelona que vino a Gerona a acompañar al señor Rovira y Virgili y la Juventud Republicana de esta ciudad, recientemente constituída. En fin, una bella escolta para el señor Santaló que llenaba un gran automnibus, completo, y varios automóviles particulares”.

Els republicans cada vegada se sentien més forts, esperonats per l'efervescència política sorgida del final de l'etapa primoriverista. Ara bé, tot i que el govern Berenguer era més permissiu, encara no es podia parlar amb total llibertat:

“Después de saludar a los correligionarios de Bañolas, [Santaló] advirtió que no hablaría de asuntos políticos continuando la abstinencia impuesta por los gobiernos dictatoriales que se suceden desde 1923 para vergüenza de todos”.

Davant aquella situació, la seva xerrada va seguir el to de l'article que havia publicat a *El Autonomista* el 27 de gener:

“Invitó a los asistentes a meditar sobre el significado, origen y alcance de la dignidad humana y los deberes que imponía”.

Segons el seu punt de vista, la base de la llibertat dels homes es trobava en la seva capacitat de raonar i això el duia a fer un repàs de la història política europea dels darrers segles:

“Ya no se encarna la dignidad humana ni en la nobleza ni en la función social sino que, considerándose a cada individuo autor de su propio destino, la dignidad se conquista por la libertad y el trabajo en armonía con lo que la razón indica como mejor y más justo.

En estas doctrinas, añadió, tiene su raíz en la santa doctrina que llevó las libertades a Inglaterra con su revolución del siglo XVIII, a Francia en el siglo XVIII y a España en el XIX y que nosotros nos hemos dejado usurpar”.

Ara bé, Miquel Santaló també reclamava que ningú s'eximís de la seva part de responsabilitat en el devenir col·lectiu:

"No debemos culpar sistemáticamente a otros, a los audaces y poco escrupulosos, de nuestras vejaciones. Es preciso interrogarnos muchas veces a nosotros mismos para ver qué hacemos, como actuamos y cuánto aportamos a la obra de dignificación humana y de la propia en particular. Así, seguramente, además de afirmar nuestras convicciones la conducta será más noble y será el mejor dique contra los saltos de la indignidad”.

Per tant el pedagog i polític feia una crida a la implicació de tothom per transformar la situació. En definitiva, reclamava que cadascú exercís el seu propi dret de ciutadania.

I una de les maneres de fer-ho era mitjançant els partits. En aquells moments les formacions polítiques s'estaven reubicant, intentant adaptar-se al nou context que vivia el país. En l'àmbit del republicanisme català, Miquel Santaló s'erigia com un dels referents gironins. Per constatar-ho només cal analitzar l'article d'Antoni Rovira Virgili reproduït per *El Autonomista* i publicat originàriament a *La Nau*. El seu autor feia la crònica d'una conferència que Santaló havia pronunciat a Barcelona. Val la pena parar-hi atenció ja que el tema era l'organització del republicanisme de comarques i els gironins, que el 1923 ja havien demostrat una gran capacitat d'articular el moviment a nivell local, hi tenien molt a dir:

“Digué en Santaló que calia descentralitzar l'organització republicana de Catalunya, a fi de donar als correligionaris de les comarques la intervenció a què tenen dret en la direcció del moviment polític i de deixar-los el necessari marge de llibertat en l'actuació local i comarcal”.

Antoni Rovira Virgili li donava la raó i aprofitava per presumir que aquella era la filosofia amb què s'havia fundat el seu partit, Acció Republicana¹³⁹:

“Pel que pertoca a Acció Republicana de Catalunya, el criteri d'aquest agrupament és, en matèria d'organització política, francament descentralitzador. És necessari que els grups locals i comarcals s'incorporin als partits de caràcter general; però és necessari igualment que aquests partits no tinguin una direcció absorbent i centralitzada. No volem la centralització de Madrid, ni la centralització de Barcelona.

Personalment, nosaltres sempre hem dedicat a les comarques catalanes una especial atenció. Hi fem freqüents viatges, estem en contacte amb els amics de fora de Barcelona, llegim tota la Premsa catalana. D'ençà que ha estat creada Acció Republicana, tots els nostres discursos i conferències els hem donat fora de Barcelona”.

Els indicis de la mobilització de la Catalunya republicana arribaven d'arreu i Miquel Santaló hi era sempre que el cridaven. El 26 d'abril, per exemple, va anar a L'Escala per fer-hi una xerrada titulada «*L'unitat còsmica: conseqüències*», un bon exemple dels subterfugis a què calia recórrer per evitar les represàlies de les autoritats. Gairebé més interessant que el contingut de la conferència fou la introducció prèvia que va fer el pedagog. Segons relatava el corresponsal¹⁴⁰:

¹³⁹ Rovira Virgili, A. “L'organització descentralitzada”, *El Autonomista*, 22-4-1930, pg. 1. El 27-5-1930 el diari dels Rahola publicà un altre article escrit des de Barcelona -en aquesta ocasió l'autor era Manuel Tolosà Surroca- reflexionant sobre la qüestió i destacant la conferència de Santaló en el mateix sentit que ho feia Rovira Virgili.

¹⁴⁰ Forment, Joan. “Conferència de Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 29-4-1930, pg. 2.

“El nostre amic descabdellà amb mestratge el científic enunciat de l'unitat còsmica, si bé abans recordà amb caràcter anecdòtic, que l'any 1923, dos dies abans que Primo de Rivera llancés el poble espanyol pels viaranys més tortuosos i descabellats (sic) que registra l'Història, ell, en Santaló, des d'aquell mateix local parlava al poble de L'Escala en ocasió de retre tribut d'homenatge a la nostra llengua vernacle, que després havia d'ésser vexada, escarnida i trepitjada pels saions que la Dictadura tenia escampats d'ací d'allà de la nostra terra estimada”.

Convé llegir la crònica d'aquella conferència buscant-hi un significat més profund del que aparentment volia exposar el pedagog, i això és el que va fer el públic de L'Escala aquell dia d'abril:

“Fóra difícil fer una recensió de la conferència del nostre il·lustre amic. Per espai de cinc quarts d'hora anà desgranant un seguit de principis per deduir-ne sempre conseqüències que porten a l'home a sentir la llibertat en totes les manifestacions”.

Des de la caiguda de Primo de Rivera, les forces polítiques buscaven resituar-se en el nou escenari que s'anava dibuixant tant a Espanya com a Catalunya. Els republicans d'arreu volien propiciar un canvi de règim i per aquesta raó el 17 d'agost de 1930 van celebrar una trobada a la capital de Guipúscoa que ha passat a la història com el Pacte de Sant Sebastià. La cimera va servir per reconèixer la necessitat de dotar Catalunya d'una autonomia política i també per crear una mena de govern republicà a l'ombra encapçalat per Niceto Alcalá Zamora. Aquest grup de polítics s'havia d'encarregar d'ajudar a posar punt i final a la monarquia alfonsina.

Així doncs, el ritme dels esdeveniments s'estava accelerant de manera vertiginosa i al setembre Miquel Santaló ja va parlar sense la necessitat d'haver d'omplir de metàfores les conferències realitzades a Llançà i Portbou. La primera, titulada «*Els deures immediats de les organitzacions republicanes*», celebrada al Centre Federal de Llançà, tornava a mencionar la qüestió del principi de sobirania. La diferència

amb altres xerrades anteriors era que per primer cop expressava en veu alta que calia promoure un canvi de règim¹⁴¹:

“Señaló como primordial entre éstos el de aprovechar todas las ocasiones y todos los recursos lícitos mientras no cierren las vías legales, para conseguir el cambio de régimen como medio saludable de renovación política y como garantía de seguridad en el ejercicio de los derechos individuales y ciudadanos haciendo que sea una realidad el principio de soberanía nacional como primer postulado de dignidad civil y de toda orientación progresiva”.

Per als republicans, acabar amb la monarquia era una acció amb molta més transcendència que l'expulsió del rei. L'adveniment de la república havia de significar una transformació radical de la manera de fer política i aquest, al seu torn, havia de traduir-se en un canvi social sense pal·liatius:

“Un cambio de régimen no es un cambio de nombre, sino la implantación y práctica de una nueva doctrina política que para los republicanos representa el modo de ordenar armónicamente la vida pública en su totalidad por y para la libertad y en orden a sus ideales de justicia y fraternidad”.

I com havia començat a fer explícit des de la seva conferència a Barcelona, el republicà gironí insistia una vegada més en el paper actiu de les organitzacions locals com a eines de vertebració social:

“[L'arribada de la República] Se hará cada vez más asequible si cada organización local de hoy procura que se organicen los pueblos donde no exista un centro o un comité y si junto a la biblioteca que siempre se ha creído necesaria para ensanchar los horizontes del espíritu se estableciera un centro de estudios en amplia colaboración de la legislación social y de las características de las diversas actividades políticas y económicas de la

¹⁴¹ “Conferencias de Miguel Santaló en Llansá y en Portbou”, *El Autonomista*, 18-9-1930, pg. 1.

localidad para formular los medios viables para una mayor equidad y justicia en relación al conjunto de las ideas que informan el programa del partido”.

Ara bé, la fortalesa de les petites agrupacions no havia d'anar en detriment de la unitat d'acció que s'havia visualitzat a l'agost amb el Pacte de Sant Sebastià:

“Tan urgente como esta medida es la de articular fuertemente las organizaciones. El aislamiento se condena por si mismo a la impotencia, como los personajes del cuento del genial patriarca de las letras eslavas León Tolstoi. El obstáculo que tiene enfrente el ideal republicano, monárquico y consorcio pretoriano-clerical y plutócrata, reclamaba como punto de partida ese celebrado pacto de San Sebastián. No aceptar un frente único por los amantes de la libertad oprimidos, sin que ningún grupo de por sí cuente con fuerza suficiente para librarse y liberarlos, sería un absurdo y una inconsecuencia”.

L'endemà a Portbou la conferència encara duia un títol més contundent: «*La República en España*». Els assistents a l'acte celebrat a la seu de l'«*Alianza Republicana*» van poder sentir com el pedagog comparava la monarquia espanyola amb la república francesa. Santaló estava convençut que tard o d'hora al sud dels Pirineus tampoc hi hauria rei:

“La Monarquía representa la concepción arcaica, y la Democracia, que tiene como órgano genuino la República, representa la concepción liberal humana y el imperio de una o de otra está en la voluntad, en el querer de los hombres. Nunca habrá razón para desesperarse. Lo que importa es que llegue al fondo del alma de todos la convicción de que el tiempo más o menos lejano para la República dependa asimismo de nosotros mismos”.

Per aconseguir que la república superés l'estadi utòpic, el mestre insistia en la necessitat de la col·laboració de tothom, fins i tot d'aquells que havien optat per desmarcar-se de la política. Això és el que reclamà el novembre durant la xerrada

que va fer als membres de la Federació Republicana-Socialista de Figueres, segons informava *El Autonomista* reproduint la crònica de l'acte que havia publicat *l'Empordà Federal*. La conferència de Santaló es titulava «*Política i obrerisme*» i volia ser:

“Un crit potent al proletariat que mira de cua d'ull la política quan té el deure d'intervenir-hi per avançar l'adveniment d'aquell somniat esdevenidor de justícia i fraternitat”¹⁴².

Abans d'acabar l'any, Miquel Santaló encara va visitar dos centres republicans més. A finals de novembre féu una xerrada a «*La Unión*» de Vidreres on va compartir amb els assistents les seves reflexions a l'entorn de la transformació de les formes de govern des de l'època grega fins al segle XX¹⁴³; i el diumenge 7 de desembre va fer la darrera conferència de 1930 al local de la Lliga Republicana de Torroella de Montgrí, sota el títol «*Ideari i tàctica política*». Inicià la xerrada fent una diagnosi de la situació i assenyalant la causa dels grans problemes d'Espanya:

“Els desgavells d'Àfrica, el desordre social i el malestar econòmic, tots tenen un mateix origen i una mateixa causa: el règim actual en què vivim”¹⁴⁴.

Després d'aprofundir en aquestes qüestions, va voler deixar clares les diferències que hi havia entre república i monarquia, i sobretot què significava ser republicà:

“La primera [en referència a la República] és la defensora de la llibertat de tots, abans que l'interès particular d'uns. Tot republicà és amant de la llibertat de consciència, de la llibertat de parlar i de la llibertat de reunió; tot republicà estima l'igualtat amb totes les garanties individuals i de mitjans econòmics; tot

¹⁴² “La conferència d'en Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 25-11-1930, pg. 1.

¹⁴³ La crònica de l'acte es pot llegir a “Comarcal. Vidreres”, *El Autonomista*, 26-11-19230, pg. 2. Arran del seu contingut s'ha preferit analitzar-la en el capítol dedicat a la cultura política republicana.

¹⁴⁴ “Conferència de M. Santaló”, *El Autonomista*, 9-12-1930, pg. 1.

republicà creu i defensa la solidaritat de tots els pobles, de tots els Estats, de tota la terra”.

Com es pot apreciar tornava a sorgir un dels eixos bàsics del pensament polític santalonià, però més enllà de qüestions genèriques, en aquesta xerrada a Torroella de Montgrí també va parlar d'aspectes concrets del moment polític que s'estava vivint a Catalunya, començant per la culminació del procés de reorganització dels republicans gironins que havia truncat el cop d'estat de Primo de Rivera:

“[Santaló] Afirmava el reconeixement de la personalitat de Catalunya i diu que el manifest dels republicans de les comarques gironines aparegut l'any 1923 i suara ratificat pels mateixos signants era una sinopsis de tot lo anteriorment dit”.

Precisament el debat a l'entorn de la qüestió nacional catalana li servia per justificar el perquè els vells republicans no s'havien unit a altres formacions que estaven apareixent en aquells moments de tanta ebullició política:

“Explica el perquè els antics partits republicans catalans no formen un tot, amb aquests nous partits catalans republicans darrerament apareguts procedents de lo que era l'antiga Lliga Regionalista. Diu que és un punt essencial de doctrina lo que els separa, però que estima circumstancial, ja que aquests anteposen un localisme davant dels fonamentals de llibertat, igualtat i solidaritat humanes. Som nacionalistes, diu, perquè som lliberals (sic); a diferència d'aquells que són nacionalistes sols perquè són catalans”.

Com havia fet en tantes altres ocasions, aquell 1930 Miquel Santaló va acabar la conferència reclamant l'organització d'agrupacions locals fortes però capaces d'actuar amb disciplina sempre que fos necessari:

“La tàctica a seguir la resumeix diguent (sic) que deu anar-se a una disciplina individual per tal de servir un ideal col·lectiu. Creu, com deia al principi, que

tenen que crear-se nuclis republicans disposats a tot, arreu de les nostres terres”.

El pedagog gironí feia aquestes afirmacions quan faltaven sis dies per què, en teoria, es portessin a terme els plans començats a dissenyar a Sant Sebastià. Inicialment, els promotors del Pacte havien previst arribar al poder seguint el mètode que havia caracteritzat la política espanyola des de principis del segle XIX, és a dir, el cop militar¹⁴⁵. Segons la idea dels conspiradors, el 15 de desembre s’havien de realitzar dues accions en paral·lel: primer la mobilització de l’exèrcit i, com a reforç, s’havia de produir la convocatòria d’una sèrie de vagues generals a les principals ciutats espanyoles.

Ara bé, tres dies abans de la data fixada, dos capitans de la guarnició de Jaca, Fermín Galán i Ángel García Hernández, sollevaren la tropa per marxar cap a Osca. La temptativa va fracassar i va tenir conseqüències immediates: els dos militars foren executats sense contemplacions el dia 14 i els líders republicans de Madrid foren empresonats. Aquell, però, fou un fracàs momentani.

El penúltim dia de l’any, Berenguer va convocar eleccions generals per l’1 de març de 1931. El govern estava convençut de la victòria dels conservadors. Segons els seus informes, si bé era cert que els republicanismes era molt present a les ciutats, a les zones rurals s’esperava que continuaria essent eficaç la xarxa caciquista teixida durant els anys de la Restauració¹⁴⁶.

Aquells comicis no es van arribar a celebrar mai per què tots els partits van anunciar que no hi concorrerien, fins i tot una part dels monàrquics va fer saber que s’inhibia d’aquella iniciativa. Al veure’s sol, Berenguer va dimitir el febrer de 1931. Alfons XIII va tornar a tenir dificultats per trobar alguna personalitat prou rellevant que es volgués fer càrrec de la presidència del govern. Finalment el càrrec va ser per l’almirall Juan Bautista Aznar, que no tenia cap mena d’experiència política i que va

¹⁴⁵ VILLARES, R. & MORENO LUZÓN, J. (2009). *Restauración y Dictadura*. Dins FONTANA, J. & VILLARES, R. (dirs.). *Historia de España*, vol. 7. Madrid: Crítica/Marcial Pons. Pg. 550.

¹⁴⁶ MARTORELL, M. & JULIÀ, S. (2012). *Manual de historia política y social de España (1808-2011)*. Barcelona: RBA Libros/UNED Editorial. Pg. 259.

confeccionar un executiu molt precari¹⁴⁷. De fet alguns historiadors en les seves anàlisis defineixen el gabinet Aznar d'antiquat, gens apte per fer front als reptes que se li presentaven¹⁴⁸.

Els fets semblen donar-los la raó. L'oposició reclamava que les eleccions generals fossin per unes Corts constituents. Això havia de permetre obrir el debat per escatir quina mena de règim polític havia de regir el futur d'Espanya, si una república o una monarquia. Per esquivar aquest atzucac, Aznar va preferir començar per convocar unes eleccions municipals. La data fixada per als comicis va ser el diumenge 12 d'abril de 1931. Tothom va interpretar aquella contesa electoral en clau de plebiscit. No es tractava d'escollir quin alcalde es volia sinó de si es preferia continuar vivint sota els auspicis dels borbons o instaurar una república.

¹⁴⁷ Per ser exactes cal anotar que l'amirall Aznar va ocupar el ministeri de Marina vuit mesos durant el 1923. Va prendre possessió al febrer i fou destituït el setembre, quan Primo de Rivera va perpetrar el cop d'estat.

¹⁴⁸ Aquesta valoració la fan, entre altres, MARTORELL & JULIÀ, *op. cit.*, pg. 251 i VILLARES, *op. cit.*, pg. 553.

1931-1936: DE LES IDEES A L'ACCIÓ

El 14 d'abril de 1931 es va produir l'esdeveniment que la redacció d'*El Autonomista* somniava des que van publicar el primer número el 1898. Trenta-tres anys després per fi Espanya es convertia en una República.

A Girona, la figura que va encarnar el canvi de règim va ser Miquel Santaló, aquell pedagog i geògraf que gràcies a les seves capacitats però també al suport dels membres del Centre d'Unió Republicana i al diari dels Rahola havia esdevingut el líder més sòlid que mai havia tingut el republicanisme a la ciutat. En poc temps Santaló va ser alcalde, conseller de la Generalitat, diputat a les Corts i ministre. Les circumstàncies el van obligar a abandonar l'actitud reflexiva d'èpoques passades per posar-se a primer línia i entrar en acció.

El fet d'irrompre a l'arena política en un moment d'efervescència absoluta va canviar la relació que havia existit fins aleshores entre Santaló i *El Autonomista*. A partir del moment que va esdevenir la màxima autoritat municipal, gairebé no va escriure cap article com els que havia fet fins llavors. El diari va passar de difondre les seves idees a informar de les seves actuacions polítiques i a defensar-lo dels atacs proferits pels seus adversaris.

Val a dir que des de la capçalera de la família Rahola ja s'havien seguit amb molta atenció tots els moviments previs a les eleccions de l'abril que havien començat la tardor de 1930, quan es van produir diversos intents d'organitzar trobades per aglutinar les forces republicanes de Catalunya. Aquell procés es va accelerar a mesura que es va acostar el moment dels comicis i finalment entre el 17 i el 19 de març de 1931 es va celebrar la Conferència d'Esquerres Catalanes on van assistir formacions republicanes federals, alguns socialistes i sectors del nacionalisme català radical liderats per Francesc Macià¹⁴⁹.

En aquella trobada es va fer palès el múscul territorial que tenia el republicanisme federalista ja que desenes d'entitats i periòdics d'arreu del país hi van enviar delegats. Un dels presents era el Centre d'Unió Republicana, que hi era representat en la figura de Miquel Santaló, que a més va ser el vicepresident de Girona de la Mesa de la Conferència, presidida per Macià. El pedagog també va ser un dels redactors de la ponència sobre ensenyament, juntament amb Pere Comas Calvet.

¹⁴⁹ Sobre el naixement del nou partit veure IVERN SALVÀ, M. D. (1988). *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*. Vol. 1, pg. 56 i següents.

La nit del 18 de març al Foment Republicà de Sants, una vegada resoltes les ponències, es va acordar que la nova formació política s'anomenés Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i Santaló va ser escollit membre del Comitè Executiu Central en representació de la demarcació de Girona.

No va ser fins el dia 23 que ERC va decidir presentar-se a les eleccions, ja que un sector del nou partit encapçalat per Macià es mostrava reticent a concórrer-hi ja que considerava que no hi havia temps suficient per preparar una candidatura i planificar una campanya amb opcions de victòria. Superat aquest escull es van buscar aliances amb altres formacions ideològicament pròximes. La primera opció fou Acció Catalana Republicana, però va rebutjar fer coalició amb ERC. Finalment el nou partit de Macià i Companys va formar una candidatura conjunta amb la Unió Socialista de Catalunya.

Aquestes qüestions es traslladaren a tot el territori. *El Autonomista* del 24 de març, per exemple, va publicar la crònica de la reunió celebrada al CUR per proclamar els integrants de la candidatura girona, entre els quals hi havia el que acabaria essent el futur alcalde republicà. Pel que es pot deduir llegint la informació apareguda a la primera pàgina del diari la confecció de la llista va ser motiu de certes tensions entre els assistents a la reunió. Segons el cronista:

“Se inició un pequeño debate en el que intervinieron varios correligionarios, entre ellos los señores Faig, Juvé, Busquets y algunos otros de jóvenes vehementes y entusiastas que ocupaban uno de los palcos del salón de espectáculos, después de cuya expansión oral que no traspasó los límites de la corrección ni de las normas democráticas, el señor presidente suspendió la sesión por diez minutos para ponerse de acuerdo los reunidos, a fin de proceder a la votación secreta, en la que solemnemente podían tomar parte los electores republicanos del primer distrito”¹⁵⁰ .

Precisament aquell era el districte de Miquel Santaló que després de l'escrutini va resultar ser el candidat que havia obtingut més vots seguit de Ramon Varderi, Llorenç Busquets, Pere Cerezo i Joaquim Tordera.

¹⁵⁰ “Políticas”, *El Autonomista*, 24-03-1931, pg. 1.

Ara bé, tot i aquesta votació prèvia per establir els integrants de la candidatura, la mateixa crònica aprofitava per ressaltar l'ambient d'unitat i companyonia que es respirava entre els membres del CUR:

“En el salón del café, en los pasillos y en la misma sala de actos, se hicieron comentarios durante largo rato sin aludir para nada a las diferencias de criterio manifestadas al comenzar el debate. Todo el mundo acataba la decisión de la mayoría y hacía resaltar como por encima de todo, al margen de toda consideración personal, era necesario ir al triunfo con el mayor número de votos para decir a Cataluña entera la voluntad republicana de Gerona, y su protesta contra un régimen antinacional y de privilegio. Esta actitud, la única que responde a las necesidades del momento, borró todas la diferencias accidentales y estrechó más la cordialidad de los correligionarios que sabrán luchar y vencer para sumar su fuerza a las demás de Cataluña y de España, que quieren la soberanía nacional, el imperio del derecho y una administración recta en beneficio de la comunidad”.

Efectivament des de les files republicanes es tenia el convenciment que els comicis del 12 d'abril eren quelcom més que unes eleccions municipals convencionals i les interpretaven com una mena de referèndum per què la ciutadania escollís entre monarquia o república. De fet molts dels missatges propagandístics que *El Autonomista* va publicar durant aquella campanya electoral es basaven en aquesta dicotomia:

“Elector!

República vol dir:

Llibertat, democràcia, justícia, ordre, reconeixement de la personalitat de Catalunya, millorament social, moralitat en l'administració, instrucció a l'abast de tothom.

Ho desitges?

Vota la candidatura republicana”¹⁵¹

¹⁵¹ *El Autonomista*, 7-4-1931, pg. 1.

Quan només faltaven cinc dies per les eleccions, el dimarts 7 d'abril, Miquel Santaló va utilitzar el diari dels germans Rahola per publicar el seu darrer article abans de convertir-se en l'alcalde de la ciutat. El text, titulat «*Homes i idees*», era una crida a la participació ciutadana als comicis que seguint l'argumentari republicà del moment considerava plebiscitaris malgrat les maniobres de les formacions monàrquiques, a qui recriminava no haver convocat unes eleccions constituents:

“Quan un poble civilitzat es troba mancat d'una norma jurídica general per haver sigut anul·lada per la violència, i no vol ni pot prescindir d'ella com a mida de salut pública, sembla el més lògic anar directament a la font suprema del dret que és la voluntat nacional, per tal de consultar els principis que han d'ésser la major garantia de convivència ciutadana a base del respecte degut a la comunitat i als drets dels membres que la componen. Així, almenys, no podria discutir-se la licitud (sic) ni l'autoritat moral dels governs que exerceixen el Poder, i, per tant, de les diposicions emanades de la seva actuació.

*Per evident que sembli això, s'ha imposat una altra ruta com si la fatalitat empenyés als fracassats a fer les coses contra la raó. Després de vuit anys de vida pública anticonstitucional i ruïnosa, es fa una crida al sufragi per eleccions municipals imposant-se la tesi de l'equilibrista Álvaro de Figueroa”.*¹⁵²

Santaló, però, advertia als partidaris de la monarquia que aquella estratègia no els sortiria bé per què la ciutadania s'havia adonat del tripijoc:

“L'abast i significació d'aquesta entremaliadura l'ha copsada tothom, sortosament amb una rapidesa i claredat admirables. (...)

El tret els ha sortit per la culata. Avui ja no hi ha ningú que no consideri les eleccions municipals com un plebiscit, com un mitjà de comptar els que volen

¹⁵² Santaló, M. “Homes i Idees. Les eleccions municipals”. *El Autonomista*, 7-4-1931, pg. 1.

la continuació del despotisme regnant i del desordre, i qui vol la sobirania nacional per assegurar l'ordre i la prosperitat dels pobles”.

El candidat republicà tancava el seu article amb una sentència plenament santaloniana:

“El sentiment de dignitat humana i de ciutadania i la major sensibilitat política fins als pobles més petits, assegura el triomf més esclatant de les idees sobre els homes”.

Al llarg de la campanya electoral, *El Autonomista* va anar informant de tots els actes organitzats per la candidatura promoguda des del CUR i publicava extenses i eufòriques cròniques dels mítings. Al diari del dia 8, per exemple, apareixia una ressenya sobre la presentació dels membres de la llista republicana:

“Sinceramente, al llegar ayer al Centro de Unión Republicana quedamos sorprendidos al ver la multitud de gente que a duras penas podían contener los vastos salones de la casa solariega republicana.

No creíamos que acto tan sencillo como era el de presentación de candidatos, despertara tanto entusiasmo y tanto interés entre los republicanos.

Teníamos antes la esperanza de que triunfaría la candidatura republicana; pero al ver ayer aquella fervorosa oleada humana, tuvimos la seguridad de un ruidoso triunfo”¹⁵³.

Durant el míting van parlar representants de totes les faccions del republicanisme federalista, des d'alguns membres de la vella guàrdia fins a representants dels sectors més joves, passant per personalitats d'Acció Catalana. L'encarregat de tancar l'acte va ser Miquel Santaló que va voler recordar que una de les línies mestres de la política local dels republicans era l'educació:

¹⁵³ “Políticas. El acto de anoche en el «Centro de Unión Republicana»”, *El Autonomista*, 8-4-1931, pg. 3.

“[Santaló] pronunció un elocuente discurso político y administrativo, desglosando el programa-manifiesto de los republicanos y haciendo resaltar la voluntad de la que será mayoría del Ayuntamiento para encauzar la obra social de educación escolar con cantinas, guarderías y roperos”.

El darrer gran moment de la campanya electoral del CUR a la ciutat de Girona es va viure el dia 10 al Teatre Municipal, que va ser degudament descrit l'endemà a les pàgines del diari dels Rahola. El títol de la crònica era prou eloqüent: «*Gerona por la República*». Les dues estrelles del míting van ser Albert de Quintana de León i Miquel Santaló que durant la seva intervenció:

“Glosó la significación inequívoca de la civilidad de Gerona con la presencia de tan numeroso público anhelante de un régimen de derecho, de orden y de soberanía nacional. Fustigó la inconsecuencia en la conducta y el cinismo de las manifestaciones de aquellos protestantes de las dictaduras de ayer y defensores de la de hoy a cambio de un miserable plato de lentejas, de los que bajo una etiqueta de catalanismo vilipendían y arruinan Cataluña por su amoralidad y desmesurada ambición”¹⁵⁴.

La sensació de victòria inapel·lable que transmetia la crònica d'aquella trobada al Teatre es va confirmar quan, després de la jornada electoral, es va anar coneguent el desenvolupament de l'escrutini electoral. Els candidats republicans van ser els més votats a tots els districtes de la ciutat encapçalats per Miquel Santaló, amb 850 sufragis. El cens gironí estava format per 4218 electors dels quals havien votat 3616, és a dir que hi havia hagut una participació de més del 85%. De les quatre llistes que es presentaven a la contesa, la menys votada va ser la de la Unió Monàrquica, que va obtenir 317 sufragis, seguida per una llista de catòlics monàrquics amb 565. La Lliga en va aconseguir 914 i els republicans van arrassar amb els seus 1820 vots. Traduït en regidors significava que dels 23 regidors en joc, en va aconseguir 15. La Lliga 5, la coalició Catòlico-Monàrquica 2 i la Unió Monàrquica 1.

¹⁵⁴ “Gerona por la República”, *El Autonomista*, 11-4-1931, pg. 2.

Els resultats eren inqüestionables: Girona volia la república. I els membres del CUR van voler que aquell canvi el liderés Miquel Santaló. Quan el dia 14 van arribar les notícies que a Barcelona s'havia proclamat la República, els republicans gironins es van concentrar a la seva seu, una casa situada al número 23 del carrer del Carme, i d'allà es van dirigir en manifestació cap a l'ajuntament per secundar l'acció que s'havia portat a terme a la capital catalana.

Les cròniques periodístiques d'aquell dia expliquen que la comitiva es va dirigir a la plaça del Vi, on els esperava Francesc Coll Turbau, un regionalista que havia ocupat l'alcaldia durant els mesos de transició entre la dictadura de Primo de Rivera i les eleccions del 12 d'abril. Coll Turbau no va posar cap impediment perquè els regidors elegits democràticament prenguessin possessió del càrrec. El llibre d'actes del consistori, conservat a l'Arxiu Municipal de la Ciutat, demostra que tothom era conscient de viure un dia històric. A l'encapçalament s'hi pot llegir, amb lletres molt grans: «*Primera de la proclamació i govern de la República*». L'última sessió municipal abans dels comicis s'havia fet el dia 10 i, com totes les actes, s'havia escrit en castellà. La del dia 14, en canvi, es va fer en català sense cap comentari que hi faci referència explícita dins la pròpia acta. La llengua catalana esdevenia llengua administrativa de manera natural.

Els regidors van escollir el professor Miquel Santaló com alcalde d'aquella nova etapa, i per arrodonir el simbolisme de la jornada, el regidor Darius Rahola va demanar que es dediqués un carrer a la memòria dels dos militars republicans, Ferrándiz i Bellés, afusellats el 1884. El lloc escollit va ser l'actual pujada de les Pedreres just al costat de la seu del Centre de la Unió Republicana.

Val a dir que el republicanisme ja havia estat present al consistori municipal durant etapes anteriors i, en certs aspectes, la política de Santaló com a alcalde va ser la continuació de la que s'havia desenvolupat a l'ajuntament previ a les eleccions del 1931 tal i com es constata a l'analitzar l'article publicat per *El Autonomista* el 16 d'abril on es feia balanç de l'actuació republicana a Girona. Es tracta d'un text anònim titulat «*Un any de govern de la ciutat*» que ocupa gairebé tota la segona pàgina del diari. Entre els èxits que s'atribuïen els republicans hi havia la racionalització dels pressupostos municipals i feien bandera de «*l'austeritat en les despeses*» gràcies a l'equilibri amb els ingressos. Entre les obres realitzades

destacaven la Biblioteca i l'inici de la construcció de dos grups escolars per acabar amb el dèficit de places educatives que hi havia a la ciutat, especialment a les zones més desfavorides, i que s'acabarien inaugurant ja durant l'etapa Santaló.

La voràgine política pròpia d'aquell moment d'ebullició republicana màxima va arrossegar el reflexiu pedagog per transformar-lo en un home d'acció que intentava ser a tots els fronts on podia arribar. Aquest canvi en la seva trajectòria pública es fa palès resseguint les pàgines d'*El Autonomista*. A partir de l'abril de 1931 el diari dels Rahola va deixar de ser la plataforma de promoció d'un candidat per esdevenir portaveu de la gestió diària del seu líder. En aquell novíssim context, Miquel Santaló pràcticament no va publicar cap article com els que havia escrit en etapes anteriors i, quan ho feia, era en qualitat d'alcalde. Aquest és el cas, per exemple, del breu text aparegut a la portada del diari el dia 13 de maig, la vigília de la primera visita que feu a Girona el president de la Generalitat, Francesc Macià. Aquella qüestió era un fet trascendental per la ciutat i la redacció d'*El Autonomista* n'era plenament conscient. Per aquest raó, la visita del líder d'ERC que tenia previst viatjar acompanyat de Lluís Companys, aleshores governador civil de Barcelona, ocupava tota la pàgina d'obertura del periòdic. Aquella primera pàgina transmet l'eufòria dels republicans gironins quan només feia un mes de l'històric 14 d'abril: es poden veure quatre retrats fotogràfics, els de Macià, Companys, el governador civil de Girona Jaume Simó Bofarull i Miquel Santaló. Cada imatge s'acompanyava d'un text elogiós. En el cas de l'alcalde, la identificació amb la seva figura era total:

“Com li diríem? El professor Santaló? El lluitador? L'endegador del nou esperit de Girona? El geògraf i el geòleg de les inexplorades regions liberals d'aquestes terres? El més genuí ciutadà de la jove ciutadania?... Qualsevol d'aquestes definicions el definiria bé i, malgrat tot, cap no acabaria de definir-lo. Val més que li diguem: “el nostre Santaló”, quatre paraules justes, l'intimitat de les quals no exclou ni l'admiració, ni l'agraïment, ni el respecte”¹⁵⁵.

L'únic text signat de tota la primera pàgina del diari precisament és el «*Convit*» que Miquel Santaló dirigia a tots els seus conciutadans amb motiu de la visita dels dos

¹⁵⁵ *El Autonomista*, 13-5-1931, pg. 1. El text apareix sense títol ni autoria.

líders republicans. Tot i que les circumstàncies polítiques havien canviat radicalment, el flamant alcalde mantenia la seva retòrica habitual i el breu text apareix truffat d'expressions pròpiament santalonianes:

“[Macià i Companys] són apòstols de les llibertats civils i ciutadanes; són cavallers d'ideals caríssims; són homes exemplars, ungits per la voluntat de tota Catalunya i del Govern provisional de la República, a les magistratures supremes de casa nostra”.

Com havia fet tantes vegades amb altres qüestions, en aquella ocasió el pedagog també considerava que els seus lectors tenien prou coneixements per valorar la importància de l'acte que s'havia de produir l'endemà:

“Ofendríem la sensibilitat i la comprensió dels nostres conciutadans, si intentéssim remarcar la transcendència de la visita a Girona, espill d'hospitalitat i de civisme, estem segurs de que voldrà i sabrà retre tots els honors als hostes de demà honorant-se a si mateixa. (...)

Com a Alcalde de la Ciutat, gloriosa per les seves gestes i per la seva beutat, prego, doncs, que ningú no escatimi cap mitjà per tal d'escriure amb la seva conducta una nova pàgina, a la nostra història, que sigui testimoni fidel de la fraternitat d'un poble lliure, de l'estimada Catalunya, i de la República federal espanyola”¹⁵⁶.

Aquella va ser una de les poques vegades que Santaló va prendre la ploma per escriure unes ratlles que tinguessin la finalitat d'aparèixer en lletres de motlle a *El Autonomista*. Tant sols hi va tornar durant la campanya electoral de les eleccions constituents del juny, però val a dir que no es tractava d'un text convencional sinó del manifest que signaven conjuntament els cinc membres de la Candidatura d'Entesa Republicana. Es tractava de Salvador Albert Pey, Manuel Carrasco Formiguera, Josep Puig d'Asprer, Albert de Quintana de Leon i Miquel Santaló.

¹⁵⁶ Santaló, M. “Convit”, *El Autonomista*, 13-5-1931, pg. 1.

És un text programàtic on apareixen els elements troncs del republicanisme federalista de l'època: sobirania popular, reformisme social, autonomia per Catalunya i l'històric líder Pi i Margall com a gran referent. En definitiva tot allò que havia defensat Santaló a través dels seus textos periodístics des del primer moment. De fet, analitzant determinats fragments del manifest del juny de 1931 hom pot intuir la plena sintonia d'aquests plantejaments amb la doctrina santaloniana.

Pel que fa a la sobirania nacional, per exemple, el text electoral sostenia que:

“El poble, origen únic del poder, ha d'enviar els seus representants a les Corts. Les Corts han d'estructurar l'Espanya nova en la qual sigui respectada la personalitat de Catalunya, per bé que segueixi fraternalment unida als pobles ibèrics en el consorci magnífic de la Federació”.

El fragment dedicat al president Francesc Pi Margall sembla escrit pel propi mestre gironí:

“Com en llunyanes diades us diem que el fonament de la nostra ideologia és la doctrina pimargalliana en l'ordre humà, en el polític, en l'administratiu, en l'econòmic, en el social i en l'internacional”.

Altres passatges amb marcats vincles santalonians són els que parlen de reformisme social:

“Quant a la qüestió social, admetrem tot allò que, al nostre entendre, pugui contribuir a decidir-la sense violència. (...) Apoiarem (sic) sense vacil·lar totes les reformes, àdhuc les més radicals, que tendeixin a la completa anul·lació de l'actual predomini dels favorecuts (sic) sobre els desheretats (sic)”.

Així com el dedicat a la defensa de la llibertat religiosa, un dels punts que havien estat tractats abans de 1931 per Santaló en els seus articles publicats a *El Autonomista*:

“Volem lliures el pensament, la consciència i els cultes. Que tothom sigui respectat però que ningú no tingui privilegis”.

Val a dir que al manifest es dedicava una especial atenció a la relació Catalunya-Espanya en un to i un plantejament més contundent del que ho havia fet fins aleshores el líder dels republicans gironins:

“Pel que es refereix a la qüestió Catalana, anirem a defensar a les Corts l'Estatut que, plebiscitàriament, aprovi Catalunya. I rebutjaríem, per deficient o inadequada, tota proposta fragmentària que pretingués (sic) ajornar el nostre problema, el qual, per interès de la República, entenem que deu solucionar-se en els termes en què Catalunya el plantegi.

Volem ésser Diputats de Catalunya al Parlament de la República Federal Espanyola. Això vol dir que no cedim res contra la voluntat catalana i que no hi ha, en cap de nosaltres, prejudicis separatistes. Volem viure fraternalment amb tots el pobles d'Ibèria, per tal que, si confosos en l'uniformisme, hem lluitat junts per la República, espontània i lliurement federats aconseguim portar-la a les més glorioses realitats històriques”¹⁵⁷.

Curiosament, just al costat d'aquest text n'apareixia un altre signat per l'alcalde de Girona titulat «Convit» per recordar que l'endemà el president Macià tornava a la ciutat. És pràcticament idèntic al que havia publicat *El Autonomista* el 13 de maig i hi apareixen les mateixes expressions: «apòstols de les llibertats civils i ciutadanes»; «cavallers d'ideals caríssims»; «ofendríem la sensibilitat i la comprensió dels nostres conciutadans»; «Com a representant de la Ciutat gloriosa per les seves gestes i per la seva beutat»...¹⁵⁸ És fàcil deduir que algú de l'entorn de l'alcalde o del mateix diari copiés el text que s'havia confegit arran de la visita del maig. Cal insistir que en aquells moments Santaló estava plenament absorbit pels seus càrrecs, ja que a més de ser alcalde, va resultar elegit diputat a les Corts Constituents i el president Macià el va nomenar conseller de la Generalitat.

¹⁵⁷ “Als electors de les comarques gironines”, *El Autonomista*, 20-6-1931, pg. 1.

¹⁵⁸ “Convit”, *El Autonomista*, 20-6-1931, pg. 1.

Malgrat aquesta voràgine, el pedagog gironí no va abandonar completament la seva faceta de conferenciant, tot i que es prodigava molt menys que en èpoques pretèrites. Una de les poques xerrades que va impartir després de la proclamació de la República va tenir lloc el 7 d'octubre al Centre d'Unió Republicana per explicar als joves correligionaris de la Joventut Republicana qui formava part del flamant Congrés dels Diputats.

La crònica de la trobada al CUR és útil per copsar les impressions de Santaló d'aquell moment tant trascendental per la història d'Espanya i de Catalunya. L'alcalde va dedicar la primera part de la seva intervenció a traslladar la seva impressió de l'ambient del Congrés per mirar de trencar els estereotips que perpetuaven les cròniques periodístiques:

“La veritable impressió que produeix el Parlament en la realitat [és] força diferent que considerat a través de les ressenyes dels periòdics. (...) Tres notes sobresurten principalment. Primera, la joventut de la majoria dels diputats, puix són escassos els que sobrepassen els cinquanta anys. Segonament, el fet de què gran quantitat d'ells porten alguns anys de conspiració i de revolucionarisme (sic), i en darrer lloc, que no hi han criteris tancats, sinó que es segueix la darrera impressió quan es considera aquesta la més apropiada als interessos de la República”¹⁵⁹.

De les paraules de Santaló es pot inferir que fins llavors l'edat dels diputats havia de ser francament avançada si es té en compte que marcava la frontera de la joventut dels polítics als cinquanta anys. També els mostrava com persones dialogants, capaces d'avantposar els interessos generals als de partit malgrat tenir una llarga experiència com a militants republicans; allò que ell defineix com a «*anys de conspiració i revolucionarisme*».

Aquestes observacions, però, entren en certa contradicció amb el que afirmava tot seguit quan feia una breu descripció de les característiques particulars de cadascun dels grups parlamentaris que conformaven l'hemicicle:

¹⁵⁹ “El Parlament de la República”, *El Autonomista*, 7-10-1931, pg. 1.

“El grup més nombrós, i el més disciplinat i homogeni, el constitueix el socialista. Per l’orientació que sempre ha portat des de la seva fundació i també perquè les delimitacions econòmiques, peculiars i necessàries al Socialisme sempre exigeixen a la ideologia una més completa precisió que no en qüestions filosòfiques, originadores del republicanisme”.

El segon era el grup de la minoria radical: *«El partit amb més afanys explícits de governar i això determina un ajuntament d’afinitats».* I els seguien els *«radicalsocialistes, que mantenen ideològicament una posició intermitja entre els dos grups abans esmentats i això ja suposa una menor cohesió i unitat. Mes, no cal atribuir-ho a una pretesa indisciplina del partit, sinó a la vacil·lació comprensible dels seus components per decidir-se en les votacions per una de les dues teories».*

A continuació es fixava en el grup de la minoria catalana:

“Amb una unitat admirable quan es discuteixen assumptes pertanyents o referents a l’Estatut, però que en les altres qüestions cada grup (Lliga, Acció Catalana, Unió Socialista, Esquerra Republicana...) té la seva llibertat d’acció”.

La seva intervenció acabava amb el repàs de les faccions amb menys representants a l’hemicicle:

“Acció Republicana, mancat de coherència interna però que li’n dóna el prestigi del seu cap, un dels ministres més admirats com és el sr. Azaña. Hi ha també el grupet progressista, falta d’il·lació (sic) i que segueix les directrius del President del Consell”.

Segons la visió de Santaló els *«dos grups més decididament reaccionaris»* eren *«l’agrari i la minoria basco-navarrera»* (sic). Finalment va cloure la seva xerrada fixant-se en

“el grup conegut amb la denominació de massa encefàlica, per la categoria intel·lectual dels seus components. Ortega i Gasset, Valdecasas, el canonge López Dóriga, Sánchez Román, Pérez de Ayala, Marañón i també s’asseu prop d’ells l’Unamuno. I dels quals pot afirmar-se, exceptuant Marañón, que són uns perfectes unitaristes”.

El polític gironí va acomiadar-se dels assistents prometent una conferència més extensa quan arribessin les Fires i Festes de Sant Narcís. I així va ser, aprofitant la reunió de delegats republicans de les principals localitats de la província celebrada a la seu del CUR la diada de Tots Sants. Segons la crònica d’*El Autonomista*, l’acte va despertar una enorme expectació entre afiliats i simpatitzants del republicanisme gironí:

“Como que mientras se celebraba la mentada reunión continuaba acudiendo público, tuviero que levantarse las ventanillas del salón-café para que pudiera oír a los oradores los ciudadanos que no cabían en el local de espectáculos”¹⁶⁰.

A part de Santaló hi va intervenir el també diputat a les Corts, Albert de Quintana, i tots dos van rebre l’escalf d’un públic entusiasta: *«una ovación cariñosa y espontanea fué la contestación de la democracia republicana, de conformidad a todo lo expuesto por los oradores».*

Però *El Autonomista* no només servia d’altaveu de les activitats dels militants i líders republicans sinó que també actuava com a instrument de defensa quan eren criticats des d’altres capçaleres. En aquest sentit, en diverses ocasions el diari dels Rahola es va haver d’enfrontar al *Diari de Girona*, que atacava especialment a Miquel Santaló.

El periòdic conservador es feia ressò de les cròniques parlamentàries publicades per determinada premsa barcelonina, que posava en entredit l’habilitat oratòria de Santaló. Al llarg de l’etapa republicana el pedagog va ser criticat amb certa

¹⁶⁰ “Importante acto político”. *El Autonomista*, 2-11-1931, pg. 2.

freqüència per aquesta qüestió així com per l'acumulació de diversos càrrecs en les administracions local, catalana i espanyola.

El 12 d'octubre, el *Diari de Girona* reproduïa un fragment de *El Matí* on deien:

“El Sr. Santaló -de l'Esquerra Catalana- parla de cultura, amb tan poca traça que inútilment ens esforcem per descobrir una defensa del punt de vista català en matèria d'ensenyament. Els diputats s'avorreixen i nosaltres tenim l'ànima suspesa tement que les seves manotades vagin a parar damunt la calba respectable del Sr. Ossorio, que seu davant”.

El periòdic gironí també recollia la valoració feta per per *La Vanguardia*, que definia la intervenció del mestre gironí «*perpetrada esta misma tarde*» d'«*inenarrable*» i aconsellava a Santaló «*no moverse de la poltrona de la alcaldía, y aún tal vez contentarse con la de la Normal*»¹⁶¹.

La resposta des de les pàgines d'*El Autonomista* va ser immediata i contundent. Sota el títol «*Canallerías*» explicaven que el seu contrincant periodístic havia publicat un «*suelto incidioso, bajuno y ofensivo*». I els acusava de no haver-se sabut adaptar a les noves circumstàncies polítiques:

“Venimos notando en los que se llamaron regionalistas una feroz inadaptación al momento. Su conducta, su fraseología, las insidias de sus periódicos, constituyen una campaña sistemática y pertinaz de honda raigambre temperamental. Los que ayer dominaron estas comarcas no se avienen con la derrota que sufrieron y en vez de aprestarse a reconquistar lícitamente el terreno perdido, se entregan a propagandas de una plebeya grosería, que cuadra mal con sus pretensiones y con sus petulantes actitudes”.

I òbviament defensaven l'honestedat de Santaló definint-lo com algú que

¹⁶¹ *Diari de Girona*, 12-10-1931, pg. 2.

“generosamente abandona la paz de su hogar y el fruto abundante de sus trabajos profesionales, no siempre correspondido con comprensión ni con elegancia, de la representación popular”¹⁶².

La qüestió va continuar a la primera línia de l'actualitat i en un acte celebrat al Centre d'Unió Republicana el diumenge 1 de novembre -convenientment ressenyat per *El Autonomista*- el propi Miquel Santaló va respondre i va rebatre les acusacions que se li feien d'acumular càrrecs i sous qualificant els atacs de «calúmnia» i de «mentida burdament tramada per a explotar baixes passions humanes» i als seus promotors de «pertorbadors del sentiment, negociants de la política, menyspreadors del poble i sicaris vergonyants de la plutocràcia i de la reacció».

El pedagog va explicar que els seus adversaris feien córrer que guanyava 58.000 pessetes anuals: 15.000 de l'alcaldia, 25.000 de la Generalitat, 12.000 del Congrés dels Diputats i 6.000 de l'Escola Normal i ho desmentia rotundament:

“Jo no he cobrat ni un cèntim de l'Alcaldia de Girona després de cobrar del Parlament. (...) No he tingut mai cap sou de la Generalitat i no he rebut d'ella més que unes dietes pels desplaçaments i assistència al Consell en els dos primers mesos de la República. (...) No percebeixo (sic) ni un cèntim d'altres comissions (...) Els meus ingressos nominals són de 12.000 i 6.000 pessetes del Parlament i de la Normal, amb la partida en contra de l'abandó de les meves empreses particulars i dels meus afectes”¹⁶³.

Després d'aquella polèmica, Miquel Santaló no va tornar a ser objecte de cap altre qüestió a les pàgines d'*El Autonomista*, malgrat que Girona va viure moments molt importants, especialment quan el president del govern espanyol, Manuel Azaña, i el president de la Generalitat, Francesc Macià, van visitar la ciutat arran de l'inici de l'enderrocament definitiu de les muralles. Aquella qüestió havia estat profusament seguida des de les columnes del diari dels Rahola ja que era vital per l'expansió de

¹⁶² “Canallerías”, *El Autonomista*, 13-10-1931, pg. 2.

¹⁶³ “Resposta a una campanya indigna. Els càrrecs i els sous del company Santaló”, *El Autonomista*, 3-11-19031, pg. 1.

la trama urbana gironina i Santaló ho va considerar una de les màximes prioritats del seu mandat. És interessant ressenyar, doncs, que en un moment en què *El Autonomista* hauria pogut desplegar una intensa campanya per reforçar la imatge del seu líder local va preferir focalitzar la seva atenció en la visita d'Azaña¹⁶⁴.

També val la pena assenyalar que al llarg dels primers mesos de 1932 es va mantenir la mateixa tònica i la figura de Miquel Santaló pràcticament no aparegué a les pàgines del periòdic malgrat ser el moment en què a les Corts espanyoles es van produir els debats sobre dues les grans qüestions del moment: l'Estatut d'Autonomia per Catalunya i la Llei de Reforma Agrària. És possible que el fet d'implicar-se en fronts tant diferents i tant absorbents va provocar que el polític republicà no escrivís massa articles durant aquell període. A més, com és lògic, si hom ressegueix *El Autonomista* pot comprovar que el diari també havia canviat de funció: ja no havia d'actuar com a plataforma de llançament d'un candidat local, i en canvi es va convertir en la principal caixa de ressonància de l'actuació política d'un dels líders republicans de Catalunya.

Un altre element que cal tenir en compte és que eren moments de gran efervescència sociopolítica i la premsa gironina seguia com podia els esdeveniments que es produïen a una velocitat i una intensitat mai vistes fins llavors a l'esfera pública espanyola. Per raons òbvies les pàgines del diari dels Rahola no són suficients per fer-se una composició de lloc de la situació tan extraordinària que vivia el país, tot i això des de la redacció sempre van estar pendents del que feia Miquel Santaló; al capdavant *El Autonomista* era la manera que tenien els republicans gironins d'estar informats sobre quines eren les actuacions que protagonitzava el seu alcalde en les seves altres facetes polítiques.

Concretament quan Santaló exercia de diputat al Congrés a Madrid, en alguns casos *El Autonomista* publicava les seves intervencions a l'hemicicle reproduïnt-ne extensos fragments tal i com constaven literalment al diari de sessions¹⁶⁵. Així el 16

¹⁶⁴ Aquest fet es pot comprovar consultant *El Autonomista* dels dies precedents i posteriors a la visita de Manuel Azaña a la ciutat, que es va produir el 19 de desembre de 1931.

¹⁶⁵ Pel que fa al paper de Miquel Santaló al Congrés dels Diputats els primers anys de la Segona República veure GONZÀLEZ VILALTA, A. (2006). *Els diputats catalans a les Corts Constituents republicanes (1931-1933). Nacionalisme, possibilisme i reformisme social*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

de setembre de 1932, per exemple, es van publicar dues breus intervencions de Santaló. La primera reclamant que els pressupostos generals de l'estat fossin més equitatius:

“En la liquidación del Presupuesto de este año, si pone atención S.S. Verá que más del 80 por 100 del Presupuesto se ha gastado precisamente en las provincias de Castilla, Andalucía, Extremadura y León y, en cambio, en Cataluña no se ha empleado una sola peseta del Presupuesto para obras nuevas. De modo que el fomento de la riqueza para el bien general corresponde mucho más a esas regiones a que S.S. se ha referido que no a la región catalana”.

I a la segona reivindicava la construcció d'un embassament al riu Fluvià a la zona de Crespià, petició que havia estat obviada pel govern espanyol, que havia prioritzat un pantà a Alarcón malgrat que la demanda de la demarcació gironina era prèvia a la que s'havia decidit executar. Santaló lamentava que

“teniendo en cuenta que el presupuesto del Estado se nutre por igual con la aportación del Levante y del Mediodía, del Oeste y del Norte, creo mi deber lamentar que haya una postergación en relación con los intereses de una provincia determinada, que podrían perfectamente coordinarse sin menoscabo de las provincias de otras regiones españolas”¹⁶⁶.

L'abril de 1933 també es va publicar una intervenció de Miquel Santaló relacionada amb l'economia de la província gironina, concretament sobre la crisi que patia el sector surotaper, el principal generador de riquesa de l'àrea de les gavarres i de part de l'Empordà. En aquella ocasió, el discurs del gironí ocupava dues tercers parts de la portada d'*El Autonomista*¹⁶⁷.

¹⁶⁶ “Dues intervencions parlamentàries del senyor Santaló”, *El Autonomista*, 16-9-1932, pg. 2.

¹⁶⁷ “Unas declaraciones y una intervención del Diputado don Miguel Santaló”, *El Autonomista*, 12-4-1933, pg. 1.

L'única vegada que el diari dels Rahola va publicar un discurs de Santaló que no tenia vinculació amb qüestions directament relacionades amb la demarcació que representava va ser arran dels fets de Casas Viejas. El que es va produir en aquella petita localitat d'uns dos mil habitants de la província de Cadis va colpir profundament l'opinió pública i va contribuir a empitjorar el clima polític¹⁶⁸.

El gener de 1933 des de la CNT es va promoure un moviment insurreccional que va tenir poc èxit, però amb conseqüències nefastes pels camperols de Casas Viejas, on un grup d'anarquistes es va revoltar i va atacar el quarter de la Guàrdia Civil. Les forces de l'ordre, vingudes d'altres punts de la zona i també altres enviades expressament des de Madrid, van tenir una actuació desproporcionada, assassinant dinou homes, dues dones i un nen.

El govern va rebre crítiques provinents tant des de la dreta com de l'esquerra i Azaña va haver de donar explicacions al Congrés justificant la intervenció repressiva. Per la seva banda Esquerra Republicana va posicionar-se al costat de l'executiu. Una decisió que no devia ser fàcil d'argumentar vist l'interès que va tenir *El Autonomista* en explicar-la als seus lectors utilitzant la font primigènia.

La intervenció de Santaló ocupa la meitat de la portada i quasi tota la darrera pàgina del diari del primer dia de març, i malgrat la seva extensió és enormement difícil seguir el fil del discurs del pedagog, que va ser constantment interromput i atacat per altres membres de la cambra, fins i tot tornant a retreure l'acusació d'acaparar càrrecs i sous públics. La reproducció de l'acta de la sessió del Congrés ajuda a fer-se una idea de la situació de crispació i de tensió que es va viure a l'hemicicle arran d'aquells fets, que van ser un dels punts d'inflexió en la decadència del govern d'Azaña¹⁶⁹.

Tal i com ja s'ha comentat en pàgines anteriors, el fet de tenir una vida política tan intensa, dificultava molt que Miquel Santaló pogués dedicar massa temps a la reflexió i, encara menys, a exposar els seus pensaments en articles ordenats i

¹⁶⁸ Sobre aquest episodi SENDER, R.J. (2004). *Casas Viejas*. Saragossa: Larumbe, clásicos aragoneses així com CASANOVA, J. (2007). *República y guerra civil*, pàgina 68 i següents.

¹⁶⁹ "Intervención del sr. Santaló. El debate sobre Casas Viejas y la proposición de confianza", *El Autonomista*, 1-3-1933, pgs. 1 i 4.

meditats com els que havia escrit durant els anys prerepublicans. De fet, fins el 2 de gener de 1933 no ho va tornar a fer. És un text més aviat breu titulat «Any Nou en la República» on mantenia el seu estil inalterable¹⁷⁰. Com no podia ser d'altra manera, l'article comença amb una introducció convidant a la reflexió:

“El ritme de l'Univers no es pertorba a l'hora del traspàs dels anys ni dels segles. Els homes, però, «ulls amples quals la Naturalesa es contempla a si mateixa», fan una lleu parada per a reduir el passat en una imatge i dibuixar-ne una altre de millor per al futur. Any nou, vida nova, vida millor, més eficient, més humana i més excelsa. Diada de bons propòsits. (...) El 1933, a Espanya, en la Catalunya nostra, rutllarà, damunt la nova via de la República de 1931, afinada l'any 1932. En 1931, va canviar-se el règim polític. En 1932 ha començat el canvi de la política del règim. Què es farà el 1933?”.

Després d'introduir al lector, aprofitava per fer balanç de com s'havia produït el pas de la monarquia a la república i com la nova situació política havia portat a la disminució de la conflictivitat social i també al reconeixement de l'autonomia catalana:

“La imatge del passat de la República se'ns apar amb tota la magnificència d'una creació exemplar d'un poble que fa florir una bella constitució entre les desferres d'accions i passions eixorques. La veiem nosaltres, avui, des d'un finestral d'aquestes terres gironines i sentim les més pregones emocions. Dos anys de República. Ni a la ciutat ni als pobles hi ha hagut un sol detigunt governatiu. Han tingut una vertadera consagració els drets individuals. Els drets polítics s'han exercit amb una dignitat desconeguda (...). Els drets socials han començat a prendre formes concretes. El dret de Catalunya a regir-se a si mateixa s'ha iniciat al Parlament català. Entre tots els estaments socials hi ha major connexió, major ponderació i major comprensió. El concepte d'igualtat fa via per damunt del concepte de privilegi”.

¹⁷⁰ Santaló, M. “Any Nou en la República”, *El Autonomista*, 2-1-1933, pg. 1.

Des del seu punt de vista, l'any que començava havia de ser el de la realització definitiva de tots aquells propòsits:

“És així com creiem que s'arribarà a una cordial fraternitat entre tots els homes de tots els pobles. Amb l'imperi de la justícia, que han de fer els homes, s'arribarà a la pau dels pobles. És l'esperança de 1933, la nova imatge de l'any nou en la República”.

Finalment, al darrer paràgraf de l'article, Santaló aprofitava per advertir als militants republicans que no es podia abaixar la guàrdia per què encara hi havia possibilitats que la monarquia recuperés el poder i això seria nefast:

“A l'ombra de la bella imatge de la pau i de la dignificació humanes, s'hi veuen com espectres totes les figures del vell retaule de la monarquia. No són encara ben mortes. No són encara ben decebudes. És precís vigilar-les dia per dia i a tot arreu, per a què no retornin amb totes les calamitats d'un imperialisme, d'un despit, de la venjança que cobegen les ànimes ruïns. És un deure de cada ciutadà forjador de la jove República, combatre arreu els espectres de la reacció. No és hora de deixar l'actitud vigilant de 1931”.

En definitiva, Santaló associava la República amb tots els valors positius típics de l'ideari que ell defensava des que havia saltat a la palestra política més de dues dècades enrere. I en contraposició, la «reacció» -encarnada en la monarquia- aglutinava tots els aspectes negatius que impediien que Espanya i Catalunya avancessin vers una societat més justa i equitativa. El polític gironí reclamava, per tant, l'esforç comú per una ideal que havia de beneficiar a tothom. Una vegada l'idealisme era present en un dels seus escrits.

Aquella va ser la mateixa línia que va seguir en el segon i darrer article que va signar el pedagog a *El Autonomista* durant el 1933. Aparegut aprofitant la commemoració de la Festa del Treball insistia en la bondat de la República per aconseguir una societat més igualitària:

“Espanya, amb la República, té l'instrument per a desenvolupar-se políticament amb tota dignitat. (...) Doncs bé, ara és imperatiu suprem de la República dictar ràpidament les mesures per tal de què tota mena de treball que rendeixi un fruit social, tingui la consideració moral deguda, i la compensació material indispensable. Hi guanyarem rics i pobres”¹⁷¹.

En definitiva, per tant, la República s'havia de consolidar per poder aconseguir la igualtat social i política entre els ciutadans (i per extensió, entre els pobles) i per què això fos possible era imprescindible que qualsevol ocupació laboral tingués prou reconeixement pecuniari per què es dotés de dignitat –i de suficient poder adquisitiu– a qui l'exercia.

Un altre dels eixos bàsics de l'ideari republicà era el foment de l'educació i la cultura. No és estrany, doncs, que la inauguració de noves escoles públiques a Girona fos una notícia àmpliament coberta i comentada des de les pàgines d'*El Autonomista* i que Miquel Santaló –en tant que alcalde– hi tingués un paper destacat. La diada de Sant Jordi de 1933 va ser un dia especial per la ciutat, per què es va fer coincidir la celebració del dia del llibre amb la inauguració de les Escoles de la Mercè. Durant el seu discurs Santaló va fer «una apologia de l'Escola lliure, on es respecta amb tota escrupolositat la consciència de l'infant. La República ha instaurat aquesta llibertat per la qual tots hem de vetllar»¹⁷².

A principis de setembre, el consistori va celebrar l'acte inaugural de l'escola Ignasi Iglésias, un centre educatiu que seguia els nous corrents pedagògics preconitzats des del règim republicà. El compromís de les autoritats amb la qüestió educativa es feia prou palès amb la seva presència a l'esdeveniment: hi van assistir el president de la Generalitat, Francesc Macià, i el ministre d'agricultura, Marcel·lí Domingo, entre altres càrrecs de primer nivell. Seguint el protocol, l'encarregat de donar la benvinguda als presents va ser l'alcalde Santaló, que durant el seu discurs va tornar

¹⁷¹ Santaló, M. “Treball”, *El Autonomista*, 2-5-1933, pg. 1.

¹⁷² “Inauguració de les noves Escoles de la Mercè”, *El Autonomista*, 24-4-1933, pg. 1.

a recordar la importància de promoure l'educació en els entorns més desafavorits com el barri de Pedret, on s'alçava el flamant edifici¹⁷³. Santaló va fer notar que

“L’Ajuntament ha tingut cura de construir una escola curulla de tots els avenços pedagògics i de totes les perfeccions materials i estètiques precisament en el barri més modest de Girona. Aquesta constatació ens assenyala l’ideal que nosaltres tenim forjat de la nova escola i de com la modèstia d’origen dels infants i llur escassetat de mitjans materials no han de constituir cap obstacle en el camí de llur superació espiritual”.

Igual que havia fet durant el discurs d'inauguració de les Escoles de la Mercè, va tornar a insistir en respectar la llibertat de consciència i pensament dels alumnes:

“Comet un atemptat a la llibertat humana aquell qui, en nom de la idea que sigui, coacciona o cohibeix l’esperit de l’infant. L’infant d’avui ha de forjar en l’esdevenidor el contingut de la seva pòpia vida i aquesta ha d’èsser menada sota el seu propi control i sota la seva pròpia concepció”.

L'acte de la inauguració de l'Escola Ignasi Iglésias queda emmarcat, cronològicament, en el que es pot considerar el moment més àlgid de la trajectòria de Miquel Santaló com a polític de primera línia. Val a dir, però, que el seu ascens va coincidir amb els darrers mesos del Bienni Reformista. Des de finals de 1932 i principis de 1933 el govern d'Azaña s'havia anat desgastant a causa de diversos factors que s'escapen al contingut d'aquesta recerca però que convé tenir en compte per entendre en quin context es va desenvolupar l'activitat política del pedagog gironí. D'una banda hi havia un problema global que era la crisi econòmica mundial provocada pel crack del 1929 que, òbviament, va tenir conseqüències en tots els

¹⁷³ La inauguració del centre escolar va acaparar pràcticament tot l'espai del diari del dia 4-9-1933. A la primera pàgina, per exemple, hi havia una crònica de Carles Rahola titulada “Una escola modèlica” on l'intel·lectual descrivia amb tot luxe de detalls com era el col·legi. Entre les pàgines u i dos hi havia la notícia de l'acte inaugural amb fotos de l'edifici i la reproducció de fragments dels discursos i parlaments. “L'Escola «Ignasi Iglésias»”, *El Autonomista*, 4-9-1933, pgs. 1 i 2.

àmbits productius; i de l'altra banda la situació de la política domèstica espanyola. L'executiu azañista es veia atenallat per diversos flancs: els moviments extraparlamentaris (sobretot anarquistes, però també monàrquics); l'obstruccionsisme del Partit Radical d'Alejandro Lerroux que atacava constantment la presència dels socialistes a l'executiu i, finalment, les males relacions personals –i a la llarga polítiques- entre Azaña i el president de la República, Niceto Alcalá-Zamora.

El president va intervenir de manera directa en dues ocasions durant el segon semestre de 1933 en la gestió política del país. La primera el juny, quan va obligar a Azaña a constituir un nou executiu per intentar aglutinar més formacions republicanes però la iniciativa no va obtenir els resultats esperats i davant aquella situació el 7 de setembre Alcalá-Zamora va destituir el president del govern per encarregar la formació d'un nou executiu a Lerroux, on s'hi van incorporar partits republicans d'esquerres. El representant d'ERC va ser Miquel Santaló, que va ocupar una cartera de nova creació anomenada Ministeri de Comunicacions. En conseqüència, el pedagog va renunciar a l'alcaldia i va aconseguir ser rellevat, tal i com ja havia demanat altres vegades. El seu successor fou el regidor Josep Maria Dalmau Casademont¹⁷⁴.

L'atzar va voler que essent ministre, Santaló rebés un homenatge que s'havia començat a gestar el juliol a les pàgines d'*El Autonomista*¹⁷⁵. El 24 de setembre les formacions republicanes de la demarcació gironina li van organitzessin un multitudinari acte de reconeixement a la seva trajectòria política en el que també van participar alguns dels líders del republicanisme català com ara Carles Pi i Sunyer i Ventura Gassol.

La part central de l'homenatge es va celebrar a la plaça de braus de Girona, que es va omplir de gom a gom amb delegacions de les entitats republicanes vingudes d'arreu de la província. Totes, disciplinadament, havien col·locat els seus estandards i banderes prop de l'escenari on hi havia les autoritats. Quan va ser el torn de

¹⁷⁴ Val a dir que durant els anys que va ser alcalde, a causa de les seves múltiples ocupacions polítiques Santaló no havia pogut assistir a moltes de les sessions plenàries municipals. En aquells casos Dalmau ja havia actuat com a substitut, funció que també havia fet Miquel de Palol i, en menor mesura, Dàrius Rahola.

¹⁷⁵ *El Autonomista*, 15-7-1933, pgs. 1 i 2.

l'homenatjat, Santaló fou tan aclamat que es va emocionar abans de dirigir unes paraules als seus correligionaris. Va iniciar el seu parlament deixant clar el que sempre havia defensat, la força era del col·lectiu:

“No cal que us remarqui com aquestes mostres immerescudes d’adhesió i d’afecte que em tributeu representen l’exponent d’aquell gloriós ideal d’humanitat que ha vibrat sempre en els cors dels homes de les contrades gironines.

Catalanitat i republicanisme ho veig representat en aquesta renglera de banderes que onegen avui en aquesta Plaça i que reflecteixen aquells sentiments de justícia, llibertat, generositat i altruïsmes que cal posar sempre en la lluita”¹⁷⁶.

Com ja s’ha explicat en paràgrafs precedents les formacions d’esquerres estaven molt dividides i els partits de caire més conservador s’estaven adaptant al nou context polític i tot apuntava que començaven a recuperar terreny. Segurament per això, Santaló va aprofitar la seva intervenció per fer una crítica d’alerta sobre la importància de mantenir la unitat dels republicans malgrat que la situació era complexa:

“Espero que mai per mai prendrà ufana la llavor de la discòrdia. Ni diferències doctrinals, ni diferències tàctiques, ni afanys ambiciosos han de destruir la unitat de la Catalunya republicana. Hem de donar exemple de desinterès i d’altitud de mires si arriba l’hora, que temo que arribi, de defensar les nostres llibertats”.

Malgrat que encara no s’havien convocat uns nous comicis al congrés dels diputats, les diverses crisis de govern semblaven portar-hi d’una manera inevitable. El polític gironí va voler explicar per què ell, en nom d’Esquerra Republicana de Catalunya, havia entrat al govern de Lleroux, tot i ser el líder del centrista Partit Radical, una

¹⁷⁶ “La ciutat de Girona tributa un fervorós homenatge a Miquel Santaló”, *El Autonomista*, 25-9-1933, pg. 1.

formació molt combativa amb els socialistes amb qui ERC també havia col·laborat en l'etapa azañista:

“Davant la impossibilitat de d’anar a la formació d’un Govern de concentració republicana, amb inclusió dels socialistes, i presidit pel propi senyor Azaña o una personalitat de significació idèntica –que és la primera solució que propugnàvem- abans que intentar escamotejar la voluntat de Catalunya i d’Espanya anant a la dissolució de les Corts, dissolució perillosíssima, enteníem que calia intentar la constitució d’un Govern de concentració republicana que s’avingués a no donar un pas enrera en l’obra que havia dut a terme el Parlament de la República”.

Entre les condicions que havia posat ERC per donar suport a Lerroux, segons Santaló, hi havia

“Complir els compromisos que consten en l’Estatut de Catalunya (...) i no paralitzar la reforma agrària, portar endavant la llei d’arrendaments rústics i exigir rigorosament les responsabilitats. (...) El meu vot no serà mai donat si no es compleixen totes les condicions assenyalades”.

Aquelles qüestions s’havien convertit en els principals motius de disputa política al Congrés dels Diputats i les formacions conservadores estaven disposades a modificar la Llei de Reforma Agrària tal i com es faria palès a la següent campanya electoral. Però més enllà de la declaració d’intencions que feia Santaló, a l’hora de cloure el seu discurs, va deixar entreveure la seva faceta de docent. La seva intervenció va culminar convidant a la reflexió, a que els assistents fossin prou madurs per prendre les decisions per iniciativa pròpia fruit de les conclusions que treguessin de les seves pròpies conclusions. Una vegada més fugia del típic discurs carregat de consignes imperatives:

“El dia 2 [d’octubre] s’obrirà el Parlament amb un ampli debat polític. Cal que interpreteu rectament la conducta de cada partit. Esbrineu, malgrat les

distàncies aparents, l'executòria de cadascú davant la possibilitat de contractes eixorcs.

Heu de tenir en compte que tot nou canvi de Govern representarà un triomf de la reacció, i això hem d'impedir-ho per Catalunya i per la República”.

Els dies posteriors a l'homenatge, les pàgines d'*El Autonomista* publicaren diversos articles dedicant fervents elogis a Santaló, que a l'octubre encara va tenir temps d'afegir un nou càrrec a la seva llarga llista d'obligacions. El dia 4, el president Francesc Macià el va nomenar Conseller delegat sense cartera, per incorporar-lo a les reunions de l'executiu català tenint en compte que el gironí era el cap del grup parlamentari d'Esquerra Republicana al Congrés dels Diputats.

Aquell nou nomenament va coincidir en el temps amb una nova crisi governamental a Madrid, ja que Lerroux no va superar la qüestió de confiança i va haver de dissoldre l'executiu. Arran d'aquest fet Santaló va deixar de ser ministre de comunicacions a tots els efectes el 8 d'octubre¹⁷⁷. A partir d'aquell moment les seves forces es van concentrar en la campanya electoral del 19 de novembre. Uns comicis que canviarien el paisatge polític de la Segona República.

El Bienni Negre

Miquel Santaló va formar part de la candidatura per Girona anomenada «*Coalició d'Esquerra Republicana*». Era un dels tres representants d'ERC, juntament amb Josep Sagrera Corominas i Josep Mascort Ribot. Compartien llista amb Melcior Marial Mundet, definit com a federal, i Manuel Serra Moret de la Unió Socialista.

Una setmana abans dels comicis, *El Autonomista* va publicar el manifest programàtic a la primera pàgina. El títol senzillament era «*Esquerra Republicana de Catalunya*» i el subtítol «*candidatura republicana socialista a Girona*»¹⁷⁸. Al primer paràgraf,

¹⁷⁷ Miquel Santaló pràcticament no va tenir temps de portar a terme cap mena d'iniciativa política des del Ministeri de Comunicacions. Sobre el seu paper com a membre de l'executiu a *El Autonomista* hi ha comptades informacions que, a més, no tenen cap valor per a la nostra recerca.

¹⁷⁸ “Esquerra Republicana de Catalunya. Candidatura republicana socialista a Girona”, *El Autonomista*, 12-11-1933, pg. 1.

després de lamentar que les Corts constituents s'havien hagut de dissoldre «víctimes d'una maniobra innoble», en referència a les pressions exercides per part dels partits dretans, que Santaló i els seus companys definien com a «adversaris del règim», els candidats feien balanç de les fites assolides «pels republicans d'Esquerra i els socialistes». L'enumeració s'iniciava amb la redacció dels grans textos referencials del nou règim:

“una Constitució fonament humana que ha mort l'imperi del caprici i l'arbitrarietat dels representants del poder públic; un Estatut de Catalunya; una reforma agrària que ha redimit el proletariat del camp en molts indrets del país i ha allunyat l'angoixa de la masoveria amb l'anul·lació de possibles comiats”.

És interessant parar esment en el fet que en aquest manifest electoral tant la Carta Magna com la llei de Reforma Agrària s'acompanyen d'expressions grandiloqüents i adjectius de molta contundència mentre que pel que fa al text que definia el règim autònom català, tant sols s'enumera, sense acompanyar-ho de cap judici de valor. Aquest petit però simptomàtic detall fa plantejar el dubte de si l'omissió de valoració responia al fet que l'Estatut havia estat retallat per les Corts espanyoles i els candidats gironins hi volien passar de puntetes o si el fet de l'autonomia catalana ja era un èxit prou gran en ell mateix com per haver de realçar-lo etiquetant-lo amb adjectius.

Aquests no eren els únics elements positius del primer bienni republicà que Santaló i els seus companys destacaven al manifest:

“[La República] ha alliberat l'esperit del dogmatisme teològic afermant la llibertat de consciència amb la separació de l'església de l'Estat i decretant el laïcisme en l'ensenyament; ha multiplicat els centres culturals i ha possibilitat l'accés a les altes institucions a aquells que tinguin aptituds i intel·ligència; ha fet efectiva la jornada de vuit hores i ha atorgat unes vacances anyals a tots els treballadors; s'han assegurat uns recursos decorosos a les víctimes d'accidents de treball i s'han projectat noves millores de justícia”.

Les formacions conservadores havien elaborat un programa electoral basat sobretot en desmuntar part de l'arquitectura progressista dissenyada per les formacions d'esquerres que havien estat en el poder durant el primer bienni republicà i així ho denunciaven en aquest manifest els membres de la candidatura Republicana Socialista de Girona¹⁷⁹:

“Les dretes, els reaccionaris de tota mena, els rebels a tota disciplina popular, alcen la bandera de negació. Volen anul·lar o desviar l’obra gloriosa de les Constituents, fruit de la voluntat de la sobirania nacional. Ho anuncien descaradament, a l’empar d’una extremada tolerància, disposant-se a revisar la Constitució, a suprimir l’Estatut de Catalunya, a fer inoperants les lleis laiques, a esborrar les reformes socials i a postergar les institucions de cultura”.

Així doncs no només amb la finalitat d'evitar que fos desfet allò aconseguit fins al moment, sinó també per consolidar-ho i avançar encara més, els candidats demanaven el vot per la seva llista. Es definien com una «*garantia per sostenir i continuar l’obra de les Corts Constituents amb fermesa i lleialtat*». Una altra qüestió que cal remarcar és el fet que es referien a ells mateixos com a «*vells republicans*». Certament eren personalitats vinculades al republicanisme històric de les comarques de Girona però l'argument de l'antiguitat era a les antípodes del que s'havia esgrimit des de les pàgines de *El Autonomista* quan Miquel Santaló havia començat a fer els primers passos de la seva carrera política. Aleshores es considerava que tant la seva joventut com la novetat en l'arena electoral eren dues qualitats que el convertien en un persona idònia per merèixer la confiança dels votants. En canvi en aquells comicis de 1933, els membres de la llista ancoraven el seu nom a les profunditats de la tradició republicana federalista que existia a la demarcació des de mitjans del segle XIX. Tot fa pensar que volien desmarcar-se dels discursos oportunistes de determinats sectors –de centre i de dreta- que havien acceptat la forma republicana del nou règim, però sense associar-ho a altres elements de

¹⁷⁹ L'historiador Javier Tusell defineix el programa electoral de la dreta com a «*negativo y mínimo*» a *Historia de España en el siglo XX*. Vol. 2, pg. 156.

progrés, cultura i justícia social. De fet, en aquest manifest electoral signat per Santaló i els seus companys de llista, afirmaven que *«solament homes d'esquerra poden evitar que la República esdevingui una mera forma externa»*.

Si obtenien la victòria asseguraven que continuarien la seva tasca *«obeint l'imperatiu de fraternitat universal i atenent a raons d'ordre històric i geogràfic fins a estructurar la República federal»*. També es comprometien a modificar el sistema impositiu vigent advocant per

“una reducció d'impostos a base d'organitzar i estendre l'iniciat sobre la renda; vetllant per l'ordinació de les fonts de riquesa, per fer modificacions en la política militar i per un perfeccionament de la cultura i de la justícia”.

El darrer paràgraf del manifest era una arenga republicana carregada de retòrica:

“La victòria és ben segura. Flamejants d'entusiasme, els ciutadans gironins, d'immaculada història, palesaran altra volta com saben redreçar-se virils, decidits i esforçats quan l'hora transcendent fa retrúnyer pels espais els mots vibrants de Llibertat, República i Catalunya”.

És interessant fer notar que s'apelava a la virilitat dels gironins a l'hora de cridar-los a la participació electoral precisament quan en aquells comicis de novembre de 1933 ja podien votar les dones. És evident que malgrat que aquesta qüestió del sufragi femení havia estat motiu d'intens debat polític des que la República havia començat el seu camí, el vocabulari que definia el marc mental dels discurs encara no havia pres consciència d'aquesta novetat. Així doncs *«virils»*, apareixia al costat de *«decidits»* i *«esforçats»*, com a una de les qualitats positives que havien d'ostentar els que defensaven els valors republicans¹⁸⁰.

La victòria de la candidatura d'ERC a Girona va ser incontestable. Els cinc integrants de la llista van aconseguir vint mil vots més que els primers dels seus

¹⁸⁰ Sobre la qüestió del vot femení durant l'etapa republicana MARTÍN BERBOIS, J.LI. (2013). *Ignorades però desitjades. La dona política durant les eleccions de la Segona República a Catalunya*. Pel que fa específicament als comicis de 1933, veure pg. 169 i següents.

perseguidors, que eren els membres de la Lliga Catalana, amb Joan Estelrich Artigues al capdavant.

El polític amb més sufragis a la circumscripció va ser Manuel Serra Moret amb 63.678 vots, seguit de Josep Sagrera Corominas amb 63.156 i de Santaló només onze paparetes menys, 63.145. En canvi el pedagog va ser el més votat a la capital: 3.562 vots. A continuació els més votats a Girona ciutat van ser Serra Moret (3.483) i Melcior Marial Mundet (3.465). Així doncs, els gironins mantenien la confiança en el seu alcalde malgrat les crítiques i pressions exercides des de la dreta. Al conjunt de la província de Girona –amb una participació de gairebé el 62%– Esquerra Republicana va obtenir el 52,79% dels vots, molt per davant del 34,69% de la Lliga. La Dreta Agrària tant sols va obtenir el 6,78%, el Front Obrer el 4,18% i el Partit Republicà Radical només un 1,27%.

Tot i aquests existosos resultats a Girona, a la resta de Catalunya es va dibuixar un mapa electoral bipartidista. Ara bé, tot i que ERC i la Lliga Catalana es van repartir els escons, la sensació era d'una dreta puixant respecte a una formació republicana internament feble a causa de les múltiples faccions enfrontades per intentar imposar el seu punt de vista als òrgans de direcció del partit¹⁸¹.

Segons Culla, si ERC es va mantenir unida va ser gràcies a «*l'efecte cohesionador dels canvis dramàtics que els escenaris polítics català i espanyol exeperimentaren des de les acaballes del 1933*». És a dir la victòria de la dreta al Congrés dels diputats i la mort del president Francesc Macià. En ambdós episodis, Miquel Santaló hi va tenir un paper remarcable¹⁸².

Efectivament, a nivell estatal, les formacions de centre-dreta es van imposar a les esquerres i en conseqüència el 16 de desembre es va formar un govern presidit pel líder del Partit Republicà Radical, Alejandro Lerroux, i amb el suport, entre altres formacions, de la Confederación de Derechas Autónomas (CEDA) de José María Gil-Robles. El grup parlamentari d'ERC es va anomenar «*Esquerra Catalana*», i

¹⁸¹ Per tenir una visió global de l'evolució dels processos electorals al llarg del període de la Segona República cal consultar VILANOVA, M. (1986). *Atles electoral de Catalunya durant la Segona República*. I concretament pel cas d'ERC també CULLA, J.B. (2013). *Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-2012*. Pg. 32.

¹⁸² CULLA, J.B. (2013). *Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-2012*. Pg. 32.

Santaló en va ser designat el seu president. El paisatge de l'hemicicle havia canviat radicalment respecte el de les Corts Constituents.

Josep Fontana afirma que *«el que va començar realment el 1933 va ser una contrarevolució que tenia com una de les seves bases essencials la reacció dels propietaris contra la política agrària republicana, i com a manifestació política, el retorn de les dretes al poder»*¹⁸³.

Havia canviat el marc jurídic però el nou règim sorgit l'abril de 1931 no havia aconseguit extirpar les velles estructures de poder caciquistes que continuaven vives i plenament actives, tal i com demostra Fontana citant casos de diferents punts de la geografia espanyola on els amos de la terra no contractaven temporers polititzats ni membres dels sindicats.

Pel que fa concretament a Catalunya, on la diferència electoral entre esquerra i dreta no havia estat tan gran als comicis del novembre de 1933 com a altres territoris de l'Estat, la tensió va anar in crescendo arran del projecte de Llei de Contractes de Conreu que estava redactant el Parlament.

La mort del president Francesc Macià va afegir un grau més de complexitat a la situació política i social del moment. Tal i com marcava l'Estatut Interior de Catalunya, el president del Parlament, Joan Casanovas, va assumir la presidència de la Generalitat de manera interina i va confirmar els consellers als seus càrrecs. Entre bambolines començava la disputa entre les diverses faccions d'ERC per designar un successor. Foren dies d'intesos debats on a part de Companys es postularen com a presidenciables Carles Pi i Sunyer, Humbert Torres i Josep Maria Espanya¹⁸⁴.

Mentrestant Miquel Santaló, en qualitat de Conseller primer, va ser un dels que es va ocupar de supervisar els actes fúnebres oficials per homenatjar Macià. El fet que fossin marcadament laics va provocar les crítiques dels catalanistes conservadors que van tornar a posar en el punt de mira al gironí i en conseqüència, una vegada

¹⁸³ LÓPEZ ESTEVE, M. (2013). *Els fets del 6 d'octubre de 1934*. El pròleg de Josep Fontana és un sintètic i clarificador relat de l'escenari que precedeix el treball de López Esteve i ajuda a entendre el perquè es van produir els fets que analitza l'autor al seu llibre. Pel que fa a la cita que incorporem al nostre treball correspon a la pàgina 13.

¹⁸⁴ IVERN SALVÀ, M. D. (1988). *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*. Vol. 1, pg. 462.

més, *El Autonomista* va sortir en la seva defensa. El diari explicava que si bé la cerimònia familiar havia respectat les creences catòliques del president, l'acte oficial havia seguit el que marcava la llei vigent. Concretament *El Autonomista* va voler respondre un article publicat a *La Veu de Catalunya* signat per Manuel Brunet, a qui el diari dels Rahola titllava de ser «un periodista tan vergonyant que sols poden acollir-lo a La Veu»¹⁸⁵. Per rebatre els atacs al polític gironí, el periòdic republicà posava el lector en antecedents:

“Atribuïnt al senyor Santaló que en l'acte de l'enterrament no hi hagués capellans, diu l'al·ludit diari: «No se'l figuraven tan terrible al nostre ex alcalde. A nosaltres, que el coneixem de temps i de ben a la vora, no ens ha sorprès gens ni mica». No pot dir això el diari catòlic indicat, sense mancar a la veritat. Va ésser promulgada la Constitució laica i hi va haver disposicions complementàries respecte a enterraments. Ni quan va ocupar l'Alcaldia el senyor Santaló, ni després, fins ara, s'ha complert res d'allò sinó que tothom ha fet el que ha volgut i els enterraments, sense les formalitats que imposa la nova llei, s'han celebrat de la mateixa manera que quan imperaven el tron, la clerecia i l'exèrcit”.

Per demostrar fins a quin punt Santaló havia estat tolerant des que ocupava l'alcaldia, el rotatiu esgrimia un argument ben quotidià:

¹⁸⁵ És comprensible la visceralitat d'*El Autonomista* contra Manuel Brunet. Aquest periodista, nascut a Vic però empordanès d'adopció, havia format part de la redacció de *La Publicitat* i havia dirigit la revista *Mirador*, abans d'incorporar-se a *La Veu de Catalunya* el març de 1933. Segons explica el seu biògraf Francesc Montero, una de les raons que havien motivat el canvi de capçalera era el catolicisme de Brunet, que no se sentia còmode en un diari que defensava la laicitat. Brunet era el periodista estrella de *La Veu de Catalunya* i signava una secció fixa anomenada *Comentari* a la primera pàgina del diari per la que percebia el sou més alt de la plantilla de redactors de la capçalera, fins i tot per davant de Josep Pla. MONTERO AULET, F. *Manuel Brunet i Solà (1889-1956). El periodisme d'idees al servei de la «veritat personal»*. Tesis doctoral, Universitat de Girona, 2011. Per la qüestió que ens ocupa veure pg. 45 i pg. 234 i següents. Del mateix autor també convé destacar el llibre *Manuel Brunet. El periodisme d'idees a l'ull de l'huracà*.

“A més, no s’ha reglamentat el toc de campanes de les esglésies, com han fet altres ciutats, no obstant haver-ho demanat aquí àdhuc alguns catòlics que viuen prop dels temples cosa que no ens deixaran de mentir.

De manera que el qualificatiu d’intolerant o de vil intolerància dirigit al nostre amic senyor Santaló, és una falta de sinceritat i de noblesa”¹⁸⁶.

L’endemà que *El Autonomista* publicés aquest article, el Parlament de Catalunya va celebrar el ple extraordinari on es va escollir Lluís Companys com a nou president de la Generalitat. Tot just quatre dies més tard, el tres de gener de 1934, es va formar el nou govern del qual Santaló va quedar fora. A diferència de Macià, que sempre havia constituït executius integrats exclusivament per homes d’ERC, Companys en va fer un de coalició, on a més d’incloure totes les sensibilitats internes del partit, també va incorporar consellers del Partit Nacionalista Republicà d’Esquerra, d’Acció Catalana i de la Unió Socialista de Catalunya. Segons Culla, hi havia la voluntat per part de Companys de limitar el poder dels nacionalistes radicals d’Estat Català i al mateix temps establir ponts amb altres formacions republicanes presents al territori que, tot i minoritàries, permetrien bastir un projecte comú per defensar-se de les embestides de la dreta tan catalana com espanyola¹⁸⁷.

L’experiència de la coalició republicana de l’executiu autonòmic es va traslladar a les llistes electorals de gran part dels pobles i ciutats als comicis municipals que es van celebrar a Catalunya el 14 de gener de 1934 amb un èxit incontestable, ja que van obtenir més del 50% dels vots, superant la Lliga en nou punts.

Miquel Santaló es presentava per recuperar el lloc que havia cedit a Josep Maria Dalmau arran del seu nomenament ministerial. L’endemà dels comicis valorava els resultats a través d’una eufòrica columna d’opinió a la portada de *El Autonomista*, que obria edició amb un gran titular: «*¡VISCA LA REPÚBLICA!*». El pedagog gironí es congratulava que el país no hagués caigut en mans de les formacions conservadores:

¹⁸⁶ *El Autonomista*, 30-12-1933, pg. 3.

¹⁸⁷ CULLA, *op. cit.*, pg. 33.

“Catalunya entera, a peu dret, ha barrat el pas a la reacció. Cap contuberni, totes les males arts juntes dels sicaris de la Monarquia, dels fanàtics a ultrança, dels professionals de l’exploració humana, ha detingut els destins gloriosos de Catalunya, que ofereix el millor exemple de pròpia dignitat i d’un redreçament immediat en tota la República”.

A l’hora de posar el focus a la província, Santaló destacava especialment dues àrees molt concretes:

“Les notícies que tenim de tots els indrets de les comarques gironines són afalagadores. El nombre de vots republicans d’esquerra és superior al de les darreres eleccions. L’Empordà va a l’avantguarda. Terra lluminosa sempre. La glòria conquerida per Girona en les darreres eleccions generals, destacant-se per damunt de tots els altres pobles d’Ibèria, no ha estat entelada per res. Brilla com sempre. La nota menys franca, entre els grans nuclis, és la de la capital”.

El polític feia referència als incidents que s’havien produït a la ciutat de Girona, sobretot motivats per certes irregularitats en l’exercici del dret de vot de les monges. Segons denunciava *El Autonomista* algunes religioses havien estat detingudes per haver utilitzat cèdules d’identitat alienes i, en general, cada vegada que a un col·legi electoral apareixien monges per votar es produïa un enorme rebombori entre la ciutadania, obligant a la intervenció de les forces de l’ordre per protegir-les i facilitar l’exercici del seu dret democràtic. Cal tenir en compte el context polític i social del moment. El sufragi universal tot just s’acabava d’instaurar i entre les files del republicanisme hi havia la idea força extesa que la dreta maldava per controlar el vot de les religioses:

“Ens hem equivocat en creure en l’honestedat que dos anys i mig de govern republicà hauria millorat la condició moral i política dels adversaris. No ha estat així i en prenem bona nota.

El 14 d'abril del 1931, els republicans, per un imperatiu de complir amb el seu deure, van organitzar rondes que vetllessin per les persones i casals dels religiosos professionals. A Girona no va atemptar-se contra ningú ni contra res. Ahir, per part d'aguns religiosos, va haver-hi una actitud temerària inspirada per provocadors del desordre. Les precaucions de l'autoritat –a juí nostre excessives- van evitar un dia de dol.

Així i tot, Girona va caminar un pas més per la seva alliberació de l'obscurantisme secular. Tenim una fe absoluta en el pervindre. Endavant”¹⁸⁸.

Tot i que els primers resultats dels escrutinis feien pensar en una nova victòria de la llista encapçalada per Miquel Santaló, finalment la candidatura més votada va ser la de la Lliga per un escassíssim marge de vots: 3788 contra 3741. El nou alcalde de la ciutat va ser l'industrial Francesc Tomàs Martín i Girona va esdevenir una de les poques grans ciutats controlades per la formació conservadora.

Malgrat el canvi de color al consistori gironí, va continuar la polèmica arran dels incidents que es van viure a la ciutat el dia dels comicis i des dels sectors catòlics es va mantenir l'acusació contra Miquel Santaló d'una suposada persecució contra l'estament eclesiàstic durant les votacions.

Ell mateix es va defensar mitjançant un article signat a Madrid el 23 de gener però que no va aparèixer publicat a *El Autonomista* fins el dia 3 de febrer. El text, titulat «*Lletra oberta a Mn. Bartomeu Barceló*», responia a un article que aquest sacerdot havia publicat en una capçalera empordanesa de la qual no es cita el nom¹⁸⁹. El polític gironí qualificava el text de Barceló d'«*escarni a tots els atributs que prediqueu*

¹⁸⁸ Santaló, M. “Comentaris breus”, *El Autonomista*, 15-1-1934, pg. 1.

¹⁸⁹ Bartomeu Barceló Tortellà era un sacerdot nascut a Mallorca, però amb vincles a les terres gironines des de molt jove. Durant la dictadura de Primo de Rivera va tenir problemes amb les autoritats arran d'un sermó catalanista predicat a la Catedral de Girona i això el va obligar a exiliar-se a Perpinyà fins l'adveniment de la República. Durant els anys trenta va ser sacerdot de l'urbanització de S'Agaró i va col·laborar amb la premsa de Sant Feliu de Guíxols, sobretot al setmanari *Costa Brava*. Tot i que en aquesta capçalera no s'ha pogut localitzar l'article esmentat per Santaló, els atacs contra els republicans gironins i, molt especialment, en vers l'excalde van sovintejar-hi després de les eleccions municipals de 1934.

de Déu, sumant-vos a una campanya de difamació personal iniciada pels diaris de la Lliga i El Matí».

La resposta santaloniana conté passatges d'una causticitat poc habitual en els seus articles -circumstància que fa pensar en la tensió que es devia viure en aquell moment- fins al punt d'arribar a ridiculitzar la figura del sacerdot:

“El meu escepticisme en considerar la categoria moral de certes persones que espontàniament han tancat el seu enteniment en la presó d'un dogmatisme i han castrat la seva personalitat, fa que refusi fredament les consideracions llurs i que no puguin inspirar-me cap malvolença.

Res de rancúnies, doncs, Mossèn Bartomeu. Vull agrair-vos encara l'ocasió de parlar avui del que passà a Girona el dia 14 de gener de 1934, diada de civisme exemplar a tot Catalunya, en la qual es barrà el pas a totes les projectades concupiscències i venjances de la reacció, arborant una vegada més la bandera de la sobirania del poble per a servir la llibertat i la justícia. Dec agrair-vos, Mossèn Barceló, l'ocasió de desmentir les falses informacions dels adversaris que tenen totes les característiques d'una criminal inducció”.

Sembla que mossèn Barceló acusava a Miquel Santaló de no permetre votar al personal religiós de Girona, però el pedagog i polític republicà li responia:

“Votà tothom qui volgué fer-ho dignament: però sols, sense acòlits o espies per a desflorar el secret del vot.

Jo no vaig fer res més que col·laborar a aquesta obra. Sol tot el dia sense acompanyar a ningú ni deixar que m'acompanyessin, vaig recórrer els col·legis electorals, blasmant i denunciant els atropells que presenciava. No vaig roçar (sic) cap monja, no vaig atiar res, no va haver-hi cap «damissel·la» que aixequés les seves mans contra meu. El que vós recolliu, possiblement amb menys mala intenció que els vertaders autors de la llegenda, és, com he dit abans un vilesa”.

Al darrer paràgraf de l'article, Santaló també responia la interpel·lació que fa el seu adversari d'una trobada entre els dos homes la dècada anterior:

“De l'al·lusió que feu a la meva estada a París l'any 1925, és millor no parlar-ne. Vull recordar-la només per a fer-vos memòria de com vam acollir-vos amb l'amic Xirau a la pensió de la Rue Madame, quan anàveu esmaperdut pel món, nodrint-vos amb els recursos facilitats pels vostres amics i companys d'avui sinó pels republicans de sempre. No oblideu, almenys, que els ben nascuts han de ser agraïts”¹⁹⁰.

Malgrat perdre l'alcaldia, Miquel Santaló va continuar exercint el lideratge entre els republicans de la ciutat. Al mes d'abril, quan es va commemorar el tercer aniversari de la Segona República ell va ser l'encarregat de fer el parlament principal a l'acte organitzat al Centre d'Unió Republicana. Lluny de la tensió pròpia de les duríssimes lluites electorals viscudes dels darrers mesos de 1933 i el principi del 1934, la seva intervenció va recuperar l'estil pedagògic que tant l'havia caracteritzat en les seves xerrades arreu del territori gironí. És prou significatiu que a la crònica de l'acte, *El Autonomista* definís la seva xerrada de «*bell parlament d'exposició i orientació*». Santaló va dedicar la primera part de la intervenció a fer un repàs del que havien assolit la República i les Corts Constituents: «*lleis relatives a fer real la llibertat de consciència, les millores socials i l'Estatut de Catalunya*». Però en aquells moments, qualsevol anàlisi política estava condicionada pel fet que la dreta governava a Madrid per primera vegada des de la caiguda de la monarquia. Aquest nou escenari havia provocat tota mena de comentaris i de reaccions, però Santaló, en un posició molt pròpia del seu plantejament vital, era més partidari de la lluita política que no pas de l'opció més revolucionària i radical:

“Si ara hi ha un alt (sic) en la marxa no és per culpa del règim, sinó del Govern que no governa, perquè viu mediatitzat pels elements de la reacció, interessats en una obra que desvirtua les essències esquerranes, però que en

¹⁹⁰ Santaló, M. “Lletra oberta a Mossèn Bartomeu Barceló”, *El Autonomista*, 3-2-1934, pg. 1.

definitiva els fervors de sempre obraran el ressorgiment desitjat i reprendrem el ritme inicial. (...)

La revolució per realitzar-se no necessita d'accions violentes al carrer, sinó de sustentivitat ideològica i puitat (sic) esquerrana en la lesgilació, com es fa evident a Catalunya amb un govern que governa en republicà”.

Ara bé, el polític gironí era conscient que a les files republicanes es respirava el desànim de la derrota i encoratjava els seus correlegionaris a

“no abandonar el lloc de lluita, superant totes les amargors i tots els dicberis (sic) a fi d’oposar l’actuació que calgui a les iniciatives i als intents dretans de rectificar l’obra acomplida i d’utilitzar l’ample tornaveu que és el Parlament per a mantenir viu l’esperit autènticament republicà i liberal”.

Tot i això admetia que convenia estar alerta i vigilar el comportament dels partits més refractaris al règim instaurat tres anys enrere. Arribat el cas, «*si perillava definitivament la República en la seva estricta significació, seria arribada l’hora de pensar en la rèplica i de formar el quadre des de Catalunya*»¹⁹¹.

La Llei de Contractes de Conreu

Un dels motius de més tensió política en aquells moments era la Llei de Contractes de Conreu (LCC). D’una banda, el text va topar amb el Tribunal de Garanties Constitucionals (TGC), que va declarar-lo inconstitucional, decisió que de retruc va posar el sostre a l’autonomia de Catalunya. De l’altra banda, arran del debat al voltant d’aquesta qüestió es va poder visualitzar el malestar que es vivia al camp català. El 1931 molts sectors de la pagesia havien rebut esperançats la República per què confiaven que solucionaria els perpetus problemes que hi havia al voltant de la propietat de la terra. A més, Lluís Companys havia estat un dels fundadors de la Unió de Rabassaires i per tant, les àrees rurals s’havien posicionat al costat d’ERC.

¹⁹¹ “14 d’abril de 1934. Commemoració de l’aniversari al Centre d’Unió Republicana”, *El Autonomista*, 16-4-1934, pg. 3.

Ara bé, amb el pas dels mesos, la il·lusió inicial es va transformar en desencís i malgrat que Companys va voler desencallar la qüestió agrària quan va assumir la presidència, el text resultant no va satisfer a ningú. Mentre que els rabassaires trobaven insuficient la LCC, els propietaris la consideraven excessivament lesiva contra els seus interessos.

La Llei de Contractes de Conreu s'havia discutit al Parlament de Catalunya entre les darreries del novembre de 1933 i el primer de febrer de 1934, i s'havia aprovat l'11 d'abril de 1934 amb 56 vots a favor i cap en contra per què la Lliga havia abandonat l'hemicicle en senyal protesta. El 5 de maig va entrar en vigència però al cap de pocs dies va ser denunciada al Tribunal de Garanties Constitucionals pels sectors conservadors liderats per l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) que aglutinava bona part dels propietaris rurals.

El divendres 11 de maig, Miquel Santaló va pronunciar una conferència al Centre d'Unió Republicana per analitzar la situació política del moment a l'entorn de la LCC. Aquella intervenció va generar una grandíssima expectació: la seu del CUR estava plena de gom a gom i, a més, Ràdio Girona havia desplegat els seus equips per fer la retransmissió en directe de la xerrada de l'exalcalde. Tothom era conscient que la qüestió de la Llei de Contractes de Conreu ocupava el centre del debat polític i social del país. Aquesta també era la sensació que tenia Santaló aquell dia de primavera davant dels seus correligionaris:

“Ens trobem davant d’una escomesa seriosa contra les llibertats de Catalunya, organitzada pels que ho accepten tot en el terreny polític, menys els afanys legítims de justícia i les realitzacions emancipadores que comporta, com un imperatiu, l’esperit de la República plasmat en la seva Constitució. La qüestió de competència legislativa entre el Govern de la República i el Govern autònom de Catalunya plantejada amb motiu de la Llei de Contractes de Conreu davant el Tribunal de Garanties pel Cap del Govern senyor Samper, coaccionat per les forces reaccionàries que el sostenen al banc blau, té una

importància excepcional que explica i justifica sobrerament l'espectació i els comentaris que s'han produït arreu"¹⁹².

La conferència de l'11 de maig va ser típicament santaloniana. Després de les paraules inicials, va posar en antecedents a l'audiència i, aprofitant el seu bagatge com a geògraf, va fer un retrat del pes econòmic i social que tenia el sector agrícola a Espanya i el perquè de la intervenció en matèria de legislació de la propietat agrària que havia volgut introduir la Segona República. El problema és que s'havien dissolt les Corts Constituents i no s'havia pogut culminar el procés legislatiu reformista que havien impulsat els partits progressistes. En canvi a Catalunya, la situació era diferent:

“Mentrestant a Catalunya, amb més sensibilitat i amb una visió més clara dels problemes agraris, es manifestà una voluntat més apremiant per la reforma i es creà una situació de fet que no podia perllongar-se. Era precís restablir, sobre noves bases, un estat de dret que fos garantia d'una convivència harmònica entre masovers i propietaris, amb aventatge per uns i altres, per la pau pública i per l'economia del país, d'acord amb l'esperit de justícia que traspuava en tot el contingut de la Constitució Republicana i particularment en quant fa referència a l'economia en general i a l'explotació de la terra en els articles 44, 46 i 47 on es diu en termes categòrics que «s'assegurarà a tots els treballadors les condicions necessàries per una existència digne» i que es «protegirà el camperol»”.

Miquel Santaló va fer una detalladíssima narració del procés d'elaboració de la LCC i del dret que assistia al Parlament en virtut de l'Estatut de redactar-la i promulgar-la, a més feia notar que

¹⁹² “La Llei de Contractes de Conreu”, *El Autonomista*, 12-5-1934, pgs. 1 i 2. La intervenció de Santaló es reproduïx íntegrament i de manera literal. És l'únic tema que apareix a la portada del diari d'aquell dia, que s'il·lustra amb una fotografia del polític republicà. Tot plegat, juntament amb el fet que fos retransmesa radiofònicament, són indicis que ajuden a entendre a la transcendència del debat que s'havia generat a l'entorn d'aquella llei.

“En tot aquest procés de gestació no fou impugnat per ningú el dret o la competència de Catalunya per a legislar sobre aquesta matèria de dret civil. Ni a Catalunya ni a fora de Catalunya”.

La situació, però, va començar a canviar a partir del moment que s'acostava l'hora d'aplicar-se la llei de manera efectiva. Per demostrar-ho va fer evident, una vegada més, el perquè tenia fama de ser un polític molt pedagògic i portà a terme una minuciosa dissecció de com s'havien concatenat els esdeveniments que havien culminat en el recurs contra la llei:

“El primer atac en forma excessivament burda s'encarregà a una modesta Comissió de propietaris del Poble de Montornés que va anar a Madrid per a demanar ajut a tots els caps de partits polítics que representen la monarquia o l'esperit anti-revolucionari. Després, un diputat radical, el senyor Palau, afanyós de clientela, adreçà un document al Govern dient que la Llei no és constitucional. A això segueix d'una banda una campanya de premsa des d'«El Noticiero» a Barcelona i «El Debate» a Madrid amb un llenguatge groller i injuriós pel Parlament català, fent-li de tornaveu «La Veu de Catalunya» sense escrúpol de cap mena, i d'altra banda un manifest d'algunes entitats econòmiques de Catalunya presidides per l'Institut Agrícola de Sant Isidre (sic), on després de culpar de desori a la República, considera antieconòmica la Llei de Contractes de Conreu. No era difícil endevinar a través d'aquestes espurnes de protesta i de les invitacions al Govern de la República per a que oposés obstacles a la viabilitat de la Llei del Parlament català, que hi havia alguna altra força maquiavèl·lica que donava alè a la campanya i que acudiria a la palestra, si era precís, per a dificultar l'obra autènticament republicana que feia el Govern de Catalunya amb un contrast manifest amb l'obra del Parlament de la República, dominada per l'antirevolució. Poc va tardar-se a veure's en escena, a Barcelona mateix, al cap de Renovació Espanyola, Antoni Goicoechea, vertader director espiritual de l'Institut de Sant Isidre; el notari senyor Casanueva, lloc-tinent de Gil Robles, en el bloc de la CEDA,

signant una porposició incidental al Parlament requerint al Govern per a que usés la facultat que li atorga l'article 55 de la Llei del Tribunal de Garanties per a plantejar la qüestió de competència legislativa de les regions autònomes, i per fi la Lliga Catalana amb una altra proposició incidental concebuda en iguals termes que la del senyor Casanueva, signada en primer lloc per Tries de Bes i per tots els seus diputats, excepte Soler de Sojo.

La discussió d'aquestes proposicions incidentals havien de discutir-se el dia dos d'aquest mes. Per tal de conèixer el pla del senyor President de la Cambra sobre la discussió i el pensament del Govern, visitàrem personalment el primer i ens digué que s'havia rectificat l'ordre del dia ajornant la discussió perquè el Govern volia precisar més el seu criteri i que se'ns avisaria oportunament. Nosaltres vam creure-ho de bona fe. Abans que l'avís, vam saber que el President del Govern havia acudit al Tribunal de Garanties. Subreptíciament treballant en les tenebres, sense donar la cara a la Cambra, Renovación, Ceda i Lliga Catalana s'havien servit altra vegada del Govern per a crear almenys un problema greu a la República i atacar l'autonomia".

La situació havia indignat profundament al polític gironí, especialment el comportament dels catalanistes conservadors, a qui acusava de deslleialtat en vers el país:

"No sorprendia a ningú l'actitud de les dues primeres forces polítiques; la de la Lliga Catalana estem segurs que indignarà a tot català que no sigui subjugat per ella, i farà enrogir de vergonya a tots els altres en considerar la deslleialtat dels que s'han passat la vida parlant de l'autonomia de Catalunya per agredir-la covardament des de fora de casa nostra".

Santaló estava convençut que la Lliga era contrària a la Llei de Contractes de Conreu per què els reduïa els seus privilegis i riqueses. Sostenia que «els repugna la sobirania del poble quan aquesta no es manifesta de conformitat als afanys, sotmetent-se incondicionalment als seus designis d'estimar com un patrimoni l'obra de govern». A més, el líder republicà rebutia els arguments desplegats pels lligaires:

“Diuen que la Llei no és justa perquè merma dels drets els propietaris. No és així, car no minva cap dret essencial. Redimeix al camperol de la seva dependència moral: el treu del perill de l'arbitrarietat; el fa pagar el que pertoca segons el valor de la finca.

Diuen que la Llei no és econòmica. Al contrari, és un estímul per al treball i per a millorar l'explotació i la finca; fomenta l'estalvi, que és una virtut típicament catalana.

Diuen que la Llei no és constitucional. Ho diuen els que no van votar la Constitució i que ha fet possible el conculcar-la amb la llei d'amnistia i els havers del clergat”.

Així mateix, el retret que feia la formació conservadora a ERC d'haver promogut la Llei de Reforma Agrària d'àmbit estatal abans de la LCC, també va ser respost per Santaló, esgrimint que aquella primera Llei s'havia redactat amb antel·lació a l'elaboració i desplaçament de l'articulat de l'Estatut de Catalunya i que en tot cas *«no era cosa de perdre les possibles aventatges que aquella llei tingués pels camperols sense que fos en detriment de les facultats que l'Estatut pogués legislar sobre la matèria».*

El polític gironí feia aquella conferència al Centre d'Unió Republicana quan s'estava pendent de la sentència que pogués emetre el Tribunal de Garanties Constitucionals respecte a la LCC. Santaló amb l'habitual caràcter optimista amb què freqüentment tenia les seves intervencions públiques davant els seus correligionaris es mostrava esperançat que la decisió del TGC fos favorable a la Llei de Contractes de Conreu; però també aprofitava per advertir que si no era així estava convençut que es produïria una resposta ciutadana:

“Nosaltres, per ara, tenim fe en tots aquests òrgans i amb l'opinió esquerrana de fora de Catalunya, que sap la força del nostre baluart per la defensa de la República.

La reacció té hegemonia en el Parlament espanyol i fa pesar-la sobre el Govern. Queda fora de la seva acció nefasta Catalunya, que amb sentit

d'ampla generositat vol superar-se i ajudar als altres pobles d'Ibèria a sortir del colapse que l'ofega. Alerta tots i a treballar per la dignitat pròpia i pel pervindre (sic) de les generacions futures.

Què pot passar ara? Manca el fall (sic) del Tribunal que nosaltres creiem serà de justícia. Però si així no fos, encara ens queda el fall (sic) del poble, poder suprem en una democràcia”.

Miquel Santaló, per tant, plantejava una dicotomia social i política. D'una banda hi havia els partits progressistes que creien en un règim republicà transformador, és a dir, aquells que s'havien mantingut en el poder durant el període de les Corts Constituents i que havien perdut les eleccions del novembre de 1933. D'altra banda hi havia els que anomenava «*partits de la reacció*», que segons el seu punt de vista tenien com a objectiu buidar de contingut la República. En aquest joc de forces, la Llei de Contractes de Conreu esdevenia un dels principals i més paradigmàtics fronts de batalla, que a més també posava en evidència les tensions entre el poder polític central exercit per Madrid i els anhels de Catalunya per gaudir de certa autonomia. Per Santaló, tant el Parlament català, dominat per ERC, com el govern de la Generalitat, liderat per Companys i format per partits republicans, servaven les essències del règim que s'havia constituït el 14 d'abril de 1931 arreu d'Espanya.

Els Fets d'Octubre

Tot just quatre dies més tard de la conferència al CUR, *El Autonomista* es feia ressò d'una altra intervenció pública de Santaló. En aquella ocasió va desplaçar-se a un dels feus del republicanisme històric de les comarques de Girona, l'Ateneu Pi i Margall de La Bisbal d'Empordà. Allà hi va pronunciar la conferència «*República i socialisme*». En aquest cas el diari no va transcriure literalment la xerrada sinó que va publicar una extensa i detallada crònica del seu corresponsal a la zona, Narcís Lloveras. El periodista va ser prou minuciós a l'hora de complir l'encàrrec com per poder reproduir alguns fragments del seu text, començant pels mots introductoris de Santaló, on el ponent s'aturava en la definició del terme «*socialisme*» i demostrar els seus vincles amb el republicanisme tradicional:

“La suspicàcia d’alguns tal vegada s’esforci en què presenti els dos conceptes com a dos punts antagònics, essent així que hi ha coincidència en llur finalitat. [Santaló] Vol desenvolupar aquest tema sense ferir cap sentiment de ningú, perquè sap que els ciutadans d’aquesta contrada, de vella tradició liberal i republicana, quan llegeixen saben interpretar perfectament totes aquelles coses que més plasmen a la seva manera de sentir”¹⁹³.

En aquells moments, a part del socialisme hi havia dues altres grans ideologies presents a l’òrbita republicana amb les quals el pedagog gironí es va mostrar crític:

“Referint-se al comunisme diu que encara que molts el considerin el més nou, és el problema més vell. L’anarquisme, quelcom de meravellós que va explicar un filòsof francès però que per ésser una realitat els homes haurien d’ésser més perfectes. Entre aquests dos pols hi ha altres doctrines”.

Òbviament es referia a un republicanisme de tall socialista que, segons la seva opinió, era la fita que s’havia d’aconseguir a curt termini:

“República i socialisme són un pensament i una tàctica, i mai dos antagonismes.

No divergeixen. I en mantes ocasions marxen paral·lelament i coincideixen.

[Santaló] fa remarcar la possibilitat d’una República socialista a Espanya”.

A continuació explicava als seus correligionaris bisbalencs quin significat tenia aquella forma de govern i, com ja havia fet a la xerrada del CUR de Girona, en aquesta ocasió insistia en la potència del concepte «*sobirania popular*» com a motor transformador de la societat:

¹⁹³ Lloveras, N. “Republicanisme i socialisme”, *El Autonomista*, 16-5-1934, pg. 1.

“El poder del poble per al poble, compost de ciutadans lliures. La idea central de la República, com a ideal, resideix única i exclusivament en el poble, amb més virtuts o amb més defectes”.

Tot i trobar punts de convergència clars entre ambdós conceptes, també va aprofitar per fer un al·legat a favor de l'acció política pacífica, fugint dels enfrontaments violents que es produïen moltes vegades:

“Hi ha una diferència ideal entre República i Socialisme. Quina és la millor? [Santaló] diu que té gran confiança en el desenvolupament del sentiment humà, que no és necessari recórrer a la violència per a obtenir les avantatges del règim liberal.

Cal fer digna la vida posant la confiança en els esforços de sacrifici per a què les coses no esclavitzin els homes i que cada qual procuri fer l'obra amb tot humanisme, fent que aquesta sigui aconseguida tots per un i un per tots.

El més important és tenir una convicció. Un rètol polític (sic) no ho és, i sols amb una convicció clara i ferma pot actuar-se de manera eficient en la vida civil”.

L'estil d'aquella intervenció a La Bisbal era molt similar a les que feia Santaló quan encara no havia assumit responsabilitats en el camp de la gestió pública. Defugia el míting abrandat i convencional. En canvi buscava que l'audiència reflexionés i abraqués la ideologia republicana amb convenciment a través dels arguments exposats.

Miquel Santaló estava convençut que el republicanisme era l'única opció socialment transformadora, i la vinculava amb el socialisme que li afegia una connotació de justícia social i progrés, fugint d'ideologies més radicals com ara l'anarquisme o el comunisme. D'aquesta manera el republicanisme socialista es podia erigir com un doble mur de contenció tant per frenar la pressió exercida des de la dreta, liderada per partits com Renovación Española o la CEDA, com per aturar la que provenia de formacions revolucionàries. Des de l'òptica santaloniana tant uns com altres posaven en perill la capacitat transformadora del règim nascut el 1931 i que, al seu torn, era

fruit de la tenacitat dels vells republicans que havien anat forjant aquell èxit generació rere generació des de, com a mínim, l'intent fallit de la Primera República el 1873, sinó abans.

Bona prova d'això és que el 27 de maig, Santaló va acompanyar el president Companys a Ripoll per commemorar l'aniversari del devastador atac que va patir la vila a mans dels carlins el 1839. La jornada, que va tenir una part institucional a l'ajuntament, i una part més política amb la celebració d'un acte al Teatre, definit per la premsa com un «*gran míting d'afirmació esquerrana i catalanista*»¹⁹⁴.

El fet que el president del govern visités la localitat va despertar una enorme expectació entre els veïns, que van omplir el recinte per escoltar-lo. Abans de la seva intervenció, però, va prendre la paraula Miquel Santaló. Durant el seu discurs va retornar al tema de la república socialista, tot i que amb unes altres paraules i vinculant-ho a la llibertat:

“Perquè els homes siguin lliures no n’hi ha prou amb què consti així a la Constitució, sinó que cal que els homes tinguin un mínim de llibertat econòmica i un mínim de cultura per a poder fomar-se una concepció del món i de la vida sota el signe de la més clara llibertat”.

Al llarg de la seva intervenció va associar la llibertat individual amb el règim de govern que hi havia a Catalunya:

“Els catalans tenim una doble responsabilitat: la de la vetllar per la pròpia dignitat i la de no recloure’s a casa nostra, perquè Catalunya trobarà en la República el mitjà per a satisfer els seus ideals”.

Però per aconseguir-ho calia mantenir-se units al voltant de la figura de Companys i, per tant, deixar al marge altres opcions polítiques que no fossin les defensades per l'entorn d'Esquerra Republicana de Catalunya:

¹⁹⁴ “Ahir, a Ripoll, amb assistència de l'honorable President de la Generalitat, fou commemorat solemnement l'aniversari de la destrucció de la ciutat per les forces carlines”, *El Autonomista*, 28-5-1934, pg. 1.

“Catalunya, però és una nau que porta un bon patró timoner. En aquests moments no ben clars per a la República i d’iniciació per a Catalunya, no oblideu, si voleu assegurar una i altra cosa, que cal que siguem disciplinats i refusem tota passió eixorca que neixi d’aquell fons que ens mena, a voltes, a servir capelletes i interessos particulars.

Aquell que no tingui generositat i altitud d’ideals jo diria que és indigne de la República i de les llibertats catalanes”.

Poques setmanes més tard, el 12 de juny, *L’Autonomista* va reproduir una entrevista que un diari madrileny havia fet a Miquel Santaló, en qualitat de cap de la minoria parlamentària d’Esquerra al Congrés dels Diputats. Les seves declaracions seguien la línia argumental iniciada a les seves intervencions a terres gironines insistint en la importància de la figura de Companys, a qui considerava el líder aglutinador:

“Posee dotes especialisimas, no sólo para recoger las esencias de la voluntad del pueblo de Cataluña y encarnarlas en la obra de gobierno, sino también para concretar este espíritu popular en forma de máxima eficacia, tanto en disposiciones de carácter legal como en la polarización del sentimiento de las masas. Ello ha provocado, en efecto, no sólo el resurgimiento del entusiasmo popular, sino además la unidad de los partidos afines que comulgan en la trascendencia de estos dos principios: organizar Cataluña en un nuevo régimen de derecho que plasme todo el espíritu de justicia social, que permiten las circunstancias económicas y culturales del momento presente y exigir, dentro de este régimen, el cumplimiento por igual de los deberes cívicos como máxima garantía del orden y de la paz pública”¹⁹⁵.

Miquel Santaló, per tant, insistia en una idea molt present en el discurs d’Esquerra Republicana en aquells moments. Mentre ells fossin al govern, Catalunya era el

¹⁹⁵ Hidalgo. “El momento político en Cataluña”, *L’Autonomista*, 12-6-1934, pg. 1. El juny de 1934 la capçalera catalanitza el seu nom i deixar de dir-se *El Autonomista* per anomenar-se *L’Autonomista*.

baluard dels valors de la República i el president Companys la persona capaç de mantenir viu l'esperit del règim sorgit de les urnes l'abril de 1931.

Durant els primers mesos de 1934, la tensió entre el govern de Madrid i el de Catalunya anava en augment arran de la Llei de Contractes de Conreu fins el punt que el vuit de juny el Tribunal de Garanties Constitucionals (TGC) la va declarar nul·la. La resposta del Parlament català va ser immediata i només quatre dies més tard va tornar a votar exactament el mateix text rebutjat pel TGC.

Paral·lelament, els diputats d'ERC a Madrid van abandonar el Congrés i foren rebuts a Catalunya per una multitud que els va aclamar. Concretament a Girona, arribaren els parlamentaris de la demarcació Mascort i Santaló. La crònica de *L'Autonomista* descriu una ciutat mobilitzada per donar-los la benvinguda:

“En entrar el tren en agulles, una cobla interpretà l'himne nacional «Els Segadors» i, moments després, descendiren del tren els nostres diputats enmig d'una ovació clamorosa i de visques a Catalunya i als diputats honorats, als quals es sumaren els passatgers de l'express”¹⁹⁶.

La manifestació espontània formada, segons el diari, per «milers de persones» va arribar al Centre d'Unió Republicana del carrer del Carme on, primer Mascort i després Santaló van dirigir-se als seus correligionaris que omplien a vessar el local:

“En avançar Miquel Santaló esclatà una ovació indescriptible. Voleiaven capells i mocadors i els visques a Santaló, a Catalunya i al seu govern i els moris als traïdors de la nostra terra”.

Durant la seva intervenció, interrompuda en diverses ocasions pels aplaudiments del públic, el pedagog i geògraf va fer una crida a mantenir la disciplina de partit i advertí que no es podien portar a terme accions aïllades sinó que calia esperar el moment que el president de la Generalitat prengués les decisions pertinents:

¹⁹⁶ “Girona, com tot Catalunya, dempeus”, *L'Autonomista*, 15-6-1934, pg. 1.

“Que ningú actuï fragmentàriament. Que ningú atengui espurnes esporàdiques. Que tothom estigui, com un sol home, disposat a seguir amb la màxima disciplina i el màxim entusiasme, les decisions de Lluís Companys que amb la més gran serenor però també amb la més gran decisió farà el que calgui per a l’assoliment del triomf”.

L’endemà Santaló va tornar a ser protagonista de la portada d’*El Autonomista* per què el diari dels Rahola reproduïa una breu entrevista que Lluís Bagaria¹⁹⁷ li havia fet al polític gironí on, per exemple, li preguntava quina opinió li mereixia la Lliga, la gran enemiga d’ERC:

“-La Lliga Regionalista ¿qué creéis?: es republicana o monárquica?

-Ni una cosa ni otra: es sindicalista. Un grupo de profesionales (banqueros, terratenientes, financieros) pendientes de sus intereses materiales y sin tiempo para preocuparse de otros problemas más humanos”¹⁹⁸.

Però, sobretot, a la conversa tornava a aparèixer la idea d’una Catalunya guardiana de les essències de la República que s’havia proclamat tres anys enrere:

“-¿No creéis que la República ha sido amable con Cataluña cediéndole el Estatuto? ¿Sabrá Cataluña corresponder en un momento de peligro que pudiera tener esa República española y como un solo hombre levantarse para defenderla?

-La República, justa, ha reconocido el Estatuto, Cataluña, justa también y generosa, lleva sus afanes de emancipación para todas la regiones. No es un tópico la de sentirse «baluarte de la República» para establecer un nuevo régimen de derecho como garantía de libertad, de paz y de prosperidad”.

¹⁹⁷ Tot i que ha passat a la història més per la seva faceta de dibuixant i caricaturista, Lluís Bagaria - català afincat a Madrid durant la República- també va exercir el periodisme polític.

¹⁹⁸ Bagaria, Ll. “Diálogos académicos y espirituales. Miguel Santaló dice que la Lliga es sindicalista”, *L’Autonomista*, 16-6-1934, pg. 1.

Durant els mesos següents la tibantor entre el govern de central i la Generalitat es va mantenir. El Congrés va suspendre les sessions durant les vacances d'estiu amb la idea de reconduir la situació. El president espanyol, el radical Ricardo Samper, va buscar una solució negociada per resoldre el problema de la Llei de Contractes de Conreu, però tant les dissensions a l'interior del seu propi partit com la pressió que exercien les formacions de dretes, sobretot la CEDA de Gil Robles que accentuà el seu discurs anticatalanista i antirepublicà amb demostracions públiques filofeixistes, anaven conduint la política espanyola a un carreró sense sortida. Així, malgrat que el 21 de setembre Samper i Companys pactaren una nova versió de la Llei de Contractes de Conreu que s'amotllava a la Constitució, la dreta encara va incrementar més els seus atacs. A més, al mateix temps al País Basc també s'havia obert un altre front de tensió per un intent de Madrid d'aplicar l'estatut del vi, que suposava passar per damunt del concert econòmic de les circumscripcions provincials d'Euskadi.

El Congrés dels diputats va recuperar l'activitat el primer dia d'octubre i Gil Robles va fer caure el govern acusant-lo d'haver cedit a les pressions de la Generalitat. El 4 d'octubre es va formar un nou govern presidit per Alejandro Lerroux i amb el suport directe de la CEDA, que va col·locar tres ministres al nou executiu.

Dos dies més tard, el 6 d'octubre, Lluís Companys va proclamar l'Estat Català de la República Federal Espanyola, un dels episodis més complexos de la història de la Catalunya del segle XX. Josep Fontana sosté que *l'«Octubre de 1934 va ser l'obligada resposta a una contrarevolució que estava frustrant totes les esperances que s'havien posat en la República del 1931, i semblava estar en el camí d'assentar un règim autoritari que consolidés el domini de la dreta»*¹⁹⁹.

¹⁹⁹ Aquesta cita procedeix del pròleg que Josep Fontana va escriure per LÓPEZ ESTEVE, M. (2013). *Els fets del 6 d'octubre de 1934*. Pg. 19. El llibre de Manel López és de lectura indispensable per posar en context els Fets d'Octubre, entendre'n els orígens i les raons del per què es van produir. Així mateix, el pròleg de Fontana és una brillant i sintètica exposició que contextualitza els esdeveniments. Convé recordar que l'objectiu de la present tesi es circumscriu a analitzar el pensament polític de Santaló a través de l'estudi dels seus textos i intervencions publicades a *L'Autonomista* i per tant no s'aprofundeix en el seu paper en aquest esdeveniment tot i que va tenir conseqüències òbvies en la seva trajectòria.

Les circumstàncies personals van fer que Miquel Santaló quedés en un segon pla en aquest episodi ja que el dia que el Congrés dels Diputats recuperava l'activitat va rebre la notícia de la mort de la seva mare, Francesca Parvorell, de 86 anys d'edat. Així doncs, el 2 d'octubre Santaló va abandonar Madrid per assistir a les exèquies que es van celebrar a Saus l'endemà al matí.

Quan el 6 d'octubre Lluís Companys va proclamar l'Estat Català, a Girona l'Aliança Obrera va decretar la vaga general revolucionària mentre que a l'ajuntament el govern de la Lliga era rellevat per la minoria republicana encapçalada per Joaquim de Camps Arboix, que va ser designat alcalde-gestor.

I de la mateixa manera que va passar a Barcelona, l'exèrcit va sortir al carrer per sufocar la rebel·lió. Els principals incidents es van produir a la seu de la Comissaria Delegada de la Generalitat, on s'havien refugiat els partidaris de l'acció de Companys. La resistència va durar fins que es van tenir notícies de la rendició de Barcelona. I, tot i que diumenge al matí ja s'havia tornat a la normalitat, es va haver de lamentar la mort de dos homes a conseqüència dels tirotejos.

Tal i com va anar informant *L'Autonomista*, els dies posteriors va començar un rosari de detencions i un dels empresonats va ser Miquel Santaló, a qui les autoritats van anar a cercar a casa seva el migdia del dia 12 i posteriorment el traslladaren al vaixell presó «*Uruguay*» amb la resta de líders d'ERC i els membres del govern²⁰⁰.

Com és prou sabut, a part de l'empresonament del president Companys, els Fets d'Octubre van provocar la suspensió de l'autonomia catalana, la premsa va quedar subjecte a la censura militar i els moviments socials foren silenciats. Això va afectar de ple al republicanisme gironí ja que el Centre d'Unió Republicana va ser clausurat (no es va reobrir fins al cap d'un any) i el diari dels Rahola havia de tenir el vistiplau dels censors, circumstància que va limitar el contingut de les seves informacions per temor a una suspensió governativa. Tot i això, malgrat els entrebancs, a través de les seves pàgines es va anar informant dels judicis i dels consells de guerra a què eren sotmesos els detinguts gironins. Un dels que més interès va despertar a la

²⁰⁰ Cornellà, P. (2006). "*La Segona República a Girona (1931-1936)*". Dins DDAA. *Segona República i guerra civil a Girona (1931-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona.

redacció de *L'Autonomista* va ser el de Miquel Santaló²⁰¹ i van publicar part de la seva declaració durant el judici:

*“La nit del sis d’octubre es trobava a la Comissaria de la Generalitat on va escoltar per ràdio una part del discurs pronunciat pel senyor Companys des de la Generalitat de Barcelona. Llavors el senyor Santaló es va dirigir a l’Ajuntament i des del balcó, obligat pel poble, va parlar recomanant al públic que es dissolgués. El senyor Santaló, en les seves paraules, no va adherir-se al moviment d’Estat Català”*²⁰².

L’encarregat de defensar Santaló va ser l’advocat i periodista banyolí Eusebi Isern Dalmau, que va impressionar tan profundament als assistents al judici que el diari va decidir publicar un extracte amplíssim de la seva intervenció davant del tribunal. Segons el lletrat, era cert que el polític gironí havia sortit al balcó de l’ajuntament la nit dels fets per dirigir-se a la gentada que omplia la plaça però només per demanar-los que «*tuvieran calma y serenidad y sobretot que no cometieran desmanes*»²⁰³.

Tot i que és impossible corroborar amb total certesa aquesta versió, és molt coherent amb la trajectòria política de Santaló des que aquest havia saltat a l’arena pública molts anys enrere.

També convé remarcar que per reforçar el seu argument de defensa, Isern va fer constar que el gironí «*era enemic de l’organització política d’Estat Català*» a qui s’acusava d’haver promogut els Fets d’Octubre, posant en evidència les dissensions internes que hi havia entre els col·lectius que integraven Esquerra Republicana de Catalunya.

Finalment, el 29 de gener de 1935, *L’Autonomista* va anunciar que Miquel Santaló havia estat absolt²⁰⁴.

Tot i això el diari republicà va haver d’utilitzar una argúcia periodística per donar la notícia, ja que en realitat va publicar un breu on es feia ressò de la queixa dels

²⁰¹ “Consell de guerra contra el diputat a Corts sr. Miquel Santaló”, *L’Autonomista*, 23-1-1935, pg. 1.

²⁰² “Consell de guerra contra el diputat sr. Santaló”, *L’Autonomista*, 26-1-1935, pg. 3.

²⁰³ “E. Isern Dalmau”, *L’Autonomista*, 28-1-1935, pg. 1.

²⁰⁴ “La sentència absolutòria d’un consell de guerra”, *L’Autonomista*, 29-1-1935, pg. 3.

periodistes per què només dues capçaleres –sense esmentar quines- havien tingut permís de la censura per recollir a les seves pàgines la sentència absolutòria.

Una vegada exonerat de tots els càrrecs, el mestre gironí va reprendre la seva activitat política i el 18 de febrer va viatjar a Madrid per reincorporar-se a la vida parlamentària que, una vegada més, es trobava immersa en una situació de crisi fruit de l'enfrontament entre la CEDA, el Partit Radical i la Lliga i que, tot i intentar apedaçar-la amb diverses estratègies, finalment va desembocar en les eleccions del febrer de 1936.

Val a dir que durant aquella etapa del Bienni Negre –entre els Fets d'Octubre i la convocatòria dels comicis del 36- *L'Autonomista* es va mostrar molt més contingut que en etapes anteriors, fins i tot a l'hora de donar cobertura mediàtica a Miquel Santaló de qui tan sols publicaven breus informacions, declaracions a la premsa de Madrid o reproduïen la transcripció d'algunes de les intervencions que el polític feia al Congrés dels Diputats.

Les circumstàncies conjunturals eren tan complexes que van eclipsar el Santaló proactiu dels primers anys de la Segona República. No hi havia espai per les propostes ni per impulsar nous debats legislatius ni ideològics. Amb la majoria de la cúpula d'ERC a la presó, el gironí havia quedat com un dels caps visibles dels republicans però la voràgine del moment i la repressió contra les institucions catalanes l'obligaven a mantenir una posició més reactiva.

Un bon exemple d'aquesta situació es va viure després, quan el consell de ministres del darrer dia de febrer de 1935 concedí al governador general de Catalunya la facultat de destituir ajuntaments i substituir-los per comissions gestores designades per ell mateix. *L'Autonomista* va reproduir l'opinió que havia donat Santaló a la premsa parlamentària:

“L'acord pres en Consell de ministres d'ampliar les facultats del governador general de Catalunya per a fer dels municipis de la regió autònoma el que li doni la gana, el considerem una monstruositat jurídica, i al mateix temps, un atac a la personalitat de Catalunya, ja que a més de modificar l'Estatut, contra el que disposa la Constitució, està de manifesta oposició amb la llei votada pel Parlament català, que ningú ha derogat i que regula tot el referent a la vida

*municipal en l'esmentada regió. Per tant és a juí nostre un projecte, com tots els que han vingut desenrotllant-se en relació amb l'autonomia de Catalunya, manifestament inconstitucional*²⁰⁵.

Les seves queixes contra la repressió exercida pel govern central van tornar a ocupar les pàgines de *L'Autonomista* a principis de maig, quan el diari va publicar la intervenció del polític gironí al Congrés durant el debat parlamentari després que Lerroux formés un nou govern. Primer en va donar a conèixer una versió reduïda traduïda al català²⁰⁶, però quatre dies més tard va reproduir íntegrament tot el discurs utilitzant la transcripció taquigràfica del diari de sessions²⁰⁷.

Les grans línies del discurs polític del pedagog gironí a Madrid durant els mesos següents van ser reclamar el retorn a la legalitat, el final de la repressió i la convocatòria d'eleccions per escollir un nou Congrés. Hi va tornar a insistir, per exemple, a finals de setembre²⁰⁸. I també ho va fer al ple parlamentari, quan es va viure nova crisi de govern. Aleshores la capçalera gironina va repetir la fórmula de publicar la intervenció recollida al diari de sessions²⁰⁹.

Durant tota l'etapa del Bienni Negre, una de les poques vegades que el polític va utilitzar de manera deliberada *L'Autonomista* com a portaveu de les seves opinions va ser a les darreries de juliol, quan va voler respondre a «un periòdic de Barcelona» que retreia a la Minoria d'Esquerra la seva poca combativitat contra el govern de Madrid durant la sessió parlamentària del 25 de juliol i dubtava de la seva línia d'actuació. El primer paràgraf de la notícia és molt revelador de com Santaló no tenia cap mena de complexos en utilitzar el diari gironí com a plataforma per defensar-se dels atacs sorgits de caixes de ressonància a priori més potents com eren les capçaleres barcelonines. Aquesta maniobra pot donar una pista de fins a quin punt

²⁰⁵ “Les facultats del governador general de Catalunya”, *L'Autonomista*, 1-3-1935, pg. 2.

²⁰⁶ “Polítiques”, *L'Autonomista*, 9-5-1935, pg. 1.

²⁰⁷ “Text taquigràfic del discurs de Miquel Santaló al Parlament de la República”, *L'Autonomista*, 13-5-1935, pg. 1.

²⁰⁸ “Polítiques. Manifestacions del Diputat senyor Miquel Santaló”, *L'Autonomista*, 21-9-1935, pg. 2.

²⁰⁹ “La última crisis. Texto taquigráfico del discurso del Sr. Santaló, tomado del «Diario de Sesiones»”, *L'Autonomista*, 2-11-1935, pg. 1.

era important la projecció que tenien *L'Autonomista* i Santaló a la resta de Catalunya:

“Senyor Dàrius Rahola. Director de L’AUTONOMISTA. –Ciutat.

Distingit amic: Us prego permeteu la publicació de la nota adjunta, que crec convenient als interessos de Catalunya i de la República.

Vostre afm.,

M. Santaló”²¹⁰

I a continuació s’inseria el text del cap de la minoria republicana, que constava de quatre punts on es recordava la situació política del moment i de la manera com la cúpula d’ERC havia consensuat i plantejat el seu posicionament en aquell context tan complicat.

Val a dir que malgrat la intensitat del moment que es vivia a Madrid i ser protagonista d’aquestes polèmiques, Santaló va continuar pendent de la seva circumscripció, i en aquest front *L'Autonomista* també va ser una eina fonamental per deixar constància de l’activitat política del pedagog arreu de les terres gironines:

“Ens diuen de Ripoll la bona impressió que ha produït a la comarca, la visita del senyor Santaló per informar-se de la crisi de treball i proposar remeis immediats per tal d’evitar un empitjorament de la situació”²¹¹.

Un parell de mesos més tard, a principis de setembre, es vivia un cas semblant quan Santaló i el també diputat Melcior Marial van fer arribar una carta al president de la Cambra Agrícola de Figueres, aprofitant una visita a la ciutat empordanesa per assistir als actes d’inici de les obres del pantà de Crespià, que tant s’havia reivindicat des dels escons d’ERC al Congrés. El diari dels Rahola no va perdre ocasió per fer-se ressò del gest dels dos polítics i va reproduir la missiva íntegrament:

“Respectable senyor president,

²¹⁰ “Polítiques”, *L'Autonomista*, 27-7-1935, pg. 1.

²¹¹ *L'Autonomista*, 27-7-1935 pg. 1.

Coincidint amb la nostra estada a Figueres amb els actes organitzats per la inauguració de les obres del pantà de Crespià, ens plau comunicar-vos que les representacions d'Esquerra Republicana de Catalunya tenen avui, per aquesta obra de tant interès per a l'Empordà, la mateixa disposició que dirigia llurs actes en constiuir-se la Comunitat del Pantà del dia 6 d'abril del 1933 i l'organització de la visita oficial del Director general d'Obres Hidràuliques en el mes de juny del mateix any.

Compteu, doncs, com sempre, amb la decidida voluntat dels sota-signants i dels seus companys de representació popular legítima, per tot el que pugui millorar les condicions de vida material i moral d'aquesta comarca.

Us saluden atentament,

M. Santaló i M. Marial²¹².

A finals d'any la política espanyola era un desori i tot apuntava que les urnes podien ser l'única solució per sortir d'aquell atzucac on s'havia arribat. Així doncs, el 14 de desembre de 1935, el president de la República, Alcalá Zamora, va decidir substituir Alejandro Lerroux al capdavant de l'Executiu –molt desgastat tant per les tensions entre cedistes i radicals com pels casos de corrupció que l'havien esquitxat- pel gallec Manuel Portela Valladares, a qui se li va encarregar formar un govern de transició que tenia la finalitat principal de convocar eleccions.

Dos dies més tard del relleu al govern, *L'Autonomista* va publicar una entrevista a Miquel Santaló, que tot just acabava d'arribar de Madrid. Malgrat les circumstàncies, el polític gironí es va mantenir fidel al seu estil i més que un intercanvi de preguntes i respostes va fer una exposició de com s'havien desenvolupat els fets els darrers mesos per arribar a una conclusió que, d'acord amb el seu tarannà, volia ser optimista:

“Portela és gallec i darrera cada gallec es difuminen amples i llunyanes perspectives. I ja tenim la llista del nou Govern. Republicà? No volem fer-hi cap consideració. Té un signe positiu: la promesa de la dissolució de les Corts i l'eliminació de l'anti-republicà (sic). Heus aquí la seva significació. Ni més ni

²¹² “Polítiques”, *L'Autonomista*, 10-9-1935, pg. 2.

*menys. Cal ara, esperar la seva obra. D'aquesta depèn el judici i l'actitud de les esquerres. I el que val més, el prestigi de la República i d'Espanya*²¹³.

El govern de Portela va complir el que havia promès i el 7 de gener de 1936 va publicar el decret de dissolució de les Corts i la convocatòria dels comicis. Tot i que allò significava el tret de sortida oficial de la campanya electoral, el cert és que ja feia algunes setmanes que els republicans gironins estaven organitzant mítings, reunions i trobades on Miquel Santaló tenia un paper destacat tal i com recollia *L'Autonomista*, que mantenia la seva habitual funció d'altaveu mediàtic.

Les eleccions de febrer de 1936

El penúltim dia de l'any 1935, el pedagog gironí va fer una xerrada a Torroella de Montgrí titulada «*Els problemes del camp en la República*». L'acte estava organitzat pel Síndicat Agrícola, però com que el seu local estava clausurat arran dels Fets d'Octubre –igual que els de la Joventut Republicana d'Esquerra i del sindicat «*Unió Agrària*»- es va celebrar al cafè «*Saló Coll*». Segons la crònica que en va fer Agustí Cabruja a *L'Autonomista*, l'assistència va ser tan nombrosa que molta gent no hi va poder entrar i es van instal·lar uns altaveus a l'exterior per què des del carrer també es pogués seguir la intervenció de Santaló²¹⁴. A part dels coreligionaris locals, totes les agrupacions republicanes de les localitats del Baix Empordà hi havien enviat delegacions, com també ho havien fet les de Figueres i Girona.

La xerrada de Santaló va seguir l'esquema habitual dels seus discursos dirigits a la militància. Així, després d'agrair la invitació i l'assistència dels presents, va lloar l'esperit republicà de torrolloencs i empordanesos. Tot seguit va desenvolupar una

²¹³ “Una conversa amb Miquel Santaló. La darrera crisi”. *L'Autonomista*, 16-12-1935, pg. 1.

La màxima especialista en la figura Portela Valladares, la historiadora Pilar Mera-Costas, sosté que amb la convocatòria d'unes eleccions la idea del polític gallec i d'Alcalá Zamora era intentar apaivagar els ànims entre els dos extrems de la política espanyola, però que van errar en el càlcul de les seves forces a l'hora d'articular una opció centrista que obtingués prou suport. Sobre aquesta qüestió veure MERA-COSTAS, P. (2013). “*Diseño y construcción de un proceso electoral. Manuel Portela Valladares y las elecciones de 1936*”. *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 11.

²¹⁴ A.C. “La conferència de Miquel Santaló”, *L'Autonomista*, 2-1-1936, pgs. 3 i 4.

exposició de marcat to didàctic, durant la qual va cantar les excel·lències de l'etapa del govern provisional i de les Corts Constituents instaurades fruit de les eleccions de 1931 *«que van trobar-se un desballament total»* i això va fer necessari la redacció d'unes *«lleis més humanes»*. Aleshores les prioritats van ser la Constitució republicana, la política educativa i dotar Catalunya d'un Estatut d'Autonomia. La següent qüestió que es va voler afrontar van ser *«els problemes de la terra, de la distribució i explotació de la terra i de la necessitat de defensar la causa justa del camperol»*. Fidel al seu estil, Santaló va utilitzar dades empíriques per justificar la decisió: l'agrari era el sector que ocupava més treballadors i que aportava més ingressos al país.

“Just i lògic és que es reconeixi (sic) la seva importància i que vulgui regular-se en forma que no sigui possible l'abús inhumà secular del propietari i l'explotació indigne del treballador”.

El següent punt en l'exposició discursiva del líder republicà fou l'anàlisi de les dificultats en què es va trobar el poder legislatiu a l'hora d'articular un nou corpus jurídic per regular el sector. Per demostrar-ho va centrar la seva atenció en el procés de redacció i aprovació de la Llei de Reforma Agrària de 15 de setembre de 1932, aprovada amb la finalitat d'expropiar *«els grans latifundis, mitjançant indemnització i fer els assentaments de camperols que els recursos de l'Estat permetessin»*.

Santaló admetia que tot i que *«aquesta obra [fou útil] per acabar amb la misèria a Extremadura, Castella i Andalusia, terres de propietaris despreocupats del camp, de subarrendaments i de jornalers de temporada»* també calia fer-la extensiva a altres punts del territori on era necessari *«una ordinació dels contractes d'arrendament»* però que no havia estat possible culminar el projecte per culpa del canvi de la situació política:

“La mort prematura de les Constituents, començament dolorós d'una nova etapa del règim, de la qual encara no n'hem sortit i durant la qual s'han realitzat estralls inqualificables”.

Per Santaló, amb el govern sorgit de les eleccions del novembre de 1933 havia començat el que anomenava «*anti-república*». Una etapa dominada pels poders fàctics:

“Res de bo del fet i projectat queda en peu; s’anul·la o s’estrerà, l’esperit creador del primer temps és suplantat per l’esperit oligàrquic dels grans terratinents, financers i vaticanistes, en forma que pot dir-se suïcida”.

Això també va tenir conseqüències pel món de la pagesia:

“No s’escapa de l’obra destructora de l’odi a tota mesura de justícia, l’obra de reforma del règim agrari”.

Santaló recordava que a Catalunya el tempo polític havia seguit un ritme diferent de l’estatal i recorria a la imatge simbòlica de projectar el Principat com a baluard de les essències del règim de 1931, on el novembre de 1933 s’havia mantingut el govern d’esquerres:

“Un redós li queda a la vertadera República. És Catalunya. Amb el seu Estatut, el seu Govern a la Generalitat i el seu Parlament segueixen la tasca alliberadora”.

Mercès a això va ser possible l’aprovació la Llei de Contractes de Conreu. Pel polític gironí, aquell text legal

“era un testimoni clar de la lleialtat, de la conseqüència política dels homes d’Esquerra en respondre fil per randa a la promeses fetes al poble en nom de la justícia i que tingué com exponent de fermesa liberal catalana, el tremp i la paraula del president Lluís Companys”.

Al llarg del seu relat, Santaló no es va oblidar d’assenyalar les tensions viscudes al camp català arran del fet que la Lliga Catalana hagués portat la Llei de Contractes

de Conreu al Tribunal de Garanties Constitucionals i ho va vincular amb la política agrària del govern radical de Madrid, que va criticar amb duresa:

“Això és el que devem a la Ceda, als agraris, a la Lliga, als radicals. Aquesta és l’obra de descrèdit del règim, de desnaturalització de la República, de retorn als privilegis dels rics i de submissió dels treballadors”.

Tot i que l’acte de Torroella de Montgrí –igual que el de Blanes- s’havia anunciat i presentat com a «conferència», gràcies a la crònica es desprèn que tant el to del discurs de Miquel Santaló com l’ambient eren molt més pròxims a un míting polític. De fet, Cabruja deixa constància que el polític fou interromput diverses vegades amb aplaudiments i ovacions dels assistents. A més, les darreres paraules de l’orador foren per encoratjar a tothom per què anés a votar a les eleccions del febrer:

“Cal reconquerir la República de l’any 31 amb la mateixa fermesa, amb el mateix braó i civilitat que vam portar-la. Un gran timoner de la nau ha donat un mot d’ordre. Manuel Azaña ha dit: tots a la una i la victòria no ens la prendrà ningú”.

Crida l’atenció que durant el seu discurs, Santaló no va fer una mínima al·lusió als Fets d’Octubre de 1934 ni que en aquells moments el legítim govern català estigués empresonat. És possible que fos un silenci obligat per evitar problemes amb les autoritats, sobretot si es té en compte que a Torroella de Montgrí els locals de formacions sindicals i republicanes continuaven clausurats per ordre governativa.

En canvi, el 15 de gener sí que en va parlar a la conferència «*Neguits i inquietuds socials*» que va pronunciar al local d’ERC de Manresa²¹⁵. La xerrada es va produir l’endemà que el comissari d’ordre públic, Josep Puig Pujades, fos condemnat a trenta anys de presó per haver participat als Fets d’Octubre. Santaló sostenia que hi havia esperit de revenja als judicis:

²¹⁵ “Davant d’una gran gernació, el Sr. Miquel Santaló va pronunciar la seva conferència”, *L’Autonomista*, 17-1-1936, pg. 2.

“El que passa a Girona no és un afany de fer justícia, és un ensenyament monstruós de la reacció. Allí es condemna a penes de 30, 15 i 12 anys a ciutadans modèlics per represàlies polítiques. Girona és blanc de tots els odis de la reacció”.

Deixant de banda aquesta qüestió puntual lligada a l'actualitat, la resta de la conferència va ser un repàs a les diferents etapes de la història que, segons el seu parer, tenien punts de contacte amb el present i arribant a remuntar-se a l'aparició del cristianisme:

“La nostra època és una època crucial, un període de convulsió i de canvi com se n'han produït diversos en la Història. (...)

El cristianisme primitiu era un ferment revolucionari, era la idea de la igualtat de tots els homes, idea que ha enderrocat privilegis i que canvià antigues concepcions econòmiques i polítiques i que va tenir els seus apòstols i màrtirs”.

Per tant, segons el polític gironí hi havia punts de contacte evidents entre la voluntat de transformació social dels primers temps del cristianisme i el que preconitzava el republicanisme català que, a més de lluitar per la justícia social, també tenia el seu martirologi particular: des de militars afusellats com Ferrándiz i Bellés fins als empresonats pels Fets d'Octubre, entre els que destacava el propi president de la Generalitat, Lluís Companys.

Repetí el paral·lelisme amb el Renaixement, assenyalant la voluntat de millora intel·lectual dels individus en una clara alusió a la defensa de la meritocràcia en front dels privilegis estamentaris que havia volgut abolir la Segona República.

En aquest recorregut per la història, no podia faltar una aturada a la Revolució Francesa i el seu famós lema «*Llibertat, Igualtat i Fraternitat*», sobre el que s'havia construït l'espina dorsal del corpus ideològic republicà. Tot i això, el polític gironí feia un pas més enllà i sostenia que per fer efectiva una democràcia real calia aprofundir en el repartiment equitatiu de la riquesa:

“De l’obra de la naturalesa i de la riquesa acumulada per generacions n’ha de participar tothom. Les generacions futures han d’ésser més lliures i portar una existència més digna, a base d’una igualtat efectiva”.

Santaló va aturar-se al segle XX, assenyalant dos grans episodis que havien obligat a enormes sacrificis. El primer havia estat la Gran Guerra i el segon la crisi econòmica en què es trobava immers el món a causa del crack del 1929. I així com en el primer cas el resultat posterior havia estat la pau i la transformació de la geopolítica, en el desenllaç del segon el polític gironí també era optimista: *«acabaran triomfant els ideals de perfecció i millorament, però no sense dolor».*

En el cas d’Espanya, que s’havia mantingut neutral durant el conflicte mundial, el fet traumàtic que havia obert les portes a una nova i millor etapa havia estat la dictadura de Primo de Rivera:

“Durant aquells anys d’humiliació va germinar en el pensament de molts homes la rebel·lió que va tenir esclat en el 14 d’abril de 1931”.

A continuació va analitzar la República seguint el mateixos paràmetres que havia utilitzat a la conferència de Torroella de Montgrí i tornà a focalitzar l’atenció en el cas de la Llei de Contractes de Conreu i a referir-se al període posterior a 1933 com a *«anti-república»*. En aquella ocasió també va cloure la xerrada fent una crida a la unitat i a la participació electoral:

“L’imperatiu de l’hora és la reconquesta de la República i també el deure de no oblidar que fora de nosaltres (sic) es troben empresonats i exiliats milers de ciutadans que amb una abnegació exemplar es posaren al servei dels ideals.

Per la República, per l’Estatut i per la llibertat de tots els detinguts disposeu-vos a realitzar aquesta obra costi el que costi”.

Amb aquelles darreres paraules, el públic va esclatar en aplaudiments de la mateixa manera que ho havia fet en diverses ocasions durant la intevenció. Tot i ser una conferència, tenia regust de míting.

El 18 de gener, Miquel Santaló va continuar el seu periple per participar en un acte organitzat pel Centre d'Unió Republicana de Cassà de la Selva²¹⁶. La seva intervenció va ser més breu i d'un contingut sobretot econòmic, influït pel fet que la localitat –que basava la seva riquesa en el sector surotaper- havia patit les conseqüències de la crisi mundial. El polític gironí opinava que la crisi era «*resultat de l'antagonisme entre la política exclusivista dels Estats i l'intervencionisme que imposa la Naturalesa*». Per evitar interpretacions errònies, però, va acabar la seva intervenció –com era habitual, d'altra banda- demanant que tothom caminés en la mateixa direcció:

“Això justifica moltes preocupacions però no ha de contribuir a minvar l'esperit civil que reclama en aquests moments la major ardidesa i la major solidaritat entre tots els homes i tots els partits organitzats, republicans o de classe, sense distinció, per tal de lliurar la República de mans dels detemptadors (sic) del poder, retornar a Catalunya l'Estatut i donar una llei d'amnistia que reclama abans que tot un estricte sentit de justícia”.

Segons informava *L'Autonomista* el 24 de gener, durant la campanya electoral l'activitat de Santaló fou frenètica i en pocs dies va fer xerrades a Espolla, Begur, Darnius i La Jonquera.

En el cas de Begur, el polític gironí es va mostrar molt més dur i combatiu amb els adversaris que en ocasions anteriors, fins al punt que ja va dedicar les seves primeres paraules a atacar al catalanisme conservador: «*La Lliga Catalana és precisament això: llaga de Catalunya!*»; i per demostrar-ho, a continuació va fer un repàs a les actuacions de la Lliga des de la Setmana Tràgica de 1909 –recordant l'afusellament de Francesc Ferrer Guàrdia- fins a l'Assemblea de Parlamentaris de 1917.

²¹⁶ “Polítiques. Al Centre d'Unió Republicana de Cassà de la Selva”, *L'Autonomista*, 22-1-1936, pg. 1.

“L’any 17, tenint Catalunya una ja plena consciència de la seva hora i del seu deure (...) quan tothom ja marxava d’aquella Assemblea de Parlamentaris, va sortir un home que havia estat cridat a Palau. Un home que va vendre’s l’ideal de Catalunya a canvi d’una cartera de ministre. Qui era aquest home? L’home era Puig i Cadafalch; el partit, la Lliga Regionalista”²¹⁷.

També acusava a la formació conservadora de connivència amb el règim primoriverista sorgit del cop d’estat de 1923:

“¿Qui va acompanyar-lo a Catalunya? La Lliga, llaga de Catalunya! Va ésser Puig i Cadafalch qui va acompanyar-lo a la nostra terra. Nova traïció, nova deslleialtat i nova vexació”.

Tot seguit va recordar l’habilitat lligaire per pactar amb radicals i cedistes, i els va acusar de ser còmplices dels casos de corrupció que esquitxaven la política espanyola. Per Santaló eren l’adversari a derrotar als comicis del febrer.

És interessant remarcar que per primera –i única- vegada en les seves intervencions de campanya recollides a *L’Autonomista*, Miquel Santaló es va dirigir explícitament i de manera concreta a les dones, demanant-los el seu compromís amb la República: «No deixeu de cooperar amb tot l’interés i entusiasme en la defensa de la República i de l’Autonomia». I per reforçar el seu discurs va evocar la gran figura femenina de la cultura política del republicanisme espanyol, Mariana Pineda: «*Totes les dones haurien de tenir un empelt d’aquella heroïna exemplar*». Però, més enllà de la seva implicació en la lluita electoral com a subjectes polítics, el líder republicà els demanava que pressionessin als homes del seu entorn familiar:

“En les hores de feblesa, en les hores d’indecisió, heu d’ésser vosaltres, les dones, les que heu d’empènyer als homes per tal de què compleixin amb el seu deure de patriotisme”.

²¹⁷ A. C. “La conferència de Miquel Santaló”, *L’Autonomista*, 24-1-1936, pg. 2.

En cap altra de les seves intervencions durant la campanya es va dirigir explícitament a les dones, ni tampoc va esmentar la possibilitat que els homes haguessin i poguessin influir en el vot femení.

Malgrat aquesta novetat en el seu discurs, la resta de la intervenció va tenir moltes similituds amb els mítings anteriors: va destacar les bondats de les Corts Constituents, va lamentar el període dominat per la dreta, va referir-se a l'anul·lació de la Llei de Contractes de Conreu, cosa que li va permetre tornar a atacar a la Lliga... I va reservar els darrers mots per advertir que no es podia repetir el fracàs electoral de 1933:

“Jo, en la intimitat de la llar, de vegades em pregunto: I bé, ¿serà possible que després de tot això, de tota aquesta obra malmesa i funesta de les dretes, serà possible que es repeteixi en les eleccions del dia 16 de febrer la vergonya de les eleccions de 1933?

En tots els pobles que he parlat aquests dies he notat en el públic una vibració i un entusiasme com no havia vist mai, i això em diu, amics, que no tornarà a passar la vergonya de 1933”.

Els darrers dies de campanya, *L'Autonomista* es va convertir en un altaveu incansable en favor dels candidats del Front d'Esquerres. Publicaven articles d'opinió, cròniques dels actes, crides a la participació i manifestos, com el que signaven els candidats gironins i que va aparèixer a la primera pàgina del 13 de febrer. Els seus autors eren Martí Esteve Grau, Josep Puig Pujades, Josep Mascort Ribot, Joan Casanelles Ibars i Miquel Santaló²¹⁸. És un text lògicament propagandístic i combatiu, on apareixen les mateixes línies argumentals utilitzades per Santaló als seus mítings-conferències tot i que amb un to molt més grandiloqüent, fins al punt que compara la situació amb la viscuda l'abril de 1931:

“Si llavors el poble va redreçar-se virilment i serenament a l'impuls del record de totes les misèries i vexacions de la dictadura, ara hi ha viva la imatge i

²¹⁸ “Front d'Esquerres de Catalunya. Al poble de les comarques gironines”, *L'Autonomista*, 13-2-1936, pg. 1.

oberta i sagnant la ferida de l'escarni a les lleis, de l'expoliació i la tragèdia, que produiran l'alçament encara més compacte i abrandat. És una hora tan transcendental en la història, que ha de definir la ciutadania de la República".

L'endemà de la publicació del manifest, els republicans gironins van celebrar el míting de tancament de campanya al Teatre Municipal. Un acte que fou convenientment ressenyat a les pàgines de *L'Autonomista* amb tot luxe de detalls²¹⁹. La crònica del periodista Agustí Cabruja descriu un ambient extraordinari, amb un teatre ple de gom a gom de republicans entusiasmats i aplaudint amb energia tots els oradors de l'acte, especialment a Miquel Santaló que, al posar-se dempeus i dirigir-se als assistents, verbalitzà la sensació de victòria que es palpava en l'ambient:

"Arribem d'una campanya electoral. Abans ens trobàvem en els pobles una petita flama; avui hi trobem tot un foc encès. És el foc de la victòria".

Després d'enumerar els objectius del Front d'Esquerres –amnistia, República i Estatut- afegia:

"Volem una altra cosa. No oblidem els atropells (sic) del camp i els acomiadaments d'obriers de les fàbriques i de les oficines. Un cop siguem al poder voldrem saber qui ha atropellat per a demanar-li les responsabilitats que calguin".

Tot i veure's vencedor, no s'estava d'apuntar al gran adversari: el Front Català d'Ordre i sobretot la Lliga, a qui tornà a referir-se com «*la llaga de Catalunya*». En un to poc habitual en ell, Santaló va arremetre contra els periòdics locals partidaris del Front d'Ordre, i especialment, però sense esmentar-lo explícitament, va dirigir-se al *Diari de Girona*:

²¹⁹ A. C. "La victòria serà nostra!", *L'Autonomista*, 15-2-1936, pgs. 2 i 3.

“A Girona hi ha periodistes que fan de gossos. (...) Nosaltres volem dir ací que invitem a aquests elements irresponsables a la demostració en públic d’una sola de les seves imputacions que repugnen a tota consciència honesta”.

La significació d’aquells comicis es va fer palesa amb l’enorme participació electoral. A la província de Girona, per exemple, va votar el 71% del cens, la xifra més alta de totes les eleccions que es van convocar durant la Segona República. El resultat va ser favorable de manera contundent al Front d’Esquerres que va obtenir el 57,63% dels sufragis en front del 42,31% del Front d’Ordre. A la ciutat de Girona, feu natural de Miquel Santaló, els resultats foren més ajustats. El candidat més votat fou Josep Puig Pujades amb 4896 sufragis. L’exalcalde gironí quedà tercer classificat amb 4768 darrera de Martí Esteve que en va aconseguir 4847. Josep Mascort i Josep Casanellas foren el quart i el cinquè, respectivament, amb 4744 i 4705 vots. Mentrestant els lligaires no van passar del 4660 sufragis.

Amb aquests resultats a la mà, *L’Autonomista* va obrir l’edició del dia 17 de febrer amb un eufòric «La República reconquistada. L’Amnistia, l’Estatut i la Democràcia han triomfat per la voluntat el poble». Aquest titular acompanyava articles de Josep Maria Corredor, Artur Vinardell Roig i Miquel Santaló.

El text del mestre i geògraf era un escrit escuet i fugaç que reproduïm a continuació:

“LA VICTÒRIA

“Cantem la virtut excelsa de la República exaltant la dignitat de la consciència humana als recons (sic) més isolats.

Lloem l’admirable intuïció de les masses per donar sentit creador a la República.

Lloem la majestuosa serenitat ciutadana en la jornada del 16 de febrer.

Lloem l’exemplar conducta del poble en les comarques de Girona i d’arreu d’Espanya.

Esperem la fecunditat immediata de l’obra del poble.

Ens sumem emocionadament al clima de joia dels empresonats i exiliats.

*Reiterem la nostra decisió de fer-nos dignes de la representació atorgada*²²⁰.

Malgrat la brevetat, Santaló ressaltava el paper de la ciutadania com a principal força transformadora i motor de la República. A més, remarcava que el gran objectiu de la seva candidatura, ara que s'havien proclamat vencedors, era amnistiar a tots els encausats arran dels Fets d'Octubre de 1934.

Després de les eleccions, abans de la guerra

Durant els cinc mesos que separaren les eleccions de 1936 de l'esclat de la guerra civil, Miquel Santaló no va escriure cap article de *L'Autonomista*. Tot i això, el diumenge 5 d'abril, fou homenatjat a Vilaür, el seu poble natal, en un acte que va rebre l'atenció de la capçalera dels Rahola²²¹.

La crònica de l'esdeveniment ocupava gairebé la primera pàgina sencera i s'hi reproduïa el discurs que va pronunciar el protagonista de la jornada davant dels seus convilatans i d'una munió de líders representants de les formacions republicanes de les localitats veïnes. No va ser una intervenció conjuntural, abordant el moment que vivia el país sinó que va aprofitar per anar a les arrels de les seves conviccions:

“Una de les fondes preocupacions que he tingut en la meua vida ha estat la de portar les inquietuds polítiques a les capes més humils de la societat. Una de les ànsies que he tingut ha estat la de portar les inquietuds de la política als pobles més petits de la nostra terra. (...)

La política honrada és portar quelcom als pobles, és portar als pobles envers la llibertat, envers la justícia i la germanor”.

I fer-ho amb una visió global, a llarg termini, pensant en les generacions que l'havien de succeir:

²²⁰ Miquel Santaló, “La victòria”, *L'Autonomista*, 17-2-1936, pg. 1.

²²¹ “L'homenatge a Miquel Santaló”, *L'Autonomista*, 6-4-1936, pg. 1.

“El que en diem pàtria no és el que en diem la terra dels pares, sinó la terra dels fills. Amb tota honestedat, cal treballar dia rera dia per tal que els fills visquin millor que nosaltres”.

Aquests conceptes són els que havien marcat la manera de fer política de Santaló des dels seus inicis i ho van continuar fent fins que les circumstàncies li van permetre.

1936 1939: REPUBLICÀ FINS AL FINAL

«Sublevació d'una part de l'Exèrcit del Marroc». Aquest era el titular que encapçalava *L'Autonomista* el 18 de juliol de 1936. A continuació afirmava que «El Govern domina la situació» i que «La tranquil·litat és absoluta a tot Espanya»²²². La realitat, però, va ser una altra i, de fet, el diari no va tornar a sortir fins el 28 de juliol²²³.

Arran dels fets que es van viure aquells dies, les institucions públiques es van reorganitzar i se'n van crear de noves, com ara el Comitè Executiu Antifeixista de Girona i Comarques. Segons publicà *L'Autonomista* el 29 de juliol, la direcció i presidència eren col·legiades i anaven a càrrec d'Expèdit Durant de la CNT i de Miquel Santaló, que a partir d'aquell moment anà ocupant diversos càrrecs en diferents instàncies administratives.

Durant la guerra, *L'Autonomista* -que es va publicar fins el 25 de gener de 1939, pocs dies abans de l'entrada de les forces franquistes a Girona- va continuar servint de plataforma mediàtica a Miquel Santaló. De la mateixa manera que havia fet els anys previs, seguí informant de les gestions i activitats que portava a terme a les diferents esferes públiques i polítiques; i publicà tant les intervencions més destacades que va fer als plens del diputats del Congrés com articles d'opinió i reflexió.

Val a dir que durant els primers compassos del conflicte, la figura de Santaló aparegué molt poc a *L'Autonomista* i no va publicar cap nou article fins el febrer de 1937, quan la guerra ja feia set mesos que durava. El diumenge 28 a Catalunya es va organitzar una jornada de solidaritat amb la capital espanyola, que resisitia el setge dels militars rebels. *L'Autonomista* va dedicar bona part del diari del dissabte previ a promoure la «Diada de Madrid» i un dels articles de la portada fou «De Girona a Recoletos», signat pel pedagog gironí.

²²² *L'Autonomista*, 18-07-1936, pg. 1.

²²³ La mestra Antònia Adroher va deixar un vivíssim testimoni del que es va viure a Girona durant els primers dies de la guerra i que va quedar recollit al text memorialístic ADROHER, A. (1986). «*Records de Joventut: La República i la Guerra Civil*» dins *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials.

Segurament inspirat per la seva formació com a geògraf, Santaló prenia com a element referencial per construir el seu text aquell espai emblemàtic per iniciar una breu però evocativa descripció paisatgística abans d'assenyalar que

“els madrilenys són víctimes avui de l'escomesa salvatge de l'ambició desfermada d'altres pobles forasters on la intel·ligència no ha pogut sotmetre encara la bestialitat primària humana”.

D'aquesta manera, reforçava la idea recurrent en l'opinió publicada republicana que la intromissió dels països feixistes era la responsable de la guerra civil. Santaló a més associava feixisme amb barbàrie. I a Madrid, fent-li front, hi havia la civilització republicana, de la que caldria perpetuar la memòria quan acabés la guerra:

“A les runes de la Caserna de Muntanya caldrà alçar-hi un monolit gegantí que perpetui el fet inicial gloriós del redreçament civil madrileny per la llibertat”²²⁴.

El següent article de Santaló no va aparèixer a *L'Autonomista* fins el primer aniversari de l'inici de la guerra. Amb del títol «*Juliol i la llibertat*», al seu text comparava la Revolució Francesa de 1789 amb la defensa de la República a Espanya «contra la facció i la tirania» i es mostrava convençut de la victòria. Per justificar el seu posicionament enumerava diverses raons en un estil que havia utilitzat molt durant les campanyes electorals dels anys de pau.

“Asseguren el triomf de la República la superioritat de la seva significació, la millor condició del territori lleial, la superioritat dels seus homes i la necessitat absoluta de la independència material i moral d'Espanya per la independència de França i d'Anglaterra”²²⁵.

²²⁴ Santaló, M. “De Girona a Recoletos”. *L'Autonomista*, 27-02-1937, pg. 1.

²²⁵ Santaló, M. “Juliol i la llibertat”. *L'Autonomista*, 19-07-1936, pg. 1.

Si a l'article del febrer, havia contraposat civilització amb barbàrie, en aquest cas apel·lava a la superioritat moral de la causa republicana, i per reforçar-la encara més la connectava amb dos països admirats pels republicans per què encarnaven els valors democràtics que tant havien anhelat els espanyols abans de 1931 i que ara veien perillar amb la guerra. Però com era habitual en molts articles de Santaló, en aquest cas també recorria a elements de caire més empíric i mesurables ja que remarcava que la zona republicana es trobava en un territori amb millors característiques que el que dominava l'enemic. Els seus coneixements de geografia li servien per construir un argumentari robust.

El conflicte avançava i també ho feien les tropes de Franco arreu del territori espanyol. El govern legítim havia deixat Madrid per instal·lar-se a València, on es va mantenir fins que l'octubre de 1937 va haver d'anar a Barcelona, on també s'havia refugiat el govern d'Euskadi.

La relació entre el govern central i català en tot aquell procés no va ser fàcil i, a més, els dos presidents, Juan Negrín i Lluís Companys, eren discutits a l'interior de les seves formacions. El primer dia de desembre Miquel Santaló va dedicar-los un elogiós article. Convé no passar per alt que en aquells moments el gironí formava part del Directori d'Esquerra Republicana, l'organisme director del partit, només integrat per vuit persones. A més, un mes abans, en una sessió de les Corts republicanes celebrades a València, havia estat nomenat vicepresident tercer del Congrés.

Tenint en compte aquests elements es pot entendre el significat que tenia que Miquel Santaló escrivís un article al «seu» diari titulat «*Dos presidents. Juan Negrín – Lluís Companys*»²²⁶. De Negrín destacava la seva trajectòria científica, el coneixement de diversos idiomes i el fet que fos un militant socialista amb anys de trajectòria parlamentària. Pel que fa a Companys, el definia com «*un polític per temperament, per voluntat, per ambició, per imperatiu biològic*». Dos personatges amb trajectòries vitals molt diferents però amb una característica comuna:

²²⁶ Santaló, M. "Dos presidents. Juan Negrín – Lluís Companys". *L'Autonomista*, 1-12-1937, pg. 1.

“Dos presidents, dos homes de tremp i de lluita que saben triomfar, tenen a les seves mans el destí de la República i de Catalunya. Son mereixedors d’una confiança absoluta. És una garantia pel pervindre, el seu haber (sic) del passat”.

Per tant, calia fer-los costat per aconseguir la victòria final:

“Recolzant decididament i generosament llurs iniciatives, obeint, treballant i vigilant implacablement a l’enemic interior que no sap ni vol curar-se de tares seculares que han desfermat a Espanya la tragèdia més terrible, farem via pel camí de la victòria militar i del renaixement gloriós de la República i de Catalunya”²²⁷.

En aquest article, a diferència del dedicat a Madrid, ja no es referia a la ingerència estrangera sinó que esmentava als espanyols que havien donat suport als colpistes. Els titllava d’«enemic interior» i els acusava d’haver-se quedat ancorats en l’Espanya endarrerida contra la qual lluitaven els dirigents de la República, mitjançant lleis i reformes fins el 1936 i a partir del 18 de juliol amb les armes. Una vegada més, per tant, es reforçava la idea que els lleials defensaven el progrés i la modernitat.

A finals d’aquell mateix mes, Santaló va tornar a prendre la ploma per evocar un altre president, Francesc Macià, que havia mort quatre anys enrere i que havia esdevingut el gran mite del republicanisme català. Per una vegada, el polític gironí abandonà el seu to mesurat i reflexiu que havia fet servir al traçar les biografies de Companys i Negrín per aprofundir en les qualitats de Macià i enarborar-les com a bandera per superar les adversitats del moment²²⁸.

“Si les altes qualitats civils de fermesa, prudència, austeritat i treball de Macià, encarnen ben a fons en les consciències dels governants i governats, amb

²²⁷ Martín Ramos al seu llibre *Barcelona. Territori capital* fa una acurada anàlisi de com es va desenvolupar el període en que el govern espanyol i català van conviure a Barcelona. MARTÍN RAMOS, J.L. (2015). *Barcelona. Territori capital*. Barcelona: L’Avenç. Pg. 279 i sgs.

²²⁸ Santaló, M. “Solament una paraula: Macià”. *L’Autonomista*, 25-12-1937, pg. 1.

força per a polaritzar intel·ligentment la voluntat, Catalunya vencerà totes les adversitats i assolirà la grandesa dels pobles petits immortalitzats per saber superar-se cada dia en el camí de la llibertat, de la justícia i de la veritat”.

Els valors del personatge que havia aglutinat totes les tendències al seu voltant i a qui tothom admirava havien de servir d'exemple en aquells moments tant complicats. Com es pot constatar, en aquella ocasió Santaló no havia recorregut al to professoral d'altres ocasions sinó que volia establir una connexió emocional entre les virtuts de Francesc Macià i els defensors de la República.

La situació, però, cada vegada era més complicada per a les tropes lleials i l'activitat política havia quedat completament supeditada a la dinàmica de la guerra. El primer dia de febrer es va celebrar una reunió dels diputats de les Corts. Era la primera trobada des que el govern espanyol residia a Catalunya i el lloc escollit fou Montserrat, amb la idea d'allunyar-se de Barcelona per esquivar els bombardejos feixistes. Un dels que hi va intervenir fou Santaló en qualitat de portaveu del grup parlamentari de la Minoria d'Esquerra Republicana i el seu discurs fou reproduït l'endemà per *L'Autonomista*.

La primeres paraules del polític gironí foren per insistir que tant el seu partit com el govern català estaven al costat del govern de la República. A continuació va agrair el gest que havia tingut l'executiu espanyol de fer constar com de ben rebuts i tractats estaven essent a Barcelona i, tot seguit, es va felicitar per les victòries aconseguides per l'exèrcit al camp de batalla.

Ara bé, Santaló es veia amb l'obligació de matisar el que havia dit el cap de l'executiu, Juan Negrín, que havia apel·lat a «*la necessitat d'uniformar per resoldre problemes*». El gironí advertia que Catalunya no renunciava «*al ple domini de la seva responsabilitat*» i que, arran de la guerra, ERC havia «*silenciat altres preocupacions, anhels i desigs que es concreten en una major amplitud de les seves llibertats*». Santaló no es mossegava la llengua:

“Espero que no es caigui en el buit dels temps funestos de la Monarquia i no es confongui unitat amb uniformitat: que hi haurà, per tant, de part dels

governants de la República respecte absolut a la lletra de la Constitució i de l'Estatut".

Segons el seu punt de vista, això afavoriria l'enfortiment d'Espanya en tant que Estat i República ja que es facilitava «*el camí per tal d'arribar com més aviat millor a la plena compenetració i comprensió d'Euskadi, de Galícia, de Catalunya i dels altres pobles que constitueixen la República*».

Tot i que en cap moment va verbalitzar el concepte, el titular de *L'Autonomista* que encapçalava la transcripció de la intervenció afirmava: «*El Sr. Santaló cap de la minoria d'Esquerra Republicana de Catalunya expressa la seva confiança en el Govern i creu que amb la col·laboració dels demés pobles d'Espanya, Catalunya farà possible l'implantació d'una República Federal, l'única organització factible de l'Estat*»²²⁹.

Certament les relacions entre el govern de la República i el de la Generalitat no foren una bassa d'oli, fins al punt que el ministre de Treball i Assistència Social, Jaume Aiguader, acabaria dimitint l'agost de 1938. Aiguader era el representant d'ERC al govern d'Unió Nacional i el partit havia acordat la seva retirada després que l'executiu espanyol aprovés la creació de tribunals especials militars i pel tracte donat a les indústries de guerra de Catalunya per part del govern espanyol²³⁰.

Una de les darreres aparicions d'Aiguader com a ministre fou la constitució de la Comissió Permanent del Treball (CPT), que s'havia creat mitjançant decret ministerial el març anterior. La CPT era un òrgan consultiu que substituïa l'anterior Consell de Treball per fer front de manera més efectiva a les circumstàncies pròpies de la guerra. Miquel Santaló fou la persona escollida per presidir-la i com no podia ser d'altra manera *L'Autonomista* va fer-se ressò de les declaracions que feu durant la seva presa de possessió. El polític gironí es mostrava molt content de participar en aquell organisme, entre altres raons, per que incorporava la CNT, que fins al moment s'havia mantingut al marge de les tasques de l'antic Consell de Treball.

²²⁹ *L'Autonomista*, 2-2-1938, pg. 1.

²³⁰ Com a mostra de solidaritat amb els catalans, el ministre del PNB, Manuel de Irujo, també va deixar el seu càrrec.

Santaló ho aprofità per insistir en la necessitat que totes les faccions antifeixistes es mantinguessin unides:

“La grandesa de la lluita que sostenim contra el feixisme ha fet comprendre la necessitat d’una estreta col·laboració de totes les forces productores que veritablement van a la reconstrucció de l’economia nacional”.

En certa manera, si hom presta atenció a la darrera part de les declaracions es pot intuir aquell estil tan santalonià d’esmenar el compartament errat a partir de l’assimilació de la pròpia experiència que havia utilitzat en altres articles abans del juliol de 1936:

“La lliçó de les energies perdudes durant els dos anys de guerra que portem, imposa la necessitat dels entusiasmes que he vist reflectits en la primera sessió de la Comissió Permanent del Treball en la qual es deixaren de banda els interessos particulars a profit de les necessitats de la Pàtria”²³¹.

Després de l’estiu, la presència de Miquel Santaló a les pàgines del diari dels Rahola s’incrementà ostensiblement ja que hi va publicar diversos articles i, a més, la capçalera va reproduir alguna de les seves intervencions públiques.

Els textos dels últims moments de la guerra foren de temàtica variada. El 10 de setembre de 1938, per exemple, signava «*Una fita gloriosa i per una fita clara*». El text ocupava la part central de la primera pàgina del periòdic, que dedicava molt espai a recordar i evocar l’11 de setembre de 1714.

El polític lligava la lluita per la victòria contra el feixisme als fets que s’havien produït al segle XVIII:

“En aquesta diada que és una fita gloriosa de la nostra Història, podríem cercar la fita clara que demanava en l’últim ple del Partit un vell militant. (...) La fita ja hi és ben lluminosa. (...) Guanyar la guerra”.

²³¹ “El Sr. Santaló fa interessants manifestacions referents a la inauguració de la Comissió Permanent del Treball”. *L’Autonomista*, 12-8-1938, pg. 1.

Però insistia, de la mateixa manera que ho havia fet durant la seva intervenció a Montserrat, que la qüestió militar no havia de fer oblidar que una vegada acabés el conflicte caldria abordar la resta de temes per què allò seria el que apuntalaria de manera definitiva el règim sorgit de les eleccions de l'abril de 1931:

“Vigoritzarem la República amb una major estima i major autoritat davant del món, afirmarem la personalitat dels pobles dins d’una unitat fecunda, fomentarem l’economia i tindrem posats els millors fonaments per a edificar una Catalunya forta dins una Espanya gran quan arribi l’hora santa de la pau”²³².

Òbviament, les circumstàncies del moment requerien referents heroics per reforçar la moral tant al front com a la reraguarda. La resistència del setge de Barcelona de 1714, per tant, era un recurs molt idoni per mantenir viva la flama republicana i més quan des del 25 de juliol s’havia començat l’ofensiva de la Batalla de l’Ebre. La superioritat de l’exèrcit rebel, però, es va anar imposant al front. Mentrestant en l’esfera política, la zona republicana també tenia problemes.

El 30 de setembre es va celebrar una sessió del Congrés de Diputats a Sant Cugat del Vallès que va estar a punt de comportar una crisi de govern. La raó és que el discurs del president Negrín fou valorat amb més o menys duresa per tots els partits, excepte el PSOE i el PCE. Durant la seva intervenció, el cap de l’executiu va admetre per primera vegada que la guerra no es podia guanyar i que calia maldar per aconseguir una mediació que de fet ell ja feia temps que reclamava.

A l’adonar-se que no totes les formacions estaven completament al seu costat, Negrín va plantejar la possibilitat de ser rellevat del càrrec però finalment tothom va rebaixar el to i va continuar al capdavant del govern. Les formacions que més

²³²Santaló, M. “Una fita gloriosa i per una fita clara”. *L’Autonomista*, 10-9-1938, pg. 1. L’article estava flanquejat per l’editorial del diari titulada “1714-1938” i el text anònim “Història de l’Onze de Setembre”.

reserves havien mostrat amb la intervenció de Negrín havien estat el Partit Nacionalista Basc i Esquerra Republicana de Catalunya²³³.

És comprensible, doncs, que la sessió parlamentària celebrada a la localitat vallesana entre el 30 de setembre i l'1 d'octubre omplís pàgines als diaris de la zona republicana, fins al punt que *L'Autonomista* es decidí a publicar la intervenció de Santaló quan va aconseguir la transcripció taquigràfica del discurs del portaveu de la minoria republicana, malgrat que ja havia passat un mes. Efectivament, el discurs del polític gironí aparegué a la premsa el primer dia de novembre de 1938.

Després d'unes primeres paraules protocolàries, Santaló advertia al govern que el seu partit tenia «*las reservas naturales, lógicas y justas que hemos de tener*». Ara bé, conscient que algun dels diputats allí reunits podien associar-ho amb el fet que representava la formació majoritària a Catalunya, va voler deixar clara l'adhesió d'ERC i, per extensió de tot el país, amb l'Exèrcit Republicà:

“Con la sinceridad obligada, y con el deseo de que, de una vez para siempre se apaguen las voces insinuantes de actitudes posibles en un sentimiento como el del pueblo catalán, cuya historia está tejida de un afán de libertades y de lucha contra la tiranía, quiero rendir el homenaje más ferviente a los Ejércitos de aire, mar y de tierra, en los cuales, como sabe toda la Cámara, figuran en proporción que nadie supera, los soldados de nuestra estimada Cataluña”.

Tot i això, va deixar constància que malgrat la màxima predisposició del govern català per sumar esforços contra els rebels en tots els fronts de batalla, el tracte rebut per part de les instàncies de la República no sempre havia estat a l'alçada. Val a dir, però, que a l'hora de fer aquest retret Santaló no va abandonar el to amable i cordial que solia caracteritzar les seves intervencions i la crítica anà acompanyada de bones paraules:

²³³ Sobre aquesta qüestió se'n pot llegir una anàlisi detalladíssima a MORADIELLOS, E. (2006). *Don Juan Negrín*. Barcelona: Ed. Península. A partir de la pg. 395 i sgs. I en menor mesura també a MIRALLES, R. (2003). *Juan Negrín. La República en guerra*. Madrid: Ed. Temas de Hoy. A partir de la pg. 232 i sgs.

“Y puedo decir más: que no hay gesto en nosotros, que no hay palabra ni hecho que no respondan a la preocupación de la guerra, al afán de la victoria por la independencia de España, por la dignidad de España y por la dignidad y la vida de cada uno de nosotros. Y, porque es preocupación constante, nos lleva a no regatear ni sacrificios ni esfuerzos; a no regatear nada, ni siquiera todas las colaboraciones que se han pedido aún en situaciones, que nuestro sentimiento y nuestro afán y nuestro amor a Cataluña tenían motivos suficientes para sentirse insatisfechos. Primero la guerra, la victoria por la independencia de España, por las libertades de todas las regiones autónomas y por las libertades de todos los ciudadanos españoles”.

Després d'aquesta introducció sobre les relacions entre Catalunya i Espanya, el polític gironí va exposar les raons concretes del perquè tenia certes reserves amb el discurs de Negrín. Durant la seva intervenció, el cap de l'executiu havia afirmat amb satisfacció que a l'exèrcit s'havien acabat les divisions i diferències segons la procedència política o sindical dels soldats i dels batallons, tal i com sí havia succeït al llarg dels primers temps del conflicte. En canvi, Santaló no era tan optimista i aigualia la visió de Negrín:

“Yo sé también, porque tengo cartas de docenas de oficiales, de soldados, y de comisarios, que esta grata ilusión, esta admirable ilusión que se hace S. S., desgraciadamente, no ha llegado a tener una viva realidad”.

Mica en mica, Santaló va anar abandonant el to bonhomíós del principi i va despullar la seva contundència de tota afabilitat al voler matisar les explicacions que el cap del govern havia donat de la dimissió del ministre Aiguader. La versió de Negrín, i la que s'havia escampat a través dels diaris, és que havia plegat arran de l'aprovació de només tres decrets concrets, amb el contingut dels quals no estava d'acord. En canvi, el portaveu d'ERC afirmava que «*estos Decretos no fueron de ninguna manera la causa definitiva de la dimisión*» sinó la culminació d'un llarg període de tensions entre els governs espanyol i català. Santaló explicà que ell mateix havia

viatjat a València per reunir-se amb Indalecio Prieto, en un moment que aquest exercia la presidència en funcions, per fer-li conèixer el descontentament que hi havia a Catalunya. Fins i tot li havia proposat crear una mena de comissió bilateral, una opció que encara considerava vigent:

“Que se reúnan, si no los dos Gobiernos, una representación de ellos, y examinen la situación y digan qué puede mantenerse de lo legislado anteriormente un poco al margen de la ley, que ha de corregirse, llegando a un acuerdo para, desde aquel momento, acabar con las suspicacias, con los recelos y establecer una perfecta colaboración”.

Segons el seu punt de vista, des de les instàncies catalanes es volien fer certes gestions però des del govern central no hi havia resposta i cada vegada hi havia més qüestions sense resoldre. Des de feia temps aquesta era una queixa habitual des de les files d'ERC i era la raó de fons que explicava el perquè Aiguader havia decidit plegar. L'aprovació dels tres decrets havia estat tan sols la gota que havia fet vessar el vas.

“Se ha requerido al Gobierno en conjunto y para asuntos de diversos Ministerios a cada uno de sus titulares y, desgraciadamente, cuántos y cuántos problemas están si resolver; cuántos y cuántos contactos sin establecer. No quiero especificar pero está en mi mente un buen número de ellos. Y esto señor Presidente, este proceso político que yo llamo de incomprensión del sentimiento de Cataluña, de incomprensión por el deseo sin límites de aunar todas las fuerzas, culminó en los tres Decretos de que ha hablado S. S.”.

Ara bé, a diferència del que havia exigit al ple celebrat a Montserrat, a Sant Cugat el gironí ja no va exigir «*respecte absolut per la lletra de de la Constitució i de l'Estatut*». Admetia que el govern havia de superar enormes dificultats, però demanava que almenys demostrés una mínima sensibilitat en vers Catalunya.

Malgrat les queixes, Santaló feia la reclamació deixant clar que l'encaix entre les realitats espanyola i catalana havia estat molt millor des de 1931:

“Cataluña, desgraciadamente, fue incomprendida durante los tiempos de la Monarquía; ha sido mucho más comprendida en la República y Cataluña sabe agradecer perfectamente lo que en justicia ha hecho la República por ella. (...) No se trata, repito, de si se ha cumplido el artículo tantos o cuantos; es un problema de buena voluntad, que se traduzca en no herir susceptibilidades y en procurar la solución de las cuestiones a base de previo acuerdo por parte de quienes tienen el peso de la dirección y de la responsabilidad de aquellas facultades que les concede el Estatuto y al mismo tiempo, la Constitución de la República”.

Negrín havia conclós la seva intervenció recordant la vigència del seu programa de govern de tretze punts – coneguts com «Els 13 punts de Negrín»– i Santaló recollia el quant i l'encoratjava a passar de les paraules als fets quan més aviat millor:

“Y, como ha terminado el señor Presidente glosando el programa del Gobierno aprobado unánimemente por el Gobierno de Unión Nacional anterior, voy a terminar refiriéndome también a la misma cuestión para decir sobre ella algunas palabras. (...) Póngase rápidamente en práctica el contenido de los diferentes números de ese programa de Gobierno y la minoría catalana se dará por satisfecha considerando que se habrá realizado o estará en camino de realizarse, una obra todavía mejor para la guerra, para el porvenir de nuestra España y de nuestra Cataluña”.

Potser amb més vehemència que en altres ocasions, però Miquel Santaló es mantenia lleial als seus plantejaments: fidelitat a la República, unitat davant el feixisme i respecte per les institucions de govern catalanes.

Ara bé, les reclamacions d'ERC van acabar en no res per què després que Negrín posés el seu càrrec a disposició del plenari, els diputats van aprovar una proposició

d'acord on es donava total suport al cap de govern. A petició de Diego Martínez Barrio no hi va haver votació i es va aprovar per aclamació, per tant es va frenar la possibilitat que es visualitzés una hipotètica divisió de les Corts republicanes en un moment tan crític com aquell²³⁴.

Tal i com s'ha dit, la situació va causar impacte entre els republicans. De no haver estat així *L'Autonomista* no hauria publicat la intervenció de Miquel Santaló un mes més tard. Un altre fet que denota el descontentament que hi havia a ERC és que tot just nou dies més tard que el diari reproduís el discurs del gironí a Sant Cugat, el polític va tornar a la càrrega mitjançant un article titulat «*Glosses al programa d'unió nacional*» per reclamar que el govern posés en marxa, d'una vegada per totes, els 13 Punts²³⁵.

El text santalonià era fruit tant del que s'havia viscut a la localitat vallesana com del fet que *La Vanguardia* estigués publicant una sèrie d'articles titulats globalment «*Glosario de los 13 Fines de Guerra*» on desgranava cadascun dels ítems enumerats per Negrín.

La Vanguardia era el diari més pròxim a l'executiu espanyol des que s'havia traslladat a Barcelona tal i com recordava el propi Santaló al seu article:

“El diari barceloní oficiós del Govern dedica unes glosses prou interessants per a mostrar l'abast dels enunciats, i es recordarà com suava, en la reunió de les Corts, el dia primer d'octubre, sota la nau vetusta del monestir de Sant Cugat del Vallès, els fou dedicat un ample comentari”.

I no s'estava de recordar que a la sessió parlamentària, els diputats d'alguns partits – entre els quals hi figuraven els d'ERC- havien reclamat que les grandiloqüents declaracions de Negrín no es quedessin només en paraules:

“Les veus republicanes van creure indispensable passar ràpidament de la via de propaganda o de la glossa, a la via de fet en tot allò que no precisava l'acabament de la guerra, en desitjar que en lloc d'ésser tema de mítings, de

²³⁴ Moradiellos, *op. cit.*, pg. 398.

²³⁵ Santaló, M. “Glosses al programa d'unió nacional”. *L'Autonomista*, 10-11-1938, pg. 1.

conferències o d'articles periodístics fos un contingut de la «Gaceta de la República»”.

I al darrer paràgraf, es queixava que ni la premsa ni la classe dirigent s'esforçava prou per passar de la propaganda als fets:

“Manca un estat d'opinió més eficient en les masses republicanes i en llurs organismes dirigents, que es fan necessaris d'examinar”.

Com es pot apreciar, Santaló utilitzava la seva tribuna periodística de sempre per recriminar al govern la seva manca de resolució. És a dir, el polític gironí criticava Negrín i *La Vanguardia* des de Girona a través de les pàgines de *L'Autonomista*, cosa que ajuda a entendre la repercussió que continuava tenint el diari dels Rahola en les esferes periodístiques i polítiques del moment.

La realitat de la guerra, però, s'imposava i la derrota republicana era inevitable. Pocs dies després de publicar-se l'article, l'exèrcit lleial va caure a la Batalla de l'Ebre i al desembre els franquistes van començar l'ofensiva final contra Catalunya. Miquel Santaló ja no va publicar cap altre article a *L'Autonomista*, tot i això el 9 de gener de 1939 el seu nom aparegué en una breu notícia on s'explicava que el polític formava part de la comitiva oficial que havia rebut una comissió de parlamentaris francesos que estaven de pas per Girona en el camí de retorn cap al seu país després d'haver visitat Catalunya²³⁶. El diari recollia les declaracions dels diputats:

“L'heroisme de la República no cal que sigui estèril. França ha de situar-se al lloc que li pertoca i no cal dir que nosaltres, tot seguit d'arribar-hi, advocarem amb tota energia per l'ajuda que mereixeu. A casa vostra s'hi defensa la integritat i les fronteres de la nostra pàtria”.

L'ajuda no va arribar mai i molts republicans van creuar la frontera pocs dies més tard. Entre ells Miquel Santaló que començava el periple de l'exili que el duria fins a Mèxic, on va continuar el seu compromís polític.

²³⁶ *L'Autonomista*, 9-1-1939, pg. 3.

MIQUEL SANTALÓ

I LA CULTURA POLÍTICA DEL REPUBLICANISME GIRONÍ

Més enllà de la producció periodística condicionada per la conjuntura política de cada moment, una part dels articles que Miquel Santaló va publicar a *El Autonomista* a partir de la seva entrada a l'escena política gironina, estaven relacionats amb homenatges a republicans il·lustres, commemoracions de fets rellevants de la història del republicanisme local i global, i reflexions a l'entorn de conceptes fonamentals per l'ideari que ell defensava.

Val a dir que el pedagog gironí no feia res d'extraordinari, ja que aquest tipus de textos foren molt freqüents a la premsa republicana entre finals del segle XIX i el primer terç del segle XX. Els republicans se sabien part d'un moviment i d'un projecte polític que transcendia la seva generació i el seu àmbit geogràfic. Àngel Duarte ho sintetitza amb una frase: «*El republicanismo sabe que sólo existe en la medida que se transmite. Del destierro se vuelve. Del olvido, por el contrario, no se sabe a ciencia cierta*»²³⁷.

Els articles de Santaló reforçaven el sentiment de pertinença a un grup polític que tenia una cosmovisió pròpia; una pràctica que els historiadors engloben en el conjunt del que han anomenat cultura política republicana.

El terme «cultura política» és difícil de definir i acotar-ne l'abast. Tal i com assenyala la sociòloga María Luz Morán «*se trata de un concepto fronterizo, ubicado en la intersección de, al menos, cinco disciplinas: la sociología, la ciencia política, la antropología, la psicología y la historia*»²³⁸. Aquesta necessària interdisciplinarietat és comprensible si es té en compte que

“La cultura política, bajo cualquiera de las diversas denominaciones que ha recibido, remite a los complejos vínculos que se tejen entre la esfera pública, la vida política y los universos o representaciones que sobre ésta poseen los miembros de toda comunidad política. Tratar de aprehender el modo en que se interrelacionan y se afectan mutuamente los valores, creencias, actitudes, lenguajes y discursos de las personas y grupos sociales en relación a lo

²³⁷ DUARTE, À. (2008). “*Sin historia no hay republicanos*”. *Historia Contemporánea*. Vol. II, núm. 37, (pp. 321-342). Pg. 325.

²³⁸ MORÁN, M. L. (1999). “*Los estudios de cultura política en España*”. *Reis*, núm. 85, (pp. 97-129). Pg. 99.

*público con los principales elementos constitutivos de los sistemas políticos y de la vida pública se convierte, así, en el campo de referencia de la reflexión en torno a la cultura política*²³⁹.

Si es té en compte exclusivament el punt de vista historiogràfic, l'estudi de les cultures polítiques ha servit per desprendre's de la història política tradicional i ha ajudat a entendre la pervivència de moviments com el republicanisme entre la Primera i la Segona República, malgrat que durant aquell període de seixanta anys, l'accés al poder dels seus líders fou molt limitat.

Com es veurà en les pàgines següents d'aquest treball, en la cultura política del republicanisme històric –també del gironí– la transmissió dels ideals i el sentiment de formar part d'una col·lectivitat concreta es basava, entre altres factors, en l'ús d'un vocabulari constituït per paraules molt determinades (ciudadà, democràcia, etc.), però també en celebrar commemoracions d'episodis heroics del republicanisme i evocar figures cabdals del moviment, que havien de servir d'exemple per a les noves generacions que somniaven –igual que els seus predecessors– en viure en un país sense rei.

L'ús d'aquests elements és el que Pierre Nora va definir com a Llocs de Memòria. Segons la seva opinió són al mateix temps materials, simbòlics i funcionals i discorren entre la Història i la Memòria²⁴⁰. En el cas del republicanisme històric, l'evocació d'un personatge determinat o d'un moment concret de la seva història no era fruit ni de la casualitat ni de la improvisació. Serveixi de referència el treball que Nora va dedicar als llocs de memòria francesos:

“Les lieux de mémoire naissent et vivent du sentiment qu'il n'y a pas de mémoire spontanée, qu'il faut créer des archives, qu'il faut maintenir des anniversaires, organiser des célébrations, prononcer des éloges funèbres, noter des actes, parce que ces opérations ne sont pas naturelles. C'est pourquoi la défense par les minorités d'une mémoire réfugiée sur des foyers privilégiés et jalousement gardés ne fait que porter à l'incandescence la vérité

²³⁹ MORÁN, *op. cit.*, pg. 98.

²⁴⁰ NORA, P. (dir.) (1997). *Les lieux de mémoire*. Vol. I. París: Gallimard.

de tous les lieux de mémoire. Sans vigilance commémorative, l'histoire les balayerait vite. Ce sont des bastions sur lesquels on s'arc-boute. Mais si ce qu'ils défendent n'était pas menacé, on n'aurait pas non plus besoin de les construire. Si les souvenirs qu'ils enferment, on les vivait vraiment, ils seraient inutiles. Et si, en revanche, l'histoire ne s'en emparait pas non plus pour les déformer, les transformer, les pétrir et les pétrifier, ils ne deviendraient pas des lieux pour la mémoire. C'est ce va-et-vient qui les constitue: moments d'histoire arrachés au mouvement de l'histoire, mais qui lui sont rendus»²⁴¹.

El republicanisme del primer terç del segle XX, en el qual es va desenvolupar la trajectòria del Miquel Santaló polític, elaborà els seus propis llocs de memòria i els va convertir en un aspecte essencial de la seva cultura política. Ara bé, des de la historiografia hi ha el perill, per dir-ho en paraules de Javier de Diego de «*diseñar construcciones típico-ideales con el objetivo de delimitar firmemente las fronteras de las culturas políticas*»²⁴². És interessant, doncs, no arribar a conclusions apriorístiques i analitzar, detingudament, la producció periodística santaloniana per comprovar fins a quin punt el seu discurs ideològic i la seva funció en l'engranatge de l'organització republicana gironina encaixen en la concepció de cultura política republicana que han anat perfilant els historiadors els darrers temps.

La Revolució Francesa i altres històries exemplars

Segons Àngel Duarte, la Història va ser un dels pilars fonamentals que es va utilitzar a l'hora de construir aquella cultura política, ja que servia com a «*instrumento de identificación y propaganda y como transmisor de la memoria de la cultura política republicana*»²⁴³. És a dir, que transmetre la història era compartir uns valors molts concrets:

²⁴¹ NORA, *op. cit.*, pg. 29.

²⁴² DIEGO, J. (2008). «*La cultura política de los republicanos finiseculares*». *Historia Contemporánea*, núm. 37, (pp. 409-440). Pg. 416.

²⁴³ DUARTE, *op. cit.*, pg. 321.

“La historia, contada en familia, vista en coloridos cuadros, cantada en el orfeón o leída en gruesos volúmenes, permitía saberse parte de una nación (España), de una facción de la misma en guerra permanente contra la reacción y el privilegio, de una prosapia liberal y popular, de una lógica ilustrada (la de la razón y el progreso), de un sujeto colectivo emancipado (la humanidad). Enfrente estaban los otros”²⁴⁴.

Ja en un altre text, aquest mateix historiador s'havia referit a la qüestió. A l'hora de destacar quins eren els referents històrics més importants per la cultura política republicana assenyalava sobretot la Revolució Francesa:

“La historia era entendida de esta manera, un pilar filosófico para los que concebían la existencia desde la confianza genérica en el progreso del género humano.

Además, los republicanos se sirvieron de la historia con el objetivo, más prosaico si se quiere, de dotarse de referentes, de enmarcarse a sí mismos, de situarse no solamente en la larga cadena argumentativa de los hombres ilustrados, de los contendientes pertinaces en pro de la autonomía de la razón, sino también de proclamarse herederos de una dilatada trayectoria de combates por la libertad y la justicia, la fraternidad y la igualdad, en España, en Europa y en el mundo. De hecho, se da en toda concepción republicana de la historia una referencia implícita, aunque constante, a una pretérita edad de oro, un tiempo en el que la humanidad era dichosa viviendo en sociedades sin dominación y sin barreras al ejercicio del libre albedrío. La Revolución Francesa sería el último episodio del combate milenario de la razón por recobrar –este es el verbo que usa y no otro- sus derechos, es el eslabón más reciente de la lucha del pueblo por recuperar sus fueros”²⁴⁵.

²⁴⁴ DUARTE, *op. cit.*, pg. 323.

²⁴⁵ DUARTE, À (2005). “Los republicanos del ochocientos y la memoria de su tiempo”. *Ayer*, núm. 58, (pp. 207-228). Pg. 210.

Tenint en compte aquest context és comprensible, doncs, que el 13 de juliol de 1922 Miquel Santaló publicqués un article a *El Autonomista* evocant el 1789. Simptomàticament, dedicava aquell text de temàtica històrica a «*Las Juventudes Republicanas de Gerona*» ja que el passat havia de servir de lliçó i d'exemple per a les noves fornades de coreligionaris:

“El 14 de Julio, la toma de la Bastilla, es un símbolo; el símbolo de la explosión de un estado espiritual de santidad de todo un pueblo, el francés, fraguado en el cerebro de hombres ilustres y desinteresados –Rousseau, Diderot, D’Alembert- y expandido a los cuatro vientos por encima y entre todos los obstáculos. Las ideas puras llegan y germinan en el corazón de los hombres si la podre (sic) no los ha consumido. La humanidad no se detiene en las vallas levantadas por tiranos. La toma de la Bastilla es el símbolo del hundimiento del antiguo régimen y del comienzo de la actuación de la soberanía popular. Es el símbolo de la Revolución Francesa”²⁴⁶.

Com es pot apreciar, Santaló citava el terme «*soberanía popular*», un dels conceptes més habituals en els discursos del republicanisme, per raons òbvies. Per al pedagog gironí era precisament la sobirania del poble la que donava legitimitat als processos històrics i polítics, tal i com demostraven els fets de 1789:

“Fué poco después, el 4 de agosto, cuando empezó su verdadera labor constructiva la representación popular, votando, frente a la nobleza y el clero, la siguiente proposición: «Queriendo la Asamblea Nacional establecer la Constitución francesa sobre los principios que acaba de reconocer, declara definitiva e irrevocablemente abolidas las instituciones contrarias a la libertad e igualdad de derechos».

No más reyes, ante la ley al menos, sin cortapisas en el ejercicio del Poder; no más acaparamientos de poderes; no más diferencias entre los ciudadanos,

²⁴⁶ Santaló, M. “Efemérides: 14 de julio de 1789. Para las Juventudes Republicanas de Gerona”. *El Autonomista*, 13-07-1922, pg. 1.

el clero pagaría impuestos como los demás; la suprema autoridad radicaría en el pueblo y se ejercería por él la autoridad civil”.

Va ser aquella «representación popular» la que redactà un dels textos fonamentals per tots aquells que, ja al segle XX, reivindicaven els valors republicans:

“La misma Asamblea, actuando de Constituyente daba al mundo la famosa «declaración de los derechos del hombre» (...). He ahí los más importantes: «Los hombres nacen y son libres e iguales en derecho. El principio de toda soberanía reside en la nación. La ley es la expresión de la voluntad general. Como todos los ciudadanos son iguales, todos pueden aspirar a las dignidades y empleos públicos según sus virtudes y talentos. Nadie puede ser acusado, preso ni detenido sino en los casos determinados por la ley y con arreglo a las formas prescritas por ella. Nadie debe ser molestado por sus opiniones...»”.

Aquell article no era un petulant exercici d'erudició de Miquel Santaló. Els lectors d'*El Autonomista* –republicans de l'àrea gironina- segurament ja coneixien el fets que hi descrivia. La voluntat de l'autor era confrontar la Història amb el present, utilitzant als revolucionaris francesos com a contrapunt al que estava succeint a Espanya i denunciant el que calia millorar:

“Nosotros, españoles, a la par que releer con recogimiento algunas páginas selectas de los filósofos humanistas del siglo XVIII, nos preguntamos con todo amor y con todo dolor:

¿Tienen todos los niños españoles el mismo derecho real a una educación completa, a un alimento suficiente, a un vestido modesto? ¿Tienen todos los hombres el mismo derecho al trabajo, a una vejez sin hambre y sin preocupaciones? ¿Son las leyes expresión del deseo del pueblo, rescriptos (sic) de agentes de mercaderes, úkases (sic) de los representantes de una Compañía arrendataria de tabacos, de una ferroviaria, de una Banca, de una Patronal o de un Sindicato hecho inviolable? ¿Es verdad que el hijo del

miserable carbonero de las Guillerías, con mucho talento, puede llegar a ser ingeniero, abogado, Jefe del Estado español? Y es verdad; -¡Santo Dios, como España entera es las Hurdes!- que sólo según lo que prescriben las leyes nadie puede ser detenido, ni preso, ni fusilado, ni molestado por sus opiniones...?”.

La voluntat alligoadora del passat i la contraposició amb el present va ser una constant fins que fou proclamada la Segona República. Amb la guerra civil, l'evocació de la presa de la Bastilla va tornar a aflorar. En un article de 1937, Santaló posava al mateix nivell el que havia succeït a París al segle XVIII amb el que s'estava vivint en aquells moments:

“França acaba de commemorar, en pau, la gesta gloriosa de l'any 1789 per la llibertat. Espanya recordava tot seguit els inicis de l'epopeia que per la llibertat es descabdella en els fronts de guerra de la República contra la facció i la tirania. Ací, més tard, com ahir a França, festejarem també en pau el triomf de la dignitat humana i el sentit generós de la lluita que té per front, oc, ha dit el poeta, el món enter. I serà simbòlica i excelsa la fusió de les veus de les Repúbliques d'Occident d'Europa en el mes de juliol, per a glossar les gestes magnes de la Humanitat, superant-se de les tèrboles passions i dels instints primaris”²⁴⁷.

I de la mateixa manera que la Revolució Francesa havia triomfat per la bondat els ideals que preconitzaven els seus promotors, els republicans vencerien aquella guerra fratricida que havia esclat el juliol de 1936:

“Asseguren el triomf de la República la superioritat de la seva significació, la millor condició del territori lleial, la superioritat del seus homes i la necessitat absoluta de la independència material i moral d'Espanya per a la independència de França i d'Anglaterra.

²⁴⁷ Santaló, M. “Juliol i la llibertat”. *El Autonomista*, 19-7-1937, pg. 1.

La lluita que va iniciar-se obertament en la matinada del 19 de juliol de 1936 a Barcelona en l'escenari del Passeig de Colom porta en les seves entranyes la llavor de tot un món nou enfront les misèries del passat que volen reviure i imposar els Estats Feixistes. I el fracàs rotund de l'esperit d'aquests en la primera jornada serà el mateix fracàs de la jornada final en tot el territori de la República. Llavors Espanya, sota els plecs de la bandera federal, tindrà i actuarà amb la categoria que li correspon”.

Queda clar que tant en els textos històrics com en les seves anàlisis dels fets del present, era habitual que els republicans no limitessin el seu focus d'atenció a la realitat estrictament catalana o espanyola, sinó que vincuessin la seva lluita i els seus anhels a un moviment d'abast internacional. Es consideraven, en paraules de Duarte, «*herederos de una dilatada trayectoria de combates emancipatorios por la libertad y la justicia, en España, Europa y el mundo*»²⁴⁸. És a dir que «*la perspectiva no era únicamente interna. Ese saber que no estaban solos resultaba uno de los rasgos más destacados de la ojeada sobre el pasado*»²⁴⁹.

La Revolució Francesa no era l'únic referent històric dels republicans. Per ells el passat era una font inesgotable d'on nodrir-se d'episodis alligonadors que els guiessin en el camí de fer realitat el seu ideal. I si era necessari retrocedien 2500 anys per demostrar que el poble lluitava contra el poder opressor des de temps immemorials:

“Esta mecánica se traslada al pasado y al orden de lo político y da como resultado una visión dualista en la que el pueblo, desde la Grecia clásica, está en combate permanente con los poderes personales. El primero ama la libertad porque nace con la conciencia de sus derechos naturales. Los segundos oprimen porque no conocen otro medio de dominar. Se sirven del

²⁴⁸ DUARTE, À. (2001). “*Historias de federales, historia republicana*”. *Historia y Política*, núm. 6, (pp. 7-29). Pg. 10.

²⁴⁹ DUARTE, À. “*Historias de federales...*”, pg. 12.

*terror y del fanatismo, y se sostienen sobre la corrupción y la miseria. Su labor perturba la máquina del progreso, el avance de la civilización*²⁵⁰.

Tant als articles com a les conferències que donava als casinos, ateneus i agrupacions republicanes de la demarcació gironina, Miquel Santaló utilitzava sovint el recurs d'evocar la democràcia atenenca. El novembre de 1930, per exemple, *El Autonomista* va publicar la crònica d'una xerrada realitzada pel pedagog al casino *La Unión* de Vidreres. El títol de la conferència –on també assistiren veïns de Sils i Maçanet de la Selva- era «*Exigencias políticas del momento actual*»²⁵¹. Tot i això, Santaló començà la seva dissertació analitzant «*las formas de gobierno desde el florecimiento de Grecia y Roma hasta nuestros días*». Després d'aturar-se en la transcendència del triomf de la Revolució Francesa, es va centrar en la història de l'Espanya dels segles XIX i XX. Segons el corresponçal del diari:

“Cantó un himno a las Cortes de Cádiz que en 1812 promulgaron la primera constitución española, y la ignominia de ser derogada por el auxilio prestado por los cien mil Hijos de San Luís, al absolutista Fernando VII. Hizo ver el inmenso tesón de nuestros antepasados y las luchas sostenidas hasta lograr la promulgación de la Constitución de 1876, que rigió en nuestra patria hasta el 13 de septiembre de 1923. A continuación leyó algunos artículos de dicha Constitución sobre los derechos de los ciudadanos y llamando a la juventud vidrerense, les recordó la obligación que tiene de prestar todos sus esfuerzos a lograr una Constitución más liberal que la del 76 y hacerla lo suficientemente resistente para que no pueda ser derogada sino por la voluntad del pueblo”.

Així doncs, «*la juventud vidrerense*» havia de tenir present «*el inmenso tesón de nuestros antepasados*» i «*las luchas sostenidas*» per aconseguir una Constitució que reconegués «*los derechos de los ciudadanos*». El novembre de 1930, quan la

²⁵⁰ DUARTE, À. “*Los republicanos del ochocientos...*”, pg. 226.

²⁵¹ “Comarcal. Vidreras”. *El Autonomista*, 26-11-1930, pg. 2.

possibilitat que es proclamés una nova república espanyola era tema recurrent en les tertúlies polítiques, aquelles paraules tenien una clara voluntat alligonadora.

L'habilitat per combinar referents de l'antiguitat amb la història més recent era habitual en els discursos del republicanisme²⁵². L'estil santalonià és paradigmàtic en aquest sentit ja que en moltes de les xerrades tant podia citar la Grècia Clàssica com analitzar els fets històrics més immediats. El desembre de 1921, per exemple, feu una conferència al Centre d'Unió Republicana (CUR) titulada «*L'Espanya contemporània, cinc dates memorables: 1898, 1906, 1909, 1917, 1921. Homes i idees*»²⁵³. Els cinc anys en qüestió corresponien a cinc fets històrics molt concrets: la Guerra de Cuba, la Llei de Jurisdiccions, la creació de Solidaritat Catalana, la Setmana Tràgica, l'aparició de les Juntes de Defensa i el «*Manifiesto al País*». Abans d'entrar en matèria va explicar als assistents que, segons el seu punt de vista, l'entrada d'Espanya a la història contemporània s'havia produït amb la «*consolidació del constitucionalisme mercès a la Revolució de l'any 1868*». Tot seguit va explicar que la finalitat d'aquella xerrada era:

“Portar a la consciència del públic les característiques del règim i les seves conseqüències en els diferents ordres de la vida, ja que, afegeix, sols en una falta de memòria del poble, en no recordar el passat fien els homes de govern d'avui per a no respectar res ni fer res que no siga de caràcter particular”.

Santaló va anar desgranant, un per un, aquells episodis de la història recent espanyola i demostrava que en cada situació els republicans havien provat d'aportar solucions per contribuir al millorament del país però que l'«*Estat oligarca*» no només no les acceptava sinó que les combatia i perseguia als que les defensaven.

Aquest historiar el passat immediat per extreure'n conclusions alligonadores que ajudessin a afrontar el futur amb garantia d'èxit també superava les fronteres estatals i buscava referents a l'exterior. El 1927, el pedagog gironí va fixar la seva atenció en Mèxic²⁵⁴. En aquells moments el país americà estava a punt de celebrar

²⁵² DUARTE, À. “*Los republicanos del ochocientos...*”, pg. 211.

²⁵³ “La Conferència d'en Miquel Santaló”. *El Autonomista*, 12-12-1921, pg. 1.

²⁵⁴ Santaló, M. “Méjico”. *El Autonomista*, 9-9-1927, pg. 1.

eleccions presidencials on es presentaven tres candidats i tots tres eren generals de l'exèrcit. Álvaro Obregón que optava a la reelecció, Francisco «Pancho» Serrano i Arnulfo R. Gómez. Val la pena iniciar l'anàlisi de l'article parant esment en la justificació amb què el seu autor defensava que *El Autonomista* dediqués tota la seva primera pàgina a un territori tan llunyà. El concepte «internacionalisme» es percep en el subtext:

“La magnitud de ciertos acontecimientos extranjeros y su fatal repercusión económica y a veces moral y política en todo el globo en virtud de la solidaridad internacional que se ha impuesto por encima de todos los prejuicios y egoísmos nacionalistas, hacen que lo mismo la gran prensa española que los diarios y revistas provinciales, recojan y divulguen las fases de luchas civiles y militares que se suceden en diversos países. Tal es el caso de la guerra cruenta en China. (...) El caso reciente de la escandalosa intervención de los Estados Unidos en la vida privada de Nicaragua; el caso de la guerra civil en el Brasil y el caso de los sucesos de Méjico con motivo de la doble acción del gobierno de Calles para civilizar o hacer civil al país fortaleciendo su independencia política”.

Per al polític gironí els vincles amb el país americà eren dobles –pel seu passat com a part de l'imperi espanyol i pel seu present republicà- per això defineix «*el pueblo mexicano*» com «*hermano nuestro por partida doble*». Mèxic s'havia oposat al poder del Vaticà, ja que defensava un republicanisme laic que no agradava gens a la jerarquia eclesiàstica, i, a més, patia l'amenaça d'uns puixants Estats Units, que tenien la pretensió de dominar l'economia mexicana:

“Es más halagüeño el futuro de Méjico que el presente. Hoy la acosan externamente dos potencias: la comunidad religiosa positiva insatisfecha con un dominio espiritual y la fuerza absorbente de la plutocracia norteamericana. Contra la acción financiera de los Estados Unidos que procuraba el monopolio de la producción nacional de petróleos y algodones mejicanos se ha levantado unánimemente todo el país prefiriendo un «México en ruínas»”.

Per tot plegat, Santaló tenia la percepció que els comicis mexicans on els electors havien d'escollir entre els tres candidats militars tenien importància fins i tot més enllà de les seves fronteres:

“El triunfo de cualquiera de ellos puede torcer la trayectoria de la marcha actual de la República y ser fatal al porvenir de la democracia en Méjico y de su independencia, problema capital cuya solución importa también mucho más allá de los límites del país donde se encuentra planteado”.

De fet, resseguint el pensament del polític gironí expressat a través dels seus textos, hom s'adona que la seva visió i capacitat d'anàlisi abastava tot el món, ja que per ell els països cada vegada estaven més interconnectats. En definitiva, allò que en termes del segle XXI es defineix com a globalització i que aleshores els republicans batejaven com a internacionalisme. Per a ells aquest concepte tenia connotacions positives i demostrava que l'ésser humà cada vegada era més sensible al patiment aliè i, per tant, anhelava millorar les condicions de tots els seus congèneres.

Quan feia una mica més d'un any que havia escrit l'article sobre les eleccions mexicanes, el desembre de 1928, Miquel Santaló dedicava un text a la recent constituïda Unió Internacional de Socors titulat «*Cooperación filantrópica internacional. Progreso moral*»²⁵⁵. L'objectiu d'aquell organisme –proposat per l'italià Giovanni Ciruolo el 1921- era oferir ajuda a les zones on es produïssin catàstrofes i si havia cristal·litzat era per què:

“La sensibilidad de los hombres se afina cada vez más y sus antenas recogen vibraciones del mundo entero. Las recientes catástrofes del teatro Novedades en Madrid y del polvorín de Melilla, hallaron eco en la Prensa de Europa, de América y probablemente de Asia, del mismo modo que España ha participado en el dolor del Japón cuando las sacudidas sísmicas de 1923 produjeron centenares de víctimas; de Sicilia, ante la miseria sembrada por la

²⁵⁵ Santaló, M. “Cooperación filantrópica internacional. Progreso moral”. *El Autonomista*, 17-12-1928, pg. 1.

erupción del Etna y del Brasil por los trágicos efectos de los temblores de tierra.

Bien está esta simpatía universal manifiesta; pero estará mejor cuando su expresión adecuada siga la acción precisa para menguar en lo posible el daño producido por las grandes calamidades. Y a ésto se va decididamente”.

Precisament aquest havia de ser el paper de la Unió Internacional de Socors. Era la prova que una idea tan republicana com la solidaritat entre pobles, la fraternitat –si es vol utilitzar un dels termes evocadors de la mitificada Revolució Francesa- es concretava en el convenciment que els organismes supranacionals que s’havien constituït després de la Primera Guerra Mundial havien de consolidar la pau al món. En aquest sentit, és remarcable l’article que Santaló havia publicat al *Suplemento Literario d’El Autonomista* l’octubre de 1927. Sota el títol «*Camins de solidaritat humana*»²⁵⁶ esmentava algunes institucions que ell considerava crucials: el Tribunal de Justícia Internacional, l’Oficina Internacional del Treball, la Societat de Nacions, el Centre Internacional de Cooperació Intel·lectual de París i la Creu Roja Internacional. El polític gironí estava convençut de la bondat d’aquells organismes i de la possibilitat que aconseguissin acabar amb les guerres:

“Estem segurs que això matarà allò altre, és a dir, que l’internacionalisme, el solidarisme, la germanor universal, enterraran l’egoisme i el chauvinisme (sic). Aqueixes institucions infantívoles per ara, tenen la força de la raó i l’escalf del sentiment de tots els homes de bona voluntat. I tenen ademés l’ajut inconmensurable de les descobertes de la ciència dominant a poc a poc tot el que eren obstacles naturals per la realització de l’ideal. Si el triomf d’una lluita civil portà el reconeixement del drets de l’Home, la tasca científica pacient ha fet possible l’abraçar-se cada dia els homes d’un continent amb els dels altres”.

²⁵⁶ Santaló, M. “Camins de solidaritat humana”. *Suplemento Literario de El Autonomista*, 1-10-1927, pg. 8.

Quan al cap de dos anys, el pedagog gironí va tornar a col·laborar en aquell suplement anual d'*El Autonomista*, insistí en la necessitat de crear un nou context de pau mundial. L'espurna inspiradora d'aquell text era l'aparició de «*Sin novedad en el frente*» de l'escriptor austríac Erich Maria Remarque. La novel·la, ambientada en la Gran Guerra, era un cant pacifista i evocava «*las miserias y atrocidades de la trágica lucha de 1914 a 1918*»²⁵⁷. Segons Santaló, després del conflicte bèl·lic, el món havia quedat sense rumb:

“El hombre actual vive desorientado. Su fe vacila por no ver un orden claro y una clara finalidad redentora entre las múltiples doctrinas sometidas a su consideración y fácilmente es víctima de un escepticismo que engendra un pesimismo tan amargo como infecundo y le hace juguete de todos los acontecimientos”.

Per canviar la situació feia un cant al triomf de la raó, que serviria per transformar tots els àmbits vitals començant per l'educació i acabant en la política. En definitiva, tot allò que tenia relació amb la societat:

“Urge fijar nuevos derroteros para vigorizar los humanos ideales de redención y asegurar su eficacia. Acaso con una nueva educación, con una nueva organización social, con nuevas normas políticas y sobre todo con una nueva conducta en cada uno y en todos. Si los ideales son un producto de la razón, de lo superior humano, raíz de la libertad y lo que da dignidad y superior jerarquía al hombre, justo es que la voluntad o la conducta sea dirigida por ellos y dé a los actos su cualidad moral. Ideales, convicciones profundas, y conducta racional o moral, deben ser las bases de una vida mejor en oposición al despotismo -ilustrado o económico- y al servilismo igualmente denigrantes”.

En definitiva:

²⁵⁷ Santaló, M. “Para vivir mejor”. *Suplmento Literario de El Autonomista*, 1-10-1929, pg. 27.

“Para vivir mejor, para el triunfo de los ideales de paz y evitar la explotación del hombre, hay que extender y purificar los ideales realizables al mismo tiempo que someternos, exigiéndolo a los oportunistas y a los pobres de espíritu, al cumplimiento del deber como principal medida de salud pública”.

El Primer de Maig

Amb tot el que s’ha exposat fins ara sembla prou evident que els republicans, i entre ells el propi Miquel Santaló, posaven especial èmfasi en trobar connexions amb altres èpoques de la història i amb les realitats polítiques d’altres països. Però també buscaven la complicitat i la col·laboració amb altres classes socials. En paraules de Duarte:

“Ese saber que no estaban solos (...) resultaba uno de los rasgos más destacados. La compañía a la que aludo era tanto la de otros pueblos como la de determinados grupos sociales”²⁵⁸.

Els articles que el líder del republicanisme gironí dedicà a la commemoració de la Festa del Treball encaixen perfectament amb aquesta cita, ja que en tots ells apel·lava de manera directa a la classe obrera. El primer text que Santaló publicà a *El Autonomista* sobre el Primer de Maig data del 1920²⁵⁹ i en ell precisament reivindicava que aquella jornada fos una celebració interclassista:

“Es la fiesta más universal, más grande, más humana y más admirable de cuantas se celebran. No hay otra, ni política ni religiosa que pueda comparársele. No es simplemente un acto de clase como quieren ver en ella los zánganos de la sociedad, sino un acto de honda significación ideal y moral con el que se enaltece una actividad necesaria a la sociedad y que por lo mismo que es necesario debiera mirarse como un patrimonio de todos y no como una obligación de los desheredados de la fortuna”.

²⁵⁸ DUARTE, À. “Los republicanos del ochocientos...”, pg. 216.

²⁵⁹ Santaló, M. “Primero de Mayo”. *El Autonomista* 30-4-1920, pg.1.

Ara bé, això no el feia oblidar el marcat accent reivindicatiu que tenia aquella jornada. Ho demostra el fet que cités a Karl Marx i expressés el desig de la unitat de tots els treballadors de la Terra:

“¡Llor al trabajo! Mañana, primero de mayo, los obreros del mundo, los de América, de Europa, de Oceanía, de Asia y muchos de África, los obreros – hombres que saben de su dignidad y de la dignidad de su función– dejarán unas horas la sierra, el yunque, el arado, la lanzadera, el buril, la pluma, el libro... Un mismo acto y un mismo pensamiento unirán a millones de hombres de latitudes y longitudes diferentes y les harán sentir una misma esperanza: la liberación de todos por propia voluntad y por el esfuerzo de los trabajadores mismos, como pedía Carlos Marx que fuere”.

Seguint el discurs tradicional republicà, Santaló estava convençut que la lluita del present per què es reconeguessin els drets laborals tindria la seva recompensa en el futur:

“¿Qué pedirán mañana los obreros del mundo? No importa mucho. Pedirán libertad, paz, abaratamiento de la vida, nacionalización de los servicios públicos, amortización de fincas... No importa mucho. Lo más importante es el acto, la fiesta en sí con su idealidad y el crecimiento constante de los que en ella participan augurando el pronto advenimiento de una sociedad nueva, también como obra propia, el advenimiento de la gran Ciudad que años ha presintió y describió el excelso poeta norte-americano Walt Whitman”.

A continuació el polític gironí reproduïa un fragment del poema *Canto del hacha* del llibre *Hojas de hierba* d'aquell escriptor. Els versos de Whitman evocaven una ciutat ideal que també era somniada pels republicans i de la que en van fer l'objectiu immediat de les seves accions polítiques.

Marginats del gran poder a causa del sistema d'alternança de partits de la Restauració primer, i per la repressió de la dictadura de Primo de Rivera després, els

republicans s'havien organitzat en petites formacions d'abast local. Era un moviment molt atomitzat però també molt actiu. Àngel Duarte destaca que el municipalisme republicà tenia tres funcions interrelacionades:

*“el municipio como cimiento de la organización administrativa de la Nación federal o, como mínimo, decididamente descentralizada; la localidad como fuente de lealtad e identidad, y la política local como terreno privilegiado de la acción política”*²⁶⁰.

Ara bé, cal tenir en compte que aquesta fragmentació organitzativa no significava que fos un moviment ni aïllat ni aïllacionista, ans al contrari. Els republicans estaven sempre pendents de què passava arreu del món, i durant la dècada de 1920 molt especialment seguien amb atenció el que succeïa a la URSS.

Miquel Santaló no va reprendre el tema del Primer de Maig fins el 1927²⁶¹. En aquell text tornava a referir-se a la Ciutat –amb «c» majúscula- i a més la contraposava a la Natura. A l'article, escrit en primera persona del plural, l'autor es transmuta en un pensador solitari que pren distància física de l'entorn urbà. Des del capdamunt d'un cim, situat en un paratge idíl·lic, reflexiona sense haver de témer a les repressions de cap mena:

“Para celebrar la Fiesta del Trabajo este año, hemos cogido el cayado a modo de bordón de peregrino y sin más compañía que la dulce compañía de nuestras propias ilusiones, preocupaciones y esperanzas, hemos subido al monte donde todo canta a la libertad: el pájaro que cruza la atmósfera, la abeja que zumba, el caracol rastrero y baboso, la lagartija endiablada, la planta microscópica y la gigante... Todo canta a la libertad en las alturas, y el

²⁶⁰ DUARTE, À. (2006). “El municipio republicano: sostén de la democracia y refugio en la tempestad (Algunas consideraciones catalanas y ampurdanesas)” dins FORCADELL, CARLOS & CRUZ ROMEO, MARÍA (eds.). *Provincia y nación. Los territorios del liberalismo*. Colección Actas. Saragossa: Institución “Fernando el Católico” (CSIC). (Pp. 101-119). Pg. 103.

²⁶¹ Santaló, M. “Primero de Mayo”. *El Autonomista*, 2-5-1927, pg. 1.

amor florece entre un rumor confuso y un aroma indefinible que exaltan al espíritu contemplativo y anhelante.

De la cima del monte, a través de la luz difusa entre la niebla, mirábamos la Ciudad a los pies. ¿Qué eco tendrá en ella el canto de la naturaleza, que percibimos aquí en ese día de la Fiesta del Trabajo? – Porque es, justamente a la Ciudad, a quien atañe realmente la libertad”.

La llibertat és pròpia de la natura, però també calia que arrelés a l'entorn urbà i en això la celebració del Primer de Maig hi tenia un paper crucial segons el seu punt de vista. I, igual que havia escrit a l'article de 1920, tornava a reivindicar la necessitat que aquella diada tingués un abast global de dignificació del treball, malgrat que era conscient que encara no havia arribat a tothom:

“La Fiesta, que lleva un germen de redención, hace repicar las campanas de todos los pueblos de la Tierra. En este sentido es universal. Pero todavía quedan al margen del derecho a celebrarla, millones de hombres –los vagos, los inconscientes, los explotadores, los déspotas-. Para su total universalización es preciso humanizar más a todos los hombres mediante un régimen social y un esfuerzo individual que garanticen a cada uno los medios necesarios para un pleno florecer de su conciencia y para la capacitación de un trabajo que se elija libremente conforme a la vocación. Entonces, naturalmente, se eliminarán los que no protejan al trabajo por no saber de su gozo y de su virtud, y la libertad moral encarnará en las ciudades.

Encarnará la libertad en las ciudades, en la civias (sic), en la agrupación de hombres conscientes de su deberes y derechos para la realización de un fin ideal común, sacrificando una parte de la espontaneidad de la naturaleza que el hombre puede y debe superar. Encarnará la libertad y seran vanos los intentos de anularla, sometiendo voluntariamente el egoismo al altruismo, erigiendo un baluarte inexpugnable a la ambición, a la fuerza bruta y a la audacia. Ese baluarte -fuerte y fragua a un tiempo- es el sindicato profesional y la sociedad política, la unión de los hombres para la mejora de las actividades económicas y de la vida del espíritu, la unión armónica del

trabajador y del hombre, de la mejor y más amplia acepción de las palabras. Entonces el canto del campo a la libertad, será más acorde con la realidad de la urbe”.

El mateix dia de l'any següent, el 1928, la primera pàgina d'*El Autonomista*²⁶² tornava a acollir un article del pedagog gironí que seguia el mateix estil narratiu. Una de les poques diferències era que no hi feia aparéixer la crida explícita a la sindicació ni a la organització política. En canvi, sí que tornava a utilitzar l'esclat primaveral de la natura per introduir les seves reflexions:

“Una noche de insomnio y una madrugada de extraña inquietud, nos llevan a la calle al despuntar el alba. El ambiente, fresco, está saturado de un delicioso perfume sensual que se cala pecho adentro como activo estimulante vital. Tangentes (sic) las laderas de la montaña levantina de la ciudad, asciende entre el follaje de los pinos y alcornoques, luces de dorados rayos que coloran la atmósfera de carmín, oro y azul en forma apoteósica. El Primero de Mayo, la Fiesta del Trabajo, se anuncia con todo esplendor de la Naturaleza. En la calle hay grupos de hombres y mujeres en actitud de salir para sumirse a la fronda de los bosques próximos. Nuestro espíritu reflexiona unos momentos sobre la significación de la festividad internacional”.

Crida l'atenció el fet que en molts articles, la retòrica santaloniana utilitzés referents vinculats al cristianisme. Ara bé, com fa notar Àngel Duarte, aquest recurs era molt habitual:

“La dialéctica republicana tenía raíces cristianas, casi podría decirse que agustinianas. El bien y el mal eran principios inherentes a todas las sociedades. De hecho, eran en el universo, eternos. Estos dos elementos estarían en lucha permanente”²⁶³.

²⁶² Santaló, M. “La Fiesta del Trabajo”. *El Autonomista*, 2-5-1928, pg. 1.

²⁶³ DUARTE, À. “Los republicanos del ochocientos...”, pg. 226.

A l'article de 1928 això era ben evident:

“De los símbolos modernos exprese (sic) una fe viva en el futuro de las sociedades humanas, ninguno ha alcanzado la extensión de la Fiesta del Trabajo. Muchedumbres ciudadanas de las lejanas tierras del Japón o de Nueva Zelanda; de las viejas tierras de Europa y de las más recientes de América, comulgan y se mueven al impulso de un mismo vago principio de solidaridad y a los acordes de un mismo himno de esperanza, contribuyendo unánimemente a establecer el reino de Dios sobre la Tierra. Las mil lenguas del mundo expresan hoy –con más o menos griterío, con mayor o menor recogimiento-, el mismo afán. Los problemas humanos han de ser resueltos por los hombres. Y el gran problema humano es un problema de amor cuya solución está en la comprensión de la creencia de nuestra propia naturaleza, fundida realmente en todas las generaciones pasadas y encarnada en todas las generaciones futuras, haciéndose así inmortal. Y también en el reconocimiento de la dependencia recíproca de unos y otros, que proclama la injusticia de las desigualdades de trato y otras muchas anacrónicas realidades del presente régimen social”.

Com és prou sabut, arran de la influència de l'Antic Testament i de l'episodi del Gènesi on Adam i Eva són expulsats del Paradís, tradicionalment l'obligació de treballar ha tingut una connotació negativa i haver de desenvolupar obligatòriament algun tipus d'activitat econòmica ha estat vist com una condemna. En canvi, Santaló –com a bon republicà- ofería una visió completament oposada i, a més, transferia, simbòlicament, una caràcter litúrgic a la celebració del Primer de Maig:

“El Trabajo, glorificado con la fiesta de hoy, no aparece en modo alguno como resultado de un estigma, ni siquiera como una simple necesidad fisiológica, sino más bien como un deber común de todos los hombres para establecer prácticamente las normas precisas con que tener amordazados los instintos bestiales, y dar vida, como frutos del sentimiento y de la razón, a las esencias divinas de la verdad y de la fraternidad humana. Para ello no bastan leyes

positivas (sic), códigos y reglamentos; es preciso además una clara y firme conciencia de los derechos y de los deberes de todo hombre y la más firme voluntad de hacer respetar los primeros y de cumplir a toda costa los segundos. Esta es la (sic) corpus con que comulgamos hoy los devotos de la Fiesta del Trabajo".

El polític gironí només va tornar a publicar un altre article dedicat a aquesta diada el 1933. En aquells moments, Santaló era un home amb múltiples responsabilitats polítiques i els seus textos reflexius d'altres èpoques escassejaven a les pàgines d'*El Autonomista*, segurament per la manca de temps.

L'article de 1933²⁶⁴ era molt més concís i directe que els anteriors, no hi havia cap mena de concessió literària ni metafòrica. Era el text d'un polític absorbit per l'exercici de les seves funcions públiques i que tenia molt present que la Segona República maldava per consolidar-se. En aquell procés, ell defensava que calia promoure la justícia social:

"Espanya, amb la República, té l'instrument per a desenvolupar-se políticament amb tota dignitat. Afirmades les llibertats individuals i reconeguda la llibertat dels pobles, no es pot, amb justícia, parlar d'obstacles per l'avenç de cap idea que arribi a conquerir les consciències. La sobirania nacional o la voluntat popular, tantes vegades glossada, té obertes totes les vies en un règim democràtic que refusa tot dogmatisme. Confia absolutament en l'exercici de la raó per a trobar cada dia noves formes de justícia social i per tant d'harmonia, recolzades en el treball quotidià de cadascú i de tots plegats. Doncs bé; ara és imperatiu suprem de la República dictar ràpidament les mesures necessàries per tal de que tota mena de treball que rendeixi un fruit social, tingui la consideració moral deguda i la compensació material indispensable. Hi guanyarem rics i pobres".

²⁶⁴ Santaló, M. "Treball". *El Autonomista*, 2-5-1933, pg. 1.

La Primera República i Francesc Pi i Margall

Un dels pilars fonamentals a l'hora de bastir l'edifici de la cultura política del republicanisme estava constituït per tot allò relacionat amb la brevíssima etapa de la Primera República i la figura de Francesc Pi i Margall.

Aquells onze mesos, que anaven des de l'abdicació d'Amadeu I de Savoia el febrer de 1873 fins al cop d'estat del general Manuel Pavía el gener de 1874, havien estat l'única experiència de govern dels republicans. Fou un episodi convuls i molt inestable, tant que es van succeir quatre presidents: Estanislau Figueras, Francesc Pi i Margall, Nicolás Salmerón i Emilio Castelar.

Malgrat que només va ocupar la presidència trenta-vuit dies –de l'onze de juny al divuit de juliol de 1873- el més venerat fou Pi i Margall, sobretot per als republicans de tall federalista, com era el cas dels gironins i del propi Miquel Santaló. «*El federalismo español, como cualquier cultura política que se precie, miraba al pasado, a la historia*», sosté Duarte²⁶⁵. La finalitat d'aquest exercici era orientar el seu projecte polític i construir-lo damunt unes bases sòlides:

*“Los republicanos vieron en la historia un magisterio de vida, un principio rector que justificaba, daba sentido y orientaba sus actos. Si tantas horas dedicaron a pergeñar extensos volúmenes que fijaban el relato del pasado era porque estaban seguros de que ello incitaría a los lectores a algún tipo de acción”*²⁶⁶.

A *El Autonomista* del deu de febrer de 1923 es va publicar un article de Miquel Santaló, on el pedagog esgrimia els fets ocorreguts cinc dècades abans per reivindicar un canvi en la situació política espanyola:

“Las páginas de Historia de hace cincuenta años son siempre una lección de energía y de civismo. Pero acaso es preferible no volver la vista atrás para no convertirnos en estatua y porque urge el andar a pie firme hacia adelante hasta conseguir al menos reivindicar la libertad nacional, para hacer

²⁶⁵ DUARTE, À. “*Historias de federales...*”, pg. 10.

²⁶⁶ DUARTE, À. “*Los republicanos del ochocientos...*”, pg. 228.

nuevamente de España una nación. Será mejor, en este aniversario, que nos dispongamos a acotar, de las horas de cada día, unos minutos para considerar la «cosa pública», la red de intereses y de valores materiales y espirituales que nos envuelven queramos o no, y juzguemos, orgullosos o contritos, de su estado y de sus autores, y de nuestra actitud civil o incivil frente a la realidad de hoy. (...)

Piense el lector mañana, 11 de febrero, y en los días sucesivos, a modo de examen de conciencia, por lo que en ello puede corresponderle por omisión o por acción, en los siguientes hechos concretos:

El Poder moderador no es responsable, però sí otras cosas del dominio público.

Un delito de sedición en 1917, obtuvo una considerable recompensa.

La efectividad de las leyes depende de la voluntad personal de los hombres que disponen del Poder ejecutivo.

Los derechos individuales son ultrajados a mansalva.

Todavía claman justicia las doce mil víctimas de Annual y Monte-Arruit.

La deuda pública se ha duplicado en pocos años.

La miseria y la incultura no hallan remedio.

Liberales y conservadores, conservadores y liberales, turnantes en el Gobierno del reino, inspirados en el mismo temerario principio de dividir para hacer posibles sus consupiscencias: dividir al proletariado, dividir al ejército, dividir a los funcionarios públicos, dividir a las organizaciones políticas populares... premiando las apostasías y las traiciones. El ingenio y el talento y la moralidad de unos y otros, no llega a más”²⁶⁷.

Santaló, per tant, demanava als lectors que el dia de la commemoració servís per reflexionar sobre el seu nivell d'implicació en la causa republicana que s'havia deixat perdre el 1874. Utilitzava una expressió típicament religiosa -«examen de conciencia»- per valorar si l'actitud era «civil» o «incivil», entenent la primera com la

²⁶⁷ Santaló, M. “La Res-Pública. 11 de febrero de 1873 y 11 de febrero de 1923”. *El Autonomista*, 10-2-1923, pg. 1.

que tenien tots aquells que estaven compromesos políticament. Allò «*incivil*» era la indiferència, la desídia, el fer el joc a la monarquia i als partits de la Restauració.

Val a dir, però que, a més de reflexionar, l'11 de febrer sempre era un dia de celebracions al Centre d'Unió Republicana (CUR). *El Autonomista* publicava detallades cròniques d'aquelles jornades on confluïen tots els elements simbòlics del republicanisme. La jornada solia començar amb un banquet de germanor dels republicans de la ciutat, i sovint l'àpat tenia per escenari l'Hotel Peninsular²⁶⁸. Cap al final del dinar es proposava un brindis i es pronunciaven petits discursos. Tot seguit es desplaçaven a la seu del CUR, on es reunien amb representants de les agrupacions republicanes dels municipis del voltant de Girona. Amb la sala plena de gom a gom, era el moment en què es feien els parlaments més transcendents. Un dels més habituals a l'hora de prendre la paraula en aquell moment de la celebració era Miquel Santaló. Aquesta part més protocol·lària de la diada s'acabava amb l'orquestra interpretant la Marsellesa, tot un símbol per als republicans. Una vegada finalitzat l'himne, començava el ball que s'allargava fins a la matinada.

A les cròniques d'*El Autonomista* gairebé sempre es recullen les paraules que el mestre i geògraf gironí dirigia als assistents. El 1926, per exemple, s'hi podia llegir que Santaló desitjava:

“una España grande, pero grande de libertad y dignificación para todos, para los obreros, para los niños y para las mujeres.

Tengo confianza en el porvenir. Encima de los individuos hay algo que pesa más. Hay los pueblos y las sociedades. Esto es lo que muere; lo que muere es lo falso. Pero nosotros los republicanos llevamos un fruto de eternidad y por eso cada día somos más y más robustos y más honrados.

*Todos tenemos un deber de ideal, un deber que cumplir para poder alzar alta la bandera de nuestros amores*²⁶⁹.

Quatre anys més tard aquest ideal encara havia prè més força. Miquel Santaló proclamava que «*siete años de Dictadura no han podido quebrantar la idea*

²⁶⁸ Santaló, M. “Conmemoración del 11 de febrero”. *El Autonomista*, 13-2-1930, pg. 1.

²⁶⁹ Santaló, M. “El acto de anoche”. *El Autonomista*, 12-2-1926, pg. 1.

republicana»²⁷⁰. A Girona, igual que a tot el país, el 1930 el republicanisme tornava a saltar a la palestra pública amb força després dels anys de repressió del govern de Primo de Rivera:

“En la ciudad de las iglesias no todo el mundo, ni mucho menos, comulga con ruedas de molino sino que hay una mayoría ciudadana que comulga con nosotros en palabra, sermón, pan y vino como los primeros cristianos, que tenían una misma hambre y sed de justicia y como ellos también, se halla dispuesta a morir en defensa de sus ideales”.

En aquell discurs pronunciat a la sala d'actes del CUR plena de gom a gom per republicans vinguts d'arreu, el pedagog gironí vinculava el fet d'ésser ciutadà amb la implicació política per la lluita de la consecució de la República. Segons es desprèn de les seves paraules, tant homes com dones i amb indiferència de la classe social a la qual pertanyessin, tothom tenia dret a aquesta ciutadania:

“Querría ver más trabajadores, más mujeres, más clase media, comerciantes e industriales, que no por llevar sombrero han sido menos castigados, más intelectuales, en fin, que no son más que obreros de la inteligencia.

¿Dónde se encuentran? Seguramente en ninguna parte porque son acomodaticios y no sienten el espíritu de ciudadanía.

Contrasta con esta actitud la de las juventudes universitarias que se han lanzado a la lucha en defensa de sus derechos y cuyas aspiraciones coinciden con las nuestras: combatir el militarismo sustituyéndolo por el ejército nacional, el clericalismo por el espíritu ferviente de Cristo y el capitalismo explotador, por un régimen justo de protección a la infancia, un trabajo honroso y de consideración para la vejez.

No podía ser menos porque los jóvenes que no son idealistas no son jóvenes o proceden de centros de enseñanza donde encontraron de todo menos Pedagogía. Ved cómo trabajan hoy en defensa de la idea y en preparación de las elecciones.

²⁷⁰ Santaló, M. “Conmemoración del 11 de febrero”. *El Autonomista*, 13-2-1930, pg. 1.

Levantemos, pues, los corazones: no tardemos en reunirnos para celebrar algo más significativo que la República del 73 y para acelerarlo propongámonos trabajar incansablemente hasta conseguir que no quede un solo rincón de nuestras comarcas sin organización.

Si se convoca un nuevo parlamento será con carácter legislativo; pero se convertirá en constituyente para dar una nueva estructura al Estado y conceder plenos derechos a los ciudadanos y a los pueblos”.

Efectivament pocs mesos després es va proclamar la Segona República tal i com vaticinava Santaló. Una vegada assolit el poder, tots els actes commemoratius vinculats a la cultura política del republicanisme van adquirir més pes. Ja no eren només actes d'una facció política determinada, sinó que era l'oficial, la dels governants, i estava esdevenint una cultura política d'Estat.

Aquells homes que durant dècades havien reclamat un país sense rei havien arribat al poder i al mateix temps que maldaven per transformar Espanya, reivindicaven la seva memòria històrica. Això fou especialment remarcable a Catalunya, sobretot a les comarques de Girona, on el federalisme hi havia arrelat al segle XIX. La història servia per demostrar que aquells polítics no havien sorgit del no-res i que l'ideal republicà no era flor d'un dia. Duarte cita com a exemple una commemoració que també aparegué a les pàgines d'*El Autonomista*:

“En la Cataluña de los años 1930 no fueron pocos los esfuerzos editoriales por recuperar la memoria del federalismo, por ligar la historia del partido federal a la del moderno y hegemónico republicanismo catalanista. Sobresale la reedición del folleto de Pere Caimó, Reseña histórica de los sucesos de la Villa de La Bisbal y su distrito en la insurrección republicana federal del mes de octubre de 1869. La obra, redactada en el exilio había sido publicada por primera vez en la Barcelona de 1870. Bajo el patrocinio de un ampurdanés residente en América, fue reeditado en 1933 con prólogo de Carles Rahola. El objetivo era «repatir-lo en els Centres Republicans de les comarques

gironines» para rendir homenaje al padre del mecenas, compañero de Caimó en la sublevación citada»²⁷¹.

El 8 d'octubre, a la primera pàgina d'*El Autonomista* es publicava una crònica de Narcís Lloveras²⁷² dedicada a un míting organitzat per Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) a La Bisbal d'Empordà que coincidia amb l'acte d'homenatge «*als màrtirs de l'any 1869*»²⁷³. El periodista descrivia amb tot luxe de detalls l'acte que havia començat al matí amb una cerimònia recordant als caiguts en aquell episodi del Sexenni. Després de l'àpat, va ser el moment dels discursos. Entre els oradors hi havia representants del republicanisme local però també altres vinguts de diversos punts de la geografia gironina. L'encarregat de cloure la celebració fou Miquel Santaló, que definí els protagonistes dels fets que es commemoraven com a «*ciudadans que sacrificaren les seves vides per l'ideal*». Cal entendre que el concepte de ciutadania era indissociable a tot allò que configurava el corpus ideològic del republicanisme, tant el 1932 com el 1869:

“Tots els ciudadans que es comporten en forma tan ponderada com és l'homenatjar als homes caiguts per la defensa d'unes llibertats que nosaltres avui gaudim, les considero com la més gran expressió de ciutadania i civilitat. Hi ha quelcom més de sentimentalisme: hi ha la nostra essència republicana, amb el més pregon sentit d'humanisme.

Els federals es senten fosos i confosos amb aquells que perderen la vida per a redimir de misèries a la humanitat.

Recordem i venerem als homes generosos que avui commemorem. En aquesta gran manifestació s'hi apleguen els republicans, els eminentment liberals...”

²⁷¹ DUARTE, À. “*Historias de federales...*”, pg. 11.

²⁷² Sobre aquest periodista bisbalenc es pot consultar GUILLAMET, J. (2008). “*De la Bisbal al front d'Aragó: Narcís Lloveras Plaja, corresponsal de L'Autonomista de Girona (1922-1937)*”. *Treballs de Comunicació*, núm. 24, pp. 21-33.

²⁷³ Lloveras, N. “Comarcals. La Bisbal. De la diada del 6 d'octubre – Gran míting d'Esquerra Republicana”. *El Autonomista*, 8-10-1932, pg. 1.

En aquella mateixa crònica s'informava que a part de La Bisbal d'Empordà, també s'organitzaven actes similars a La Jonquera, Olot, Girona i Besalú, on s'havien viscut episodis remarcables del Sexenni. Precisament en aquella localitat de La Garrotxa, el març següent Miquel Santaló i el president Francesc Macià van participar en un homenatge als vint-i-vuit voluntaris de la Companyia de Tortellà afusellats per carlins a Besalú el 19 de març de 1874²⁷⁴. Com succeïa sempre que Macià visitava qualsevol població catalana, fou rebut multitudinàriament. Després d'una protocol·lària visita a l'ajuntament, va presidir l'acte d'homenatge al mateix lloc dels fets:

“De la Casa de la Vila el senyor Macià i acompanyants es traslladaren al prat dit «Camp d'en Candell», on tocant a un marge assenyalat per una creu i una placa commemorativa del fet, foren arrencats els trenta-tres condemnats a mort, dels quals moriren vint-i-vuit”.

Abans que el president de la Generalitat es dirigís als assistents, ho va fer Santaló. El seu discurs va ser radicalment oposat als realitzats en d'altres èpoques. Abandonant el seu habitual to pedagògic, va emprar un registre marcadament combatiu. És comprensible si es té en compte que feia pocs mesos que s'havien produït intents de cops d'estat per fer caure la República. A l'inici de la seva intervenció, va començar establint un paral·lelisme entre *«el sacrifici dels vint-i-vuit liberals i el gest civil de les grans diades del 12 i 14 d'abril de 1931»*, per, a continuació, defensar que la immolació d'aquells homes no havia estat debades:

“Els que afusellaren uns homes avui fa cinquanta-quatre anys (...) en aquest mateix lloc entronitzaven la pena de mort com a mitjà de repressió política i els que feien triomfar la República han abolit la pena de mort, asseguren l'estabilització del treballador del camp i donaven la carta de l'autonomia de Catalunya”.

²⁷⁴ “Francesc Macià visita la vila de Besalú i presideix l'homenatge pòstum que s'hi celebra, dedicat als màrtirs de la causa liberal caiguts el dia 19 de març de 1874”. *El Autonomista*, 20-3-1933, pg. 1.

Aquesta lluita entre la civilitat i la intolerància continuava vigent el 1933 igual que durant la Primera República:

“els partits de dreta tot i que amb diferents noms tenen el mateix esperit que els botxins del 1874. Afegí que aquests elements que, fent sortir a donar la cara a altres elements, han portat a cap els atacs contra la República el dia 10 d'agost de 1932 i el 8 de gener d'enguany, s'estaven preparant per a provar una altra vegada d'enderrocar el nou règim”.

Per això reclamava que

“el poble vetlli arma al braç pel prestigi i defensa de la República i la llibertat de Catalunya. Cal que fem costat els homes d'Esquerra Republicana en totes les lluites que puguin plantejar els enemics de la llibertat i de la democràcia”.

Després de Miquel Santaló, el president Macià dirigí unes breus paraules als assistents. I seguidament:

“Acabats els discursos tots els reunits desfilaren, descoberts amb gran respecte, per davant el lloc assenyalat per la creu i la placa on foren morts els herois als quals s'homenatjava”.

Per a tots els republicans –especialment per als federalistes – l'home que encarnava els valors positius de l'etapa de la Primera República era Francesc Pi i Margall. Fou la figura més venerada en l'imaginari col·lectiu que configura la cultura política del republicanisme històric tal i com assenyala Àngel Duarte:

“De entre las crónicas vitales dedicadas a los grandes patriarcas republicanos destacaron las que tenían por portagonista a Pi y Margall. (...) Las biografías de Pi sobresalieron por su número, por las elevadas dosis de veneración que contenían y por su reiteración a lo largo del tiempo. (...)”

El partido federal prácticamente desaparecerá como fuerza política operativa en tiempos de la Segunda República. Y, no obstante, las biografías de Pi continuaban editándose, y aparecían de nuevas: el federalismo había pasado a ser una suerte de substrato orgánico sobre el que, superándolo, se había alzado el nuevo republicanismo, por no citar al catalanismo de izquierdas, y Pi encabezaba la nómina de ancianos honorables que hacían digno de respeto el combate democrático y popular. (...)

Estos estudios elevaban siempre al protagonista, a Pi, por encima de la mediocridad social reinante –incluyendo a la del propio movimiento que lideraba– y alcanzaban fácilmente, en el elogio, el grado ditirámico. De Pi, se insistía en su origen humilde y en un ascenso social procurado por la inteligencia”²⁷⁵.

Miquel Santaló s'inclou en aquesta tendència. Pot servir d'exemple il·lustratiu un fragment de l'article que li va dedicar el 1919 amb motiu de l'aniversari de la seva mort i que simptomàticament portava per títol «*Mi tributo*»²⁷⁶:

“Forjada su alma infantil en tiempos de absolutismo todavía, tiempos de arbitrariedad y de injusticia, mil veces mayores que los de ahora, acumuló toda la santa indignación que después le estimuló para erguirse en rebeldía y lanzar los más terribles anatemas que concebía su portentosa inteligencia como contrario a la dignidad y libertad humanas”.

La deferència amb què es tractava la figura del president republicà s'apropava a la veneració religiosa. De fet Duarte parla de «*santidad laica*»²⁷⁷. En aquest sentit és paradigmàtic la manera com Santaló, a l'article de 1919, explicava als lectors d'*El Autonomista* com havia descobert la figura de Pi i Margall. Certament ho descriu quasi com una experiència de revelació religiosa:

²⁷⁵ DUARTE, À. “*Historias de federales...*”, pp. 13 i 14.

²⁷⁶ Santaló, M. “*Mi tributo*”. *El Autonomista*, 29-11-1919, pg. 1.

²⁷⁷ DUARTE, À. “*Sin historia...*”, pg. 322. Sobre aquesta qüestió també val la pena citar l'article del mateix autor “*Los republicanos del ochocientos...*”, especialment la pàgina 219 i següents.

“No pudimos nunca escuchar su voz, pero creemos conocerle. Sus obras lo reflejan constantemente. La lectura de sus libros producen una corriente de simpatía que termina con ese sentimiento especial de amor y respeto que se profesa a los verdaderos maestros. Y es que en sus trabajos, es como en ese retrato venerado en tantos hogares, en tantos establecimientos y en tantos centros, en ese retrato que nos lo presenta sesentón, humilde, lleno de bondad grave, penetrante, severo, más severo consigo mismo que con el prójimo...”

Leímos por primera vez a don Francisco Pi en un género difícil para atraer. Su abstracción, su síntesis obligada, se presta a lo sumo para mostrar al ordenador, al pensador si se quiere, tal vez, al estadista, pero no al «hombre». Fue su programa político de 1893. A pesar de todo, la concisión y la claridad con que está escrito maravillan, y asombra por su enjundia, por su profundidad y perdurabilidad.

Algo más tarde compramos un pequeño volumen, «Estudios sobre la Edad media», donde estudia en tres capítulos sucesivos El Cristianismo, La Filosofía y La civilización antigua, añadiendo un apéndice en la segunda edición, explicando su sistema religioso para responder a los ataques que le dirigían sus enemigos.

En este librito de 200 páginas, está el historiador, el político, el enamorado de todo lo bueno y justo, el artista, el hombre entero. En esas páginas, le hemos admirado otra vez, releyéndolas como tributo a su memoria, en este día del aniversario de su muerte. Terminan explicando lo que le movió a escribirlas.

«Quisiera, dice, despertar en ti una nueva creencia, una actividad filosófica, de que por desgracia, carecemos en España. Esta actividad ha engendrado en otras partes la revolución y la ha hecho incombustible; aquí, que no ha existido, tenemos aún la revolución sin base. Apresurémonos a dársela».

Oigamos y meditemos sus palabras”.

Els herois locals: Ferrándiz i Bellés

La biografia i l'evocació de personalitats referencials que constituïen l'imaginari col·lectiu republicà era molt habitual a la premsa afí, com ara *El Autonomista*, que va tenir un paper fonamental en l'encaix de la cultura republicana general amb la realitat més pròxima als coreligionaris gironins. En aquest sentit, un dels exemples més meridians que es poden llegir a les seves pàgines era l'homenatge que, any rere any, es retia al comandant Ramon Ferrándiz i al tinent Manuel Bellés.

Els dos militars eren seguidors de Manuel Ruiz Zorrilla, líder del Partit Republicà Progressista. Aquest polític va ser ministre durant la Primera República i fou expulsat d'Espanya el 1874. A partir d'aquell moment, des del seu exili forçós, va començar a promoure accions colpistes amb la finalitat de derrocar la monarquia. Se'n van produir moltíssimes arreu del territori espanyol, també a Catalunya. Cap, però, va tenir èxit. Tampoc l'intent en què van participar Ferrándiz i Bellés.

La matinada del 28 d'abril del 1884, els dos oficials, juntament amb altres membres de la guarnició de Santa Coloma de Farners, havien abandonat el seu lloc per emboscar-se a la zona de Castellfollit de la Roca. L'aventura va durar poc més de dos dies per què els insurrectes, defallits i afamats, es van acabar entregant a les forces governamentals sense disparar un sol tret.

El primer de maig els detinguts van ser conduïts a Girona, on van ser engarjolats a la caserna instal·lada a l'antic convent de Sant Domènec. Uns dies més tard van ser jutjats en un consell de guerra. El fiscal demanava dues penes de mort, però el tribunal només va sentenciar penes de presó. Tot i que l'episodi semblava que acabaria amb aquesta decisió judicial, el capità general de Catalunya no va aprovar la resolució i va obligar a repetir el judici. En aquesta ocasió els insurrectes es van haver de presentar al Tribunal Suprem de Guerra i Marina, que era molt més dur tal i com es va poder constatar immediatament: un grup dels soldats implicats en el cop va ser enviat al territori que Espanya tenia a l'Àfrica per continuar el servei; nou dels oficials van ser condemnats a cadena perpètua, i a més, a Ramon Ferrándiz i a Manuel Bellés se'ls va imposar la pena màxima: la mort. D'altra banda, els responsables del consell de guerra celebrat a Girona també van ser castigats amb dos mesos d'arrest i una multa de 250 pessetes per negligència. En definitiva, les

autoritats volien que la repressió d'aquell ridícul intent d'insurrecció servís d'exemple dissuasori a tots els que planifiquessin atacar el règim establert.

La notícia de les dues condemnes de mort va commocionar la ciutat i els gironins es van començar a mobilitzar per demanar l'indult dels reus. El mateix dia que es va fer pública la sentència, els regidors es van reunir en un ple extraordinari per elevar una petició oficial al rei per evitar l'ajusticiament dels dos oficials. Paral·lelament, les associacions culturals i els periòdics més importants de Girona també van fer campanya per evitar l'execució de la condemna. De la mateixa manera, alguns gironins que tenien influències a la cort van enviar telegrams per intentar aturar el compliment d'una sentència que tothom considerava fora de mida. La demanda d'indult no era només cosa dels prohoms de la ciutat. Es va organitzar una recollida de firmes i de seguida es va constatar el rebuig popular a la decisió del Tribunal Suprem de Guerra i Marina. Amb només vuit hores es van recollir més de 4400 signatures. Pràcticament una tercera part dels quinze mil habitants, que Girona tenia aleshores. La iniciativa es va escampar per altres localitats, com ara Cassà de la Selva i Santa Coloma de Farners. També des de Barcelona diverses institucions es van fer ressò del moviment popular que hi havia a la demarcació gironina i es van sumar a la campanya per obtenir l'indult dels dos militars que havien de ser executats.

Malgrat les gestions fetes des de tot arreu, la clemència no arribava i el 27 de juny, seguint el procediment habitual en aquests casos, els condemnats van entrar en capella. Quan la ciutadania de Girona va tenir constància de la situació, moltes persones van tancar els comerços i, en manifestació espontània, es van concentrar pacíficament a la plaça del Vi per demostrar que la ciutat volia l'indult. Tot va ser en va.

Pocs minuts després de les vuit del matí del dissabte 28 de juny, els dos reus van ser conduïts fora muralles, prop del baluard de la Mercè. Els van embenar els ulls i els van asseure en unes cadires d'esquena al piquet d'afusellament. Primer va morir Bellés, després Ferrándiz.

El tinent Manuel Bellés Casanova, fill de la població castellonenca de Benasala, havia mort als 34 anys, deixant vídua i un fill. El comandant Ramon Ferrándiz Laplaza, d'un poble d'Osca anomenat Embrún, tenia 53 anys, estava casat i tenia

tres fills. Tots dos van ser enterrats al cementiri de Girona. La ciutat, quan va tenir coneixement que la sentència s'havia fet efectiva malgrat les incomptables peticions per aturar-la, es va començar a omplir de draps negres als balcons en senyal de dol²⁷⁸.

Aquest luctuós episodi va quedar gravat en la memòria col·lectiva de la ciutat, sobretot entre els republicans, que cada mes de juny recordaren l'afusellament dels dos militars. Els actes commemoratius s'adaptaven a les circumstàncies polítiques de cada moment. Així durant la dictadura de Primo de Rivera o durant el Bienni Negre republicà eren més discrets i continguts que en altres moments políticament més propicis. Els focus d'atenció solien ser dos: el Centre d'Unió Republicana (CUR) del carrer del Carme i el cementiri. Normalment al CUR es feien parlaments i, a continuació, s'anava en processó fins a les tombes de Ferrándiz i Bellés per fer una ofrena floral.

Miquel Santaló va tenir un paper destacat en aquests homenatges anuals des que entrà en el món de la política i fins que es van deixar de celebrar, ja en temps de la guerra civil. Paral·lelament, en algunes ocasions, aquest pedagog escrivia un article a *El Autonomista* coincidint amb l'efemèride.

Analitzar les seves paraules significa recórrer els punts cardinals del discurs ideològic del republicanisme gironí i, per extensió, els trets característics de la seva cultura política.

Ja al discurs pronunciat el 1920, Santaló enllaçava l'episodi protagonitzat pels dos militars amb grans moments de la història del republicanisme com ara la Revolució Francesa:

“En Ferrándiz i Bellés simbolitzen tota una ideologia i tota una conducta. Representen la santa ideologia que produí la Revolució Francesa i que s'extengué gairebé per tot Europa en el segle passat a força de grans vessaments de sang, mercès a la resistència que oferien la plutocràcia, la

²⁷⁸ CLARA, J. (1972). *Afusellament de Ferrándiz i Sellés en temps de la Restauració*. Barcelona: Rafael Dalmau editor. Com es pot observar, el llibre es va publicar amb una errata en el cognom de Bellés al títol.

Iglesia (sic), sempre amiga de qui pot més i de qui té més, sense mirar si és justa o injusta una causa, i la monarquia, la mateixa llavors que ara.

Il·luminava els esperits d'en Ferrándiz i Bellés, com de tots els nostres passats republicans, un ideal ben definit; hi havia en llurs llavis una paraula càlida per a expandir i defensar a tot arreu aqueix ideal, i una acció conseqüenta amb el pensament i la paraula. Eren uns homes de perfecta entesa moral, eren homes”²⁷⁹.

El passat de lluita idealitzat no aguantava la comparació amb el present. Quan Miquel Santaló s'emmirallava en la gesta dels dos executats arribava a la conclusió que la seva generació no havia sabut estar a l'alçada del seu llegat, i per això reclamava un canvi de rumb en el republicanisme del moment. Creia que només així s'assoliria un futur de llibertat:

“Aquesta fou la seva conducta. I la nostra, la dels partits d'esquerra tots, la dels no conformistes amb la corrupció política i administració d'Espanya en el segle XX, quina ha estat?

*Sabem què hi ha en el seu “Haber”; però sabem també que continua el mateix règim de quins crims i falsetats ens parla la Història des del segle XV fins avui; que segueixen governant els mateixos partits que fusellaren a homes plens d'ideals i per qui la Constitució és un paper mullat i les lliberats consignades en ella una ficció. Les suspenen quan els sembla, com estem avui mateix, per a formar l'opinió segons convé als seus bastards interessos, deportar per repugnants delacions de la burgesia als ciutadans, empresonar i amenaçar impunement, com havem vist ben recentment en nostra província.
(...)*

Crec sincera i dolorosament que no havem pas sigut ben dignes fills dels nostres passats i que per això mateix convé rectificar-nos. Es fa precisa una revisió de la doctrina nostra i una rectificació de procediments. Lo primer, per a que respongui als nostres temps, i lo segon per acabar amb tota relació i contemporització amb lo d'origen dinàstic, prenent una actitud obertament

²⁷⁹ “Honorant a Ferrándiz i Bellés”. *El Autonomista*, 1-7-1920, pg. 1.

revolucionària a base d'una organització seria (sic) que ens dongui més solidaritat i més força per arribar prompte a una nova vida. Deu ésser així, per dignitat nostra i pel deure que tenim en vers les generacions que creixen".

Quan des d'*El Autonomista* es feia referència a Ferrándiz i Bellés, els seus noms s'acompanyaven de termes com «herois» o «màrtirs», tal i com solia ser habitual sempre que els republicans citaven els seus personatges insígnia²⁸⁰.

La vigília de la commemoració del 1922, Miquel Santaló publicava «*Manuel Bellés Casanova. In memoriam*»²⁸¹ que era la crònica d'un autèntic pelegrinatge laic. Amb extraordinària minuciositat hi descrivia la visita que havia fet a la vídua del militar executat:

"Una tarde del mes de agosto de 1921 supimos que en un pueblecito de la provincia de Castellón, Viver, a orillas del río Palancia, vivía resignadamente una anciana mujer; «viuda de un mártir y madre de ángel» como escribió el malogrado Vallés y Ribot al pie de una fotografía dedicada. El ángel era un chiquito que murió a los cinco años, y el mártir don Manuel Bellés Casanova, fusilado en Gerona el 29 de junio de 1884. La viuda, doña Clotilde Noguera, cuenta hoy 72 años.

La noticia nos produjo hondísima emoción y no resisitmos a los deseos de presentar nuestros respetos a la viuda del mártir. De Valencia a Sagunto, de Sangunto a Jérica y de aquí a Viver en diligencia.

En una habitación modesta, decorada con fotografías del humano militar y de su hijo, con banderas y alegorías ofrendadas por centros y juventudes republicanas, nos recibió doña Clotilde Noguera cariñosísima y nos refirió páginas de su cáliz de amargaura en el año 1884".

²⁸⁰ Duarte a la pàgina 13 de l'article "Historias de federales..." apunta que "El tema común es el héroe, y la celebración de sus hazañas. (...) La biografía es, por lo común, un género de éxito en los decenios que se sitúan a caballo de los siglos XIX y XX".

²⁸¹ Santaló, M. "Manuel Bellés Casanova. In memoriam". *El Autonomista*, 28-6-1922, pg. 2.

La narració evocava el viatge del fidel que volia retrobar-se amb l'essència d'allò que configurava les seves creences. El pelegrí havia de fer un camí llarg i complicat a un lloc remot per arribar al santuari; i només així podia entrar en contacte amb les ofrenes que altres devots vinguts abans que ell havien dedicat al màrtir. Tot gelosament custodiat per un ésser fràgil i commovedor: «*una anciana mujer*», «*viuda de un mártir y madre un ángel*».

Acompanyant la guardiana d'aquell santuari del republicanisme gironí hi havia el germà de la vídua que facilitava alguns documents a Santaló per biografiar la trajectòria vital i militar de Bellés. El pedagog i polític va transcriure aquells papers per compartir-ne el seu contingut amb els altres devots creients de la causa republicana que llegien *El Autonomista*:

“Un hermano suyo, don Saturnino, médico de pueblo, nos permitió tomar de un ya amarillento legajo de papeles las siguientes notas biográficas:

«Manuel Bellés Casanova nació en Benasal (Castellón), en julio de 1850. Hijo de padres labradores, pasó su infancia yendo a la escuela del pueblo con bastante aprovechamiento. Dedicóse después a la agricultura hasta que, sorteado en 1870, ingresó como soldado en el Regimiento de Saboya, número 6, 4a compañía.

En 1871 se le nombró para desempeñar una segunda escuadra y, poco tiempo después, cabo primero. En 12 de febrero de 1872 se le concedió el grado de sargento segundo por mérito de guerra; en mayo del 1873 le hicieron sargento de primera clase «por su buena conducta y honradez». En 1875 y 1876 recibió otras dos recompensas por méritos de guerra. En julio de este último año fue baja en el Regimiento de infantería de Saboya y pasó con el empleo de alférez al batallón expedicionario de Cuba. En 1878 regresó a la Península, recibiendo el 79 la cruz de 1a clase de mérito militar.

En la Península estuvo en la reserva en Chiva, Barcelona y Santa Coloma de Farners hasta 1884».

Este era Bellés. De esa casta, su compañero Ferrándiz. Incansables y de una honradez inmaculada. Si acoplamos a estos dos otros y otros nombres e historias de mártires víctimas de tiranías y de odios, encontraremos siempre

lo mismo: modelos de laboriosidad y de virtud. Parece que el sentimiento hondo de justicia y de amor a los semejantes con fuerza para llegar a todo género de sacrificios para combatir las corrupciones, anida exclusivamente en los varones de aquella condición. Y que es en ellos en quienes se ceba la escoria humana dueña del poder, después de trocar el pudor por el despecho, vertiendo su hiel o su metralla en los sesos de las flores selectas de la humanidad irredenta...”

Molts anys després, el 1934, Santaló apel·là de nou a valors similars en un discurs adreçat als seus col·legues republicans al cementiri gironí:

“Any darrera any, els republicans gironins acudeixen al fossar de Girona en processó cívica i emocionant per a retre homenatge als dos màrtirs Ferrándiz i Bellés, caiguts per haver volgut defensar el triomf del seu ideal, que és el nostre i que és el de llibertat i de justícia. La seva gesta, la seva mort, han de servir-nos d'exemple a tots els bons republicans i si ells varen morir per l'ideal, sapiguem morir-hi nosaltres també si el cas arriba”²⁸².

A l'hora de cloure el seu discurs, va voler remarcar especialment el fet que els assistents en aquell acte eren hereus dels dos militars afusellats i, per tant, havien de salvaguardar la seva memòria per transmetre aquell episodi de 1884 a les futures generacions de republicans que els succeïrien:

“Cada any en tal diada com avui, en nom de la ciutat, es visitava la vídua de Ferrándiz, però ara no es pot fer perquè ella i el seu fill han mort fa tres anys. Per tant, no hi ha cap successor de Ferrándiz i Bellés. Considerem-nos, d'ara endavant, descendents directes d'aquests noms”.

²⁸² “La manifestació republicana d'ahir. El senyor Santaló pronuncià un interessantíssim discurs”. *El Autonomista*, 29-6-1934, pg. 1.

Les essències republicanes

Com s'ha explicat en capítols precedents, de seguida que Miquel Santaló va incorporar-se a l'escena política gironina va utilitzar *El Autonomista* com a plataforma per donar a conèixer els seus plantejaments ideològics. Molts dels seus primers articles estaven condicionats per la campanya electoral de 1919 en la que es va veure immers, i les seves opinions tenien aspectes molt conjunturals. En canvi, un any més tard, el pedagog va escriure una sèrie de textos sense la pressió que comporten uns comicis i on les seves reflexions anaven més enllà de la política del dia a dia. Els va titular genèricament «*Les essències del republicanisme*».

Segons fa notar Javier de Diego Romero els republicans utilitzaven termes molt concrets per definir-se i reconèixer-se, formant part d'allò que aquest historiador anomena «*articulación lingüística de las identidades grupales*»²⁸³. En el cas dels republicans gironins, *El Autonomista* tenia un rol destacadíssim en aquest procés i els articles de Miquel Santaló eren una de les eines que servien per elaborar el discurs ideològic del republicanisme local. Com afirma Miguel González Román:

*“Los discursos y culturas constituyen el tamiz a partir del cual los agentes históricos individuales y colectivos aprehenden la realidad, pero también constituyen la matriz a partir de la cual los agentes se construyen a sí mismos y al propio espacio social en el que viven”*²⁸⁴.

Javier de Diego Romero apunta que per als republicans de finals del vuit-cents i principis del nou-cents alguns dels conceptes bàsics del discurs en què es fonamentava la seva cultura política eren «republicà», «federal», «demòcrata», «liberal» i «revolucionari»²⁸⁵.

Tal i com s'ha pogut veure en aquest mateix capítol aquests termes apareixien sovintejadament als articles santalonians, també als publicats durant el novembre de 1920. Simptomàticament el primer text portava per títol «*Les essències del*

²⁸³ DIEGO. “*La cultura política...*”, pp. 409-440.

²⁸⁴ MIGUEL, R. (2004). “*Las culturas políticas del republicanismo histórico español*”. *Ayer*, núm. 53, (pp. 207-236). Pg. 210.

²⁸⁵ DIEGO, J. “*La cultura política...*”, pg. 416.

republicanisme: llibertat»²⁸⁶. Segurament aquest era el valor més preuat tant pel pedagog gironí com per la majoria dels seus companys de fatigues polítiques:

“L'home és, en tant que és lliure. La dignitat humana està en la llibertat. Per això qui atempta a la llibertat d'altri és un indigne i qui ho permet un castrat. Totes les actituds de violència són justificades per a defensar-la”.

Segons el seu punt de vista, la llibertat dels homes era polièdrica:

“Ésser lliures moralment, fer-nos autònoms, regular les nostres accions segons una norma, segons un ideal; dominar nostres instints i nostres petites passions posant-los al servei de lo que la raó reconeix com a just i verdader. Ésser lliures religiosament, no estar sotmesos a un dogmatisme repugnant que cega les consciències; establir segons som i ens sentim cadascú, les relacions naturals amb lo etern o infinit. Ésser lliures políticament, servir la nostra personalitat sagrada ben definida malgrat les relacions necessàries de la vida social o civil, entre nosaltres i entre nosaltres i l'Estat per a combatre l'atropell, la misèria, la ignorància i tenir tots una participació en els Poders reguladors d'aqueixa vida en comú, a fi i efecte d'anar per l'esforç de tots apropant-nos a un estat de justícia... Veus aquí el camí de l'ordre i de l'harmonia individual i social”.

Per justificar la defensa de la llibertat en tant que «*la primera essència del republicanisme*», Santaló citava a l'idolatrada Pi i Margall, com si els seus mots fossin dogma de fe:

*“Recordi el lector les primeres paraules de l'home íntegre, del forjador de l'ideari republicà espanyol, del gran ciutadà en Francisco Pi i Margall:
«Queremos en el orden humano: Libres el pensamiento, la conciencia, los cultos...»*

²⁸⁶ Santaló, M. “Les essències del Republicanisme: Llibertat”. *El Autonomista*, 12-11-1920, pg. 1.

«Queremos en el orden político: la voluntad del pueblo como el único origen legítimo del Poder público...»”.

En la construcció d'aquest «*nosaltres*» format per homes lliures moralment, religiosament i políticament, hi havia oposat uns «*altres*», l'adversari:

“La monarquia és enemiga de la llibertat. Defensa solament els interessos de la plutocràcia, i mantinguent arreu un estat abjecte d'ignorància i de pobresa material. Pensem en el cas d'Espanya i tindrem la mida de l'escarni que es fa a tota llibertat en les monarquies. I no descuidem a cap hora que l'home ho és només que per la llibertat”.

Estretament lligada a la idea de «*llibertat*» hi havia la de «*democràcia*», que Miquel Santaló també identificava com una de les essències republicanes. Segons els seus plantejaments «*la comunidad de ciudadanos*» era la base per bastir un estat i elaborar les seves lleis:

*“No hay más autoridad política natural verdaderamente primaria, básica, que la del pueblo, de la nación, de la comunidad de ciudadanos. Sólo las disposiciones emanadas de ella directamente o por representación suya nombrada al efecto, tienen la fuerza jurídica y moral de obligar a todos. Una ley que no tenga este origen, es una imposición y com tal repugna a los individuos y a las colectividades libres y conscientes”*²⁸⁷.

Una vegada més, per reforçar els seus enunciats, el pedagog gironí recorria als dos grans referents del republicanisme:

“El principio de toda soberanía reside en la nación”, escribieron en la Constitución de Francia los revolucionarios de 1789, dando forma jurídica por primera vez al principio fundamental de la Democracia defendido por diversos sectores de opinión desde remotos tiempos.

²⁸⁷ Santaló, M. “Las esencias del Republicanismo: Democracia”. *El Autonomista*, 24-11-1920, pg. 1.

«Queremos, escribió don Francisco Pi y Margall en 1894, la voluntad del pueblo como único origen legítimo del Poder público».

Tenint en compte aquests antecedents, Santaló sostenia que Espanya vivia en una falsa democràcia:

“Se ha dicho muchas veces que vivíamos ya un régimen democrático. Es falso. Vivimos en un régimen oligárquico que es preciso derribar en provecho de la salud pública. Es exigencia moral y de justicia”.

És a dir, la monarquia i les classes dominants ofegaven en la misèria econòmica i enfonsaven en la inòpia cultural al poble:

“En un régimen democrático es el pueblo mismo o su representación, quien concede autoridad o poder a los hombres que hay al frente de los diversos órganos del Estado, quien da a los representantes del poder ejecutivo, del poder judicial y aun a los funcionarios administrativos, «la autoridad necesaria para que defiendan la ley o voluntad nacional», no para que la falseen ni para que les haga inviolables. Y en el actual régimen español vemos en cambio como el mal llamado gobierno o poder ejecutivo, nombrado por el Rey, no siempre entre representantes de la nación absorbe casi la totalidad de funciones supremas, justicia, administración y aun la legislativa, ya que se reserva el derecho de abrir, cerrar y disolver las Cortes cuando a él, no al país, le conviene. Así y sólo así, por este despojo a la soberanía nacional, se comprende la bastarda significación de los Parlamentos, mera representación del partido que ha convocado las elecciones.

Y esta es la razón del inmoral escepticismo dominante, que acaba con la escasa dignidad de arriba y amenaza gravemente la de abajo.

Hay proclamada una democracia legal, la igualdad de todos ante la ley. Pero para que esta democracia sea efectiva, para que encarne en la realidad sin posibilidad de burlarla, además de las modificaciones constitucionales necesarias que pueden colegirse (sic) de lo que llevamos dicho, es preciso

quitar de en medio dos grandes obstáculos, dos formidables barreras que son abrigo y sostén de las oligarquías y que el régimen actual español procura aumentar cada día: la ignorancia y la miseria”.

És comprensible que els dos següents articles que Miquel Santaló va publicar entre les darreries de novembre i principis de desembre de 1920 portessin el títol «*Cultura y Riqueza*». I encara més si es té en compte la seva formació professional. Tant com a pedagog com a republicà, l'educació i la cultura eren peces bàsiques de la seva concepció política:

“Ignorancia y miseria son plagas sociales donde se apoyan y refugian los malvados para cometer todo género de tropelías, que hacen posible el agio desmesurado, el soborno, la explotación y el engaño. La cultura y el trabajo, que es riqueza, el saber y la independencia económica, no sólo dignifican al hombre, sino que le colocan en el verdadero plano para hallar la fórmula precisa de la necesaria armonía social”²⁸⁸.

Gràcies als seus coneixements en la matèria, podia reforçar els seus postul·lats ideològics amb dades contundents:

“Se ha reconocido a la infancia, a toda la infancia, el derecho a una educación o capacitación total, a un desenvolvimiento de todas sus posibilidades físicas, morales e intelectuales. Luego, para todo buen ciudadano y aún más para el Estado, constituye un deber primordial el respetar y atender ese derecho de la infancia, poniendo a su alcance cuantos medios sean precisos para su efectividad.

A pesar de ésto, tenemos en España actualmente unas 28.000 escuelas públicas, instaladas en su mayoría en locales infames, cuando según el censo escolar debieran ser más de 60.000. Hay además un cierto número de escuelas privadas, confesionales o anticonfesionales, partidistas todas, nutridas por los hijos de las familias más pudientes de la sociedad. Ni en unas

²⁸⁸ Santaló, M. “Cultura y Riqueza”. *El Autonomista*, 29-11-1920, pg. 1.

ni en otras se respeta en su justa medida la sagrada naturaleza de los educandos”.

Afegia, a més, que dels 20 milions d’habitants que tenia Espanya en aquells moments, uns 12 milions eren analfabets i que aquell paupèrrim sistema educatiu provocava *«la iniciación de una castocracia social repugnante»*. Santaló ofería una solució per acabar amb aquell panorama tan desolador:

“Queremos nosotros, frente a ese injusto estado de la enseñanza, la escuela única y libre que ya hemos glosado otras veces, obligatoria y gratuita para todos, con ropa y alimento para los que lo necesiten; queremos que tenga la escuela primaria una continuación en escuelas complementarias donde cada vocación halle los medios de adquirir el máximo desarrollo y perfección; queremos libre el acceso de todos los mejores, con independencia de su condición social, a la segunda enseñanza y enseñanza universitaria, estableciendo las becas necesarias para los alumnos pobres.

Y lo queremos así porque es justo que así sea, porque es el único camino para llegar a que cada cual ocupe el lugar que le corresponde en la sociedad desempeñando la función más en armonía con su naturaleza, y porque es el único medio de anular las falsas jerarquías, «restableciendo el orden natural»”.

El dos de desembre, va publicar la segona part de l’article²⁸⁹. Si al primer exhibia els seus coneixements en el camp de l’educació, en aquest analitzava les dificultats d’Espanya per progressar. Mercès al seu domini de la geografia –en l’àmplia accepció del terme– desmentia amb xifres una colla de tòpics que s’esgrimien per justificar l’endarreriment del país:

“España es un país agrícola y, sin embargo, salvo en vinos y frutas necesitamos acudir al mercado extranjero en busca de todas las demás materias de consumo. La estadística nos dice que los 504.000 kilómetros

²⁸⁹ Santaló, M. “Cultura y Riqueza II”. *El Autonomista*, 2-12-1920. pg. 1.

cuadrados del suelo español, «son productivos» que podrían producir en proporción del 90'4%, o sea 455.950 kilómetros. Pero añade que la superficie cultivada, aquella en que la producción es resultado del esfuerzo humano, queda reducida a un 43,6%, que equivale a 219.744 kilómetros. Un resto aproximado del cincuenta por ciento queda encomendado a la acción providencial para el desarrollo de prados y bosques, sin criterio ni medios para su explotación.

Dinamarca, Rusia, Bélgica, Italia, Alemania, Luxemburgo, Francia, Hungría, Polonia, Bulgaria y Suecia, nos superan en la proporción de suelo cultivado a pesar de ser muy pocos los que llegan a tener nuestra proporción de suelo productivo.

¡No hay brazos! se dice, y no hay en Europa otra nación que tenga como la nuestra tan crecido número de emigrantes que marchan lanzando a los cielos una imprecación contra los que les condenan a una condición de esclavos o a morir de hambre.

¡No hay máquinas! y el hierro de nuestras minas sale a raudales para los hornos de Albión, y Eduardo Dato anuncia ya la construcción de una nueva escuadra.

¡No hay agua en la meseta! y el Duero y el Tajo y el Guadiana corren perezosos por el llano entonando su canción de amargura por no ver en sus vastas cuencas los verjeles que producirían sus aguas debidamente aprovechadas. (...)

España es también un país minero. Tiene plomo, hierro, cobre, mercurio, hulla, zinc, estaño, plata. Variedad y cantidad suficiente para ser un país eminentemente industrial; pero las mayores explotaciones son absorbidas por capitales extranjeros que envían a sus países las primeras materias y consideran por lo demás a España como una colonia de explotación, originando tragedias como la de Riotinto...

La circulación de los productos aumenta el precio de los importados y disminuye los de exportación por el estado de atraso de las vías de comunicación. Faltan, a juicio de los técnicos, 15.000 kilómetros de ferrocarriles; no tenemos marina mercante y pagamos sumas fabulosas a la

extranjera; hay más de 4.000 municipios de los 9.000 que tiene España sin un mal camino vecinal, ni telégrafo, ni teléfono. Así está la vida”.

Així doncs, la causa de l'endarreriment endèmic del país era l'inoperància de la classe política que el governava, incapaç de saber-ne treure el màxim rendiment. Però més enllà del plany, Santaló deixava que el lector d'*El Autonomista* arribés, per si mateix, a la manera com es podia acabar amb aquella situació:

“Pródigas son las madres españolas en dar hijos al país; pródigo el suelo; pródiga la atmósfera. Pero la mala administración española mata de miseria a los más, el 29 de los 34 por mil de los nacidos; abandona los recursos naturales y hace imposible la vida al pequeño productor con un sistema tributario injusto. (...)

Al lado de este cuadro de miseria que quisieramos fuera de riqueza; al lado del mal gobierno, la mala administración y la inpeca (sic) que esto refleja, cada lector sabrá poner el comentario que queríamos escribir nosotros”.

Com es pot observar el marc geopolític referencial de Miquel Santaló era Espanya. Tant ell com el Centre d'Unió Republicana (CUR) eren republicans i federals. Catalunya, per tant, hauria d'esdevenir un estat federat de la República espanyola. Sobre aquesta qüestió Duarte ha escrit:

“El republicanismo, cabe advertirlo, tuvo una inequívoca dimensión nacional. De hecho, y en tanto que cultura política que buscaba la superación de la tradición, de las identidades territoriales y de la lógica comunitaria en beneficio de una organización de la vida nacional basada en la legalidad y el principio de ciudadanía, el republicanismo fue, en gran medida, un proyecto nacional español de matriz liberal democrático. En cualquier caso, la relación que dicha cultura republicana estableció con la compleja trama de fidelidades locales, provinciales y regionales nos permite contemplar tanto la fuerza de éstas en la vida política y social española a lo largo de los siglos XIX y XX

*como explicar los virajes que en el seno del republicanismo deberán efectuarse para adaptarse a unas circunstancias determinadas*²⁹⁰.

Tenint en compte aquesta afirmació, és interessant analitzar un altre article de novembre de 1920. Escrit en català, Santaló el va titular «*Llibertat dels pobles. Nacionalisme i Internacionalisme*»²⁹¹. El tema central era Catalunya i com encaixar-la amb el concepte «internacionalisme», tan de moda en aquells moments. Cal recordar que el 1914 s'havia constituït la Mancomunitat i el 1918 des de Catalunya s'havia reclamat un Estatut d'Autonomia que no havia estat concedit. Paral·lelament, pel que fa al context internacional, amb la finalització de la Primera Guerra Mundial havia triomfat la idea del president dels Estats Units, Woodrow Wilson, que cada nació havia de tenir un estat. Per contra, l'èxit de la Revolució Russa i l'expansió del comunisme havien popularitzat el ja citat «internacionalisme».

A l'hora d'iniciar l'article, Santaló feia referència a la llibertat individual i a la llibertat nacional:

“L'home, cada home, té una substantivitat (sic) pròpia, específica, d'on s'originen els drets o les llibertats individuals; cada poble la té també com a resultat de l'ambient físic que l'envolta i de l'acció a través del temps, engendradora de sentiments peculiars i d'una voluntat definida, que és el fonament de les llibertats nacionals”.

Però la realitat també ofería una altra dimensió més global:

“Per damunt lo específic individual i lo específic nacional hi ha quelcom comú a tots, homes i pobles, tampoc pot dubtar-se'n i ja fa alguns segles és universalment reconegut. Aquest és l'origen de la tendència internacionalista, quines conquestes palesen ja no la possibilitat, sinó el fet mateix de necessitats comuns humanes i de fins comuns: internacionals són les grans

²⁹⁰ DUARTE, À. “*El municipio republicano...*”, pg. 119.

²⁹¹ Santaló, M. “Llibertat dels pobles. Nacionalisme i Internacionalisme”. *El Autonomista*, 17-11-1920, pg. 1.

vies de comunicació; de domini internacional el fruit de les recerques científiques; s'ha constituït la Societat de Nacions; existeix una Internacional obrera; hi ha una llengua internacional; els dolors de la guerra trascendiren del front i dels pobles a qui afectaven directament...”.

Per Miquel Santaló aquelles tres categories –individu, nació, internacionalisme- no eren contradictòries ni autoexcloents:

“Tant real és lo individual, com lo nacional, com lo internacional. Per què, doncs, s'ha presentat mantes vegades en oposició la doctrina nacionalista, de la cada dia més gran i més forta corrent internacionalista del món? Ésser nacionalista, s'és dit, és aspirar al restabliment de fronteres a bonhora esborrades perquè eren contràries a l'expansió del sentiment de germanor universal que és la millor prova del progrés moral dels homes, ésser nacionalista significa un retrocés. I no és això.

És cert que l'internacionalisme senyala el camí de l'avenir. Però observi's que la mateixa paraula «internacionalisme» pressuposa l'existència i el reconeixement de «nacions», d'unitats polítiques amb característiques pròpies. Internacionalització no equival ni a fusió ni a confusió, que seria negació de realitats vives. Internacionalització equival a l'establiment d'aquells vincles, d'aquelles relacions derivades de lo comú entre els homes amb independència dels conceptes de raça, de llengua i d'història, formant una suprema unitat, salvant emperó i respectant la varietat natural admirable i necessària perquè el món siga totalment viscut”.

Acabava el paràgraf amb una frase tan metafòrica com contundent per deixar clara la seva manera d'entendre-ho:

“A un català, ben català i ben home, les notes de la sardana el commouen a l'ensems que les de l'Internacional”.

I a continuació reblava el clau amb una declaració de principis inapel·lable:

“Sols així concebim i volem l'internacionalisme. Altra cosa seria dominació, submissió, imposició d'un règim d'uniformitat antinatural; seria imperialisme. Som internacionalistes. I som nacionalistes, perquè és dret natural dels pobles el regir-se a si mateixos en allò que és nacional. És per el nacionalisme que s'arribarà a l'harmonia internacional perdurable, a assolir l'estat de solidaritat i germanor universals”.

En base a tot el que havia exposat, acabava el seu article vinculant el nacionalisme català amb l'autonomisme igual que ja havien fet altres coreligionaris seus:

“Recordem i suscribim, per lo tant, la clara afirmació que l'il·lustre compatriota en Salvador Albert Pey feu en el Parlament l'any 1918 en nom de les minories republicana i socialista: «Som autonomistes, digué, no perquè som catalans, sinó perquè som lliberals (sic)»; ço és, perquè aimem i volem la llibertat per a tot subjecte capaç d'ella”.

Després d'evocar –una vegada més– el pensament polític de Pi i Margall, Miquel Santaló conclouïa que l'única manera de donar sortida a la situació de Catalunya era acabar amb l'Espanya decadent i centralista:

“En pocs anys Catalunya ha donat proves evidents de lo arrelat, extès i definit del seu sentiment nacionalista. És ben manifesta la seva voluntat. Enfront l'esperit centralista de l'Espanya decadent representada pels governs d'avui, s'alça l'esperit de Catalunya gelós de les llibertats reconquerides i amb l'afany de tornar a dirigir el seu destí a l'impuls de la seva naturalesa. I ho aconseguirà, com altres pobles, perquè és just que així siga. Per l'obra nacionalista i internacionalista, de lliberació i armonització, tota la nostra voluntat”.

Per tant, la llibertat era la base sobre la qual s'havia de construir tant la societat com la nació. I això només era assolible acabant amb les velles estructures del sistema polític en què es fonamentava la Restauració per instaurar la República.

Abans que aquest pas s'esdeingués va caldre suportar i superar set anys de dictadura. No va ser fins el 1931 què aquell anhel de llibertat es va convertir en una realitat política.

Si el 14 d'abril de 1931 es va produir el canvi de règim tant somniat per Santaló i els seus coreligionaris fou gràcies, en part, a la transmissió d'uns valors i un ideari mitjançant la pràctica d'una cultura política que s'ha procurat descriure i analitzar a les pàgines d'aquest capítol.

Com s'ha pogut constatar, Miquel Santaló i *El Autonomista* van adaptar la cultura política republicana general a la realitat més pròxima articulant una sèrie de llocs de memòria locals, referents simbòlics presents a la ciutat de manera constant fins poc abans del final de la guerra civil. I en aquest procés Santaló hi tingué un paper molt destacat.

En definitiva, una vegada analitzats els articles, discursos i conferències del pedagog gironí es pot afirmar que aquest polític va ser una peça fonamental a l'hora de construir l'engranatge que transmetia els valors de la cultura republicana als seus coreligionaris de la ciutat i de la seva àrea d'influència més pròxima.

CONCLUSIONS

UN ESTIL PROPI DE FER POLÍTICA

Una vegada finalitzada l'anàlisi tan dels articles com de les intervencions públiques de Miquel Santaló recollides a *El Autonomista* és possible enumerar i definir els conceptes en què es basava el seu pensament polític.

Sense cap mena de dubte, el primer tret definitori de la seva ideologia era el republicanisme, en el sentit més tradicional del terme. Per ell no tant sols es tractava d'aconseguir desempallegar-se de la institució monàrquica sinó que creia que la República era el marc polític inel·ludible per construir una societat més justa.

Al costat d'aquesta idea-força, com a tronc central del seu pensament se'n desplegaven d'altres que hi estaven directament relacionades. Entre aquestes hi havia la democràcia. En tant que la república era la culminació de l'accés al poder de la sobirania popular, els ciutadans havien de poder escollir els seus representants de manera lliure i fer sentir la seva veu a través de les urnes. Val a dir, però, que malgrat viure el moment de l'aparició del sufragi femení i la irrupció de la dona a l'escena política, Santaló no va abordar mai aquesta qüestió de gènere de manera profunda als seus articles. Dels seus articles se'n desprèn la sensació que la participació de les dones a la política no el preocupava especialment.

Pel pedagog gironí, una república només podia ser plenament lliure i democràtica si era capaç de combatre les desigualtats. Com s'ha demostrat al llarg de la nostra recerca, era un ferm partidari de la justícia social i de la creació d'un sistema d'impostos que gravés les rendes més altes per mantenir un sistema de protecció social que vetllés per les classes més desfavorides, sobretot per facilitar-los l'accés a l'educació. Per ell –influït per la seva formació professional– aquell era el camí que calia seguir de manera inexcusable si es volia assolir el somni republicà.

Santaló sempre va ser fidel al republicanisme de tall federalista i fins al darrer moment abans de la derrota de 1939 va defensar aquest sistema d'organització política com l'única manera possible de resoldre de manera definitiva les tensions que caracteritzaven les relacions entre Espanya i Catalunya.

En definitiva, per Miquel Santaló, la política -com l'educació- havia de ser una eina de transformació social i per tant havia de ser accessible a la societat. Segurament

per això l'estil santalonià de fer política estigué caracteritzat per una clara voluntat de proximitat i de pedagogia tal i com es pot constatar al llegir els seus articles i les cròniques dels seus mítings ressenyats a *El Autonomista*. Després d'estudiar amb atenció aquesta material, es pot concloure que el mestre de Vilaür va ser capaç de crear un estil comunicatiu propi basat en l'exposició i anàlisi de la qüestió abordada i, tot seguit, aportar una sèrie d'arguments per reforçar la seva posició però sempre deixant que el lector arribés a una conclusió pròpia. Els textos santalonians, excepte comptades excepcions fruit de moments conjunturals molt particulars, s'acostaven més a una classe magistral que no a una arenga construïda a partir d'eslògans demagòtics, tal i com solia ser habitual en la comunicació política de l'època.

SANTALÓ I *EL AUTONOMISTA*, UNA RELACIÓ SIMBIÒTICA

Si Miquel Santaló es va convertir en el gran líder del republicanisme gironí fou gràcies, en bona part, a *El Autonomista*. Aquesta capçalera va tenir un paper crucial en el procés de transformar un jove mestre i pedagog desconegut més enllà del món del magisteri en el cap de files del federalisme local i en un dels homes forts d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) durant la Segona República.

El 1919, quan Santaló va començar la seva carrera política, el diari va actuar d'altaveu mediàtic per promocionar-lo, no tant sols publicant els articles escrits per ell mateix sinó també d'altres signats per personalitats rellevants del republicanisme local que jugaren el rol d'avaladors de la nova figura que es presentava davant dels seus correligionaris.

El republicanisme era conscient de la força que tenia la premsa a la societat de l'època, fins al punt que el 1923 quan s'estava en procés de fundar el Partit Republicà Federal Nacionalista (PRFN), del que Miquel Santaló era un dels principals impulsors, una de les primeres decisions preses fou la creació d'un diari d'abast provincial per fer arribar les informacions del partit als simpatitzants de tota la demarcació. En aquells moments a l'àrea de Girona i rodalies aquella tasca la feia *El Autonomista* i la va continuar fent quan el cop d'estat de Primo de Rivera va frenar en sec la possibilitat que el PRFN esdevingués una realitat consolidada.

Durant els anys de la dictadura, el periòdic va esforçar-se per esquivar la censura i el control governatiu per mantenir viva la flama del republicanisme. En aquest procés Miquel Santaló també hi tingué el seu paper, tot i que de manera més discreta després de veure's privat de la possibilitat d'ocupar cap càrrec públic per culpa de la repressió dictatorial. Malgrat les circumstàncies no va deixar de publicar articles relacionats amb qüestions republicanes.

Després de la caiguda del règim primoriverista, *El Autonomista* va tornar a engegar la maquinària de promoció del candidat Santaló. Des del diari es feu un atent seguiment dels moviments polítics que precediren la creació d'ERC i de la campanya electoral que va desembocar en la proclamació de la Segona República el 1931 i que va fer que el pedagog esdevingués alcalde de la ciutat de Girona.

A partir d'aleshores la relació entre el polític i la capçalera va seguir una altra dinàmica. A mesura que Santaló va anar guanyant importància a les institucions republicanes es va convertir en la diana de tots els atacs de l'oposició, especialment del catalanisme conservador. Immediatament *El Autonomista* es va erigir en l'escut que el defensava sense vacil·lacions. És analitzant aquella etapa que es fa més evident que mai que la capçalera gironina fou una referència de primeríssim nivell en el context de la premsa política catalana. Sempre que Santaló va voler respondre els atacs rebuts -provinguessin de la premsa de la ciutat o de la de fora- va utilitzar les pàgines d'aquest diari. Fins i tot quan per la seva posició política hauria pogut preferir escollir altres capçaleres barcelonines de més anomenada. Som del parer que casos com aquest demostren que seria necessari replantejar el paper de l'anomenada premsa «comarcal» en contraposició a la premsa «general» durant les primeres dècades de la nou-cents. És possible que una excessiva atenció historiogràfica a l'anàlisi de la premsa publicada a Barcelona hagi menystingut l'efervescent activitat periodística que es va viure a les principals ciutats catalanes.

En definitiva, la relació mantinguda entre Miquel Santaló i *El Autonomista* fou totalment simbiòtica i és un clar exemple del paper que tingueren en la política del primer terç del segle XX els mitjans de comunicació de masses. Seria interessant investigar si aquesta relació polític-diari analitzada al llarg de les pàgines d'aquesta tesi doctoral fou un cas únic a Catalunya o es va viure en altres indrets. Això

permetria aprofundir en el coneixement de les tècniques de comunicació política que es posaven en pràctica al país fins que esclatà la guerra civil.

EL REPUBLICANISME A GIRONA, UN TEMA PENDENT

Més enllà de l'anàlisi detallada del pensament polític santalonià, aquesta recerca també deixa intuir una Girona que roman amagada sota el clixé de ciutat levítica, dominada per l'element religiós i conservador, i que s'ha anat perpetuant en el temps.

L'intensa activitat de Miquel Santaló i la potència d'*El Autonomista* demostren que a Girona i rodalies el republicanisme federalista i catalanista era potent, actiu i organitzat. En aquest sentit creiem que és especialment remarcable l'aportació que fem al capítol dedicat a la cultura política del republicanisme.

La capacitat de mantenir viva una cultura política pròpia lligada a la capillaritat territorial del moviment republicà són claus per entendre la seva pervivència al llarg del temps malgrat les poques quotes de poder que va ser capaç d'assolir. I també explica com va ser possible que després de set anys de dictadura, i amb tan sols uns pocs mesos, es constituís Esquerra Republicana de Catalunya, el partit hegemònic de la Segona República. ERC fou la formació on s'agruparen la majoria de vells federalistes gironins que feia lustres que maldaven per articular una formació potent.

Així doncs, creiem que futures recerques haurien d'aprofundir en l'estudi del republicanisme gironí per definir la seva importància a nivell local i la seva incidència a nivell català. D'aquesta manera es podria escatir quin tipus de connexió hi va haver entre l'intent fallit de tirar endavant el Partit Republicà Federal Nacionalista el 1923 i Esquerra Republicana de Catalunya el 1931.

La dictadura de Primo de Rivera va fer impossible que el PRFN fos la gran formació política que somniava Miquel Santaló en un moment que determinats sectors ja començaven a plantejar la possibilitat factible de proclamar la República a Espanya. De la mateixa manera, el 1936 l'alçament militar va ser l'única manera capaç d'aturar

la Segona República; amb la diferència que els mitjans emprats per Francisco Franco foren molt més contundents que els de 1923.

Franco va maldar per aconseguir el que tan temien els republicans: condemnar-los a l'oblit silenciand-los a través de la repressió. Incautacions, consells de guerra, presó, execucions i exili. Qualsevol eina era lícita per fer-los desaparèixer, però els republicans derrotats el 1939 eren descendents d'una llarga estirp de polítics perseguits que es remuntava al segle XIX i no es resignaren a esvanir-se. El cas de Miquel Santaló n'és un bon exemple, que va acabar els seus dies exiliat a Mèxic. Malgrat la distància i l'adversitat del context polític internacional que es va acabar decantant a favor del franquisme, el polític gironí sempre es va mantenir fidel als seus ideals de manera activa.

Així doncs un dels pròxims passos en l'estudi del republicanisme gironí i, en concret en el cas de la figura del mestre Santaló, haurà de ser investigar els anys de l'exili. Descriure i analitzar la xarxa relacional que es va establir al seu entorn així com aprofundir en conèixer quin va ser el seu paper a les institucions republicanes espanyoles i catalanes, actives a l'exili durant la dictadura franquista. En aquest sentit, per exemple, caldrà estudiar minuciosament la correspondència que va mantenir amb el president de la Generalitat Josep Tarradellas i que es conserva a l'Arxiu Montserrat Tarradellas Macià.

Aquestes futures recerques sumades a la que presentem en aquesta tesi doctoral hauran de servir per recuperar de manera completa i definitiva un dels polítics més rellevants de la història de la Catalunya contemporània.

ANNEXOS

Annex 1:

CRONOLOGIA DE MIQUEL SANTALÓ

1888

Naixement. (2 de desembre).

1905

Supera la revàlida del Magisteri a l'Institut General i Tècnic de Girona.

1908

Viatja a París per ampliar estudis.

1909

Oposicions per obtenir una plaça de mestre auxiliar de la Junta Provincial d'Instrucció Pública.

1910

Guanya una plaça d'interí a l'escola de Corpa (Madrid).

1911

Obté una plaça de mestre auxiliar en propietat a l'escola pública graduada de nens de Guadalajara (Madrid).

Durant el període estival fa de mestre a l'escola-sanatori de Pedrosa (Santander).

1915

Aconsegueix el trasllat a l'escola d'Arbúcies (juny).

1915-1918

Estudia a l'Escola Superior de Magisteri de Madrid. Entra en contacte amb els nous corrents renovadors de la pedagogia i aprofundeix en el seu interès per la geografia.

1918

Professor de Geografia a la Normal de Girona després de permutar places a Segòvia i Zamora.

1919

Elegit cap de llista del Centre d'Unió Republicana per participar a les eleccions generals. És derrotat.

1920

Repeteix com a candidat però tampoc aconsegueix l'acta de diputat.

1921

Es casa amb Adelina Cortina Benajas, també professora de magisteri de Girona.

1922

Neix la seva primera filla, Adelina.

1923

Publica els llibres:

Geografía general e iniciación a la Geografía descriptiva.

Per l'estudi de Catalunya. Assaig monogràfic: el Gironès.

Renuncia a presentar-se a les eleccions generals i demana el vot en blanc dels republicans de la província (abril).

És elegit diputat provincial i de la Mancomunitat (juny), però serà cessat arran del cop d'estat de Primo de Rivera.

1924

Neix la seva segona filla, Joana.

Obté una beca de la Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas per conèixer les darreres tendències en Geografia i l'organització de l'ensenyament del Magisteri a Europa. Durant vuit mesos viatjarà per França, Bèlgica i Suïssa.

1925

Fruit de la seva experiència a Europa publica *La enseñanza de la Geografía en el extranjero*.

1927

Publica *Estado actual de la enseñanza de la Geografía en España y convenientes reformas*.

1928

Neix el seu tercer fill, Miquel Àngel.

1929

Publica *Geografía de España y sus colonias*.

Col·labora en la redacció de l'enciclopèdia *Geografía Universal* editada per l'Institut Gallach.

1931

Participa a la Conferència d'Esquerres (17-19 de març) i en la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya.

Entra de ple en política:

-Escollit alcalde de Girona.

-Macià el nomena conseller adjunt del govern provisional de la Generalitat.

-Guanya l'acta de diputat a les Corts Constituents.

-Membre de la ponència encarregada de dissenyar la divisió territorial de Catalunya.

1932

És nomenat director de l'Escola de Mestres i Mestresses de la Generalitat de Catalunya.

1933

Ocupa la cartera de Ministre de comunicacions amb el govern Lerroix. (El govern entra en crisi a l'octubre i Santaló deixarà el càrrec).

Arran del nomenament ministerial renuncia a l'alcaldia de Girona.

És homenatjat a Girona per les formacions republicanes de tot el territori (24 de setembre).

Macià el nomena Conseller Primer de la Generalitat (4 d'octubre). Serà l'encarregat de fer el traspàs de poders des de la mort del president fins a la presa de possessió de Lluís Companys.

Revalida l'acta de diputat a Corts. Exercirà com a portaveu de la minoria d'ERC al Congrés.

Professor de Metodologia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

1934

Publica *El Gironès i Banyoles*.

Durant els Fets d'Octubre és a Girona, on s'havia hagut de traslladar uns dies abans arran de la mort de la seva mare. Té un paper secundari en els esdeveniments.

Detingut el dia 11 i empresonat al vaixell *Uruguay*.

1935

Jutjat amb un consell de guerra (26 de gener). Queda absolt i es reincorpora a la vida política.

Forma part del directori d'ERC (abril).

Membre fundador de la Societat Catalana de Geografia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.

1936

Repeteix com a diputat. Forma part de la llista del Front d'Esquerres per la demarcació de Girona. (16 de febrer).

Després de l'esclat de la guerra civil ocupa diversos càrrecs de manera simultània:

-Copresident del Comitè Antifexista de Girona.

-Comissari del rectorat de la Uiversitat de Barcelona per a les qüestions d'ensenyament.

-President de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de les comarques de Girona.

Vicepresident de la Sociedad Geográfica Nacional.

1937

Ocupa la vicesecretaria de la Diputació Permanent de les Corts (juliol).

És escollit Vicepresident tercer de les Corts (octubre).

President dels Amics de la Unió Soviètica a les comarques gironines.

1938

President de la Comissió Permanent del Treball. Només ocuparà el càrrec entre el juliol i l'agost.

Membre del directori d'ERC.

Portaveu d'ERC al Congrés.

1939

Assisteix a la darrera sessió de les Corts republicanes en territori espanyol (1 de febrer a Figueres).

Exiliat a França. Treballa en l'ajuda pels refugiats.

1942

Marxa amb la seva família a Mèxic. Josep Irla el nomena delegat del President de la Generalitat. Intenta mantenir l'exili unit però no ho aconsegueix.

1944

Treballa a l'editorial U.T.E.H.A. redactant i corregint articles de l'àmbit de la geografia.

1945

Nomenat ministre d'Instrucció Pública del govern de la República a l'exili que presidia José Giral.

1946

Es trasllada a París temporalment esperant la caiguda de la dictadura franquista.
Després tornarà a Mèxic.

1947

Repeteix com a ministre d'instrucció pública, en aquesta ocasió durant el mandat del president Rodolfo Llopis.

1949

La família Santaló - Cortina es trasllada a Guadalajara (Jalisco).

1962

Mor a Guadalajara (1 de gener).

Annex 2:

ARTICLES PUBLICATS PER MIQUEL SANTALÓ AL DIARI *EL AUTONOMISTA*

Els articles citats al llarg dels diferents capítols de la present tesi doctoral apareixen en aquest llistat assenyalats amb un asterisc (*) al costat de la data.

Any 1919:

La crisis. 25 de febrer.*

Lo más urgente. Situación política. 1 de març.*

Un artículo del señor Cambó. 3 de març.

Als electors del districte de Girona. 30 de maig.*

Las elecciones. 2 de juny.

Comentarios post-electorales. 6 de juny.*

La inundación de ayer. 8 d'octubre.

Mi tributo. 29 de novembre.*

Frente al caos. 19 de desembre.

Any 1920:

El lock-out a Girona. 13 de gener.

Ceguera gubernamental. Los problemas sociales. 31 de gener.*

Ceguera gubernamental II. Los conflictos sociales. 4 de febrer.*

Cantinas escolares. 5 de febrer.

Las inundaciones del Ter. 21 de febrer.

Impresiones. 8 de març.

De actualidad. 24 de març.*

La conferencia del señor Cambó. 13 d'abril.*

Primero de Mayo. 30 d'abril.*

Puntualitzem. 25 de juny.

Sigue la farsa. 2 de setembre.*

Nuestro voto. 4 de setembre.*

El Decret Reial. 5 d'octubre.

La declaración de Dato. 9 d'octubre.
Derechas e Izquierdas. 5 de noviembre.
Monarquía y República. 8 de noviembre.
Les essències del republicanisme: Llibertat. 12 de novembre.*
Llibertat dels pobles. Nacionalisme i Internacionalisme. 17 de novembre.*
Las esencias del republicanismo: Democracia. 24 de noviembre.*
En el caos. 27 de noviembre.
Cultura y riqueza. 29 de noviembre.*
Cultura y riqueza II. 2 de diciembre.*
Los problemas sociales. 6 de diciembre.
Frente a la jornada electoral. Invitación. 7 de diciembre.*
A los electores del distrito de Gerona. 18 de diciembre.*
Republicanos y socialistas. 20 de diciembre.

Any 1921:

El homenaje al sr. Cerezo. 20 de juny.
Republicanisme. 25 de juny.
España y Marruecos. 24 d'agost.*
España y Marruecos II. 29 d'agost.*
España y Marruecos III. 31 d'agost.*
España y Marruecos IV. 1 de setembre.*
Del Magisterio. Una equivocación o una farsa. 3 d'octubre.
Del Magisterio. Sin disyuntiva. 31 d'octubre.

Any 1922:

Una excursió a Puigdasqué. 7 de gener.
Reacción ciudadana. 3 de febrer.
Encara és hora. 29 de maig.
Manuel Bellés Casanova. In memoriam. 28 de juny.*
Efemérides. 14 de julio de 1789. 13 de juliol.*
Sobre la joventut d'avui. 7 de setembre.
Recortes de verano. 9 de setembre.

Iniciatives. Associació de Música. 4 d'octubre.

Any 1923:

Anem a l'Assemblea d'Esquerra Catalana. 20 de gener.

La Res-Pública. 11 de febrero de 1873 y 11 de febrero de 1923. 10 de febrer.*

Als republicans de les encontres gironines. 12 d'abril.*

Electors de les comarques gironines. 2 de juny.*

L'assemblea republicana de Girona. 23 de juny.*

Contra la guerra del Marroc. Glossa i adhesió. 4 de setembre.*

De l'Assemblea de la Mancomunitat. 7 de setembre.*

Any 1924:

La crisis de la organización obrera. 7 de febrer.*

El mapa geològic de Catalunya. 13 de febrer.

Casiano Costal Marinello. 8 de març.*

Índex d'un balanç. 28 de maig.*

Lectures: les inundacions de l'Empordà. 19 d'agost.

El "Grup Excursionista Gironí". 25 d'agost.

Acción política. 24 d'octubre.

Ateneo de Gerona. 27 d'octubre.

Any 1925:

Arturo Vinardell Roig. 10 d'octubre.*

Llibres. "Girona" per Carles Rahola. 18 de desembre.

Any 1926:

El acto de anoche. 12 de febrer.*

Pro homenaje Dalmau Carles. 18 de maig.

Ricardo Marín en Gerona. 26 de maig.

China. El clarín de guerra en Oriente. 27 de setembre.

Any 1927:

Los nuevos impuestos. 11 de gener.*

Primero de Mayo. 2 de maig.*

Méjico. 9 de setembre.*

Camins de Solidaritat Humana. 1 d'octubre. (Publicat al *Suplemento Literario*).*

Ateneo de Gerona. Exposición Pastor y Barón. 8 d'octubre.

Any 1928:

Lectures. Carles Rahola "L'amor al llibre". 23 de febrer.

Libros. "Geografía de España" de Martín Echevarría. 13 d'abril.

La Fiesta del Trabajo. 2 de maig.*

Colonias Escolares. 10 de maig.

La personalidad comarcas y el espíritu ciudadano de Cataluña. 19 de juny.*

La personalidad comarcas y el espíritu ciudadano de Cataluña II. 20 de juny.

El ideario de Pi i Margall en las comarcas. 28 de juny.

Colonias Escolares. Visita rápida. 30 d'agost.

Comarca de Girona La Vida Económica. 1 d'octubre. (Publicat al *Suplemento Literario*).

La Colònia Escolar de "El Autonomista". 1 d'octubre. (Publicat al *Suplemento Literario*).

In Memoriam. 19 de novembre.

Crónica. 28 de novembre.

Del censo de población de 1920. 4 de desembre.

Cooperación filantrópica internacional. 17 de desembre.*

Any 1929:

El Clima de Gerona. 16 de març.

Volums de l'Enciclopèdia Catalunya. 29 de març.

La riqueza actual de España. 8 de maig.

Crónica. Colonias Escolares. 4 de juliol.

La urbanización del río Oñar. 5 d'agost.

Tossa: edificios escolares. 17 de setembre.

Para vivir mejor. 1 d'octubre. (Publicat al *Suplemento Literario*).*

Un bon pintor català: Pere Creixans. 15 d'octubre.

Any 1930:

El poder público. Examen de conciencia. 27 de gener.*

Cambó estrategia. 8 de febrer.

Conmemoración del 11 de febrero. 13 de febrer.

Gerona industrial y comercial. 18 de març.

El director gñal de 1a enseñanza en Tossa. 22 de juliol.

Llibres "Física de la psique". 24 de març.

Any 1931:

Llibres. 26 de març.

Homes i Idees. 7 d'abril.*

Convit. 13 de maig.*

Corts Constituents. 23 de juliol.

Corts Constituents de 1931. 1 d'agost.

St Joan de les Abadesses. 1 d'octubre. (Publicat al *Suplemento Literario*).

Resposta a una campanya indigna. 3 de novembre.

A l'opinió de Girona. 16 de novembre.

Any 1932:

La secularització del cementiri. 22 de febrer.

L'Estatut al Parlament. 30 de maig.

Darrera voluntat. 20 de juny.

Psicologia liberal gironina. 7 d'octubre.

Remitit. 14 d'octubre.

Any 1933:

Any Nou en la República. 2 de gener.*

Problemes camperols. 10 de gener.

Treball. 2 de maig.*

Any 1934:

Comentaris breus. La jornada electoral d'ahir a Girona. 15 de gener.*

Resposta a F. Valls Taberner. 19 de gener.

Lletra oberta a Mossèn Bartomeu Barceló. 3 de febrer.*

Any 1935:

Les facultats del governador general de Catalunya. 1 de març.

Luis Bello Trompeta. 6 de novembre.

Any 1936:

La Victòria. 17 de febrer.*

La festa del primer de maig. Sempre un pas mes! 30 d'abril.

Any 1937:

De Girona a Recoletos. Per a Madrid. 27 de febrer.*

Juliol i la llibertat. 19 de juliol.*

Joan Carandell Pericay. 12 d'octubre.

Joan Negrín – Lluís Companys. Dos presidents. 1 de desembre.*

Solament una paraula: MACIÀ. 25 de desembre.*

Any 1938:

Una fita gloriosa i per una fita clara. 10 de setembre.*

Exposició Interessant. 27 de setembre.

Glosses al programa d'Unió Nacional. 10 de novembre.*

Annex 3:

INTERVENCIONS PÚBLIQUES DE MIQUEL SANTALÓ A LES COMARQUES GIRONINES

Ordenades cronològicament:

Any 1919:

Cassà de la Selva (20 de maig).

Torroella de Montgrí (24 d'octubre).

Osor (19 de novembre).

Anglès (25 de novembre).

Any 1920:

Amer (7 de gener).

Cassà de la Selva (10 de gener).

Banyoles (30 de març).

Santa Coloma de Farners (4 de maig).

Cassà de la Selva (18 de desembre).

Any 1926:

Cassà de la Selva (14 de desembre).

Any 1929:

Figueres (2 de desembre).

Any 1930:

L'Escala (29 d'abril).

Tossa de Mar (12 d'agost).

Llançà (18 de setembre).

Portbou (18 de setembre).

Figueres (25 de novembre).

Vidreres (26 de novembre).

Torroella de Montgrí (9 de desembre).

Any 1931

Sant Jaume de Llierca (21 de desembre).

Any 1932

Olot (1 d'agost).

La Bisbal d'Empordà (8 d'octubre).

Bescanó (20 d'octubre).

Any 1933

Besalú (20 de març).

Any 1934

La Bisbal d'Empordà (16 de maig).

Ripoll (28 de maig).

Any 1935

Ripoll (27 de juliol).

Blanes (23 de desembre).

Any 1936

Torroella de Montgrí (2 de gener).

Begur (21 de gener).

Cassà de la Selva (22 de gener).

Vilaür (6 d'abril).

Palamós (23 de juny, visita arran d'un vaixell enfonsat).

Palamós (18 de novembre, visita després de bombardeig).

Any 1937

Blanes (5 d'abril, visita després de bombardeig).

Besalú (3 de maig).

Cadaqués (21 de juny, homenatge víctimes bombardeig).

Any 1938:

Puigcerdà (25 de gener, enterrament víctimes bombardeig).

Olot (1 d'abril, commemoració 2a República).

Ordenades geogràficament:

Amer:

7 de gener de 1920.

Anglès:

25 de novembre de 1919.

Banyoles:

30 de març de 1920.

Begur:

21 de gener de 1936.

Besalú:

20 de març de 1933.

3 de maig de 1937.

Bescanó:

20 d'octubre de 1932.

La Bisbal d'Empordà:

8 d'octubre de 1932.

16 de maig de 1934.

Blanes:

23 de desembre de 1935.

5 d'abril de 1937 (visita després de bombardeig).

Cadaqués:

21 de juny de 1937 (homenatge víctimes bombardeig).

Cassà de la Selva:

20 de maig de 1919.

10 de gener de 1920.

18 de desembre de 1920.

14 de desembre de 1926.

22 de gener de 1936.

Figueres:

2 de desembre de 1929.

25 de novembre de 1930.

L'Escala:

29 d'abril de 1930.

Llançà:

18 de setembre de 1930.

Olot:

1 d'agost de 1932.

1 d'abril de 1938 (commemoració 2a República).

Ossor:

19 de novembre de 1919.

Palamós:

23 de juny de 1936 (visita arran d'un vaixell enfonsat).

18 de novembre de 1936 (visita després de bombardeig).

Portbou:

18 de setembre de 1930.

Puigcerdà:

25 de gener de 1938 (enterrament víctimes bombardeig).

Ripoll:

28 de maig de 1934.

27 de juliol de 1935.

Sant Jaume de Llierca:

21 de desembre de 1931.

Santa Coloma de Farners:

4 de maig de 1920.

Torroella de Montgrí:

24 d'octubre de 1919.

9 de desembre de 1930.

2 de gener de 1936.

Tossa de Mar:

12 d'agost de 1930.

Vidreres:

26 de novembre de 1930.

Vilaür:

6 d'abril de 1936.

ARXIUS CONSULTATS

Arxiu Municipal de Girona. Fons Miquel Santaló – Adelina Cortina.

Arxiu de la Diputació de Girona. Llibres d'Actes.

Arxiu de la Junta de Ampliación de Estudios.

Biblioteca "Carles Rahola" (Girona). Hemeroteca històrica.

Cartoteca de Catalunya.

Universitat de Barcelona.

BIBLIOGRAFIA

ADROHER, A. (1986). "Records de Joventut: La República i la Guerra Civil" dins *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939). Jornades d'estudi commemoratives del cinquantenari, 3 i 4 d'abril de 1986*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials.

Ajuntament de Barcelona. (1995). *La Vaga de la Canadenca i la jornada de 8 hores*. Catàleg de l'exposició, maig del 1994. Barcelona: Regidoria de Publicacions i Edicions.

BALDÓ, M. (2009). *Introducció a la història. Praxi, estructura i canvi*. València: Publicacions de la Universitat de València.

BENET MORELL, J. (1999). *Carles Rahola, afusellat*. Barcelona: editorial Empúries.

BURGUEÑO, J. (2003). *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.

CARMANIU MAINADÉ, X. (2006). *Carles Rahola. L'home civilitzat*. Girona: Biblioteca Fundació Valvi.

CARMANIU MAINADÉ, X. (2015). *La Mancomunitat i la Diputació de Girona*. Girona: Diputació de Girona.

CASADEMUNT ARIMANY, X. (1988). "Records del Santaló polític". *Revista de Girona*, núm. 127, pp. 49-52.

CASANOVA, J. (2007). *República y guerra civil*. Dins FONTANA, J. & VILLARES, R. (dirs.). *Historia de España*, vol. 8. Madrid: Crítica/Marcial Pons.

CATALÀ, J.I. (2009) "La geografia entre 1900 i 1936". *Scripta Vetera. Edició Electrònica de Treballs Publicats sobre Geografia i Ciències Socials*, núm. 124 [En línia]. [Consultat 24 d'agost 2016] <http://www.ub.es/geocrit/sv-124.htm>.

CLARA, J. (1972). *Afusellament de Ferrándiz i Sellés en temps de la Restauració*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.

CLARA RESPLANDIS, J. (1975). *Les eleccions municipals de 1931 a Girona*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.

- CLARA RESPLANDIS, J. (1977). "Bibliografia de Miquel Santaló", *Revista de Girona*, núm. 79, pp. 95-101.
- CLARA, J. (1987) "El delictes periodístic d'Artur Vinardell". *Revista de Girona*, núm. 121, pp. 183-187.
- COQUARD SALA, S. (1988). "El pedagog vist per un deixeble". *Revista de Girona*, núm. 127, pp. 38-41.
- CORNELLÀ ROCA, P. (1988). "Diputat a les Corts de la República". *Revista de Girona*, núm. 127, pp. 42-47.
- CORNELLÀ, P. (2006). "La Segona República a Girona (1931-1936)". Dins DDAA. *Segona República i guerra civil a Girona (1931-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona.
- COSTA FERNÀNDEZ, LL. (1987). *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*. Girona: Institut d'Estudis Gironins.
- COSTA FERNÀNDEZ, LL. (1995). *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Comunicació i propaganda*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- COSTA FERNÀNDEZ, LL. (1999). *El Autonomista: el diari dels Rahola. Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939)*. Girona: Col·legi de Periodistes de Catalunya. Demarcació de Girona.
- CULLA, J.B. (2013). *Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-2012. Una història política*. Barcelona: La Campana.
- DIEGO, J. (2008). "La cultura política de los republicanos finiseculares". *Historia Contemporánea*, núm. 37, pp. 409-440.
- DIVERSOS AUTORS (2012). *Personatges il·lustres del Gironès i la Selva*. Barcelona: Aias editorial. Pàgines 105 i 109.
- DOMÍNGUEZ, J.P. (2007). "Real Patronato de las Hurdes (1922-1931). Una institución de beneficencia al servicio de las Hurdes". *Revista de estudios extremeños*, vol. 63, núm. 1, pp. 101-114.
- DUARTE, À. (2000). *Història del republicanisme a Catalunya*. Lleida-Vic: Pagès Editors & Eumo Editorial.
- DUARTE, À. (2001). "Historias de federales, historia republicana". *Historia y Política*, núm. 6, pp. 7-29.
- DUARTE, À. (2005). "Los republicanos del ochocientos y la memoria de su tiempo". *Ayer* núm. 58, pp. 207-228.

- DUARTE, À. (2006) “*El municipio republicano: sostén de la democracia y refugio en la tempestad (Algunas consideraciones catalanas y ampurdanesas)*” dins FORCADELL, CARLOS & CRUZ ROMEO, MARÍA (eds.) *Provincia y nación. Los territorios del liberalismo*. Colección Actas. Saragossa: Institución “Fernando el Católico” (CSIC). Pp. 101-119.
- DUARTE, À. (2008). “*Sin historia no hay republicanos*”. *Historia Contemporánea*. Vol. II, núm. 37, pp. 321-342.
- GONZÁLEZ CALLEJA, E. (2005). *La España de Primo de Rivera. La modernización autoritaria (1923-1930)*. Madrid: Alianza Editorial.
- GONZÀLEZ VILALTA, A. (2006). *Els diputats catalans a les Corts Constituents republicanes (1931-1933). Nacionalisme, possibilisme i reformisme social*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GUILLAMET, J. (2008). “*De la Bisbal al front d'Aragó: Narcís Lloveras Plaja, corresponsal de L'Autonomista de Girona (1922-1937)*”. *Treballs de Comunicació*, núm. 24, pp. 21-33.
- IVERN SALVÀ, M. D. (1988). *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*. 2 volums. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LINZ, J.J., MONTERO, J.R. i RUIZ A.M. (2005). “*Elecciones y política*”. Dins CARRERAS, A. & TAFUNELL, X. (coords.). *Estadísticas históricas de España*. Bilbao: Fundación BBVA.
- LÓPEZ ESTEVE, M. (2013). *Els fets del 6 d'octubre de 1934*. Barcelona: editorial Base.
- LLUCH MARTÍN, E. & NEL·LO, O. (1983). *La Gènesi de la divisió territorial de Catalunya. Edició de documents de l'arxiu de la Ponència (1931-1936)*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- MARCO PALAU, F. (2015). *Francesc Dalmau. De Normandia a Palamós*. Barcelona: Fundació Josep Irla.
- MARÍN ECED, T. (1990). *La renovación pedagógica en España (1907-1936). Los pensionados en pedagogía por la Junta de Ampliación de Estudios*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- MARQUÈS SUREDA, S. (1986). “*L'ensenyament a la Catalunya republicana*”. *Quaderns de Vilaniu*, pp. 47-60

- MARQUÈS SUREDA, S. (1995). *L'Exili dels mestres: 1939-1975*. Girona: Llibres del Segle.
- MARQUÈS SUREDA, S. & MORENO, J. (2012). *El Magisteri gironí d'Esquerra a l'exili de 1939*. Fundació Josep Irla: Barcelona.
- MARQUÈS, SUREDA S. (2015). *Miquel Santaló Parvorell. Professor i polític republicà*. Lleida: Pagès editors.
- MARTÍ GINABREDA, E. (2012). *La secció arqueològica del GEIEG*. (Treball final de màster). Universitat de Girona, Girona. Recuperat de dugi-doc.udg.edu.
- MARTÍN BERBOIS, J.LI. (2013). *Ignorades però desitjades. La dona política durant les eleccions de la Segona República a Catalunya*. Barcelona: Acontravent.
- MARTORELL, M. & JULIÀ, S. (2012). *Manual de historia política y social de España (1808-2011)*. Barcelona: RBA Libros – UNED Editorial.
- MERA-COSTAS, P. (2013). "Diseño y construcción de un proceso electoral. Manuel Portela Valladares y las elecciones de 1936". *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 11.
- MIGUEL, R. (2004). "Las culturas políticas del republicanismo histórico español". *Ayer*, núm. 53, pp. 207-236.
- MIRALLES, R. (2003). *Juan Negrín. La República en guerra*. Madrid: Editorial Temas de Hoy.
- MOLAS, I. (2009). *Els senadors carlins de Catalunya (1901-1923)*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials. Universitat Autònoma de Barcelona. [en línia]. [Consulta: 18 setembre 2013].
<http://www.icps.cat/archivos/Workingpapers/wp275.pdf>
- MONTERO AULET, F. (2011). *Manuel Brunet i Solà (1889-1956). El periodisme d'idees al servei de la "veritat personal"*. (tesi doctoral). Universitat de Girona. Girona. Recuperat de www.tdx.cat.
- MONTERO, F. (2016). *Manuel Brunet. El periodisme d'idees a l'ull de l'huracà*. Catarroja: Editorial Afers.
- MORADIELLOS, E. (2006). *Don Juan Negrín*. Barcelona: Ed. Península
- MORÁN, M. L. (1999). "Los estudios de cultura política en España". *Reis*, núm. 85, pp. 97-129.

- NADAL FARRERAS, J. (2015). "Miquel Santaló i Parvorell". *Diari de Girona*, 25-9-2015.
- NADAL FARRERAS, J. (2015). "La Revolució de la màquina d'escriure. Notes sobre la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic de Girona (1936-1938)". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 27, pp. 207-234.
- NADAL FARRERAS, J. & DOMÈNECH CASADEVALL, G. (2015). *Patrimoni i guerra: Girona, 1936-1940*. Ajuntament de Girona: Girona.
- NERÍN, G. & BOSCH, A. (2001). *El imperio que nunca existió*. Barcelona: Plaza & Janés.
- NORA, P. (dir.) (1997). *Les lieux de mémoire*. Vol. I. París: Gallimard.
- OLIVERAS SAMITIER, J. (1992). "La geografia i la renovació pedagògica a Catalunya". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 32, pp. 61-70.
- ORTEGA CANTERO, N. (1997). "Juan Dantín Cereceda y la geografia española". *Revista Ería*, núm. 47, pp. 7-34.
- PALOMAS, J. "Laureà Dalmau Pla". A *Memòria Esquerra. La hiperenciclopèdia d'Esquerra Republicana de Catalunya* [en línia]. [Consulta: 24 agost 2013]. http://www.memoriaesquerra.cat/plana.php?veure=bio&cmb_alf=62&lletra=D
- PORTELL, R. & MARQUÈS, S. (2006). *Els Mestres de la República*. Ara Llibres: Barcelona.
- PUIGBERT BUSQUETS, J. (1988). "Miquel Santaló, professor de geografia a la Normal de Girona". *Revista de Girona*, núm. 127, pp. 34-37.
- PUIGBERT, J. (1994). *La Normal de Girona i el Magisteri públic (1914-1936)*. Girona: Universitat de Girona.
- PUJOL, E. (dir.) (2009). *El Somni Republicà. El republicanisme a les comarques gironines. 1900-1936*. Barcelona: Viena edicions.
- REGO, S (2005). "Pedrosa. La isla de la salud". *La Revista de Cantabria*, número octubre-desembre, pp. 39-45.
- RODRÍGUEZ PÉREZ, J.F. (2001). *Las colonias escolares municipales madrileñas (1910-1936)*. (Tesi doctoral). Universidad Complutense de Madrid, Madrid. Recuperat de eprints.ucm.es.
- ROIG ROSICH, J.M. (1992). *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- ROMA, F. (1996). *Història social de l'excursionisme català. Dels orígens a 1936*. Vilassar: editorial Oikos-Tau.
- RUBÍ CASALS, M. G. & ARMENGOL SEGÚ, J.. (2001). "Cataluña". Dins VARELA ORTEGA, J. (dir.). *El poder de la influencia: Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*. Madrid: Marcial Pons.
- RUBÍ, G. (2009) "Les organitzacions republicanes catalanes entre 1900 i 1931. Una visió panoràmica". Dins PUJOL, E. (dir.) *El Somni Republicà. El republicanisme a les comarques gironines. 1900-1936*. Barcelona: Viena edicions.
- RUIZ LLANO, G. (2010). "Álava ante el Desastre de Annual". *Sancho el Sabio*, núm. 32, pp.145-166.
- SANTESMASES, J. (dir.) (2006). *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana. Actes del VI Congrés de la CCEPC*. Barcelona: Coordinadora de Centres de Parla Catalana.
- SENDER, R.J. (2004). *Casas Viejas*. Saragossa: Larumbe, clásicos aragoneses.
- SOLER CARRASCOSA, LL. (1990). "OCR, ordinadors que "llegeixen"". *Ciència, revista catalana de ciència i tecnologia*, vol. VII, pp. 46-50.
- TEIXIDOR COLOMER, A. (2011). *Empordà Federal (1911-1938). Amb la República al cap i Catalunya al cor*. Figueres: Ajuntament de Figueres.
- TERMES, J. (1987). *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939)*. Dins VILAR, P. (dir.). *Història de Catalunya*, vol. VI. Barcelona: Edicions 62.
- TUSELL, J. (2007). "Del 98 a la proclamación de la República". Dins *Historia de España en el siglo XX*, vol. 1. Madrid: Taurus.
- TUSELL, J. (2007). "La crisis de los años treinta: República y Guerra Civil". Dins *Historia de España en el siglo XX*, vol. 2. Madrid: Taurus.
- VICENS VIVES, J. (2012). *España contemporánea (1814-1953)*. Barcelona: Acantilado.
- VILÀ VALENTÍ, J. (1988). "Miquel Santaló, geògraf". *Revista de Girona*, núm. 127, pp. 28-33.
- VILANOVA, M. (1986). *Atlas electoral de Catalunya durant la Segona República. Orientació del vot, participació i abstenció*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill & Edicions de la Magrana.

VILLARES, R. & MORENO LUZÓN, J. (2009). *Restauración y Dictadura*. Dins FONTANA, J. & VILLARES, R. (dirs.). *Historia de España*, vol. 7. Madrid: Crítica/Marcial Pons.